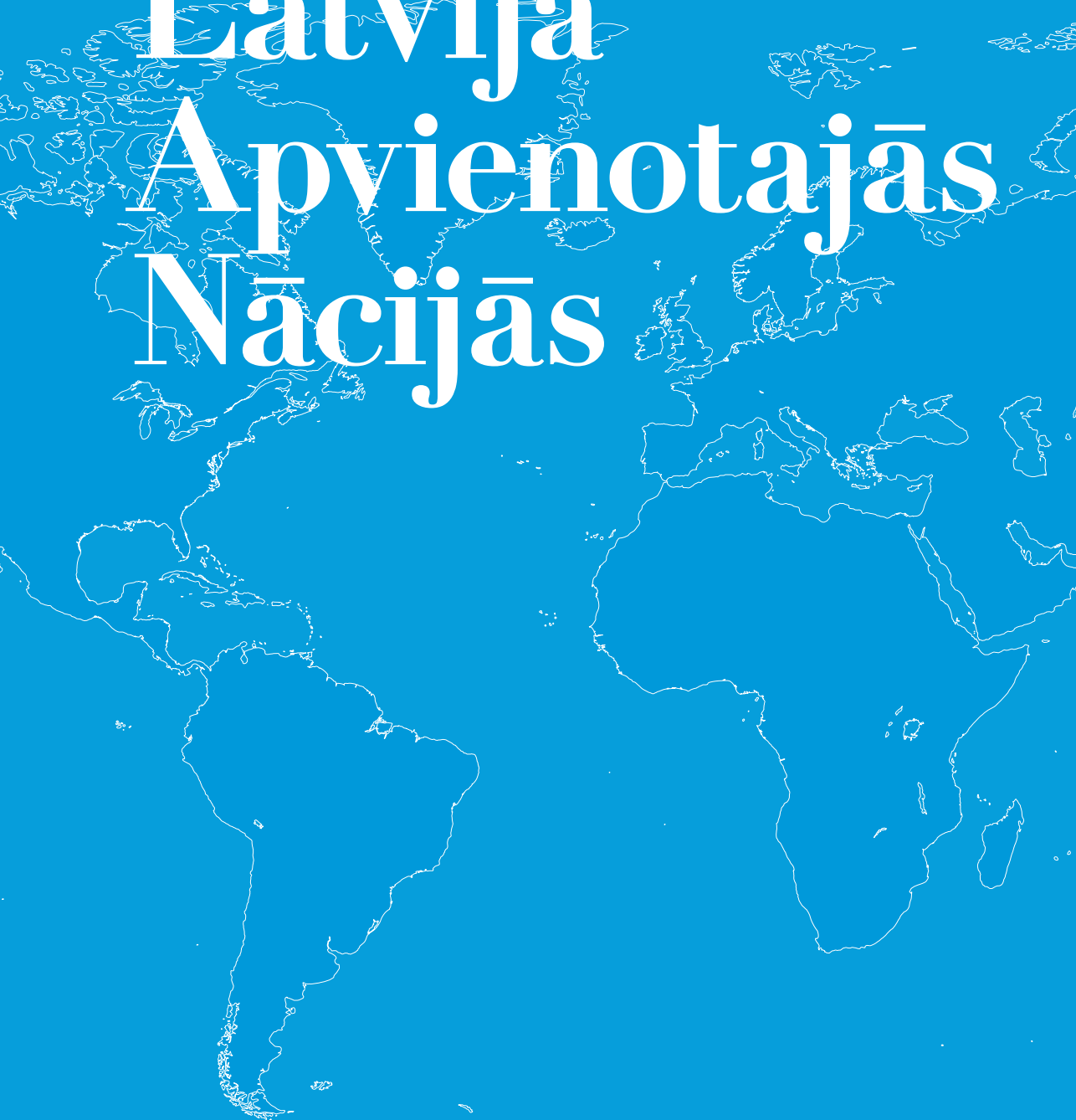

Latvija Apvienotajās Nācijās

Latvija
Apvienotajās
Nācijās

Latvija Apvienotajās Nācijās

LATVIJA APVIENOTAJĀS NĀCIJĀS

Sast. Gunda Reire. Rīga: Apgāds "Zinātne", 2024

Par grāmatā paustajiem faktiem un viedokļiem ir atbildīgi rakstu autori. Šie viedokļi neatspoguļo Valsts prezidenta kancelejas oficiālo nostāju un uzskatus.

Grāmatas sastādītāja un projekta vadītāja Gunda Reire
Grāmatas māksliniecisko iekārtojumu veidojis Oskars Stalidzāns
Literārā redaktore Sanda Rapa
Korektore Agita Kazakeviča

Grāmatā izmantoto fotoattēlu autori: Alvis Dadzis, Dāvis Doršs, Dace Mažeika, Anete Annija Nežberte, Mārtiņš Plūme, Gatis Rozenfelds, Ilmārs Znotiņš, Rīks Badžornass (*Rick Bajornas*), Eskinders Debebe (*Eskinder Debebe*), Kristians Donadeo (*Christian Donadeo*), Marks Gārtens (*Mark Garten*), Amanda Vuasāra (*Amanda Voisard*).
Izmantoti fotoattēli no Valsts prezidenta kancelejas arhīva, Ārlietu ministrijas, Valsts kancelejas, LETA, Starptautiskās tiesas un personīgajiem arhīviem; Starptautiskā Jūras tiesību tribunāla un Starptautisko tiesību komisijas tīmekļvietnes

Šis ir ar autortiesībām aizsargāts darbs. Darba reproducēšana vai jebkura cita neatļauta izmantošana ir autortiesību pārkāpums. Par autortiesību pārkāpšanu ir paredzēta atbildība Krimināllikuma 148. pantā.

© Teksta autori, 2024
© Oskars Stalidzāns, vāka dizains, 2024
© Valsts prezidenta kanceleja, 2024

ISBN 978-9934-599-63-7

Saturs

Ievads	7
--------------	---

I. LATVIJAS KANDIDATŪRAS ANO 9

<i>Edgars Rinkēvičs</i> . Latvija ceļā uz ANO Drošības padomi	10
Stikla griesti ir caurlaukti. Intervija ar <i>Vairu Vīķi-Freibergu</i>	15
<i>Ilvija Pūce</i> . Vēlēta eksperta darbs ANO cilvēktiesību līgumu uzraudzības komitejās	23

II. LATVIJA ANO SISTĒMĀ 35

Vēstnieka darba dinamika ANO Ņujorkā. Intervija ar <i>Jāni Mažeiku</i>	36
<i>Rita Ruduša</i> . Vārdu un vērtību cīņa UNESCO	51
<i>Aiga Rūrāne</i> . Latvija un globālo veselības mērķu īstenošana	59
<i>Ilze Doškina</i> . ANO Bērnu fonds UNICEF	71

III. LATVIJA UN STARPTAUTISKĀ DROŠĪBA 83

<i>Mārtiņš Drēģeris</i> . ANO nozīme starptautiskajai un Latvijas drošībai	84
<i>Katrīna Kaktiņa</i> . Bruņojuma kontrole, ANO un Latvija	94
<i>Ance Baura</i> . Ceļš uz ANO Drošības padomi: juridiskie un praktiskie aspekti	104

IV. LATVIJAS SPECIALIZĀCIJAS ŠĶAUTNE ANO:

STARPTAUTISKĀS TIESĪBAS UN SIEVIEŠU TIESĪBAS 115

<i>Agnese Vilde</i> . Latvijas ieguldījums ANO dzimumu līdztiesības darbākārtībā .	116
<i>Kristīne Līce</i> . Starptautisko strīdu risināšana – kāds labums no ANO?	129
<i>Jānis Kārklīņš</i> . Latvijas darbs ANO Ženēvā	142

V. IEGULDĪJUMS MULTILATERĀLISMĀ – GLOBĀLĀ ATTĪSTĪBA, CILVĒKTIESĪBU AIZSARDZĪBA UN DARBĪBA STARPTAUTISKAJĀS MISIJĀS	153
„Cilvēktiesības ir atbilde uz lielajiem izaicinājumiem.”	
Intervija ar <i>Ilzi Brands-Kehris</i>	154
<i>Alise Balode</i> . Latvijas attīstības sadarbības politika	162
Personīgās pieredzes piezīmes par ANO operācijām.	
Intervija ar <i>Daini Ozoliņu</i>	185
VI. NĀKOTNES PERSPEKTĪVA	195
<i>Anete Biķe</i> . ANO un jaunieši	196
<i>Gunda Reire</i> . Neiespējamā misija: ANO Drošības padomes reforma	205
<i>Mārtiņš Paparinskis</i> . Nākotnes starptautiskās tiesības	218
Ziņas par autoriem	232

Ievads

Grāmata ir tapusi laikā, kad Latvija ir iesaistīta intensīvā kampaņā par ievēlēšanu ANO Drošības padomē termiņam no 2026. līdz 2027. gadam. Šis ir vēsturisks solis, jo Latvija līdz šim nekad nav bijusi ANO Drošības padomes vēlēta dalībvalsts.

Drošības padome ir ne vien par starptautisko mieru un drošību atbildīgā ANO struktūra, bet arī vienīgā institūcija pasaulē, kas autorizē militāra spēka lietošanu. ANO Drošības padomes lēmumi ir saistoši visām ANO dalībvalstīm, taču vienlaikus tā saņem pamatotu kritiku par nespēju pieņemt lēmumus. Šis nav vienīgais ANO paradokss, un grāmata sniedz reālistisku skatu gan uz ANO spozumu un postu, gan dalībvalstu rokās esošo organizācijas potenciālu.

Grāmatas autori ir amatpersonas, kas kopš valsts neatkarības atgūšanas ir bijušas vai grāmatas tapšanas laikā ir cieši saistītas ar Latvijas dalības ANO dažādiem aspektiem. Autoru vidū ir arī mūsu diplomātiskā dienesta pārstāvji, Latvijas vēlētie pārstāvji un eksperti ANO institūcijās, kā arī Valsts prezidenta kancelejas pārstāvji.

Caur profesionālu, amatpersonu un ekspertu pieredzes prizmu interviju un eseju formā veidojas unikāls priekšstats par Latvijas ieguldījumu starptautiskās vides un multilaterālisma stiprināšanā. Pieredzes stāsti sniedz skaidru apliecinājumu tam, ka Latvijas nacionālā specializācija ANO nav tapusi pēkšņi, gatavojoties vēlēšanām ANO Drošības padomē. Jau kopš iestāšanās ANO starptautiskās tiesības, cilvēktiesības, pamatbrīvības un taisnīgums ir bijuši virzieni, kuros Latvija ir mērķtiecīgi veidojusi savu ekspertīzi. Mūsu valsts ir bijusi ievēlēta nozīmīgās ANO struktūrās, tostarp Cilvēktiesību padomē, Ekonomisko un sociālo lietu padomē un Miera veidošanas komisijā. Mums ir bijusi oficiāla Baltijas valstu kandidāte augstajam ANO ģenerālsekretāra amatam.

Vēlēšanas vēl priekšā. Ievēlēšanas gadījumā dalība ANO Drošības padomē sniegs Latvijai pavisam cita līmeņa iespējas aizstāvēt tiesiskumā balstītu starptautisko sistēmu un demokrātiskās vērtības, audzēt savu starptautisko reputāciju un stingri iestāties par jautājumiem, kas ir izšķirīgi reģiona drošībai. Kopā par mieru un noturību!

Gunda Reire

|

LATVIJAS KANDIDATŪRAS ANO

Edgars Rinkēvičs

Latvija ceļā uz ANO Drošības padomi

Pirms 33 gadiem, neilgi pēc neatkarības atgūšanas 1991. gadā, Latvija kļuva par pilntiesīgu Apvienoto Nāciju Organizācijas (ANO) locekli. ANO loma Latvijas valsts vēsturē ir ļoti būtiska – tā ir bijusi viens no Latvijas ārpolitikas instrumentiem valstiskuma neatgriezeniskai nostiprināšanai, nacionālo interešu aizstāvēbai un iesaistei globālos procesos.

2025. gadā Latvija pirmoreiz kandidēs uz ANO Drošības padomes nepastāvīgā locekļa vietu 2026.–2027. gadā. Tā ir par starptautisko mieru un drošību atbildīgā ANO struktūra, kurā darbojas piecas pastāvīgās dalībvalstis (Apvienotā Karaliste, ASV, Francija, Krievija, Ķīna) un desmit dalībvalstis, kuras ievēlē uz divu gadu termiņu. ANO Drošības padomes lēmumi ir saistoši visām ANO dalībvalstīm. Vēlēšanas paredzētas 2025. gada jūnijā Ņujorkā. Latvijas uzdevums tagad ir pārliecināt divas trešdaļas ANO valstu jeb vismaz 129 valstis par savas kandidatūras atbilstību.

Šis pieteikums ir apliecinājums Latvijas spējai uzņemties nopietnu atbildību par starptautisko mieru un drošību, starptautisko tiesību aizsardzību, kā arī par pašas ANO sistēmas efektivitāti un modernizāciju.

ANO nevajadzētu idealizēt, tomēr daudzās jomās tā ir ļoti nozīmīga organizācija, kuras attīstībā liela nozīme ir dalībvalstu nacionālajām interesēm. Arī nākotnē ANO darbosies tik efektīvi, cik dalībvalstis to vēlēšies. Latvija ir pārliecināta, ka ikvienas valsts, lielas vai mazas, viedoklis ir svarīgs un ir pelnījis būt pārstāvēts.

ANO Drošības padomes nozīme Latvijai

Latvijas pieteikums kandidēt ANO Drošības padomes vēlēšanās nav mirkļa iegriba, bet gan ilgstošs un izsvērts Latvijas diplomātu un ekspertu darbs. Latvija ir spējusi skaidri demonstrēt starptautiskajai sabiedrībai, ka tā ir rietumnieciska, demokrātiska valsts, kas ievēro cilvēktiesības un iestājas par demokrātisko vērtību ievērošanu pasaulē. Jau 2011. gadā saskaņā ar Ministru kabineta lēmumu

Latvija pieteica kandidatūru ANO Drošības padomes vēlēšanās 2025. gadā dalībai 2026.–2027. gadā.

Dalība ANO Drošības padomē Latvijai ir ne tikai valsts diplomātiskā brieduma un prestiža jautājums. Latvijas kā Drošības padomes dalībvalsts statuss būs arī ieguvums mūsu valstij, sargājot un stiprinot Latvijas drošībai labvēlīgu starptautisko vidi. Esot ANO Drošības padomē, Latvija jau augstākā līmenī varēs aizstāvēt tiesiskumā balstītu starptautisko sistēmu un demokrātiskās vērtības. Dalība ANO Drošības padomē sniedz iespēju izcelt jautājumus, kas aktuāli Latvijas un Baltijas reģiona drošībai. Latvijas kampaņas moto uz ANO Drošības padomes vietu ir „Kopā par mieru un noturību”.

Kritika par ANO Drošības padomes paveikto, struktūru, lielā piecnieka veto pilnvarām un nespēju pieņemt lēmumus starptautisku konfliktu un agresijas gadījumos ir labi zināma. Arī Latvija ANO Ģenerālajā asamblejā ik gadu atgādina par Drošības padomes reformas nepieciešamību. Lai arī Drošības padomes darbībā ir nemītīgi sarežģījumi visur, kur krustojas valstu intereses, tās nozīme starptautiskā miera un drošības uzturēšanā joprojām ir visaugstākā. Tas gan nenozīmē, ka nav jāturpina centieni padarīt šo institūciju par demokrātiskāku, efektīvāku un 21. gadsimta realitātei atbilstošāku.

Mūsu svarīgākais uzdevums ir aizsargāt ANO Statūtus, kā arī tiesiskumu, mieru, ANO dalībvalstu suverenitāti un teritoriālo integritāti.

Latvijas ieguldījums ceļā uz ANO Drošības padomi

Latvija aktīvi iestājas pret Krievijas agresiju Ukrainā un uztur ANO dienas kārtībā jautājumus par Ukrainas teritoriālo integritāti, kiberdrošību un dezinformācijas apkarošanu, sieviešu tiesību un iespēju veicināšanu, klimata pārmaiņām un citiem aktuāliem jautājumiem. ANO Drošības padomē izskata visām valstīm saistošus lēmumus par konfliktu risināšanu, starptautisku sankciju ieviešanu un miera uzturēšanu.

Kopš Ministru kabineta mandāta saņemšanas ārlietu dienests ir veicis diplomātisko darbu atbalsta gūšanai, stiprinot diplomātiskās attiecības ar ANO dalībvalstīm dažādos reģionos, plānojot un attīstot Latvijas diplomātisko pārstāvību ar vēstniecību tīkla stiprināšanu.

Latvijas diplomāti un eksperti ir uzņēmušies atbildīgus pienākumus, aktīvi iesaistoties ANO struktūrās, piemēram, ANO Cilvēktiesību padomē, Ekonomikas un sociālo lietu padomē, Miera veidošanas komisijā, Sieviešu statusa

komisijā, Klimata pārmaiņu starpvaldību padomē, Starptautisko tiesību komisijā un citās.

Latvija nodrošina aktīvu sabiedrības, arī jauniešu dalību lēmumu pieņemšanas procesos un iestājas par pārredzamību un atklātību ANO. Latvija gan finansiāli, gan praktiski atbalsta ANO Jauniešu delegātu programmu. Tas veicina jauniešu redzesloka paplašināšanu, jauniešu izpratni par globālo jautājumu ietekmi nacionālā mērogā, kā arī iespēju piedalīties un tos ietekmēt. Jauniešu atziņas ir būtiskas un tiek ņemtas vērā, formulējot Latvijas pozīcijas.

Pēdējo gadu laikā Latvija ir palielinājusi savu ieguldījumu ANO miera uzturēšanas misijās, pievienojoties ANO Pamiera uzraudzības organizācijai (*United Nations Truce Supervision Organization, UNTSO*) Tuvajos Austrumos un ANO Pagaidu spēkiem Libānā (*United Nations Interim Force in Lebanon, UNIFIL*).

Globālais Ilgtspējīgas attīstības mērķu indekss ierindo Latviju 14. vietā starp ANO dalībvalstīm globālo mērķu sasniegšanā. Latvija palīdz arī citiem īstenot ANO „Dienaskārtību 2030”, jau pēdējos 20 gadus izmantojot attīstības sadarbību. Solidaritātes garā Latvijas attīstības sadarbības politika kļūst arvien globālāka. Ievērojama daļa mūsu atbalsta tiek sniegta Ukrainai, Moldovai un Centrālāzijas valstīm. Latvija arī paplašina sadarbības projektus ar Āfrikas valstīm. Savā starptautiskajā darbībā Latvija ir pievērsusies labas pārvaldības, demokrātijas, cilvēktiesību ievērošanas, dzimumu līdztiesības, digitalizācijas un vides ilgtspējas jautājumiem.

Latvijas prioritātes ANO Drošības padomē

Pirmkārt, tiesiskums un demokrātija. Latvija zina, cik vērtīga ir brīvība un neatkarība. Mūsu vēsture, ko raksturo gadsimtiem ilgi valdījusi svešā vara un cīņa par neatkarību, ir iemācījusi mums izturību un izpratni arī par citu nelielu valstu izaicinājumiem.

Krievijas agresija pret Ukrainu un situācija Tuvajos Austrumos joprojām ir izaicinājums pasaulei daudzējādā ziņā. Mūsu svarīgākais uzdevums ir aizsargāt ANO Statūtus, kā arī tiesiskumu, mieru, ANO dalībvalstu suverenitāti un teritoriālo integritāti.

Otrkārt, sieviešu iespēju nodrošināšana un programma „Sievietes, miers un drošība”. Latvija daudzos aspektos rāda piemēru. Mēs esam starp 14 pasaules valstīm, kas pilnībā juridiski garantē sieviešu un vīriešu līdztiesību nodarbinātībā un uzņēmējdarbībā. Mēs veicinām sieviešu līdzdalību zinātnē, tehnoloģijās un inženierzinātnēs. 51 % Latvijas zinātnieku ir sievietes.

Valsts prezidents Edgars Rinkēvičs piedalās ANO Drošības padomes augsta līmeņa atklātajās debatēs 2023. gada 20. septembrī Ņujorkā, ASV. Foto: Ilmārs Znotiņš, Valsts prezidenta kanceleja

Sieviešu līdzdalības veicināšana un ar dzimumu saistītas vardarbības izskaušana ir viena no Latvijas attīstības sadarbības politikas ilggadējām prioritātēm. Mēs turpināsim atbalstīt ANO Dzimumu līdztiesības un sieviešu tiesību aizsardzības aģentūra (UN WOMEN) un sekmēsīm programmas „Sievietes, miers un drošība” īstenošanu gan vietējā, gan globālā līmenī.

Visbeidzot, mēs pievērsīsimies klimata pārmaiņu, ilgtspējas un attīstības risinājumiem. Mums jārikojas nekavējoties, lai risinātu nepieredzētu klimata krīzi. Īpaši attiecībā uz tās nevienlīdzīgo ietekmi uz mazo salu un jaunattīstības valstīm. Mazo salu jaunattīstības valstu (*Small Island Developing States, SIDS*) ilgtspējas pamatā joprojām ir noturības stiprināšana. Latvija sniedza savu ieguldījumu, tostarp finansiālu, un uzņēmās vadošus pienākumus ANO Ceturtajā starptautiskajā konferencē par mazo salu attīstības valstīm.

Inovācijām un jaunajām tehnoloģijām ir milzīgs potenciāls klimata pārmaiņu un to seku novēršanā. Latvija dalās pieredzē par ilgtspējīgiem risinājumiem dabas resursu apsaimniekošanā, tīra ūdens pieejamībā un jūras piesārņojuma apkarošanā.

Latvija turpinās aktīvi iesaistīties drošības jautājumu risināšanā arī digitālajā un informācijas telpā, tostarp mākslīgā intelekta jomā.

Latvijas Valsts prezidente (1999–2007) Vaira Vīķe-Freiberga sarunājas ar Gundu Reiri Rīgas pils Baltajā zālē 2024. gada 20. februārī. Foto: Dāvis Doršs, Valsts prezidenta kanceleja

Stikla griesti ir caurlauzti

Intervija ar Vairu Vīķi-Freibergu

Ar **Vairu Vīķi-Freibergu**, Latvijas Valsts prezidenti (1999–2007), sarunājas Gunda Reire.

2024. gada 20. februārī Rīgas pils Baltajā zālē

Jūsu devums Latvijas vietas Apvienoto Nāciju Organizācijā stiprināšanā ir daudzkārs – savulaik kā Valsts prezidentei, kā ANO ģenerālsekretāra Kofi Annana (*Kofi Annan*) īpašajai sūtnei reformu jautājumos un arī kā pirmajai un vienīgajai Baltijas valstu kandidātei uz ANO ģenerālsekretāra amatu. Visā pasaulē ANO tiek vērtēta visai kritiski, taču mēdz teikt, ka ir jāspēlē ar tādām kārtīm, kādas mums ir. Vai jūs varētu raksturot ANO stiprās un vājās puses?

Man šķiet, te būtu jāatceras divi pamatprincipi. Pirmais – ANO kā starptautiskas, pārnacionālas organizācijas izveidošana un rašanās pēc Otrā pasaules kara jau bija apliecinājums vairākuma ietekmīgāko valstu vēlmei izvirzīt pamatprincipus un vērtības, pēc kurām pasaulei būtu jādzīvo, lai izvairītos no tām šausmām, ko tikko liela daļa pasaules bija piedzīvojusi karā gan Eiropā, gan Klusā okeāna pusē. Te jāņem vērā ne tik vien Japānas iebrukums Korejā un Ķīnā, bet arī amerikāņu cīņas Filipīnās un citur. Visur ir bijuši ārkārtīgi lieli – gan civilo, gan militāro – dzīvību zaudējumi.

ANO principi tika gan izveidoti un apstiprināti no jauna, gan paplašināti tie, kas starp diviem Pasaules kariem piemita Tautu Savienībai, bet kura, varētu tā teikt, izlaida garu 1939. gadā līdz ar Vācijas iebrukumu Polijā. Pēc Otrā pasaules kara starptautiskā sabiedrība tomēr atgriezās pie domas, ka vadlīnijas un principi ir nepieciešams izvirzīt, ideālus – izteikt un formulēt. Pirmajos attīstības gados tas tika darīts.

Taču minētos ideālus Apvienotās Nācijas nevar īstenot kā kaut ko abstraktu. Lai ANO kļūtu par rīcībspējīgu agentu, mums ir otrs pamatprincips, kas jāatceras – Apvienotās Nācijas sastāv no atsevišķām nācijām. Tieši atsevišķās valstis katra ar savu nostāju ir tās, kas nosaka, ko kopums spēj vai nespēj izdarīt. Ja mēs

Prezidentes uzruna 61. ANO Ģenerālajā asamblejā Ņujorkā 2006. gada 19. septembrī.

Foto: Valsts prezidenta kanceleja

runājam par to, ka Apvienotās Nācijas dara šo vai nedara to, mums būtu vienmēr jāpatur prātā, ka tas ir nāciju vairākums, kas nolēma darīt šādi vai nedarīt citādi.

Protams, fatāla kļūda organizācijas uzbūvē ir piecu pastāvīgo ANO Drošības padomes locekļu veto tiesības. Tas ir bijis drausmīgs klupšanas akmens ANO spējai kļūt par pasaules mēroga agentu, kas varētu rīkoties un iespaidot notikumus. Tas ir mēģināts, daļēji kaut kas ir darīts. Taču centieni vienmēr ir sadūrušies ar dalībvalstu dažnedažādākajām nostājām un faktu, ka pastāv liela plaisa starp ideāliem, kas formulēti un atbalstīti ANO Vispārējā cilvēktiesību deklarācijā, Apvienoto Nāciju Statūtos un citos dokumentos, reālo dzīvi un to, kas notiek pasaulē.

Brīžiem šī plaisa vēršas plašāka, un brīžiem šķiet, ka tā tomēr samazinās un ka mēs kaut kādā veidā progresējam un tuvojamies saviem ideāliem. Un tad atkal notiek kaut kas, kur mēs skaidri redzam, ka nācijas, turklāt tādas nācijas, kas ir lielas, bagātas un militāri spēcīgas, vienkārši nolemj rīkoties, kā viņām ienāk prātā, un pilnībā ignorēt to, uz ko pašas ir parakstījušās. Un mēs arī zinām, ka ir dažas tā dēvētās Globālo dienvidu valstis, kas uz zināmiem principiem nekad nav parakstījušās.

Ļoti bieži ANO tiek skatīta kā neatkarīga, patstāvīga vienība, lai gan tā nav vienota un faktiski apvieno visas pasaules suverēnās valstis to dažādībā.

Glūži kā mēs to redzam jebkurā valstī – ja tā ir demokrātiska un atvērta valsts, tur parādīsies domu dažādība. Un, protams, visas pasaules mērogā pastāv viedokļu dažādība starp dažādām nācijām pat attiecībā uz tiem pamatprincipiem, zem kuriem visiem vajadzētu parakstīties.

Piemēram, ja mēs runājam par cilvēktiesībām, tad, piemēram, tādas teokrātiskas valstis kā Afganistāna un Irāna sievietes acīmredzot neuzskata par cilvēkiem. Cilvēktiesību principiem, kas ir apstiprināti Apvienoto Nāciju Vispārējā cilvēktiesību deklarācijā, būtu jāattiecas uz abiem dzimumiem, bet šīs valstis pilnīgi oficiālā līmenī to neievēro.

Starptautiskajā sabiedrībā pastāv zināma vienotība, ja parādās jautājums par to, vai ANO ir jāreformē. Taču vienotība pazūd, kad jāmeklē risinājums. Jūs jau 2005. gadā bijāt ANO ģenerālsekretāra īpašā sūtne reformu jautājumos. Toreiz Kofi Annans mēģināja veikt visaptverošu ANO reformu. Ir pagājuši gandrīz 20 gadi, bet ANO Drošības padomes reformu priekšlikumi vairāk vai mazāk ir palikuši tie paši. Mēs varbūt saucam citas valstis, jo arī pasaule ir nedaudz mainījusies, bet viss cits ir tas pats. Jūsu pieredze ir bijusi ļoti tieša un ar ANO procesiem saistīta, tāpēc šāds jautājums: vai ANO vispār var reformēt?

Ar grūtībām. Jebko ANO var panākt tikai ar grūtībām. Un dažām problēmām, kā veto tiesības, atrisinājumu acīmredzot atrast nevar vispār. Tas ir ceļš pret kalnu un dažādi mēģinājumi velt Sīzifa akmeni kalnā, kurš kalnā nekad nepaliek un vienmēr noripo atpakaļ. Kāds tam ir iemesls? Tās pašas dalībvalstis. Tās dalībvalstis, kas viņu izveidoja, kāda tā ir, arī turpina nākt ar pretrunīgiem uzstādījumiem.

Dažās jomās vairākos jautājumos ir bijis progress. Es kā bērns atceros, ka mans paps pēckara apstākļos kaut kur Eiropā bija nopircis *Philips* radiouztvērēju, un tas mums bija arī līdzī bēgļu gaitās uz Maroku. Mēs bijām dziļos laukos, un tas bija mūsu vienīgais īsviļņu radio, mūsu saite ar pasauli. Kad es iemācījos franču valodas pamatus un aiz tīras garlaicības sāku klausīties radio, pamanīju, ka ļoti bieži ziņās runā par Apvienotajām Nācijām. Tas parasti bija jautājums, vai notiks kaut kādas pārrunas starp komunistu valstīm un kapitālistu valstīm jeb tā sauktajām Austrumu un Rietumu valstīm. Bija ziņas, ka, lai sēde norisinātos un vispār varētu vienoties par dienas kārtību, nevarēja nolemt un vienoties, pie kāda galda sēdēt – četrstūraina vai apaļa.

Mani, 11 gadu vecu bērnu, kas principā skatās uz pieaugušajiem kā uz racionālām un gudrām būtnēm, kas valda pār pasauli, tas satrieca. Jo bija skaidrs, ka tā ir svarīga organizācija, kas nosaka pasaules kārtību. Vispirms es sapratu, ka

Prezidente ANO rīkotajā Trešajā Pasaules konferencē pret rasismu, rasu diskrimināciju, ksenofobiju un citām neiecietības izpausmēm Durbanā Dienvidāfrikas Republikā 2001. gada 31. augustā.

Foto: Valsts prezidenta kanceleja

viņi acīmredzot nav spējīgi noteikt taisnīgu pasaules kārtību, jo citādi mēs nebūtu trimdā, mēs būtu atpakaļ savā dzimtenē. Un otrs – ja viņiem jāstrīdas par to, vai sēdēt pie apaļa vai četrstūra galda, pirms vispār ir runa par dienaskārtību, tad pasaulē valda nepārejamais plaisas.

Plaisu ir daudz, un tās ir dažādas – starp nabagām un bagātām, starp koloniālvalstīm un viņu kolonizētājiem. Jaunas valstis radās, kolonijvarām sabrūkot gadu desmitu laikā, un viss turpināja mainīties. Vecās koloniālvalstis – Lielbritānija, Francija, Spānija, Portugāle, Nīderlande, Beļģija – lēnām gadu desmitu gaitā atsacījās no vienas kolonijas pēc citas. Tātad tautu pašnoteikšanās tiesību princips tika iemūžināts un īstenots dzīvē. Tai pašā laikā attiecībā uz Baltijas valstīm un visām citām tām valstīm, ko Otrā pasaules kara laikā Padomju Savienība bija iekarojusi, anektējusi, pakļāvusi un uzspiedusi totalitārā tipa režīmu, tas princips absolūti neīstenojās.

Es pievienojos Jūsu viedoklim, ka ANO Drošības padomē veto reforma nav iztēlojama. Bet, ja mēs raugāmies uz ANO sasniegumiem, tad starptautisko tiesību kodificēšana un ļoti daudzas starptautisko tiesību normas, kas mūsdienās ir pašsaprotamas, ir sasniegums, ko cauri dekādēm ir paveikusi tieši ANO. Jūs arī minējat dekolonizācijas procesu, kur arī ANO ieguldījums ir milzīgs. Arī 2005. gada reformu mēģinājumam bija sekas. Piemēram, izveidoja Miera veidošanas komisiju (*Peacebuilding Commission*), kas konfliktu izpratnē ir

milzīgs solis uz priekšu, jo uzsver, ka konflikts beidzas nevis ar miera līgumu, bet ar visas sabiedriskās dzīves un valsts rekonstrukciju. Protams, galvenais sāpīgais punkts ANO Drošības padomē ir veto, un tas nav izkustināms. Taču varbūt ir kādi citi mazi soļi, kas varētu uzlabot ANO Drošības padomi?

Jā, tādi varētu būt. Pastāvīgo locekļu kodols varētu tikt paplašināts, bet nedrīkstētu viņiem dot veto tiesības. Droši vien būtu iespējams panākt vienošanos par ANO Drošības padomes pastāvīgo locekļu loka paplašināšanu ar patiešām lielām valstīm. Ja Ķīna tur ir iekšā, kāpēc nav Indijas? Kāpēc tur nav tāda valsts kā Brazīlija, kas arī ir milzīga valsts un kas pārstāv Dienvidameriku – kontinentu, kas arī nav pārstāvēts? Par to vēl varētu panākt vienošanos, bet tad klupšanas akmens atkal būtu veto tiesības, jo kā var darboties pastāvīgie locekļi, ja pieciem no viņiem ir veto tiesības, bet pārējiem nav? Tas atkal varētu būt šķērslis, kas neļauj spert nozīmīgu soli.

leguvums kopumā bija profilēties un atgādināt, ka mēs esam un eksistējam.

Labi, nerunāsim par veto turētājiem, runāsim par pārējo ievēlēto valstu skaitu. Varbūt ievēlēto valstu skaits paliek tāds, kāds ir tagad, bet klāt pievienojas pastāvīgās valstis, kas atrodas, ja tā var teikt, ārējā lokā no kodola. Tā būtu tāda kā jauna, trešā ANO Drošības padomes locekļu kategorija. Lielajām valstīm tad nebūtu katru reizi jāriko vēlēšanas, lai tām būtu pastāvīgā vieta ANO Drošības padomē, bet viņi veidotu atsevišķu grupu no tiem, kas ir veto turētāji, un tiem, kas rotācijas kārtībā nonāk ANO Drošības padomē.

Man arī ir jautājums Jums kā mūsu vienīgajai ģenerālsekretāres kandidātei, turklāt sievietei. Ļoti labi atceros tā laika argumentus, kāpēc Jums būtu jāklūst par ģenerālsekretāri. Un šie argumenti, līdzīgi kā mēs nupat par reformām runājam, joprojām ir spēkā, jo ANO ģenerālsekretāra amatā joprojām nav bijis neviens no Austrumeiropas grupas un neviena sieviete. Tāpat labi atceramies, ar ko beidzās vēlēšanas – ar citātu, ka drīzāk kamielis izsprauksies caur adatas aci, nekā sieviete kļūs par ģenerālsekretāri. Kā Jūs raksturotu, kas tur notika? Kādas ir Jūsu atmiņas no tā laika?

Tā ir viena no Apvienoto Nāciju vāmajām pusēm, kas atklājas šādās vēlēšanās, – viss jau ir sarunāts desmit gadus iepriekš. Pirms vēlēšanām, kurās es piedalījos, jau desmit gadus iepriekš, ievēlot Kofi Annanu, notika tirgošanās un savstarpēju solījumu izmaiņas neformālā veidā – ja tagad būs pārstāvis no Āfrikas, tad nākamajam jānāk no Āzijas. Šis arguments man tika atklāts pēc pēdējā indikatīvā balsojuma, kad saņēmām veto no Ķīnas un no Krievijas. Toreiz Krievijas ārlietu ministrs Sergejs Lavrovs pienāca man klāt un teica: „Prezidentes

Prezidentes tikšanās ar ANO ģenerālsekretāru Kofi Annanu ANO mītnē Ņujorkā 2000. gada 15. maijā.

Foto: Valsts prezidenta kanceleja

kundze, es vēlētos Jums teikt, ka mūsu veto nav nekas personīgi pret Jums, bet tas ir mūsu solījuma izpildīšana, kuru mēs devām pirms desmit gadiem, kad mums lūdza balsot un apstiprināt Kofi Annanu kā Āfrikas kandidātu.”

Latvijā tajā laikā bija interesanta diskusija. To, ka no Krievijas būs veto, protams, varējām gaidīt. Es atceros, ka bija šķēpu laušana, debates universitātēs un ekspertu jautājumi – vai tas ir gudri, vai tas varbūt tomēr ir stratēģiski pareizi kandidēt, zinot, ka nav iespējams uzvarēt?

Mana pirmā reakcija, kad man to piedāvāja, bija šāda – vai jūs traki esat, es taču negribu tīšām iet par upurjeru!

Bet ieguvums bija milzīgs.

Izrādījās, ka ieguvums ir spēcīgs, jo mūsu diplomāti bija sajūsmā, ka viņiem ir dots konkrēts uzdevums un ka viņi var prasīt augstākā līmeņa tikšanās tajās

valstīs, uz kurām viņi ir nosūtīti, un izklāstīt principus, kurus, manu kandidatūru izvirzot, definējām, – piemēram, par dzimumu vienlīdzību. Arī par to, ka Austrumeiropa vispār nav darbojusies kā reģions Apvienotajās Nācijās, mēs esam bijuši noslaucīti no kartes. Ievēlēšana būtu kā labojums iepriekšējai netaisnībai pret visu reģionu. Ieguvums kopumā bija profilēties un atgādināt, ka mēs esam un eksistējam.

Es Jums uzdošu pavisam vienkāršu jautājumu, bet, ja to sakombinē ar kritikas devu, kāda starptautiskā sabiedrībā un arī Latvijā pret ANO tiek vērsta, tas nemaz nav tik vienkāršs. Kāpēc Latvijai jābūt ANO, ja jau šī organizācija ir tik disfunkcionāla?

Redziet, ja tā ir disfunkcionāla, tā var uzlaboties tikai ar dalībvalstu palīdzību. Un viena valsts ir viena balss. Un šī viena balss – tādā mūsējā – var būt kritiski noteicošā.

Noslēdzošo jautājumu atļaujiet man uzdot par tēmu „sievietes un līderība”. Viena no Latvijas tematiskajām līnijām, kas tiks uzturēta ANO Drošības padomes vēlēšanu kampaņas laikā un arī ievēlēšanas gadījumā, protams, būs sieviešu tiesības. Ja mēs statistiski izvērtējam sieviešu līdzdalību ANO struktūrās, augstos amatos sieviešu ir ļoti maz. Augstā starptautiskā politikā joprojām tiek uzskatīta par tādu kā vīriešu klubu. Kā Jūs toreiz jūtāties, kad bijāt Valsts prezidente, ģenerālsekretāres kandidāte, īpašā sūtne ANO reformas jautājumos? Un kā Jūs jūtaties tagad? Vai kaut kas ir mainījies?

Ap to laiku, kad mani ievēlēja par Latvijas prezidentu un es pirmo reizi devos uz ANO Ģenerālo asambleju, jau bija nodibināta Pasaules sieviešu līderu organizācija¹. Sākumā tā bija patiešām maza. Es atceros, ka tolaik Davosas forumā man ar lielām grūtībām izdevās šai organizācijai izcīnīt mazu blakus programmas sesiju un mums iedeva ļoti mazu istabiņu. Mēs bijām četras sievietes prezidentes, kas sēdēja auditorijas priekšā, atbildēja uz jautājumiem un stāstīja par organizāciju un savu darbu. Tā

Cilvēkiem burtiski nebija ko elpot, viņi saspiesti stāvēja kājās, piespiedušies pie sienām, durvis bija vaļā, un ārā koridorā stāvēja vīrieši un arī gribēja klausīties un dzirdēt, ko sievietes saka un kādi ir mūsu argumenti.

¹ *Council of Women World Leaders*, dibināta 1996. gadā kā organizācija, kas apvieno sievietes līderes – pasaules valstu prezidentes un premjerministres.

mazā telpa bija tik pārpildīta! Cilvēkiem burtiski nebija ko elpot, viņi saspiesti stāvēja kājās, piespiedušies pie sienām, durvis bija vaļā, un ārā koridorā stāvēja vīrieši un arī gribēja klausīties un dzirdēt, ko sievietes saka un kādi ir mūsu argumenti.

Un tad, gadu gaitā, kamēr es biju Valsts prezidente, varēja redzēt, kā fiziski plešas tās telpas, ko atvēra Davosas forums *Council of Women World Leaders* diskusijām.

Tas ir skaists salīdzinājums.

Tas ir viens konkrēts veids, kā šajā organizācijā, un tātad arī pasaulē, ar katru gadu pievienojās arvien jaunas locekles, sievietes prezidentes. Protams, reizēm kāda no šīm līderēm amatā ir bijusi īsu laiku, bieži bijis tā, ka viņām ir bijis grūti noturēties postenī. Taču viņas tur ir bijušas. Bet citas, kā, piemēram, Mišela Bašelē², vispirms ar lielām grūtībām kļuva par Čīles prezidenti, tad aizgāja Apvienoto Nāciju darbā, pēc tam viņas valsts viņu sauca atpakaļ un viņa dabūja otro amata termiņu. Tie stikla griesti ir caurlaukti.

² Mišela Bašelē (*Michelle Bachelet*) – Čīles prezidente (2006–2010; 2014–2018), UN WOMEN izpilddirektore (2010–2013); ANO Augstā cilvēktiesību komisāre (2019–2022).

Ilvija Pūce

Vēlēta eksperta darbs ANO cilvēktiesību līgumu uzraudzības komitejās

Daudzi ir dzirdējuši indiešu pasaku par sešiem akliem vīriem, kuri vēlējās uz-
zināt – kā izskatās zilonis. Kad viņiem radās izdevība beidzot satikt ziloni radžas
pils dārzos, katrs aptaustīja milzīgo dzīvnieku un izdarīja dažādus spriedumus
par to, kāds tas varētu būt.

Vīrs, kurš sataustīja ziloņa sānus, teica, ka tas ir gluds un ciets kā varena sie-
na. Vīrs, kurš pieskārs snuķim, teica, ka zilonis līdzinās milzīgai čūskai. Trešais
vīrs aptaustīja ilkņus un bailēs atkāpās – šis radījums ir smails un ass kā šķēps!
Ceturtais vīrs sataustīja vienu no milzīgā dzīvnieka kājām un nolēma, ka zilonis
izskatās pēc raupja koka stumbra. Piektais, pieskāries ausīm, teica, ka zilonis ir
kā vēdekļis. Bet sestais aklais vīrs sataustīja ziloņa asti, savilka pieri grumbās un
iebilda pārējiem: zilonis taču nav nekas cits kā veca virve!

Seno indiešu fabulu var attiecināt arī uz šīs esejas temata saistību ar Apvie-
noto Nāciju Organizācijas (ANO) darbību. Autore ir pieskārusies daļai no lie-
lā ANO „ziloņa” laikā no 2020. līdz 2023. gadam, četrus gadus būdama ANO
Spīdzināšanas novēršanas komitejas (*Committee against Torture, CAT*) locekle,
un atspoguļos savus praksē gūtos personiskos iespaidus par to, kas ir darbs uz
cilvēktiesību līguma pamata izveidotā komitejā, kādi ir tā izaicinājumi un kāds
labums no tā pasaulei.

Kas ir ANO cilvēktiesību līgumu uzraudzības komitejas?

ANO ir organizācija ar daudzām dimensijām, un cilvēktiesības neapšaubāmi
ir starp svarīgākajām. 1948. gadā tika pieņemta ANO Vispārējā cilvēktiesību dek-
larācija, un viens no iemesliem, kāpēc tas izdevās relatīvi ātri un viegli – ar četrdes-
mit astoņu valstu atbalstu, astoņām atturoties, bet nevienai nebalsojot pret, – bija
Otrā pasaules kara dramatiskie notikumi, pēc kuriem cilvēce varēja vien šausmās

ievaidēties un kaunā nodurt acis, saprotot, uz kādām zvērībām pati ir spējīga. Lai gan pasaule jau atkal burbuļoja un dalījās Austrumu un Rietumu blokā, tomēr tas bija pareizais brīdis un istā iespēja rast kopsaucēju un definēt globālu cilvēktiesību katalogu. Taču – kā jau vēsta pats dokumenta nosaukums – pieņemot šo deklarāciju, valstis gan pauda jeb deklarēja savu labo gribu atbalstīt cilvēktiesības, tomēr juridiskas saistības deklarācija tām neradīja. Tāpēc, lai nostiprinātu un sīkāk regulētu konkrētu cilvēktiesību ievērošanu, tika izstrādāti cilvēktiesību līgumi dažādās jomās, un tas jau bija daudz sarežģītāks un ilgāks process, ko var secināt arī no tā, ar kādu laika distanci pēc Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas tie pieņemti.

Šodien ANO ir vairāk nekā 70 cilvēktiesību līgumu un deklarāciju. Desmit no šiem līgumiem paredz izveidot mehānismus, kas uzrauga un vērtē, kā valstīm, kuras tos ratificējušas, sokas ar attiecīgo tiesību ievērošanu. Šie mehānismi ir Rasu diskriminācijas izskaušanas komiteja (1965. gada¹ Konvencijas par jebkādas rasu diskriminācijas izskaušanu uzraudzības mehānisms), Cilvēktiesību komiteja (1966. gada Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām uzraudzības mehānisms), Ekonomisko, sociālo un kultūras tiesību komiteja (1966. gada Starptautiskā pakta par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām uzraudzības mehānisms), Sieviešu diskriminācijas izskaušanas komiteja

Desmit ANO
cilvēktiesību līgumi
paredz izveidot
mehānismus, kas
uzrauga un vērtē,
kā valstīm, kuras tos
ratificējušas, sokas
ar attiecīgo tiesību
ievērošanu.

(1979. gada Konvencijas par jebkuras sieviešu diskriminācijas izskaušanu uzraudzības mehānisms), Spīdzināšanas novēršanas komiteja (1984. gada Konvencijas pret spīdzināšanu un citādu cietsirdīgu, necilvēcīgu vai cilvēka cieņu pazemojošu izturēšanos vai sodīšanu uzraudzības mehānisms), Bērnu tiesību komiteja (1989. gada Bērnu tiesību konvencijas uzraudzības mehānisms), Visu migrējošo darba ņēmēju un viņu ģimenes locekļu tiesību aizsardzības komiteja (1990. gada Starptautiskās konvencijas par visu migrējošo darba ņēmēju un viņu ģimenes locekļu tiesību aizsardzību uzraudzības

mehānisms), Personu aizsardzības pret piespiedu pazušanu komiteja (2006. gada Starptautiskās konvencijas par visu personu aizsardzību pret piespiedu pazušanu uzraudzības mehānisms), Personu ar invaliditāti tiesību komiteja (2006. gada Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām uzraudzības mehānisms), kā arī Spīdzināšanas novēršanas apakškomiteja (2002. gada Konvencijas pret spīdzināšanu un citādu cietsirdīgu, necilvēcīgu vai cilvēka cieņu pazemojošu

¹ Norādīts konvencijas pieņemšanas, nevis spēkā stāšanās gads.

izturēšanos vai sodīšanu papildprotokola uzraudzības mehānisms). Katrā komitejā atkarībā no konkrētā cilvēktiesību līguma nosacījumiem darbojas 10–25 neatkarīgi eksperti², kurus izvirza un uz četrus gadu termiņu ievēlē attiecīgā līguma dalībvalstis. Komiteju galvenais uzdevums ir vērtēt dalībvalstu periodiskos ziņojumus. Lielākā daļa komiteju izskata arī individu sūdzības, ja dalībvalsts, par kuru sūdzība iesniegta, piekritusi individuālo sūdzību izskatīšanas procedūrai. Papildus šiem pamatuzdevumiem komitejas izstrādā vispārējos komentārus (*general comments*), interpretējot attiecīgo līgumu noteikumus; rīko un atbalsta ar šiem līgumiem saistītas tematiskas diskusijas, kā arī veic citus pasākumus. Vienīgā komiteja, kura nevērtē valstu ziņojumus, bet tā vietā dodas vizītēs, lai vērtētu apstākļus uz vietas, ir Spīdzināšanas novēršanas apakškomiteja.

Autore ANO Spīdzināšanas novēršanas komitejas sesiju norises vietā Ženēvā, Vilsona pili (*Palais Wilson*), 2021. gada novembrī.

Foto: no personīgā arhīva

Komiteju uzdevumi

Saskaņā ar līgumos noteiktajām saistībām dalībvalstīm jāiesniedz katrai komitejai periodiski ziņojumi par paveikto, nostiprinot konkrētajā līgumā ietvertās cilvēktiesības. Parastais ziņošanas cikls ir pieci gadi, un ziņojumā valstij jāinformē komiteja, kādus tiesiskus, administratīvus vai gluži praktiskus pasākumus tā šajā periodā veikusi, lai izpildītu savas līgumsaistības. Lai gan tas nav obligāti, visas komitejas izskata ziņojumus attiecīgās valsts valdības pārstāvju klātbūtnē, izmantojot konstruktīva dialoga pieeju. Tas nozīmē, ka komiteja mutiski izsaka

² Vairākos ANO cilvēktiesību līgumos paredzēts, ka, sasniedzot noteiktu līguma dalībvalstu skaitu, attiecīgās komitejas locekļu skaits tiek palielināts, savukārt citos šāda noteikuma nav. Piemēram, Spīdzināšanas novēršanas komitejas locekļu skaits kopš komitejas dibināšanas nemainīgi palicis 10, kaut arī konvenciju ratificējušas vai tai pievienojušas 174 dalībvalstis.

savu viedokli par ziņojumā apskatītajiem aspektiem, kā arī uzdod valdības pārstāvjiem papildjautājumus, piešķirot laiku, lai varētu sagatavot pienācīgas atbildes. Pamatojoties uz ziņojumu un šo dialogu, komiteja konstatē, kuros jautājumos sasniegts progress, un nosaka jomas, kurās nepieciešami uzlabojumi. Pēc ziņojuma izvērtēšanas un viedokļu apmaiņas komitejas sagatavo un publicē savus galigos secinājumus (*concluding observations*), kuros uzsver pozitīvo virzību, ja tāda ir konstatēta; norāda uz aspektiem, kas rada bažas, vai attiecīgās cilvēktiesības tiek ievērotas, un sniedz rekomendācijas, kas valstij jāizpilda nākamajā ziņošanas periodā. Visi valstu ziņojumi un komitejas secinājumi tiek publiskoti.

Lielākā daļa komiteju arī izskata individuālās sūdzības, ko var iesniegt personas, kas uzskata, ka pārkāptas viņu tiesības. Individu sūdzības tiek izskatītas, ja šāda procedūra paredzēta attiecīgajā līgumā vai tā papildprotokolā; līguma dalībvalsts ir piekritusi, ka tai ir saistoša sūdzību izskatīšanas procedūra, turklāt personai vai personu grupai, kas iesniedz sūdzību, jābūt izsmēlušai visus valstī pieejamos tiesiskos līdzekļus, taču sūdzība par to pašu jautājumu nevar būt iesniegta citam starptautiskam sūdzību izskatīšanas mehānismam. Lai gan komiteju lēmumiem nav tiesas sprieduma spēka, lielākā daļa valstu cenšas tos izpildīt, ja vien nav īpašu iemeslu to nedarīt. Šie lēmumi veido tā saukto komiteju judikatūru. Kopā ar komiteju sniegtajiem vispārējiem komentāriem, kas ir juridiski nesaistoši, taču autoritāti līgumos noteikto cilvēktiesību skaidrojumi, šai judikatūrai kā avotam ir būtisks iespaids uz valstu tiesu praksi un normatīvo regulējumu cilvēktiesību jomā.

Kāpēc ir vajadzīgas līgumu uzraudzības komitejas?

Ideālā pasaulē valstis savas saistības, ko uzņēmušās, ratificējot vai pievienojoties cilvēktiesību līgumiem, pildītu pēc labākās sirdsapziņas bez jebkādiem uzraudzības mehānismiem. Tomēr – mēs nedzīvojam un sava mūža laikā arī nedzīvosim ideālā pasaulē. Līdz ar to ir nepieciešams kāds atskaites punkts, pret kuru iespējams izmērīt, kāda ir situācija realitātē. 46 Eiropas Padomes (EP) dalībvalstis ir savā ziņā privileģētas, jo tām par šādu atskaites punktu kalpo arī Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību konvencija, kuras ieviešanas un uzraudzības mehānisma – Eiropas Cilvēktiesību tiesas (ECT) – spriedumi ir juridiski saistoši. Tāpat Eiropas reģionā aktīvi darbojas EP Spīdzināšanas novēršanas komiteja un vairāki citi mehānismi, kas spēj efektīvi vērtēt situāciju EP dalībvalstīs, pamatojoties uz saviem tiešajiem novērojumiem. Arī vairākos citos reģionos pastāv dažādi cilvēktiesību līgumu uzraudzības mehānismi, piemēram, Āfrikas cilvēku un tautu tiesību tiesa. Taču pasaules karte ir daudz lielāka, un vienīgais kopīgais globālais atskaites punkts attiecībā uz cilvēktiesību kārtību un ievērošanu ir tieši

ANO Spīdzināšanas novēršanas komiteja 2022. gada maijā pie sanāksmju norises vietas Vilsona pili (Palais Wilson) Ženēvā. Foto: no personīgā arhīva

ANO līgumi, kuru pildīšana ir arī dalībvalstu starptautiskās reputācijas jautājums. Komitejas savukārt ir tas praktiskais termometrs, kurš cenšas iespējami objektīvi izmērīt katras attiecīgā cilvēktiesību līguma dalībvalsts temperatūru šo tiesību ievērošanas ziņā.

Vēl jo svarīgāks ANO cilvēktiesību līgumu uzraudzības komiteju darbs ir tālab, ka līgumos noteiktās saistības uzņēmušās arī valstis, kuras tajos ietverto cilvēktiesību ievērošanai un sekmēšanai ikdienā nepievērš lielu uzmanību. Rodas zināms paradokss – lielākajai daļai valstu gan ir vēlme kļūt par „kluba biedrēm”, nevis izcelties ar to, ka valsts nav ratificējusi kādu no šiem svarīgajiem cilvēktiesību līgumiem, taču tas nenozīmē, ka valsts tālab arī pārskata un izvērtē, kā šīs cilvēktiesības tiek ievērotas. Tomēr – ar neredz izņēmumiem³ – valstis nopietni uztver ziņošanas pienākumu. Tad dialogā ar komitejām šis mājasdarbs tiek izpildīts. Jāpiezīmē, ka dialogs reizēm mēdz būt arī vētrains, piemēram, gadījumos, kad valsts ieskatā kāda vispārpieņemta prakse ir visnotaļ nevainojama, kamēr globālie standarti saistībā ar attiecīgajām cilvēktiesībām ir attīstījušies, un šī

³ Piemēram, 2021.–2022. gadā Nikaragva atsacījās sadarboties ar sešām ANO komitejām. Spīdzināšanas novēršanas komiteja un Spīdzināšanas novēršanas apakškomiteja reaģēja ar kopīgu publisku paziņojumu, kurā nosodīja šādu Nikaragvas rīcību. Sk. The Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, “Nicaragua: Two UN rights committees deplore refusal to cooperate and lack of information”, skatīts 20.08.2024., <https://www.ohchr.org/en/statements/2022/11/nicaragua-two-un-rights-committees-deplore-refusal-cooperate-and-lack>.

prakse vairs nebūt neatbilst mūsdienu izpratnei par tām. Dialogs un komiteju galīgie secinājumi liek pievērst uzmanību kritiskākajiem cilvēktiesību jautājumiem arī tām valstīm, kuras visādi citādi tos neuzskata par īpaši svarīgiem.

Atgriežoties pie cilvēktiesību standartu attīstības – arī šajā procesā komitejām ir būtiska loma. Izmantojot savu pieredzi un globālo kopskatu uz konkrētām cilvēktiesībām, komitejas sniedz vispārējos komentārus, kas attiecīgajā cilvēktiesību līgumā minēto tiesību vai prasību saturu izskaidro detalizēti. Lai gan vispārējo komentāru rakstīšana nav primārais komiteju uzdevums, lielākā daļa aktīvi izmanto šo iespēju – gan lai sniegtu skaidrojumu par konkrētiem līguma noteikumiem, gan vispārīgas norādes, piemēram, par to, kāda informācija valstīm jāiekļauj ziņojumos attiecīgajai komitejai. Vispārējo komentāru sagatavošanas darbs ietver trīs posmus: apspriešanos, izstrādi un pieņemšanu, un komitejas šajā procesā mēdz konsultēties ar dažādiem spēlētājiem attiecīgo tiesību laukumā, tostarp nevalstiskajām organizācijām un ekspertiem. Vispārējie komentāri atšķiras pēc garuma un sarežģītības; tie var arī tikt pārskatīti vai aizstāti ar jauniem komentāriem, jo gadu gaitā pieaug komiteju pieredze un notiek cilvēktiesību attīstība. Arī vispārējo komentāru skaits, ko sagatavojusi katra komiteja, ievērojami atšķiras: piemēram, Cilvēktiesību komitejai tādu ir aptuveni 40, kamēr Spīdzināšanas novēršanas komitejai – četri. Vispārējie komentāri atšķirībā no pašiem cilvēktiesību līgumiem nav juridiski saistoši, tomēr tie tiek uztverti kā autoritatīvas vadlīnijas ANO cilvēktiesību līgumu interpretācijā, līdz ar to veicinot konkrētu cilvēktiesību tvēruma izpratni un attīstību globālā līmenī.

Izaicinājumi

Cilvēktiesību līgumu uzraudzības komitejas neapšaubāmi ir autoritatīvas institūcijas, taču to autoritāte nav pašsaprotama. Atšķirībā, piemēram, no ECT, kas ir tiesa, kuras spriedumi ir valstīm viennozīmīgi saistoši, komitejas ir ekspertu grupas ar kvazitiesas funkcijām. Komitejas izdara secinājumus, sniedz praktiskas programmatiskas rekomendācijas un seko to ieviešanai, taču faktiski nevar izteikt neko daudz vairāk par nožēlu, ja, valstij atgriežoties Ženēvā pēc nākamā ziņošanas perioda, problēmas un bažas par iespējamiem pārkāpumiem palikušas tās pašas. Kas tad ir pamatā komiteju starptautiskajai autoritātei, un ar kādiem izaicinājumiem tās sastopas, nodrošinot, ka to viedoklis tiek respektēts un ņemts vērā starptautisko attiecību kontekstā?

Kā visnotaļ labi zināms, jebkurā amatā – vai tas būtu tiesnesis, politiķis vai skolotājs – milzīga nozīme ir personālījām. Komitejas šajā ziņā nav izņēmums. Tajās ievēlētie eksperti noteic komitejas darba toni un gaisotni; no ekspertiem

lielā mērā atkarīgs, vai komiteja izpilda tikai pamatpienākumus vai uzņemas arī papildpienākumus, attīstot tālāk izpratni par attiecīgajām cilvēktiesībām. Ekspertu kvalifikācija tieši iespaido rekomendāciju kvalitāti, un, ņemot vērā nelielo ekspertu skaitu komitejās, izšķirīga nozīme ir tam, lai augsti kvalificēti būtu visi, ne tikai daži tajās ievēlētie eksperti. Kādas ir prasības komiteju ekspertiem, un kā tie tiek ievēlēti?

Kā galvenā pamatprasība ekspertiem visos ANO līgumos vienā vai citā veidā ir formulēta neatkarība un objektivitāte, veicot savus pienākumus. Tajā pašā laikā ekspertu kandidatūras piesaka un virza attiecīgo valstu valdības, un par tām vēlē attiecīgā līguma dalībvalstu valdību pārstāvi. Dalība cilvēktiesību līgumu uzraudzības komitejās, īpaši tajās, kas tiek uzskatītas par svarīgākajām, savā ziņā ir valstu prestiža jautājums, un vēlēšanu iznākums lielā mērā ir atkarīgs arī no tā, kādas ir valsts politiskās ie-

spējas un aktivitāte vēlēšanu laikā. Praksē tas nozīmē, ka valstis iegulda resursus un par savas kandidatūras kvalitātēm informē un intensīvi pārliecina citas valstis, izmantojot dažādus diplomātijas paņēmienus. Lielākām valstīm, neapšaubāmi, šis process ir vienkāršāks, tomēr arī tām gadās sadurties ar dažādiem neparedzētiem apstākļiem.

Cilvēktiesību līgumos noteiktās prasības komiteju locekļu kandidātiem nav formulētas pārlieku konkrēti, līdz ar to valstīm ir samērā liela rīcības brīvība, izvēloties personas, ko tās vēlas nominēt eksperta lomai. Bieži tiek izvirzīti arī kandidāti, kam ir iepriekšēja pieredze valsts dienestā. Tas savukārt mēdz izraisīt jautājumu: vai komiteju locekļi tiešām ir pilnīgi neatkarīgi un var būt objektīvi? Šis nav līdz galam atbildams jautājums. Tomēr, no otras puses, lai veiksmīgi konkurētu cilvēktiesību līgumu uzraudzības komiteju ekspertu vēlēšanās, valstis – it īpaši mazākas valstis ar attiecīgi mazāku politisko atbalstu – pievērš lielu uzmanību tam, lai to izvirzītie kandidāti būtu ar nopietnu, pierādāmu profesionālo pieredzi un izcilām zināšanām attiecīgajā jomā, jo arī tas ir valstu prestiža jautājums, ņemot vērā, ka ievēlēšanas gadījumā eksperta darbības kvalitātei ir ārkārtīgi liela nozīme.

Svarīgs, bet maz apspriests aspekts attiecībā uz ANO cilvēktiesību uzraudzības komiteju darbību ir ekspertu noslodze. Darbs komitejās nav formāls goda amats, tas prasa milzīgu laika resursu. Piemēram, ANO Spīdzināšanas novēršanas komitejas locekļi klātienē sēdēs Ženēvā pavada vismaz 11 nedēļas gadā, un šīm sēdēm ir arī iepriekš nopietni jāgatavojas, iepazīstoties ar tūkstošiem lappušu

Dalība cilvēktiesību līgumu uzraudzības komitejās, īpaši tajās, kas tiek uzskatītas par svarīgākajām, savā ziņā ir valstu prestiža jautājums.

informācijas, rakstot projektus lēmumiem individuālo sūdzību lietās, sagatavojot vispārējos komentārus, piedaloties tematiskos pasākumos utt. (Vienlaikus darbs komitejās pārsvarā nav atalgots; eksperti par dalību klātienē sēdēs saņem komandējuma dienas naudu, kas paredzēta, lai eksperts varētu nodrošināt savu uzturēšanos Ženēvā vai Ņujorkā.) Šā iemesla dēļ komitejās mazāk ir pārstāvēti aktīvi praktiķi, jo kvalitatīvi apvienot pamatdarbu ar darbu komitejās ir teju neiespējami, lai gan, protams, ir arī valstis, kuras, saprotot komiteju darba specifiku, uzskata savu pārstāvju dalību komitejās par daļu no to darba pienākumiem. Daudzi komiteju eksperti ir vai nu akademiķi, kuri var relatīvi brīvi plānot savu noslodzi un iesaistīt sagatavošanās procesā arī akadēmiskos resursus, vai indivīdi, ieskaitot bijušos nozares speciālistus, birokrātus, diplomātus

Arvien palielinoties
cilvēktiesību līgumu
dalībvalstu skaitam un
līdz ar to arī ziņojumu
daudzumam, komiteju
darba kapacitāte ir
sasniegusi galējo
robežu.

u. c., kuru aktīvā darba dzīvē jau ir beigusies un kuri var veltīt savu laiku amatam komitejā bez sarežģījumiem un negatīvām sekām attiecībā uz pamatdarbu. Šā iemesla dēļ viens no izaicinājumiem komitejām ir nodrošināt un saglabāt izpratni un pieredzi attiecībā uz aktuālajiem praktiskajiem aspektiem konkrētajās tiesību jomās. Kā jau iepriekš minēts, komiteju darba produkts ir programmatiskas rekomendācijas, kuras valstij jāievieš un jāizpilda noteiktā laika periodā, tāpēc šādām rekomendācijām jābūt pēc iespējas skaidrām, praktiskām un konkrētām.

Cits izaicinājums saistībā ar ekspertu noslodzi ir komiteju spēja laikus izskatīt valstu ziņojumus. Arvien palielinoties cilvēktiesību līgumu dalībvalstu skaitam un līdz ar to arī ziņojumu daudzumam, komiteju darba kapacitāte ir sasniegusi galējo robežu, un lielākajai daļai komiteju veidojas ievērojams ziņojumu uzkrājums. Piemēram, Spīdzināšanas novēršanas komiteja 2024. gadā izskata ziņojumus par periodu līdz 2019. un 2020. gadam. Tas ne tikai mazina valstu uzticību ziņojumu izskatīšanas procedūras efektivitātei, bet arī ievērojami apgrūtina komiteju darbu, gatavojoties ziņojuma vērtēšanai. Lai pienācīgi sagatavotos valsts ziņojuma un aktuālās situācijas izvērtēšanai, komitejai pašai jāiegūst kvalitatīva un aptveroša papildu informācija par periodu, kurš ir pagājis kopš ziņojuma iesniegšanas, īpaši ņemot vērā, ka mūsdienu pasaulē četru piecu gadu laikā mēdz notikt tiešām dramatisks pārmaiņas.

Kvalitatīvas informācijas iegūšana – jā, tas ir vēl viens liels izaicinājums komiteju darbā. Kā jau minēts, pamatdokuments cilvēktiesību situācijas vērtēšanai konkrētā valstī ir tās ziņojums, taču, lai noskaidrotu objektīvo ainu, informācijai

ir jānāk arī no citiem avotiem. Jo vairāk un jo daudzveidīgāki šie avoti, jo pilnvērtīgāka informācija. Ir valstis, kurās ir spēcīga pilsoniskā sabiedrība un akadēmiskā vide, kas aktīvi iesaistās ziņojumu izskatīšanas procesā, sniedzot papildu ziņas un sagatavojot tā sauktos ēnu ziņojumus. Ir valstis, kuru nacionālās cilvēktiesību aizsardzības institūcijas aktīvi izmanto iespēju uzsvērt un risināt kādu aktuālu problēmu. Ir valstis, kurās aktīvi darbojas ANO aģentūras vai dažādas starptautiskas organizācijas, kas spēj izgaismot kādu no attiecīgo komiteju interesējošiem jautājumiem. Bet ir arī valstis, par kurām informācija ir ārkārtīgi grūti pieejama. Neatsveramu ieguldījumu informācijas vākšanā sniedz komiteju sekretariāti, tomēr arī pašam ekspertam, kurš ir atbildīgs par konkrētas valsts ziņojuma vērtēšanu, ir jābūt spējīgam veikt savā ziņā izmeklētāja darbu, lai gūtu pēc iespējas pilnīgu priekšstatu par reālo situāciju šajā valstī attiecīgo tiesību ievērošanas jomā, par patiesajiem iemesliem, kāpēc kaut kas nav izdevies, un par iespējām veikt uzlabojumus. Tas ir sarežģīts darbs, taču ārkārtīgi nepieciešams, lai nodrošinātu secinājumu un rekomendāciju kvalitāti. Vērojot, kā tas darbojas praksē, ir redzams, ka valstis ļoti augstu novērtē, ja dialoga laikā jūtams, ka komiteja ir patiesi iedziļinājusies tās situācijā un guvusi plašāku ieskatu notiekošajā, nekā, iespējams, varētu rast tikai no ziņojuma. Arī kritika par negatīvajiem aspektiem tiek uztverta daudz nopietnāk, ja diskusijas laikā tā tiek pamatota ar komitejas rīcībā esošo aktuālo informāciju un faktiem.

Valstu attieksmei pret ziņošanas procesu ir ļoti liela nozīme komiteju darbā. Nav retums, kad komitejām tiek iesniegti ne tikai novēloti, bet arī nepilnīgi periodiskie ziņojumi, kas neatspoguļo aspektus, kuriem ir liela nozīme objektīvā situācijas novērtējumā. Tāpēc vairākas komitejas ir ieviesušas sistēmu, kur valstij, pirms tā sagatavo un iesniedz ziņojumu, tiek nosūtīts saraksts ar komitejas ieskatā būtiskākajiem jautājumiem, uz kuriem valstij ziņojumā jāsniedz konkrētas atbildes. Tomēr jāņem vērā, ka šādu sarakstu sagatavošana ir vēl viens laikietilpīgs papildu pienākums jau tā maksimāli noslogotajā komiteju darbā.

Milzīgu un neatsveramu palīdzību ekspertiem sniedz cilvēktiesību līgumu uzraudzības komiteju sekretariāti ar pilna laika darbiniekiem, kuri veic visus administratīvos pienākumus, piemēram, organizējot komiteju sēdes, ieskaitot valstu delegāciju, nevalstisko organizāciju un pašu komiteju locekļu ierašanos uz tām, izplatot komitejas locekļiem visu nepieciešamo informāciju, ko komiteja saņēmusi gan attiecībā uz valstu ziņojumiem, gan individuālajām sūdzībām, gan citiem aspektiem, utt. Sekretariātu darbinieki lielā mērā iesaistās arī saturiskajā darbā, gatavojot projektus gan galīgajiem secinājumiem, gan lēmumiem individuālo sūdzību lietās, gan sarakstiem ar jautājumiem, kas valstīm tiek nosūtīti pirms ziņojumu sagatavošanas. Diemžēl, salīdzinot ar citām institūcijām, cilvēktiesību līgumu uzraudzības komiteju sekretariātiem tiek novirzīti ļoti ierobežoti

resursi, tāpēc šie sekretariāti ir ļoti nelieli – uz vienas rokas pirkstiem skaitāmi darbinieki, kuru darba pienākumi un slodze konstanti palielinās. Arī tas ir izaicinājums komiteju darbā, jo nevainojama informācijas aprīte, loģistika, kā arī atbalsts saturiskajos jautājumos nav papildu greznība, bet absolūta nepieciešamība, lai nodrošinātu efektīvu un pilnvērtīgu cilvēktiesību līgumu uzraudzības komiteju darbību.

Atsevišķa problēma ir saistīta ar komiteju sadarbību, kura praksē ir minimāla. Nereti jautājumi, kurus vērtē viena komiteja, pārklājas ar citas komitejas kompetencē esošajiem jautājumiem. Varētu teikt – kas tur slikts, ja kādai būtis-

Attiecībā uz daudzām pasaules valstīm ANO cilvēktiesību līgumu uzraudzības komitejas ir vienīgais starptautiskais un dažkārt pat vispār vienīgais cilvēktiesību monitoringa un vērtēšanas mehānisms.

kai problēmai tiek pievērsta papildu uzmanība, taču tādā veidā tiek nelietderīgi tērēti resursi, un vēl ļaunāka situācija kļūst gadījumos, ja dažādām komitejām par kādu aspektu ir atšķirīgs viedoklis.

Protams, izaicinājumus varētu uzskaitīt vēl un vēl, taču tas nav šīs apakšnodaļas mērķis. Uzskaitot dažas no aktuālajām problēmām, vēlējos parādīt un vēlreiz uzsvērt, ka vēlēta eksperta darbam ANO cilvēktiesību līgumu uzraudzības komitejās, kas bieži tiek uztverts kā savā ziņā goda amats, līdzī nāk ne tikai liela noslodze, bet arī milzīga atbildība. Konkrēto

valstu ziņojumi tiek vērtēti ne biežāk, bet drīzāk vēl retāk nekā reizi piecos gados, un attiecībā uz daudzām pasaules valstīm ANO cilvēktiesību līgumu uzraudzības komitejas ir vienīgais starptautiskais un dažkārt pat vispār vienīgais cilvēktiesību monitoringa un vērtēšanas mehānisms. Līdz ar to šīs divas dialoga dienas ir ekskluzīva iespēja aktualizēt jautājumus, kas ir svarīgi saistībā ar konkrētajām cilvēktiesībām, un nākamā šāda iespēja visdrīzāk būs pēc daudziem gadiem. Kad eksperts ir ievēlēts attiecīgajā komitejā, viņš lielā mērā ir tieši un personiski atbildīgs par to, lai komitejas darba kvalitātes līnija nemainīgi turētos augstu. Secinājumu, rekomendāciju, lēmumu individuālo sūdzību lietās vispārējo komentāru kvalitāte ir galvenais stūrakmens, uz kura balstās cilvēktiesību līgumu uzraudzības komiteju autoritāte, par spīti tam, ka formāli tiem nav juridiski saistoša rakstura.

Nozīme un perspektīvas

Cilvēktiesību līgumu uzraudzības komitejām, neraugoties uz to statusu, kas atšķiras no tiesām, ir liela potenciālā ietekme uz politiku ne tikai vispārējā starptautiskā, bet arī valstu līmenī. Valstu ziņojumu vērtēšanas periodiskums un no tā izrietošie regulārie ieteikumi, kā uzlabot ANO cilvēktiesību līgumos ietvertos saistību izpildi, veicina cilvēktiesību ievērošanu un aizsardzību visā pasaulē. Liekot lietā uzkrāto unikālo globālo pieredzi un ekspertu augsto kvalifikāciju, komitejas spēj neatkarīgi novērtēt to, kā valstis ievēro savas saistības cilvēktiesību jomā, un sniegt autoritatīvas norādes, kā uzlabot cilvēktiesību standartu īstenošanu, izmantojot uz tiesībām balstītu politiku. Kā jau minēts iepriekš, galīgie secinājumi, individuālo sūdzību sistēma, kā arī vispārējie komentāri, kuros detalizētāk un precīzāk interpretētas līgumos ietvertās cilvēktiesības, ir radījuši vērtīgu starptautisku judikatūru, kas konkrēti ietekmē atsevišķu valstu, arī Latvijas, normatīvo sistēmu un tiesu praksi.

Taču jāņem vērā, ka cilvēktiesību līgumu uzraudzības komiteju sistēma kopš pirmās šādas institūcijas izveides 1969. gadā ir daudzkārt paplašinājusies. Tas neapšaubāmi ir uzlabojis cilvēktiesību aizsardzību, un šī tendence, visticamāk, turpināsies arī nākotnē. Izpratne par cilvēktiesībām ir dinamiska, tā iekļauj arvien vairāk aspektu un aptver arvien plašāku subjektu loku. Jautājums ir, vai cilvēktiesību līgumu uzraudzības komiteju sistēma var mūžīgi pieaugt, turpinot strādāt ar vecajām metodēm? Vai pietiek ar finansējuma palielināšanu, komunikācijas uzlabošanu starp komitejām, atsevišķu procedūru racionalizēšanu, vai arī ir nepieciešamas vērienīgākas reformas? Ņemot vērā, ka komiteju noslodze un iespējas ir sasniegušas griestus un jau daudzus gadus situācija šai ziņā ir dramatiskā, šķiet, ka būtiskus uzlabojumus var radīt tikai otrais variants.

Kritiski palūkojoties uz komiteju darba metodēm, jāatzīst, ka tās neseko vai maz seko laikam. Ir jāmeklē jaunas metodes un veidi, kā mainīt pastāvošo kārtību, un šādi centieni notiek nu jau pāris gadu desmitus, taču vienošanos šai jautājumā panākt ir grūti. Brīžiem nav pārliecības, ka šādam solim pietiek politiskās gribas. Neraugoties uz to, ka kari nav beigušies un cilvēce joprojām nevar justies pārlieku lepna par sevi, šobrīd daudzām valstīm ir zudusi interese, lai to cilvēktiesību situāciju efektīvi un regulāri vērtētu kāds starptautisks mehānisms, kaut gan formāli tās no šīm saistībām nav atteikušās. Arī šobrīd notiek komplicētas diskusijas gan pašās komitejās, gan ANO sistēmā, kā stiprināt un, iespējams, reformēt cilvēktiesību līgumu uzraudzības komiteju darbu. Diemžēl nav vērojams, ka šajās diskusijās tiktu pietiekami iesaistītas nevalstiskās organizācijas, valstu cilvēktiesību organizācijas un citi cilvēktiesību aizsardzības procesa dalībnieki.

Būtiski gan, lai šajā procesā kopā ar ūdeni netiktu izliets arī bērns, proti – lai šīs institūcijas nezaudētu savu pašreizējo trauslo neatkarību un uzticamību kā objektīvi mehānismi. Interesanti, ka *Covid-19* laiks parādīja – ļoti būtiski ir saglabāt dialogu ar valdību pārstāvjiem, kā arī pēc iespējas ar nevalstiskajām organizācijām un citām institūcijām klātienē. Mēģinājumi to organizēt attālināti, nemaz nerunājot par tehniskām problēmām, pārvērtās par „runājošo galvu” sesijām bez jūtamas savstarpējas mijiedarbības. Kā pozitīva attīstība saistībā ar klātienes dialogu jāuzsver arī toņa maiņa tā laikā. Ja agrākos gados komitejas bieži uzstājās kā „apsūdzošā puse”, bet valstu delegācijas – kā „aizstāvības puse”, tagad lielākajā daļā gadījumu dialogs notiek citā – daudz relaksētākā un konstruktīvākā – gaisotnē, tādējādi sekmējot savstarpējo sapratni un ļaujot labāk izprast otras puses viedokli un argumentus.

Lai gan daži autori salīdzina pašreizējo cilvēktiesību līgumu uzraudzības komiteju sistēmu ar „Titāniku”, kurš grimst, orķestrim jautri spēlējot, autore to drīzāk salīdzinātu ar vecmodīgu lokomotīvi, kas pūdzama elsdama lēnām – jo trūkst ogļu – ripo pa labi iebruktām nodilušām sliedēm apvidū, kur cits transports nav pieejams. Šī sistēma nebūt nav perfekta, taču tā daudzu gadu gaitā ir pildījusi savu uzdevumu un veicinājusi tālejošas izmaiņas un uzlabojumus cilvēktiesību aizsardzībā visā pasaulē. Jāņem vērā, ka līdzvērtīga globāla mehānisma vienkārši nav. Daudziem cilvēktiesību pārkāpumu upuriem visā pasaulē šī sistēma joprojām ir pēdējā cerība uz taisnīgumu. Pilnveidojot un efektīvizējot tās darbību, ir svarīgi atcerēties, ka tā ir vērsta gan uz globālās cilvēktiesību kustības stiprināšanu, gan uz to, lai ieguvējs būtu katrs atsevišķs indivīds, kurš potenciāli var ciest attiecīgo cilvēktiesību pārkāpuma gadījumā.

Nobeigumā autore vēlas pateikt paldies Latvijas Ārlietu ministrijai, tās toreizējai vadībai un atbildīgajiem vēstniekiem, kas, izprotot, cik nozīmīga ir valsts ekspertu dalība šajās komitejās, atvēlēja būtiskus politiskos un cilvēkresursus, lai nodrošinātu Latvijas ekspertiem iespēju sekmīgi kandidēt vēlēšanās uz vietu cilvēktiesību līgumu uzraudzības komitejās. Līdz šim kā vēlētas ekspertes ANO cilvēktiesību līgumu uzraudzības komitejās ir darbojušās vai darbojas Ilze Brands-Kehris (Cilvēktiesību komitejā), Elīna Šteinerte (Spīdzināšanas novēršanas apakškomitejā) un šīs esejas autore (Spīdzināšanas novēršanas komitejā). Ir gūta unikāla pieredze, ar ko iespējams dalīties nacionālā līmenī; ieguvēja ir arī valsts, parādoties kā spēlētāja starptautiskajā cilvēktiesību arēnā; un jācer, ka šīs Latvijas ekspertu saraksts nebūt nav galīgs.

||

LATVIJA ANO SISTĒMĀ

Vēstnieka darba dinamika ANO Ņujorkā

Intervija ar Jāni Mažeiku

Ar vēstnieku ANO **Jāni Mažeiku**, pieredzējušu diplomātu, Eiropas Savienības delegācijas vadītāju Moldovā, bijušo Latvijas pastāvīgo pārstāvi ANO Ženēvā (2007–2011) un Ņujorkā (2013–2018), sarunājas Ārlietu ministrijas Starptautisko organizāciju un cilvēktiesību departamenta direktore Agnese Vilde.

Abas reizes, kad biji Latvijas pastāvīgais pārstāvis ANO, esam cieši sadarbojušies, jo īpaši Ņujorkā, kopā strādājot un aizstāvot Latvijas intereses ANO. Ko nozīmē būt vēstniekam ANO Ņujorkā? Kādas ir galvenās funkcijas, pienākumi un darba ikdiena?

Vēstnieka amats ANO Ņujorkā jebkuram diplomātam ir viens no augstākajiem karjeras punktiem. Protams, katrā vietā vēstniekam ir sava loma, bet ANO Ņujorkā ir viens no centrālajiem fokusa punktiem visai pasaulei. Dažkārt daudzpusējo diplomātiju ir grūti izskaidrot, jo atšķirībā no divpusējās diplomātijas tur nav tūlītēja taustāma rezultāta, ka, piemēram, tiek noslēgts kāds līgums vai panāktas investīcijas. Tomēr visām pasaules valstīm ir interese būt pārstāvētām ANO Ņujorkā, jo tas ir ANO Drošības padomes sēdeklis.

ANO Drošības padomi varētu salīdzināt ar apdrošināšanas polisi, proti, katrai valstij krīzes situācijā ir vajadzīga apdrošināšanas polise, un šo apdrošināšanas polisi, cik nu lielā mērā tas ir iespējams, var dabūt ANO mītnē Ņujorkā. Tas, manuprāt, ir centrālais valstu interešu loks ANO Ņujorkā – savu drošības interešu stiprināšana. Otrs lielais loks ir saistīts ar to, ka Ņujorka ir ANO Ģenerālās asamblejas mājvieta, – tie ir visi jautājumi, kas ANO dalībvalstīm ir kopīgi, sākot no atbrūņošanās jautājumiem Ģenerālās asamblejas pirmajā komitejā un beidzot ar juridiskajiem jautājumiem sestajā komitejā.

Vēstnieka uzdevums Ņujorkā ir sekot līdzi visiem šiem jautājumiem un izvērtēt, kā tas sasaucas ar mūsu valsts interesēm, vienlaikus veidojot valsts profilu šajā globālajā organizācijā. Nepietiek tikai ar klātesamību. Ir svarīgi, lai valsts būtu iesaistīta ANO procesos, lai būtu savi sabiedrotie, uz ko var paļauties, ja parādās tās interešu lokā esoši jautājumi. ANO ir vieta, kur var veidot savas valsts

tēlu. Tas, kādu šo tēlu veidot, protams, ir gan attiecīgās valsts Ārlietu ministrijas rokās, gan visas valsts rokās, gan vēstnieka un pārstāvniecības darbinieku rokās. Latvijai ir savs tēls, savas intereses, ko vēstnieks ar savu darbu veicina.

Un, protams, papildus tam visam ir ikdienas darbs – viss, kas saistīts ar pārstāvniecības vadību, pieņemšanu apmeklēšanu, kas arī ir nepieciešama darba sastāvdaļa kontaktu veidošanai. Papildus man kā vēstniekam tāds sirdsdarbs bija mijiedarbība ar lielisko latviešu diasporu Ņujorkā un tās apkaimē.

Laiks, kad biji vēstnieks ANO Ņujorkā no 2013. līdz 2018. gadam, starptautiskajā politikā raksturojams ar būtiskiem ģeopolitiskiem izaicinājumiem – Krievijas radītais starptautiskās kārtības apdraudējums, 2014. gadā anektējot Krimu, arī Malaizijas lidmašīnas MH-17 notriekšana. Ļoti liela starptautiskā uzmanība tolaik tika pievērsta Sīrijas konflikta eskalācijai un tā ietekmei uz civiliedzīvotājiem. Šajā laikā tika definēti ANO Ilgtspējīgas attīstības mērķi, kā arī nomainījās ANO ģenerālsekretārs. Kā Latvija iesaistījās šajos procesos, un kā Latvija var ietekmēt ANO darba kārtību?

Pirmām kārtām vienmēr ir jāskatās uz valsts interesēm. Ne viss, kas bija aktuāli citām valstīm no citiem reģioniem, bija tik aktuāli mums, un otrādi – bija jautājumi, kas mums bija daudz svarīgāki nekā citiem reģioniem. Viens no starptautiskiem ģeopolitiskiem izaicinājumiem, kur Latvija nespēja tik aktīvu lomu, bija Sīrijas konflikts. Mums tajā reģionā nav tādu resursu, lai mēs varētu kaut ko būtiski ietekmēt. Līdz ar to mūsu darbs lielākoties bija caur Eiropas Savienību.

Krimas aneksija savukārt bija cits atskaites punkts, jo Latvija bija viena no valstīm, kas aktīvi veicināja šī jautājuma nonākšanu ANO Drošības padomes dienaskārtībā. Krimas krīze parādīja, cik svarīgi vienmēr būt gataviem uz pilnvērtīgu iesaisti. Arābiem esot sakāmvārds:

„Zobens, kas tev būs vajadzīgs vienreiz dzīvē, ir jānēsā līdzī visu mūžu.” 2014. gadā man un daudziem kolēģiem šķita, ka Ukraina šo zobenu nebija kārtīgi sagatavojuši. Tajā brīdī, kad bija nepieciešams, lai ANO Drošības padomes dienaskārtībā vispār tiktu iekļauts Ukrainas jautājums, Ukrainai bija ļoti nepieciešams citu valstu atbalsts un padoms, kā lobēt savas intereses ANO Drošības padomē.

Es pēdējā laikā neesmu sekojis ANO Drošības padomes darba ikdienai, bet domāju, ka 2014. gads un mūsdienas Ukrainas gadījumā ir nesalīdzināmas situācijas.

ANO Drošības padomi varētu salīdzināt ar apdrošināšanas polisi, proti, katrai valstij krīzes situācijā ir vajadzīga apdrošināšanas polise, un šo apdrošināšanas polisi, cik nu lielā mērā tas ir iespējams, var dabūt ANO mītnē Ņujorkā.

Tagad Ukraina diplomātijas līdzekļus izmanto pilnā mērā. Tas parāda, cik ANO Drošības padome un ANO var būt valstīm nozīmīgs instruments, un parāda arī to, ka valsts var savās spējās augt.

Protams, papildus Ukrainai mums bija aktuāls viss, kas saistīts ar ANO liela-jiem jautājumiem. Piemēram, ANO ģenerālsēkretāra vēlēšanas mums bija principa jautājums. Diemžēl taisnība bija skumjajam jokam: ja amatam tiek meklēts kandidāts, kas būtu sieviete no Austrumeiropas, tiek atrasts kandidāts, kas ir vīrietis no Rietumeiropas.

Protams, ģenerālsēkretārs Antoniu Gutērrēšs (*António Guterres*) ir veicis ļoti labu darbu. Diemžēl Austrumeiropas grupai 2016. gada ģenerālsēkretāra vēlēšanas bija rūgtuma brīdis, jo ANO sistēmā šis amats vairāk nekā 70 gadus nav bijis pieejams pārstāvjiem no mūsu reģionālās grupas, lai arī bija virkne labu kandidātu. Mēs, protams, centāmies panākt, lai kāds no šiem kandidātiem tiktu ievēlēts, atbalstot vienu no kandidātiem – Kristalinu Georgijevu (*Kristalina Georgieva*), kura parādīja labu sniegumu un kura joprojām ir starptautiskajā apritē, bet diemžēl ne šajā amatā.

Otrs lielais jautājumu bloks bija Ilgtspējīgas attīstības mērķu sagatavošana, kurā Latvija iesaistījās Eiropas Savienības (ES) dalībvalstu kopējās pozīcijas veidošanā, bet noteikti ar mūsu individuālo rokrakstu. Proti, virzījām vairākus jautājumus, kas mums ir bijuši prioritāri arī ANO dienaskārtībā, īpaši dzimumu līdztiesības jautājumi, – iestājamies par to, lai tas būtu atsevišķs mērķis, kā arī par likuma varu, kas tika iekļauta 16. ANO mērķī. Svarīgi bija panākt, ka ANO mērķi aplūko arī informācijas tehnoloģiju radītās iespējas attīstībai, – šī ir vēl viena joma, kurā Latvijas profils ANO ir bijis aktīvs.

Un, protams, papildus jau minētajām tēmām bija arī iespējas virzīt jautājumus, kas aktuāli tieši Latvijai. Gan kā ES prezidentūrai 2015. gadā, gan virzot vairākas nozīmīgas kandidatūras, īpaši Ilzes Brands-Kehris kandidatūru ievēlēšanai prestižajā ANO Cilvēktiesību komitejā.

Vēlos vēlreiz uzsvērt informācijas sabiedrības tēmu. 2015. gadā es un Apvienoto Arābu Emirātu vēstniece ANO kopīgi vadījām Pasaules informācijas sabiedrības samita pārskata procesu, kurā tika izvirzīti uzdevumi nākamajiem 10 gadiem. Man tas šķita viens no interesantākajiem posmiem ANO vēstnieka amatā. Intensīvais process ietvēra gan ilgstošas starpvaldību sarunas, gan konsultācijas ar dažādiem jomas pārstāvjiem, to skaitā tehnoloģiju kompānijām.

Es tomēr gribētu izcelt aspektu, ka Tavas kadences Ņujorkā laikā Latvija īstenoja savu pirmo prezidentūru ES Padomē, kas nozīmēja arī prezidentūras pienākumu veikšanu ANO formātā. Kā jau pirmajā reizē, gatavojoties papildu pienākumiem un saskaroties ar pieaugoša apjoma informāciju,

Jānis Mažeiks un Dace Mažeika Ņujorkas latviešu tautas deju kopas „Jumis” sastāvā piedalās XIV Vispārējos latviešu dziesmu un deju svētkos Baltimorā ASV no 2017. gada 29. jūnija līdz 3. jūlijam.

Foto: no personīgā arhīva

pirms tam bija daudz nezināmā. Vai vari pastāstīt, kā prezidentūra ietekmēja pārstāvniecības un vēstnieka darbu un vai tā deva papildu redzamību un iespējas Latvijai ANO? No savas pieredzes atceroties, sagatavošanas darbs sākās kādu laiku pirms prezidentūras tematisko prioritāšu definēšanas.

Latvijas ES prezidentūra bija tā sauktā atbalstošā prezidentūra. Proti, pamatā ES darbu Ņujorkā koordinēja ES Ārējās darbības dienests un tā delegācija Ņujorkā, taču prezidentūrai bija atbalstošā loma, jo ir dažādi formāti un pasākumi, kur ES kā struktūrai nav savas atsevišķās lomas un ES delegācija nevar iesaistīties sarunās vai paust ES kopējo pozīciju. Taču ES arī šajos formātos ir savas intereses. Tādās situācijās ES delegācija vēršas pie ES prezidentūras. ES prezidentūra nav tikai atbalsts, tas ir arī pienākums un iespēja.

Latvijas ārlietu dienesta kolēģi bija ļoti apzinīgi pievērsušies prezidentūras gatavošanai. Jau vairākus gadus iepriekš mēs analizējām, kā katra iepriekšējā ES prezidentūra veikusi darbu un ko varētu darīt Latvija. Tika plānots kalendārs, apzinot, kas mūsu prezidentūras laikā būs nozīmīgākie ANO pasākumi, un attiecīgi pieskaņojot mūsu prioritātes. Bija skaidrs, ka šajā laikā nav iespējams veikt tikai minimālo iesaistes programmu, tāpēc pārstāvniecībai uz prezidentūras laiku tika piešķirti papildu cilvēku resursi. Man kā vēstniekam bija liels gandarījums,

redzot, ka kolēģi var „izplest spārnus” un iedziļināties tēmās, demonstrēt diplomātiskās spējas un ekspertīzi daudz vairāk, nekā tas bija iespējams pirms tam, bez papildu cilvēkiem. To redzēju gan Daces Rikmanes, gan Andas Poro, gan Viktorijas Karamanes, gan Oskara Fridmaņa, gan, protams, Tavā darbā. Kolēģi, kuri citkārt fiziski nevarēja pagūt vienlaikus būt vairākās sanāksmēs, balsošanās vai noskaidrot informāciju, ar lielāku personāla sastāvu prezidentūras laikā aktīvi iesaistījās, veda sarunas ES vārdā, koordinēja dažādu rezolūciju virzišanu, gatavoja uzrunas.

Virzot kandidatūru, ir primāri svarīgi, lai tas būtu labs kandidāts vai tā ir joma, kurā Latvijai ir pārliecinoša ekspertīze.

Prezidentūras laikā kļuva acīmredzams, ka Latvijas ierobežotā klātbūtne ANO procesos nav negribēšanas vai nemācēšanas dēļ, bet vienkārši cilvēkresursu ierobežojumu dēļ. Bez pietiekama diplomātu skaita Latvijas profils nevar būt vēl aktīvāks.

Šī pieredze un mācība noderēs arī Latvijas nākamajai prezidentūrai ES pēc dažiem gadiem. Pieminēji arī Latvijas ekspertu ievēlēšanu ANO struktūrās, īpaši pieredzi ar veiksmīgo Ilzes Brands-Kehris ievēlēšanu ANO Cilvēktiesību komitejā. Tas apliecina, ka Latvija ANO nav tikai diplomātu ikdienas darbs, bet to veido arī dažādu Latvijas institūciju un ekspertu aktīva iesaiste ANO procesos. Kā vēstnieks var veicināt Latvijas pārstāvniecību šajos procesos un palīdzēt virzīt Latvijas kandidātus uz vēlētiem ANO amatiem? Vai tam ir pievienotā vērtība?

Pirmkārt, svarīgi, lai būtu ticamība, ka šī ir laba kandidatūra un ka valstij vajag konkrētajā jomā ekspertīzi. Saistībā ar ANO Cilvēktiesību komitejas vēlēšanām palīdzēja tas, ka Ilze Brands-Kehris bija ļoti spēcīga kandidāte, viņai ir ļoti plaša pieredze, arī Latvijā. Lobija procesā valstīm bija interesanta Latvijas pārmaiņu pieredze, kura var būt aktuāla arī citām valstīm. Tāpēc, virzot kandidatūru, ir primāri svarīgi, lai tas būtu labs kandidāts vai tā ir joma, kurā Latvijai ir pārliecinoša ekspertīze.

Otrkārt, lai panāktu sekmīgu rezultātu, ir nepieciešama resursu ieguldīšana, it īpaši adekvāti cilvēkresursi. Svarīga ir vēstnieka iesaiste. Es pat vairs nevaru atcerēties, cik daudz divpusējo tikšanos ar citu valstu vēstniekiem man bijis Ilzes Brands-Kehris kandidatūras lobēšanā – droši vien ap 100. Vēstnieka iesaiste lobija kampaņā ir svarīga, jo daudzām valstīm tas ir signāls, ka valstij šī kandidatūra ir svarīga. Dažkārt valstis paļaujas uz to, ka tās ir lielas un nozīmīgas un ka viņu virzītais kandidāts ir labs, un lobijam nepievērš tik lielu uzmanību, atstājot to pašplūsmā. Tā rezultātā lielām un ietekmīgām valstīm ir bijuši nepatīkami pārsteigumi, ka viņu kandidāti netiek ievēlēti. Tāpēc atkārtos – vēstnieka iesaiste ir

svarīga, lai panāktu rezultātu. Arī no formālās puses – ja pārstāvniecība organizē kādu pieņemšanu, lai lobētu Latvijas kandidatūru, ir svarīgi, lai vēstnieks būtu šī pasākuma namatēvs. Tas pamudina citus vēstniekus piedalīties.

Papildus profesionālajām īpašībām ļoti no svara ir tas, ka tev ir labas personīgās attiecības ar citu valstu vēstniekiem. Ir daļa vēstnieku, kuri saņem ļoti skaidras instrukcijas, par ko viņiem jābalso ANO struktūru vēlēšanās. Ir daļa vēstnieku, kuri šīs instrukcijas var ietekmēt ar savu viedokli. It īpaši, ja viņi ir tikušies ar mūsu kandidātu un kandidāts viņiem ir licies pārliecinošs, viņi sniedz pozitīvu rekomendāciju galvaspilsētai. Var būt arī situācijas, kad vēstnieks pats var izlemt, par kuriem kandidātiem balsot. Tad, protams, divu vēstnieku labās savstarpējās attiecības var palīdzēt, lai šīs simpātijas transformētos balsis par labu mūsu kandidatūrai.

Gūtās mācības no Tevis minētās vēlēšanu kampaņas ir bijušas noderīgas arī turpmākajā darbā. Kopumā vērtējot, Latvijas ANO kandidatūru lobīja kampaņām ir bijuši sekmīgi rezultāti. Šādos gadījumos svarīga mūsu ārlietu dienesta mobilizēšana un jo īpaši sazobe starp Latvijas Republikas Ārlietu ministriju un pārstāvniecību Ņujorkā. Tas mani noved pie nākamā jautājuma. Latvija šobrīd tiecas uz augstu mērķi – pirmo reizi kļūt par ANO Drošības padomes dalībvalsti. Vēlēšanas notiks Ņujorkā 2025. gada jūnijā. Kāpēc Latvijai ir svarīgi būt pie šī pakavveida galda ANO Drošības padomē?

Mēs varam atgriezties pie jau iepriekš pieminētās „apdrošināšanas polises”. Kad Krievija īstenoja Krimas aneksiju, Ukrainai ļoti paveicās ar to, ka tajā brīdī ANO Drošības padomē bija Lietuva. Lietuva tieši savu nacionālo interešu dēļ uztvēra to kā ārkārtīgi svarīgu jautājumu, kā rezultātā Lietuva bija viens no dzinējspēkiem, kas uzturēja Ukrainas jautājumu ANO Drošības padomes darbakārtībā. Vispirms Lietuva palīdzēja šim jautājumam tur nonākt. Pēc tam padomes diskusijās Lietuvas balss bija ļoti skaļa un skaidra – katrā sēdē par Ukrainu aso toni uzdeva tieši šī valsts. Protams, to atbalstīja ASV un citas līdzīgi domājošas valstis. Bet pārējās ap galdu sēdošās balsis – jo ģeogrāfiski tālāk no Ukrainas, jo remdenākas. Ja tobrīd ANO Drošības padomē nebūtu bijusi Lietuva, baidos, ka, reaģējot uz Krievijas rīcību, Ukrainu kopumā būtu mazāk atbalstījuši.

Tāpēc mums ir svarīgs ANO Drošības padomes sastāvs – lai tajā būtu mums līdzīgi domājošas valstis, uz kurām Latvija var paļauties kā uz sabiedrotajiem nozīmīgu jautājumu aizstāvībā. Ir svarīgi mums pašiem uzņemties šo atbildību – ne tikai tāpēc, ka tas ir mūsu pašu un mūsu reģiona interesēs, bet arī tāpēc, ka mums ir ko dot pasaulei.

Ja mēs skatāmies uz valstu izmēriem, tad Latvija ir aptuveni ANO vidusmērā gan pēc iedzīvotāju skaita, gan pēc platības; līdz ar to mēs varam asociēties ar daudzu nelielo valstu interesēm. Vairākums ANO dalībvalstu nav lielvalstis, liela

daļa ir mazākas par Latviju. Līdz ar to ir svarīgi, lai mēs iestātos gan par savām interesēm, gan izrādītu empātiju citu reģionu valstu interesēm. Arī dalība ANO miera uzturēšanā un humānās palīdzības sniegšana ir veids, kā praksē parādīt to, ka mums kā valstij rūp citu problēmas. Diemžēl Latvijas finansējuma iespējas šajās jomās ir bijušas nelielas. Manas kadences laikā Latvija pirmoreiz iesaistījās ANO miera uzturēšanā ar dalību ANO MINUSMA¹ misijā Mali. No vienas puses, tas ir mūsu ieguldījums starptautiskajam mieram un drošībai, no otras puses – iespēja mūsu bruņoto spēku pārstāvjiem gūt jaunu pieredzi un jaunus kontaktus. Diemžēl tieši Mali pieredze parādīja, ka ne vienmēr ANO iesaiste var nodrošināt labu rezultātu, taču ir svarīgi arī turpmāk nodrošināt Latvijas iesaisti ANO miera uzturēšanā.

Ar dalību ANO Drošības padomē mēs varam sniegt atbalstu to jautājumu virzībā, kas mums ir bijuši svarīgi ANO jau daudzus gadus – ne tikai Ukraina, bet, piemēram, tāda tēma kā atbildība aizsargāt civiliedzīvotājus (*Responsibility to Protect*), jo viss, kas ir saistīts ar starptautisko tiesību stiprināšanu, ir nelielu valstu interesēs. Lai arī Latvijai ir papildu iespējas un resursi, ko sniedz dalība NATO un ES, mums gan kā ES valstij, gan kā demokrātiskai valstij ir svarīgi, lai likuma vara būtu starptautisko tiesību pamatā. Apturēt Krievijas agresiju Ukrainā mums ir svarīgi arī tāpēc, ka tā pārsvītrot visus principus, kuros starpvalstu attiecības ir veidotas desmitiem gadu.

Lai ievēlētu ANO Drošības padomē, ir jāiegulda ilgstošs darbs citu valstu pārliecināšanā, lai tās balso tieši par Latviju 2025. gada jūnijā. Šis pārliecināšanas process sākas uzreiz pēc kandidatūras pieteikšanas 2011. gadā. Vēstnieka ANO darbs lielā mērā ir veidot diplomātiskās attiecības ar citām valstīm. Ņujorka ir tā vieta, kur ANO ietvaros Latvijas vēstniekam ir pilnvarojums veidot Latvijas diplomātiskās attiecības ar citām valstīm. Lūdzu, pastāsti par šo funkciju un savu pieredzi!

ANO Drošības padomes kampaņā ir svarīga ilgtermiņa plānošana. Latvija pieteica savu kandidatūru 2011. gadā. Manas kadences laikā mums bija iekšējās plānošanas diskusijas, kurās ANO struktūrās mums būtu svarīgi piedalīties, lai palielinātu mūsu redzamību ANO tieši pirms tā laika, kad jāpanāk valstu atbalsts Latvijas kandidatūrai. Mums tas ir labi izdevies gan ar mūsu dalību ANO Ekonomisko un sociālo lietu padomē (ECOSOC), gan citos formātos. Šoruden Latvija vadīs ANO Ģenerālās asamblejas 4. komiteju par speciālajiem politiskajiem jautājumiem ANO darba kārtībā.

¹ ANO Integrētā daudzdimensiju stabilizācijas misija Mali (*United Nations Multidimensional Integrated Stabilization Mission in Mali*, MINUSMA).

Papildus gribu uzsvērt arī Latvijas dalību dažādos ANO sieviešu iespēju veicināšanas formātos.

Protams, dzimumu līdztiesības veicināšana ir daļa no Latvijas darba ANO Ņujorkā, ko aizsāka Inese Freimane-Deksne un ko Tu veiksmīgi turpināji, un kur iesaistījies arī pats. Otrs virziens, kurā esam ļoti metodiski strādājuši, ir diplomātisko attiecību veidošana ar citām valstīm. Sākotnēji diplomātiskās attiecības tiek veidotas ar tām valstīm, kur intereses ir ciešas. Ar tām valstīm, kur ir politiskie vai ekonomiskie kontakti, diplomātiskās attiecības ir nodibinātas jau sen.

Gandrīz katru gadu Ņujorkā Latvija nodibināja diplomātiskās attiecības ar vairākām valstīm. Ne vienmēr tas bija viegli, it īpaši ar ļoti nelielām un no Latvijas tālām valstīm, kurām bieži nav diplomātisko attiecību ar daudzām valstīm, – to valdībām ne vienmēr bija skaidrs, kāpēc būtu vajadzīgas diplomātiskās attiecības ar Latviju. Ir valstis, kurām ir diplomātiskās attiecības tikai ar kādām 60 valstīm. Pārliecināt, ka tieši Latvijai būtu jāklūst par sešdesmit pirmo, dažkārt ir bijis sarežģīti, bet tas ir izdevies.

Manas kadences laikā veidojām attiecības ar stipri tālām valstīm: Libēriju, Lesoto, Sjerraleoni, Somāliju, Togo – 2014. gadā, Kamerūnu, Kiribati, Mikronēziju, Sudānu, Vanuatu, Zimbabvi – 2015. gadā. Kā redzams, daļa no tām ir mazas salu valstis, kurām pārstāvniecība Ņujorkā ir vienīgā vai viena no nedaudzām diplomātiskajām pārstāvniecībām ārvalstīs. Šis ir vēl viens iemesls, kāpēc ir vērts dibināt diplomātiskās attiecības – lai valstīm būtu attiecību minimums un kaut kas kopīgs. Arī šādi apsvērumi var būtu papildu motivācija, kad tuvojas kādas ANO vēlēšanas.

Šķiet, šobrīd Latvijai nav diplomātisko attiecību tikai ar vienu valsti – Butānu.

Lūk, ir tikai viena valsts pasaulē, ar kuru mums nav diplomātisko attiecību! Tas nenožīmē, ka Butānas balsi ANO vēlēšanās mēs nevarētu dabūt. Balsttiesības ir visiem, bet es domāju – Latvijas veiksmīgie centieni nodibināt diplomātiskās

Diplomātu iedzīve atkal atgriežas Latvijā (2018. gads). Foto: Dace Mažeika

2014. gada 20. oktobrī ANO ģenerālsekretāram Panam Kimunam (*Ban Ki-moon*) tiek pasniegta Latvijas dāvana – Edītes Pauls-Vigneris gobelēns „Cerība”. Foto: Amanda Vuasāra (UN Photo/Amanda Voisard)

attiecības ir svarīgs signāls valstīm, ka mēs interesējamies par to, kas notiek ārpus mūsu reģiona un ka mēs vēlamies veidot attiecības ar citām valstīm. Iespējams, šobrīd Latvija ir valsts, kurai ir visvairāk nodibināto diplomātisko attiecību pasaulē.

Diplomātisko attiecību formalizēšana praksē, protams, ne vienmēr nozīmē to, ka intensīva kļūst gan politiskā, gan ekonomiskā sadarbība, tomēr tas paver ceļu turpmākam dialogam. Tas var būt kā atspēriena punkts, pēc tam piedaloties divpusējās konsultācijās un turpinot strādāt pie sadarbības jomām.

Daudz tiek runāts par ANO efektivitāti un nepieciešamību ANO reformēt. Arī pēdējos gados, īpaši ņemot vērā Krievijas rīcību ANO Drošības padomē, piemērojot veto, kad tiek skatīti jautājumi par Krievijas agresiju Ukrainā. Latvija ir aktīvi paudusi viedokli par šiem jautājumiem un iesaistījusies dažādās iniciatīvās, lai kaut ar nelieliem soļiem palīdzētu veicināt ANO atbildību, caurspīdīgumu un efektivitāti. Kā, pēc vēstnieka ANO pieredzes, ir iespējams šo procesu jēgpilni iekustināt?

Pirmkārt, viss, kas saistīts ar veto, labi ilustrē to, kādas iespējas var būt fokusētam mazas valsts darbam. Es gribētu minēt Lihtenšteinu, kurai nav tiešu interešu

nosargāt savu drošību, jo Lihtenšteinu neviena no tās kaimiņvalstīm neapdraud, bet tā var „nest morālo kompasu” un ietekmēt citas dalībvalstis rīkoties pareizi. Pateicoties Lihtenšteinai, ir bijušas vairākas iniciatīvas, kas palielina ANO Ģenerālās asamblejas lomu. Šādi tiek veikts pozitīvs spiediens uz ANO Drošības padomes dalībvalstīm, kurām ir veto tiesības, lai tās neizmanto šīs tiesības, jo tām vienmēr ir jāizsver risks, ka pēc tam šī pati tēma var nonākt ANO Ģenerālās asamblejas darba kārtībā un attiecīgais jautājums vismaz daļēji tiktu izņemts no viņu rokām.

Man nav ilūziju – ANO Drošības padomes darbības principi saglabāsies tādi, kādi tie ir. Tā nav nejaušība, ka piecām valstīm ir veto tiesības. Ir situācijas, kad no veto tiesībām ir jēga. Ja tiek skartas kādas lielvalsts intereses, bieži vien tiek skartas arī plašākas intereses. Ir svarīgi, lai tās nav tikai vienas valsts intereses. Nelielām valstīm Ģenerālās asamblejas loma ir nozīmīga – lai ANO Drošības padomes pastāvīgās dalībvalstis dzīvotu ar apziņu, ka situācijās, ja tās bezatbildīgi izmantos savas veto tiesības, Ģenerālā asambleja var lemt pretēji.

Ir dažādi viedokļi par ANO Drošības padomes paplašināšanu, ar ko ir cieši saistīta arī veto tiesību piešķiršana potenciāli jaunām pastāvīgajām dalībvalstīm. Situācijā, kad ir tik liela nevienprātība, varbūt tiešām ir pareizāk fokusēties uz ANO Drošības padomes darba metožu uzlabošanu. Daudzas valstis piekrīt, ka nepieciešams palielināt Āfrikas pārstāvību ANO Drošības padomē. Vienlaikus padomes darba kārtībā gandrīz 70–80 % aplūkojamo jautājumu ir par dažādām problēmsituācijām Āfrikas kontinentā.

Kuri ir spilgtākie panākumi un ieguvumi pašam, atskatoties uz Tavas darbības laiku Ņujorkā? Varbūt vari raksturot arī darba garoziņu, ja tāda ir?

Profesionāli spilgtākie bija trīs notikumi. Pasaules informācijas sabiedrības samita pārskata vadīšana, Ilzes Brands-Kehris ievēlēšana ANO Cilvēktiesību komitejā un Latvijas prezidentūra ES Padomē 2015. gadā.

Pasaules informācijas sabiedrības samita pārskata process bija interesanta pieredze – šajās sarunās bija skaidrs, ka valstis necinās par komatiem vai sinonīmiem tekstā, bet par savām interesēm. Kad vienā galda pusē ir Latvijas vēstnieks un viņa komanda un otrā galda pusē ir *Google*, *Disney*, *Microsoft* viceprezidenti, kuri tur ir ieradušies ne formālas intereses dēļ, bet tāpēc, ka viņiem tiešām ir interese par pārskata procesa rezultātu, tad tu saproti, ka process nav tikai papīrs. Vai, kad sarunas notiek arī naktīs un lielākajiem spēlētājiem – ASV, Eiropas Savienībai, Ķīnai, Krievijai – katrai ir savas intereses, ir ļoti interesanti vērot, kā šīs intereses tiek noformulētas un kā tiek rasti kompromisi. Sarunu vadīšana bija iespēja tīri profesionāli pārliecināties par paša spējām to darīt. Izdevās panākt, ka pārskata dokumentu pieņem ar vienprātību, sabalansējot dažādu iesaistīto pušu intereses, to skaitā ES intereses. Svarīgi, lai šāds politisks dokuments būtu gan jēgpilns, gan

visiem pieņemams. Process bija ļoti interesants, gandrīz kā mācību stunda sarunu vadīšanā – kā no milzīgi daudzveidīga interešu kopuma izkristalizēt lēmumu, par ko visi var vienoties, turklāt tā, lai tas nebūtu zemākais kopsaucējs.

Par ES prezidentūru mēs jau runājām iepriekš. Tas bija laiks, kad Latvijai bija papildu iespējas Ņujorkā būt spilgti redzamai.

Ilzes Brands-Kehris ievēlēšana savukārt bija ļoti interesanta pieredze tāpēc, ka mums īsā laikā līdz vēlēšanām ar nelieliem cilvēkresursiem vajadzēja būt ļoti radošiem. Es atceros, ka vēlēšanu dienā mēs bijām sagādājuši Latvijā izgatavotas lielkonfektes katras valsts delegācijai ar Ilzes Brands-Kehris fotogrāfiju. Nevienš cits tā vēl nebija darījis, diplomātiem tas patika. Biju ļoti gandarīts, ka mums izdevās izmantot mūsu stažieru atbalstu, jo tobrīd pārstāvniecībā bija ļoti maz cilvēku. Priečajos, ka viens no viņiem – Emīls Dombrovskis – ir kļuvis par profesionālu Latvijas diplomātu un ir atgriezies Ņujorkā.

Personīgi bija prieks mijiedarboties ar latviešu kopienu un, cerams, kaut ko jaunu viņiem iemācīt. Šķiet, arī viņiem bija interesanti sadarboties ar mūsu ģimeni. Biju gandarīts, ka ātri un radoši izdevās piesaistīt atbalstu ANO Verdzības memoriāla izveidei, – ar mecenāta Borisa Tetereva atbalstu pie šī memoriāla ir redzams Latvijas vārds. Šo žestu novērtēja arī citu reģionu valstis.

Darba garoza bija tā, ka pēc ES prezidentūras un Pasaules informācijas sabiedrības samita pārskata procesa pārstāvniecības cilvēkresursi tika ļoti strauji samazināti. Līdz ar to tiem cilvēkiem, kuri jau bija atrasisi profesiju un kuriem bija izveidoti kontakti ar citām valstīm, lai varētu Latvijas diplomātiskās iespējas stiprināt arī turpmāk, darbs Ņujorkā diemžēl bija jābeidz. Arī man tas bija saspringts posms, jo kādu laiku manas darba iespējas ar ļoti nelieliem cilvēkresursiem un tehnisko lietu risināšanu bija ierobežotas. Protams, daļa no garozas ir tas, ka ģimenei nav viegli. Darba stundas ir garas, un arī dzīvesbiedrei bija ar manu darbu saistīti pienākumi. To vajag sabalansēt.

No Tevis teiktā izriet divi secinājumi. Pirmkārt, ka Latvijas pārstāvniecība pat ar mazu sastāvu, radoši rīkojoties, var sasniegt panākumus. Otrs secinājums: lai strādātu ANO Ņujorkā vai vispār daudzpusējā diplomātijā, ir ļoti svarīga arī sarunu vadīšanas prasme, ko var apgūt tikai praksē.

Varu tikai piekrist tam, ko tu teici par Latvijas diplomātu spējām, jo šīs spējas tiešām bija redzamas. Viens piemērs. Pasaules informācijas sabiedrības samita pārskata vadīšanā mani atbalstīja kolēģe Elīna Volksone, bet Apvienoto Arābu Emirātu vēstnieci – trīs kolēģi, taču es nejutu, ka Latvijas ieguldījums būtu mazāks. Tas noteikti bija līdzvērtīgs.

Daudzpusēju sarunu vešana ir vēl sarežģītāka par divpusējo. Ir svarīgi sarunu vešanu gan mācīties formāli, ja ir šāda iespēja (ir dažādi sarunu vešanas

mācību kursi, arī grāmatas, kuras pats esmu izmantojis, lai rastu jaunas idejas vai lai pārliecinātos par savu ideju pareizību), bet lielā mērā mācīšanās tiešām veidojas ar pieredzi. Ir svarīgi, lai tāda pieredze būtu ne tikai vēstniekam, bet arī pārējiem diplomātiem, piemēram, ANO rezolūciju veidošanā. Tas ir svarīgi, lai varētu šajās rezolūcijās iestrādāt Latvijas intereses, kā arī lai apgūtu prasmi konsolidēt dažādas intereses, pamanīt zemūdens akmeņus un valstu slēptās intereses. Tas palīdz diplomāta kvalifikācijai nākotnē, arī tad, kad kļūsti par vēstnieku.

Ko Tu ieteiktu jaunajiem Latvijas diplomātiem, kas vēlas savu karjeru attīstīt tieši daudzpusējās diplomātijas jomā un varbūt tieši ANO?

Pirmkārt, daudzpusējā diplomātija nav domāta visiem. Tā ir realitāte. Nav tā, ka es uz divpusējo diplomātiju skatītos augstprātīgi, jo ir lietas, ko tā sauktais daudzpusējais diplomāts neizdarīs tik labi kā diplomāts, kas specializējies valstu divpusējo attiecību veidošanā. Daudzpusējai un divpusējai diplomātijai vienkārši ir vajadzīgs atšķirīgu prasmju kopums, un tām ir atšķirīgs rezultāts. Daudzpusējā diplomātijā nebūs tūlītēju taustāmu rezultātu; ja rezultāts būs, tad dažkārt tas būs redzams tikai pēc pieciem gadiem. Līdz ar to daudzpusējās diplomātijas plānošanas horizonts ir garāks.

Jaunajiem diplomātiem es ieteiktu pilnveidot savas prasmes – vai tās būtu valodu vai profesionālās prasmes vai zināšanas tajās jomās, kurās viņi strādā, vai tās būtu sarunu vešanas prasmes. Un noteikti izmantot iespējas mācīties. Tad iesaistīties Latvijas daudzpusējo pārstāvniecību darbā.

Esot ES Ārējās darbības dienestā, redzu, ka arī šī var būt daudzpusējās pieredzes iespēja jauniem diplomātiem, pat ja viņi nonāk divpusējā pārstāvniecībā, jo ES pārstāvniecības nav izteikti divpusējas. Strādājot šeit, ES delegācijā Moldovā, mans ikdienas darbs ļoti atgādina to, ko darītu kādā starptautiskā organizācijā. Sākot jau ar to, ka tavi kolēģi pārstāv ļoti dažādas valstis ar dažādu kultūru un valodu, un beidzot ar to, ka Briselē ir liels skaits sadarbības institūciju.

Jaunajiem diplomātiem es ieteiktu pilnveidot savas prasmes – vai tās būtu valodu vai profesionālās prasmes vai zināšanas tajās jomās, kurās viņi strādā, vai tās būtu sarunu vešanas prasmes. Un noteikti izmantot iespējas mācīties. Tad iesaistīties Latvijas daudzpusējo pārstāvniecību darbā.

Pēc manas pieredzes, šī darba pozitīvā daļa ir iespēja satikt tik daudz dažādu valstu pārstāvju, iepazīt viņu viedokļus, diplomātijas kultūru. Vai

ir kādas atziņas vai jūtīgie elementi, kas šajā darbā jāņem vērā? Savā ziņā jāmāk draudzēties, vai ne?

Jāmāk draudzēties. Un dažkārt tas, kas mums ir mācīts protokola apmācībās, nav īsti spēkā. Savulaik mūs mācīja, ka vakariņās nedrīkst runāt par reliģiju un par ģimeņi. Es tik bieži esmu piedzīvojis, ka pašas interesantākās diskusijas ir tieši par to, kas ir sensitīvs. Protams, tas ir arī veids, kā labāk saprast citas kultūras pārstāvjus. Bet jādarbojas uzmanīgi, lai cilvēkus neaizvainotu, un tāpēc svarīgākais ir atrast pareizus formulējumus. ANO katrā ziņā ir neizmirstama pieredze, jo tik daudz dažādu valodu un kultūru pārstāvju citur nesastapt, un, protams, daudziem Ņujorka ir sapnis.

Katru septembri ANO Ģenerālās asamblejas augsta līmeņa nedēļa pārstāvēniecībai Ņujorkā ir ļoti intensīvs darba laiks, jo uz pasākumiem brauc gan Latvijas Valsts prezidents, gan ārlietu ministrs. ANO pulcē daudzu pasaules valstu liderus. Varbūt atceries kādus notikumus tieši saistībā ar šiem pasākumiem?

No vēstnieka perspektīvas, augstā līmeņa nedēļa līdzinās lēcienam ar izpletni. Pirmkārt, svarīgi, lai izpletnis būtu kārtīgi sakārtots, pirms tu esi izlēcis. Lai Valsts prezidenta vai ārlietu ministra darba programma būtu precīzi sagatavota. Otrkārt, jābūt gatavam dažādām improvizācijām un izmaiņām.

Parasti „galvenā lūgšana”, protams, ir par to, lai tajā nedēļā nelītu. Ja nav lietus, delegācijas labprāt pārvietojas kājām, tas atvieglo viņu pārvietošanos. Ar šo ir saistīts viens no kurioziem. Es pieredzēju situāciju, kad „neapturams spēks sastop neizkustināmu objektu” – ir šāds klasiskais paradokss, kurā pēta, kas notiek šādā situācijā. Vienu gadu ASV drošības dienests, kas pavada mūsu prezidentu, nezināmu iemeslu dēļ bija relaksētāks, virzījās samērā brīvi. Kad mūsu prezidents gāja pāri ielai, viņu fiziski ar roku mēģināja apturēt ASV policists. Tajā brīdī iejaucās mūsu prezidenta drošības virsnieks. Šajā brīdī neapturamais spēks sadūrās ar neizkustināmo objektu. Nav iespējamās divas rīcības – nedrīkst aizskart Valsts prezidentu un nedrīkst aiztikt ASV policistu. Laimīgā kārtā ASV drošības dienests iesaistījās un situāciju izgludināja.

Vairākas reizes pieminēji, ka gandarījums bija tieši par darbu ar diasporu – vietējiem latviešiem. Lūdzu, nedaudz raksturo diasporu Ņujorkā! Kā ar diasporas pārstāvjiem veicināt ikdienas saziņu un sadarbību?

Saistībā ar diasporu nav vienīgā pareizā risinājuma. ASV sadarbība ar Latvijas diasporu ir vēstniecības Vašingtonā atbildībā. Līdz ar to es biju priecīgs, ka vēstnieks Vašingtonā piekrita, ka es sadarbojos ar diasporu Ņujorkas tuvienē, jo citām valstīm to darītu ģenerālkonsuls Ņujorkā, bet Latvijai ģenerālkonsula Ņujorkā nav.

Jānis Mažeiks kā Pasaules informācijas sabiedrības samita 10 gadu pārskata virzītājs piedalās Interneta pārvaldības foruma (*Internet Governance Forum*) sanāksmē Žoao Pesoa (*João Pessoa*) Brazīlijā 2015. gada 10.–13. novembrī. Foto: no personīgā arhīva

Mūsu diaspora ir ļoti aktīva, izglītota un latviska. Tie ir trīs vārdi, kas man nāk prātā. Daļa diasporas veidojas no vecās trimdas latviešu paaudzes, un daļa veidojas no neseniem iebraucējiem, taču šobrīd diaspora ir veiksmīgi integrējusies savstarpēji. Ņujorkas un Ņūdžersijas apkaimē un citur Austrumkrastā redzēju, ka šīs abas daļas ir kļuvušas par vienu. Latviešu svētdienas skolās gan skolotāji, gan bērni bija gan no vecās, gan jaunās paaudzes diasporas, tur nekādas dalīšanās nebija.

Mūsu ģimenes iesaiste notika dažādos virzienos. Pirmkārt, gan es, gan mana dzīvesbiedre esam latviešu folkloras entuziasti; mēs ar šo pieredzi dalījāmies ar latviešu kopienu, parādot, kā mēs Latvijā svinam gadskārtu ieražas, un darījām to kopā ar viņiem. Daļa no šīm tradīcijām tagad ir iesakņojusies arī Ņujorkā. Otrkārt, mana dzīvesbiedre jau pirms tam bija iesaistījusies diasporas izglītībā, sadarbojās ar skolām, piemēram, palīdzot bērnu eksaminācijā. Viņa kopā ar citiem bija izveidojusi latviešu valodas novērtēšanas sistēmu, kas atbilst Eiropas valodu portfelim, un līdz ar to diasporas skolu izglītībā vairāk iesaistījusi modernas metodes. Protams, bieži vien tikām aicināti sniegt lekcijas, teikt uzrunas valsts svētkos vai kādā nozīmīgā dienā, kad latviešu kopiena organizēja pasākumus.

Tu aizsāki labu iniciatīvu pulcēt vienkopus ANO sekretariāta struktūrās strādājošos latviešus. Ir svarīgi arī uzturēt atgriezenisko saiti, jo bieži vien šie cilvēki, profesionālas karjeras vadīti, pat neizmanto Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas vai pārstāvniecības ANO iesaisti šo amatu iegūšanai.

Ir trīs elementi. Viens – tas ir mūsu resurss, kā mēs, diplomāti, varam vairāk uzzināt par to, kas notiek šīs organizācijas iekšienē. Otrs – tas ir viņu resurss, lai viņi zinātu, kādas tēmas Latvijai ANO ir svarīgas, kā tas sasaucas ar to, ko viņi dara. Un trešais – tas ir veids, kā veidot savstarpējos kontaktus, jo bieži vien ANO ēkā, kurā ir tūkstošiem cilvēku, viņi, iespējams, viens par otru nenojauš, kamēr nav savesti kopā.

ANO sekretariātā Ņujorkā latviešu nav pārāk daudz; tas nav salīdzināmi, piemēram, ar Eiropas Komisiju, kur latviešu tīkls ir daudz lielāks. Manuprāt, tas nav slikti – tas parāda mūsu prioritātes, jo Eiropas Savienība mums ir daudz lielāka prioritāte, lai cik nozīmīgs ir ANO darbs. Bet ir svarīgi, ka Latvijai arī ANO sistēmā ir savi cilvēki.

Rita Ruduša

Vārdu un vērtību cīņa UNESCO

Lai atbildētu uz bieži dzirdēto jautājumu „Ko Latvijas pārstāvis dara UNESCO IPDC?“, pietiek ar trim vārdiem. Latvijas pārstāvja pienākumi ir daudzpusīgi, komunikācija – intensīva, bet darbības mērķis būtībā ir vienkāršs, proti, nodrošināt pretsparu Krievijai. Latvijas trešais mandāts Apvienoto Nāciju Izglītības, zinātnes un kultūras organizācijas (*United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*, UNESCO) Starptautiskā programmā komunikācijas attīstībai (*International Programme for the Development of Communication*, IPDC) beidzās 2023. gada rudenī, un visa pēdējā termiņa garumā, bet jo īpaši pēc 2022. gada februāra, IPDC bija, lai gan ieturēts un pieklājīgs, tomēr kaujas lauks, kurā cīnījās divas vērtību sistēmas. Eiropas delegātu puse, kurā aktīvi darbojās Latvija, aizstāvēja izpratni par preses brīvību kā sargājamu demokrātijas pilāru, kamēr Krievija un tās nedaudzie sabiedrotie uzskatīja medijus par kontrolējamu varas ietekmes instrumentu.

Pārkāpējs pie galda

Žurnālistu drošība ir būtisks nosacījums, lai īstenotu vispārējās, neatņemamās tiesības uz vārda un plašsaziņas līdzekļu brīvību, kā noteikts ANO „Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas” 19. pantā, – šī šķiet pašsaprotama atziņa, taču pieredze, darbojoties IPDC, parāda, ka ne visiem. Valstīm ir pienākums aizsargāt žurnālistus, lai garantētu drošus darba apstākļus, bet šī atbildība bieži tiek atstāta novārtā. Piemēram, šobrīd absolūtais vairākums jeb 86 % žurnālistu slepkavību paliek neatklātas un pieaug arī neletālo uzbrukumu un kibermobinga incidentu skaits, īpaši pret sievietēm žurnālistēm. Tikmēr vairāku lielāko pārkāpēju valstu pārstāvji ieņem vietu pie lielā IPDC apaļā galda UNESCO galvenajā mītnē Parīzē (kopumā IPDC pārstāvētas 38 dalībvalstis¹), to vidū ir arī Krievija.

¹ UNESCO IPDC patlaban darbojas šādas valstis: Apvienotā Karaliste un Ziemeļīrija, Austrija, Brazīlija, Burkinafaso, Čīle, Dominikānas Republika, Ēģipte, Filipīnas, Francija, Gana, Gvineja, Igaunija, Jemena, Indonēzija, Kazahstāna, Katara, Krievija, Kolumbija, Kuba, Kongo, Kongo Demokrātiskā Republika, Lietuva, Luksemburga, Madagaskara, Mongolija, Namībija, Nīderlande, Norvēģija, Omāna, Pakistāna, Šveice, Taizeme, Togo, Ukraina, Urugvaja, Venecuēla un Jemena.

Autore gatavojas izteikt viedokli UNESCO IPDC sesijā 2022. gada 25. novembrī. Foto: no personīgā arhīva

IPDC regulāri izdod ziņojumus, kuros izsaka rekomendācijas UNESCO dalībvalstīm vārda brīvības, mediju daudzveidības un žurnālistu drošības jomās, un tieši diskusijās par ziņojumu formulējumiem starp IPDC locekļiem norisinās diplomātiski korektas, bet tādēļ ne mazāk asas cīņas.

Iesākumā konstatēsim nomācošu tendenci – vardarbība pret žurnālistiem pēdējos gados ir dramatiski pieaugusi. UNESCO ziņojumā „Par žurnālistu drošību un nesodāmības bīstamību”², kurš sagatavots pēc IPDC pasūtījuma, konstatēts teju 50 % žurnālistu nāves gadījumu kāpums, salīdzinot ar iepriekšējo ziņojumu. 2022. gadā tika nogalināti 86 žurnālisti (2021. gadā kopumā 45). UNESCO ģenerāldirektore Odrija Azulē (*Audrey Azoulay*) nosauca statistiku par

„satraucošu”, kas, pārtulkojot no diplomātiskās valodas, nozīmē, ka ir pamats nopietnai trauksmei. „Varas iestādēm ir jādubulto centieni, lai izbeigtu noziegumus un nodrošinātu vainīgo notiesāšanu, jo vienaldzība ir galvenais faktors, kas rada vardarbību veicinošus apstākļus,” teica Azulē.

Ukrainas karā nogalināto žurnālistu skaits ir nomācošs – aktīva karadarbība, protams, objektīvi ir paaugstināta riska zona žurnālistam, taču Ukrainas kara gadījumā papildu faktors ir tas, ka uzraksts „Prese” uz automašīnas, ķiveres un bruņuvestis žurnālistu nevis pasargā, bet drīzāk otrādi – viņš vai viņa kļūst par Krievijas armijas mērķi³. Taču trīs ceturtdaļas žurnālistu slepkavību notikušas valstīs, kurās nav bruņotu konfliktu, un puse nāves gadījumu reģistrēti Latīņamerikā. Liela daļa no upuriem nogalināti, žurnālistiem atrodoties ārpus darbvietas – ceļojuma laikā, autostāvvietās vai citās sabiedriskās vietās, bet citi slepkavības brīdī atradās savās mājās. Tātad „žurnālistiem nav drošu vietu pat viņu

² United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, “Director General’s Report on Journalist Safety and Danger of Impunity,” skatīts 30.08.2024., <https://www.unesco.org/en/safety-journalists/dg-report-safety-journalists>.

³ The Atlantic Council, “Russia faces fresh accusations of targeting journalists in Ukraine,” 16 January 2024, skatīts 30.06.2024., <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/russia-faces-fresh-accusations-of-targeting-journalists-in-ukraine/>.

brīvajā laikā”, kā konstatēts ziņojumā. Iemesls uzbrukumam – žurnālista darbs, kas saistīts ar korupcijas izmeklēšanu, organizēto noziedzību vai vides jautājumiem.

Krievija ilgstoši ierindojusies starp sliktākajām valstīm pasaulē žurnālistu slepkavību ziņā. Par upuriem tur visbiežāk kļuvuši žurnālisti, kuri savā darbā regulāri atspoguļojuši korupciju, cilvēktiesību pārkāpumus un līdzīgas varai neērtas tēmas. Kopš Vladimira Putina nākšanas pie varas 1999. gada beigās ir noslepkavoti vismaz 25 žurnālisti, to vidū septiņi no izdevuma *Novaja gazeta* – Anna Poļitkovska (*Anna Politkovskaja*) un seši viņas kolēģi. Pasaules preses brīvības indeksā, kuru ik gadu publicē „Reportieri bez robežām”, Krievija ieņem 162. vietu no 180 valstīm.⁴ Pēdējos gados mērķtiecīgu žurnālistu slepkavību skaits Krievijā gan ir samazinājies, taču tam par iemeslu nav labāki žurnālistu darba apstākļi vai varas iestāžu teicamais darbs vainīgo sodīšanā. Krievijā gluži vienkārši ir sašaurinājusies neatkarīgās žurnālistikas telpa, un absolūtais vairākums neatkarīgo mediju ir aizbraukuši no valsts, kamēr atlikušie pašcenzūras dēļ npublicē varu kritizējošus rakstus, tādēļ slepkavība kā apklusināšanas instruments zaudējis aktualitāti. UNESCO ziņojumā norādīts, ka valdības kā aizsegu žurnālistu vajāšanai nereti izmanto arī cīņu ar dezinformāciju, radot toksisku vidi žurnālistu darbībai.

Negatīvā statistika pašu mājās un neatklāto žurnālistu slepkavību skaits netraucēja Krievijai darboties neformālajā „Žurnālistu drošības draugu” valstu grupā, kas UNESCO paspārnē tika izveidota 2016. gadā ar mērķi koordinēt līdzīgi domājošo valstu viedokļus un nākt klajā ar kopīgiem paziņojumiem par žurnālistu tie-

sībām un drošību. Lai gan vardarbības rādītāji un preses brīvības ierobežojumu vēsture Krievijai bijusi bagātīga jau pirms pilna mēroga iebrukuma Ukrainā un tādēļ „līdzīga domāšana” nebija attiecināma uz šo valsti, grupas locekļi izšķīrās par Krievijas izslēgšanu tikai pēc 2022. gada februāra. Taču pie IPDC galda Krievija joprojām sēž, jo foruma sastāvu var mainīt tikai ar jaunām vēlēšanām. Turklāt Krievijas delegāts, bijušais valsts ziņu aģentūras TASS ģenerāldirektora vietnieks Mihails Gusmans (*Mihail Gusman*) ir ievēlēts IPDC birojā – lēmēj institūcijā, kur uzdevums ir piešķirt finansējumu mediju projektiem attīstības valstīs.

Negatīvā statistika pašu mājās un neatklāto žurnālistu slepkavību skaits netraucēja Krievijai darboties neformālajā „Žurnālistu drošības draugu” valstu grupā.

⁴ Reporters Without Borders, “Country files, Russia,” skatīts 30.06.2024., <https://rsf.org/en/country/russia>.

Autore uzstājas UNESCO forumā „Vardarbība pret sievietēm žurnālistēm tiešsaistē. Kā labāk pasargāt?” (*Online violence against women journalists – how to do better?*) Parīzē 2023. gada 25. oktobrī.

Foto: no personīgā arhīva

Kā var secināt no Krievijas iesniegtajiem priekšlikumiem un iebildumiem, tās galvenie stratēģiskie mērķi IPDC ir nepieļaut jebkādu specifisku grupu nosaukšanu vārdā IPDC publicētajos dokumentos (piemēram, „sievietes žurnālistes”), pastiprināt Krievijas ietekmi uz attīstības valstu medijiem (piemēram, ar dāsnēm ziedojumiem IPDC darbībai) un kopumā mīkstināt formulējumus par valdību nesodāmības mazināšanu. Taktikas ziņā Krievijas pieeja ir maksimāli radoša – tā var apšaubīt procedūru, norādot uz mikroskopiskām atšķirībām IPDC statūtu angļu un franču valodas versijās, vilcināt debates, apzināti izlaižot pusdienu pārtraukumu un tādējādi nogurdinot pārējos dalībniekus, vai izvērst atklātu trollingu pret citu valstu pārstāvjiem, lietojot gadsimtam nepiemērotus un diplomātiskajā vidē nepieņemamus izteicienus (piemēram, nosaucot sievietes ekspertes no citām valstīm par „gudritēm” un „smukulītēm”). Aktīvs atbalstītājs Krievijai ir tikai viens – Kuba –, bet forumā netrūkst klusējošo delegātu, kuri pret tās priekšlikumiem neiebilst.

Lai neitralizētu Krieviju, IPDC pārstāvētās Eiropas Savienības (ES) valstis, kuras veido draugu grupu, pirms izšķirošajām sēdēm savstarpēji saskaņo savus priekšlikumus, turklāt vairākos variantos, paredzot iespēju, ka Krievija iedarbinās

kādu no iecienītajiem taktikas paveidiem un ka varētu būt nepieciešami apkārtceļi vai kompromisi. Piemēram, IPDC sanāksmē 2023. gada rudenī lēmumam par žurnālistu drošību saistībā ar minēto ģenerāldirektora ziņojumu draugu grupa Austrijas vadībā izvēlējās divus atslēgterminus, no kuriem nebija gatava atkāpties, un tie bija „nenāvējošie uzbrukumi” žurnālistiem un „vardarbība dzimuma dēļ”, pirmām kārtām ar to domājot sievietes žurnālistes. Atslēgtermini cieši saskanēja ar Latvijas prioritātēm, kura konsekventi iestājas par sieviešu žurnālistu aizsardzību no uzbrukumiem tiešsaistē un ārpus tās. Abas specifiskās atsaucē galā dokumentā⁵ izdevās saglabāt, taču novilcināšana, pēdējā brīža priekšlikumi un regulāras ar apspriežamo jautājumu nesaistītas replikas (nereti tie bija nepatiesi apgalvojumi par Baltijas valstīm) padarīja procesu garu un likumotu un prasīja no draugu grupas fokusētu darbu un neatlaidību.

ES valstu grupas fokusa un tonusa uzturēšanai draugu kopas līdere Austrija izveidojusi *WhatsApp* grupu, kurā dzīvā režīmā notika kārtējā Krievijas priekšlikuma apspriešana un nākamo soļu saskaņošana. Ļaujot nedaudz ielūkoties IPDC aizkulisēs, citēšu kādu operatīvu repliku apmaiņu par Krievijas negaidīto priekšlikumu pieļaut dalībvalstu „ieguldījumu natūrā” IPDC projektos (lasī: Krievijas ekspertu tīkla izveidošanu attīstības valstīs, kas apmācītu vietējos žurnālistus).

A.: „Viņi grib piedalīties IPDC finansēšanā par katru cenu.”

J.: „Ieguldījums natūrā = Krievijas eksperti.”

L.: „Varbūt teiksim, ka neesam to [priekšlikumu] iepriekš redzējuši un tas ir būtisks [tāpēc par vēlu to iesniegt, saskaņā ar statūtiem]?”

J.: „Tas noteikti ir būtisks priekšlikums. Varbūt kāds no tiem, kurš vēl runās, var paust nožēlu, ka tik būtisks priekšlikums tiek tikai tagad prezentēts?”

Piebildīšu, ka nožēlu pauda Latvijas un Lietuvas delegāti, kuri bija jau laikus nolikuši vertikāli savu valstu plāksnītes, zinot, ka neatkarīgi no tā, ko teiks Krievijas delegāts, uz to noteikti būs jāreaģē. Varētu šķist, ka tik intensīva komunikācija dažu vārdu vai formulējumu dēļ ir pārmērīga, taču tieši daži vārdi iezīmē robežšķirtni starp divām vērtību sistēmām, kuru sadursme ikdienā vērojama IPDC. Ja draugu kopa nebūtu mobilizējusies, lai aizstāvētu žurnālistus pret nenāvējošiem uzbrukumiem, tad liela problēma žurnālistu drošībā paliktu neno-saukta vārdā, un tā būtu zaļā gaisma tām valstīm, kuras piekopt šādu vajāšanas taktiku žurnālistu apklusināšanai. Ja tā nebūtu nosargājusi sieviešu žurnālistu pieminēšanu rekomendācijās, tad arī šīs grupas intereses tiktu ignorētas un

⁵ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, “Report of the Intergovernmental Council of the International Programme for the Development of Communication (IPDC) on its activities in 2022–2023,” skatīts 30.06.2024., <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000387299>.

validāciju saņemtu Krievijas nostāja par to, ka īpaši ievainojamas grupas žurnālistu vidū nepastāv. Un, visbeidzot, ja laikus netiktu pamanīts vārds „natūrā” un debatēs saknē nocirsta ideja to ierakstīt dokumentos, Krievijas parauga varai paklausīgās žurnālistikas principi jau tagad tiktu masveidā mācīti attīstības valstu medijiem.

Ekspertīzes eksports

UNESCO IPDC ir ANO sistēmā vienīgā starpvaldību programma mediju attīstības jomā, kura papildus ziņojumiem un mediju brīvību atbalstošiem lēmumiem piedāvā arī finansiālu palīdzību. Sabiedriskā labuma mediju projektu īstenošanai attīstības un pārejas ekonomikas valstīs IPDC sadala ap pusotru miljonu ASV dolāru gadā – tie ir dalībvalstu donoru ziedojumi, kuru vidū kopš 2020. gada ir arī Latvija. Lai gan kopējā mediju projektu summa ir relatīvi neliela, tomēr valstīs ar trauslu mediju tirgu un apstākļiem, kas nav labvēlīgi neatkarīgas žurnālistikas attīstībai, arī 20 000–30 000 ASV dolāru projekts var nodrošināt būtisku atbalstu. Īpaši vērtīgi tas ir valstīs, kurām tradicionālie mediju attīstības fondi met likumu, piemēram, bruņotu konfliktu piedzīvojuši Etiopija, žurnālistiem bīstamās Kolumbija un Bolīvija, informācijas pieejamības negatīvā čempione Urugvaja.

Taču Latvija UNESCO mediju atbalsta programmā ir ne tikai donorvalsts,

Latvija UNESCO mediju atbalsta programmā ir ne tikai donorvalsts, bet arī zināšanu eksportētāja.

bet arī zināšanu eksportētāja. Atšķirībā no absolūtā vairākuma IPDC valstu Latviju programmā divus mandātus pēc kārtas pārstāvēja jomas praktiķi jeb žurnālisti – no 2015. līdz 2019. gadam tā bija pētnieciskās žurnālistikas centra *Re:Baltica* līdzdibinātāja Sanita Jemberga, bet no 2019. līdz 2023. gadam – es.⁶ Žurnālistu darba virtuves pārzināšana nozīmē ne tikai to, ka diskusijās par IPDC lēmumiem Latvijas delegāti izcēlās ar skaidru un principiālu

debašu valodu un argumentētiem iebildumiem pret neprecīziem (vai, Krievijas gadījumā, nereti arī melīgiem) formulējumiem un paziņojumiem, bet arī nodrošināja Latvijai zinoša, vērtības aizstāvoša eksperta slavu. Pateicoties ekspertīzes augstajam līmenim un IPDC kontekstā iegūtajai starptautiskajai publicitātei,

⁶ Latvijas pirmajā darbības posmā IPDC 2003. gadā valsti pārstāvēja toreizējais Latvijas Informācijas un komunikācijas tehnoloģiju asociācijas vadītājs Imants Freibergs.

Jautājumi no auditorijas forumā „Sargājot uzticēšanos medijiem” (*Safeguarding Trust in Media*), kuru Latvija sadarbībā ar UNESCO un Manubas Universitāti organizēja Tunisijā 2023. gada 30. oktobrī.

Foto: no personīgā arhīva

Sanita Jemberga iesaistījās divpusējos projektos Centrālāzijas valstīs un sniedza arī ekspertīzi UNESCO projektos šajā reģionā, savukārt es piedalījos UNESCO forumā par sieviešu žurnālistu drošību un iesaistījos mediju pratības projektos Tunisijā un plašākā Ziemeļāfrikas reģionā.

2023. gada oktobrī Tunisijas galvaspilsētā Tunisā notikušais forums „Sargājot uzticēšanos medijiem” (*Safeguarding Trust in Media*), kura ideja dzima divpusējos kontaktos ar vadošajiem akadēmiskajiem prātiem Tunisijas mediju nozarē – Manubas Universitātes Informācijas un komunikācijas institūtu (*Institut de Presse et des Sciences de l'Information*, IPSI), kā arī ar Eiropas Savienības programmu mediju atbalstam Tunisijā PAMT-2 un UNESCO reģionālo biroju Magribas reģionā, ir tam apliecinājums. Latvijai tas nozīmēja pirmo šajā reģionā organizēto medijpratībai un mediju attīstībai veltīto starptautisko konferenci un ar to saistīto Latvijas kā medijpratības kompetences eksportētāja atpazīstamības veicināšanu, bet partneriem Tunisijā – iespēju paplašināt pieejamo ekspertu loku un palūkoties uz medijpratības un uzticēšanās jautājumu no jauna skatpunkta, kā arī gūt radošu ierosmi. Latvija uz Ziemeļāfriku eksportēja ne tikai zināšanas,

bet arī konferences formātu – uzdevums ir ne tikai dot ierosmi mediju politikas izmaiņām un mediju attīstībai, bet arī piedāvāt iedvesmu un praktiskus satura ražošanas ieteikumus mediju profesionāļiem. Konferences pirmā diena bija adresēta plašākai auditorijai – mediju vadītājiem, akadēmiskajai videi, nevalstiskajam sektoram no Tunisijas un Magribas valstīm, diplomātiskajam korpusam un Tunisijas valdības pārstāvjiem, un tā bija veltīta jaunākajiem pētījumiem par sabiedrības uzticēšanos medijiem Ziemeļāfrikas reģionā un veidiem, kā veicināt uzticēšanās palielināšanu ar iekļaujoša satura un medijpratības iniciatīvu starpniecību, bet konferences otrā diena bija praktiska „Parādi un izstāsti” (*Show and Tell*) formāta saruna ar žurnālistikas studentiem un jauniem mediju profesionāļiem par spilgtākajiem Baltijas Mediju izcilības centra mediju pratības projektiem, citu vidū – sadarbībā ar Latvijas Televīziju tapusi aizraujošā spēle „Interneta akadēmija”. Rezultāts – Latvijas vārds Tunisijā un plašākā reģionā tagad ir cieši savīts ar tēmturi *#MILskills* jeb „mediju pratības iemaņas”, un drīz pēc Tunisas foruma es saņēmu uzaicinājumu piedalīties vēsturiskā pasākumā – pilsoniskās organizācijas *Nefzawa Academy* rīkotajā pirmajā sarunu festivālā *Nefzawa City* Tunisijas dienvidu pilsētā Kebilī, kur vadīju meistarklasi par audio dziļviltojumiem vēlēšanās un piedalījos paneldiskusijā par mākslīgā intelekta ietekmi uz preses brīvību.

Principiāli un kompetenti – šādu slavu Latvijai nodrošinājusi darbība UNESCO IPDC un ar to saistītais ekspertīzes eksports. Katru reizi, kad Latvijas delegāts pacēla plāksnīti ar valsts vārdu vertikāli, lai uzstātos debatēs, un katru reizi, kad Latvijas eksperts sniedza ekspertīzi – lai tie būtu mediju attīstības projekti Centrālāzijā vai mediju pratības pasākumi Ziemeļāfrikā –, mēs apliecinājām to, ka Latvijai ANO „Cilvēktiesību deklarācijas” 19. pants nav tukši vārdi. Mēs paši dzīvojam saskaņā ar šiem principiem un esam gatavi dalīties pieredzē, kas varētu palīdzēt arī citiem tos padarīt par ikdienu: „Katram cilvēkam ir tiesības uz pārliecības brīvību un tiesības brīvi paust savus uzskatus; šīs tiesības ietver brīvību netraucēti palikt pie saviem uzskatiem un brīvību meklēt, saņemt un izplatīt informāciju un idejas ar jebkuriem līdzekļiem neatkarīgi no valstu robežām.”

Aiga Rūrāne

Latvija un globālo veselības mērķu īstenošana

Ar Pasaules Veselības organizāciju (PVO) pirmo reizi saskāros 20. gadsimta 90. gadu sākumā, kad strādāju Latvijas Republikas Labklājības ministrijas Veselības departamentā: sākumā par ierēdni, bet vēlāk par Mātes un bērna nodaļas vadītāju. Veselības aizsardzības ministrija bija apvienota ar Labklājības ministriju un atradās Skolas ielā. Latvija tikko bija kļuvusi par pilnvērtīgu neatkarīgu PVO dalībvalsti, un sadarbība varēja sākties.

Tas bija lielo reformu laiks visās nozarēs, arī veselības jomā. Tik daudz neatliekami risināmu svarīgu jautājumu: kā veidot neatkarīgas valsts veselības aprūpes sistēmu, kas daudzus gadus bijusi pakļauta citas valsts noteiktai kārtībai un pārvaldes kultūrai; kādai būtu jābūt veselības finansēšanai; kādu veidot ārstu, māsu un citu medicīnas profesionāļu izglītības sistēmu; kā izveidot ģimenes ārstu sistēmu; kā uzlabot mātes un jaundzimušo veselību; kā mazināt saslimstību un mirstību no tuberkulozes; kā attīstīt efektīvu neatliekamās medicīnas sistēmu. Tālaika veselības ministra Normunda Zemvalža aicināti, ministrijā ienāca daudz jaunu cilvēku: ārsti un māsas, lielākoties bez pieredzes politikas veidošanā un pārvaldībā, toties ar milzu enerģiju, entuziasmu, vēlmi mācīties un piedalīties pārmaiņu procesos. Lielu atbalstu tajā laikā sniedza Ziemeļvalstis – gan sūtot savus ekspertus, gan piedāvājot mācības un dažādus kursus savās valstīs. Tas bija pamatīgs mācīšanās laiks – apguvām gan jaunu terminoloģiju angļu valodā, gan mūsdienu sabiedrības veselības pamatus, gan arī citu valstu pieredzi. Aktīvas diskusijas ministrijas telpās notika katru dienu un bieži ievilkās līdz vēlam vakaram, patērējot daudz kafijas un elpojot tabakas dūmus (tolaik smēķēja daudzi un smēķēšana telpās nebija aizliegta). Labi atceros tālaika ciņu biedrus, kas nekad neliedza savu padomu un atbalstu: vienmēr humora pilnos kolēģus profesoru Juri Leju un Aivaru Zirni, pediatri Ilzi Skutkēviču, vēlāk bērnu ķirurgu Egīlu Lavenđeli un infektoloģi docenti Ilzi Vingri. Kopā ar pediatru Mārci Cīruli ar Šveices valdības atbalstu veidojām pirmos perinatālās aprūpes centrus Latvijā. Bija ļoti daudz izaicinājumu, viss bija jauns.

Strādājot pie mātes un bērna veselības aprūpes programmas, izveidojās mana pirmā sadarbība ar PVO ekspertiem, kas vēlāk attīstījās un turpinājās daudzu gadu garumā, gatavojot arī citus likumdošanas un politikas dokumentus.

Sabrūkot PSRS un turpinoties ģeopolitiskajām pārmaiņām 20. gadsimta 90. gadu sākumā, Latvija kļuva par neatkarīgu un patstāvīgu ANO un PVO dalībvalsti. Īsā laikā PVO Eiropas reģionu papildināja virkne jaunu dalībvalstu no bijušās PSRS un Dienvidslāvijas. Visur bija nepieciešamas pārmaiņas, jo veselības aprūpes sistēmas šajās valstīs bija novecojušas un stagnēja – neatbilda tā laika jaunajiem izaicinājumiem. Visas jaunās dalībvalsts aicināja PVO palīgā. Tas bija vēsturisks pavērsiens arī PVO darbībā: lai gan organizācijas galvenais uzdevums kopš tās dibināšanas bija starptautisku standartu un normu izstrāde sabiedrības veselībā, tieša sadarbība ar dalībvalstīm attīstījās pamazām – laika gaitā, pieaugot dalībvalstu pieprasījumam.

PVO pārstāvniecība

Viena no galvenajām PVO funkcijām ir tehniskā atbalsta sniegšana veselības politikas un sabiedrības veselības jautājumos. Pašlaik PVO ir biroji (*WHO Country Offices*) 152 valstīs, arī Latvijā. PVO sadarbība ar dalībvalsti tiek veidota, balstoties konkrētās valsts situācijas analizē. Izvērtējot resursus un vajadzības, tiek noslēgts līgums par *tehniskās palīdzības* sniegšanu konkrētās sabiedrības veselības jomās, paredzot arī finansējumu. PVO valstu birojiem ir būtiska loma, lai sadarbībā ar veselības ministriņām un jomas partneriem veicinātu globālo veselības mērķu sasniegšanu caur nacionālo un reģionālo veselības plānu ieviešanu. Šo mērķu īstenošanai PVO sadarbojas ar partneriem gan veselības, gan citos aspektos, īstenojot principu „veselība visās politikas jomās” (*health in all policies*).

Latvijā, līdzīgi kā Igaunijā, Lietuvā un dažās citās teritoriāli nelielās valstīs, Pasaules Veselības organizācijas birojs bija neliels, ar dažiem darbiniekiem, bet tā loma ir bijusi nozīmīga.

Nodrošināt un koordinēt PVO ekspertu misiju darbu ir viens no PVO tehniskā atbalsta veidiem. PVO ekspertu misijas strādā ciešā saziņā ar valsts labākajiem speciālistiem, lai kopīgās diskusijās analizētu un izvērtētu politiku konkrētā sabiedrības veselības jomā un sniegtu neatkarīgu skatījumu un rekomendācijas tālākai virzībai, balstoties pierādījumos un citu valstu pieredzē. Būtiska, dalībvalstu augsti vērtēta ir PVO spēja piedāvāt neitrālu platformu, kas ļauj dialogā iesaistīt arī citus, ar veselības jomu

nesaistītus sektorus un tādējādi rast risinājumus dažkārt pavisam samilzušās situācijās. Nereti, kad lēmumi kaut kādu iemeslu dēļ ir iestrēguši un virzība tālāk nenotiek, partneriem ir citādi redzējumi. Tādās situācijās koleģiāla palīdzība no ārpuses ir nenovērtējama.

PVO pārstāvniecība (*WHO Liaison Office*) Latvijā tika atvērta 1992. gadā. Par pirmo vadītāju (*Liaison Officer*) kļuva ārsts Normunds Zemvaldis, kas drīz vien tika iecelts par veselības ministru un abus pienākumus nevarēja apvienot. Pēc tam biroju vadīja profesors Georgs Andrejevs, kurš drīz tika apstiprināts vēstnieka darbam. Kopš 1995. gada augusta pārstāvniecību vadīju es. Īsu brīdi PVO birojs atradās Labklājības ministrijas telpās, pēc tam kādu laiku bija Latvijas Ārstu biedrības mājā, bet kopš 2004. gada tas iekārtots ANO namā Vecrīgā.

No šodienas skatpunkta raugoties, manuprāt, visbūtiskākais PVO atbalsts Latvijai bija laikposmā no valstiskās neatkarības atgūšanas līdz Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā. Latvijai aktīvu palīdzību sniedza daudzas starptautiskās organizācijas. Latvijā bija plaši pārstāvētas daudzas ANO aģentūras (Apvienoto Nāciju Attīstības programma – *United Nations Development Programme*, UNDP; ANO Narkotiku kontroles un noziedzīgu nodarījumu novēršanas birojs – *United Nations Office on Drugs and Crime*, UNDCP; Starptautiskā Migrācijas organizācija – *International Organization for Migration*, IOM; ANO Bērnu fonds – *United Nations International Children's Emergency Fund*, UNICEF; ANO Bēgļu aģentūra – *UN Refugee Agency*, UNHCR), nodrošinot atbalstu valdībai katra savā atbildības jomā un koordinējot visu ANO aģentūru vienotu rīcību. Ievērojamu palīdzības programmu īstenoja Pasaules Banka, sniedzot atbalstu arī veselības sektoram.

Latvijā, līdzīgi kā Igaunijā, Lietuvā un dažās citās teritoriāli nelielās valstīs, PVO birojs bija neliels, ar dažiem darbiniekiem, bet tā loma ir bijusi nozīmīga. Valsts biroja uzdevums ir plānot un koordinēt divpusējā sadarbības līguma starp PVO Eiropas reģionālo biroju un Veselības ministriju ieviešanu, nodrošinot nepieciešamos resursus un koordinējot PVO triju līmeņu (galvenā mītne Ženēvā, Eiropas reģionālais birojs Kopenhāgenā un valsts birojs) darbu valstī.

PVO šo daudzo gadu laikā ir bijusi aktīvi iesaistīta gandrīz visu būtisko sabiedrības veselības jautājumu virzībā Latvijā, to skaitā sabiedrības veselības stratēģijas, HIV/AIDS un tuberkulozes stratēģijas, tabakas un alkohola ierobežošanas politikas, vides veselības politikas izstrādē; reproduktīvās, seksuālās veselības un mātes un bērna veselības veicināšanā; veselības finansēšanas modeļa izstrādē; kompensējamo zāļu sistēmas izveidē; vakcinācijas veicināšanā, garīgās veselības veicināšanā; pacientu tiesību likumdošanas izstrādē; *One Health* („viena veselība” – angļu val.) pieejas veicināšanā ar mērķi mazināt antimikrobo rezistenci. Un vēl, un vēl!

Aiga Rūrāne PVO Eiropas Reģionālā direktora Dr. Jū Asvalla (*Jo Asvall*) klātbūtnē paraksta svinīgo zvērestu, ko tajā laikā nodeva jaunie PVO valstu biroju vadītāji. PVO Galvenajā mītnē Ženēvā 1999. gadā.
Foto: no personīgā arhīva

Sadarbība ar PVO gan politiskā, gan tehniskā līmenī Latvijai ir bijusi un joprojām ir ļoti nozīmīga, lai aizsargātu sabiedrības veselības intereses. Visa darbība tiek saskaņota un veikta ciešā sasaistē ar Veselības ministriju un tās departamentiem. Veiksmīga bijusi sadarbība arī ar ārstu profesionālajām asociācijām, Latvijas Ārstu biedrību, nevalstiskajām organizācijām, piemēram, „Papardes ziedu”, Diabēta biedrību, Atbalsta grupu inficētajiem ar HIV un AIDS slimniekiem (AGIHAS), HIV/AIDS asociāciju. Sabiedrības veselības aģentūra un vēlāk Slimību profilakses un kontroles centrs savukārt nodrošināja tehnisko sadarbību ar PVO konkrētās sabiedrības veselības jomās.

Labi atceros trauksmainos laikus, kad notika darbs pie Pacientu tiesību likuma, kas izraisīja plašu rezonansi sabiedrībā. Daudzi ārsti bija neizpratnē, kāpēc gan pacientiem būtu nepieciešams īpašs aizsardzības likums un vai tad ārstiem arī tāds būšot. Mums ļoti palīdzēja zviedru eksperti, kas jau bija tālu tikuši šajā jomā un varēja sniegt kompetentu neatkarīgu ekspertīzi. Nākamais solis bija Pacientu ombuda izveide. Tas sekmīgi darbojās daudzus gadus (arī ar PVO tehnisku atbalstu) un deva lielu ieguldījumu izpratnes veidošanā un likumdošanas sakārtošanā par pacientu tiesībām.

Tāpat labi atmiņā palicis nepārtrauktais darbs, lai mazinātu neinfekciozo slimību riska faktoru ietekmi, ierobežojot sāls un cukura patēriņu ikdienā un aizliedzot transtaukskābju lietošanu. Tika rīkoti semināri pārtikas industrijas pārstāvjiem par to, kā var pārveidot produktu receptūru un ražošanas tehnoloģijas, izmantojot mazāku sāls daudzumu un atsakoties no transtaukskābēm pārstrādes procesā. Bija milzīga pretestība, negāja viegli.

PVO ir regulāri sniegusi atbalstu Latvijai gan politiskā, gan tehniskā līmenī arī tabakas un alkohola ierobežošanā, īpaši fokusējoties uz bērnu un jauniešu veselības aizsardzību. Tabakas un alkohola industrijas lobijs vienmēr ir bijis spēcīgs, tādēļ PVO ieteikumi un regulējumi valstīm ir ļoti nozīmīgi. Te var minēt „Tabakas kontroles konvenciju” (*WHO Framework Convention on Tobacco Control*), kas tika pieņemta 2003. gadā. Tai ir pievienojušās lielākā daļa valstu, arī Latvija: tas ir nozīmīgs starptautisks juridiski saistošs regulējošs dokuments ar mērķi uzlabot sabiedrības veselību un mazināt tabakas radīto kaitējumu.

Tas viss kopumā ir bijis daudzu Latvijas veselības politiķu un sabiedrības veselības speciālistu darbs, kas lēnām, bet konsekventi ir rezultējies ar arvien labākiem sabiedrības veselības rādītājiem. Piemēram, 2006. gadā pieņemtie Ministru kabineta noteikumi, kas aizliedza saldināto dzērienu tirdzniecību un izplatīšanu skolās, ievērojami samazināja to patēriņu bērnu un jauniešu vidū. Par šo sasniegumu sabiedrības veselības veicināšanā Latvija pat saņēma PVO Eiropas reģionālā biroja balvu, ko pasniedza tālaika veselības ministram Gundaram Bērziņam.

2012. gadā, sadarbojoties daudzām institūcijām un sektoriem, Latvijas Republikas Veselības ministrijas vadībā kopā ar Latvijas Ginekologu un dzemdības speciālistu asociāciju un ar PVO ekspertu atbalstu Latvijā pirmo reizi tika ieviesta mātes un perinatālās mirstības analīze, izmantojot PVO metodoloģiju. Tajā laikā Latvijas mātes un perinatālās mirstības rādītāji bija vieni no augstākajiem Eiropas reģionā un bija neatliekami nepieciešama sistemātiska pieeja šo rādītāju analīzei. Šīs analīzes ieviešana un sekmīga tās īstenošana daudzu gadu garumā bija liels profesores, PVO Eiropas reģionālās padomnieces reproduktīvās un seksuālās veselības jomā Guntas Lazdānes darbs un nopelns.

PVO eksperti, regulāri tiekoties ar visiem veselības ministriem, arī Saeimas deputātiem, finanšu ministriem un premjerministriem, ir aktīvi aicinājuši noteikt veselību par valdības prioritāti un palielināt veselības aprūpes budžetu. Arī Eiropas

Tāpat labi atmiņā palicis nepārtrauktais darbs, lai mazinātu neinfekciozo slimību riska faktoru ietekmi, ierobežojot sāls un cukura patēriņu ikdienā un aizliedzot transtaukskābju lietošanu.

Komisijas ikgadējie ziņojumi Latvijai ieteica to pašu. Starptautisko organizāciju ieteikumi par veselības budžetu diemžēl gadiem palika nesadzirdēti.

PVO tehniskā atbalsta veidi tiek izvēlēti atbilstoši izvirzītajiem mērķiem. Kā ļoti veiksmīgs piemērs jāmin sadarbības veicināšana starp Baltijas valstīm, katru gadu organizējot PVO un Baltijas valstu veselības politikas dialogus par kādu noteiktu tēmu. Šī PVO piedāvātā sadarbības forma tika aizsākta 2004. gadā ar mērķi veicināt saites starp Baltijas valstu veselības politikas veidotājiem un atbilstošo jomu speciālistiem, lai kopā ar PVO ekspertiem risinātu aktuālus veselības politikas jautājumus, piemēram, par primārās veselības aprūpes organizēšanu vai medikamentu cenām, integrētās aprūpes priekšrocības un veselības aprūpes finansēšanas modeļus. Tēmas ir mainījušās līdzī aktualitātēm. Katru gadu kāda no trim Baltijas valstīm uzņemas organizatoriskās rūpes, savukārt PVO kopīgi ar Eiropas Veselības sistēmu un politikas novērošanas centru (*The European Observatory on Health Systems and Policies*) veido saturisko daļu, piesaistot konkrētās jomas starptautiskos ekspertus un prezentējot jaunākos zinātniskos pētījumus un starptautisko pieredzi. Šis ikgadējās triju kaimiņvalstu ekspertu tikšanās joprojām ir svarīgas, arī tādēļ, lai veidotu cilvēciskos un profesionālos kontaktus, kas lieti noder ikdienas darbā, risinot steidzamus jautājumus.

Svarīga un noderīga ir bijusi Latvijas iesaistīšanās PVO starptautiskajos sadarbības tīklos. Labi piemēri ir Veselību Veicinošo skolu (*Health Promoting Schools*) tīkls, Veselīgo pašvaldību (*Healthy Cities*) tīkls, Mazo valstu iniciatīva (*Small Countries Initiative*); dalība un bieži vien arī finansiāls atbalsts Latvijai PVO organizētajās mācībās unursos, pieredzes apmaiņa ar kolēģiem no citām valstīm, dalība starptautiskos forumos un pētījumos. Tas ir bijis būtisks ieguldījums nacionālās sabiedrības veselības kapacitātes stiprināšanā Latvijā (īpaši pirmajos Latvijas neatkarības gados), kā arī atbalsts Latvijas pilnvērtīgai iekļaušanai sabiedrības veselības starptautiskajā saimē.

Veselību visiem

„Veselību visiem” (*Health for All*) ir PVO politikas pamatprincips kopš organizācijas dibināšanas. 2024. gadā, atzīmējot PVO 75. gadadienu, tas joprojām ir aktuāls. Kustība „Veselību visiem” īpaši populāra kļuva pagājušā gadsimta 80. un 90. gados, kad tā uzrunāja plašus sabiedrības slāņus Eiropā. Daudzviet šīs koncepcijas iedvesmā tika pieņemti virkne nozīmīgu veselības politikas dokumentu, radās jaunas globālas kustības, kas ietekmēja sabiedrības domu virzību Eiropā un pasaulē daudzus nākamos gadu desmitus.

Jau 1978. gadā starptautiskā konferencē Alma-Atā (tagad Almatija Kazahstānā) tika pieņemta deklarācija par primāro veselības aprūpi. Tā mudināja valstu valdības uz tūlītēju rīcību, lai nodrošinātu pieejamu un vienlīdzīgu veselības aprūpi jeb „veselību visiem”. Tā bija pirmā nozīmīgā deklarācija, kas uzsvēra vienlīdzīgas primārās aprūpes nozīmi. Alma-Atas deklarācija joprojām tiek uzskatīta par vienu no nozīmīgākajiem 20. gadsimta pagrieziena punktiem sabiedrības veselībā, kas identificē primāro veselības aprūpi kā pamatelementu kustības „Veselību visiem” mērķu sasniegšanai globāli.

1986. gadā pirmajā starptautiskajā veselības veicināšanas konferencē Otavā (Kanādā) tika pieņemta Otavas harta (*Ottawa Charter*) par veselības veicināšanu. Tā iedvesmoja un aizsāka jaunu globālu kustību par veselības veicināšanas lomu pasaulē un bija sākums daudzām jaunām iniciatīvām globālā, nacionālā un reģionālā līmenī. Otavas hartas pamatā bija veselību veicinošo faktoru nozīmes stiprināšana, vienlīdzīgas iespējas visiem, kā arī starpsektoru sadarbības nozīme kustības „Veselību visiem” mērķu sasniegšanā. Otavas harta aizsāka „Veselīgo pilsētu” (*Healthy Cities*) kustību, kas ātri izplatījās un kļuva populāra visur pasaulē. Būt veselīgai pilsētai nozīmē ne tikai attīstīt veselības infrastruktūru un nodrošināt pieejamību, bet ir svarīga arī politiskā apņemšanās uzlabot veselību atbalstošu vidi, izmantojot politiskos un ekonomiskos instrumentus, kā arī iesaistot iedzīvotājus lēmumu pieņemšanā.

„Veselību veicinošās skolas” (*Health Promoting Schools*) ir vēl viena globāla iniciatīva, kas aizsākās Otavas hartas iespaidā. Tā ir globāla iniciatīva arī mūsdienās un ir atzīta par stratēģiski būtisku instrumentu vispārējās attīstības un kustības „Veselību visiem” politikas kontekstā. Veselību veicinošo skolu standarti kalpo par pamatu veselības un izglītības sektoru sadarbībai, iesaistot skolēnus, skolotājus, vecākus, veselības aprūpes sniedzējus un pašvaldības kopīgos centienos padarīt skolu par veselību atbalstošu vietu ikvienam.

Starptautiskie notikumi un attīstība ietekmēja arī Latvijas veselības politiku. Kustība „Veselību visiem” atbalsojās tālaika politikas dokumentos. Alma-Atas deklarācija iedvesmoja pārmaiņas izpratnē par primārās aprūpes nozīmi un ģimenes ārstu institūcijas rašanos Latvijā; Otavas harta sekmēja Veselības veicināšanas centra izveidi un attīstību; 90. gadu sākumā kā pilotprojekts izveidojās pirmās desmit veselību veicinošās skolas – vispirms profesora Igora Puškareva, pēc tam Krimuldas vidusskolas skolotājas Vizmas Miķelsones vadībā. Veselīgo pilsētu kustība Latvijā aizsākās 1993. gadā ar Saldus pilsētas pašvaldību Inas Behmanes, toreizējās Saldus pilsētas pašvaldības izpilddirektors, vadībā.

Šobrīd Nacionālo veselīgo pilsētu un pašvaldību (NVPT) un Nacionālo veselību veicinošo skolu (NVVS) tīklus Latvijā pārtrauga un koordinē Slimību profilakses un kontroles centrs (SPKC): visas 43 Latvijas pašvaldības ir nacionālā tīkla

Slimību profilakses un kontroles centra Infekcijas slimību riska analīzes un profilakses departamenta direktors Jurijs Perevoščikovs (no kreisās), Pasaules Veselības organizācijas pārstāvniecības Latvijā vadītāja Aiga Rūrāne, Veselības ministrijas valsts sekretāra vietniece Egita Pole, Rīgas Austrumu klīniskās universitātes slimnīcas Infektoloģijas galvenā speciāliste Ludmila Viksna un Neatliekamās medicīniskās palīdzības dienesta direktors Armands Ploriņš piedalās preses konferencē par Ebolas vīrusu un Latvijas veselības aprūpes sistēmas gatavību. Foto: LETA

dalībnieces, bet divām pilsētām, Rīgai un Jūrmalai, ir PVO piešķirts veselīgās pilsētas statuss. Dalība NVPT ir brīvprātīga un bezmaksas. Tā ir kustība, kurā var iesaistīties visas pašvaldības, kas vēlas darboties veselības veicināšanas jomā, izpilda noteiktus kritērijus saistībā ar veselības veicināšanu un aizpilda pieteikuma dokumentus. Pašlaik 123 Latvijas skolas ir iesaistījušās NVVS tīklā. Tajā var iesaistīties vispārējās vai profesionālās izglītības iestādes, kuras īsteno pamata un/vai vidējās izglītības programmu, un pirmsskolas izglītības iestādes, kuras vēlas īstenot veselības veicināšanas pasākumus.

Kustības „Veselību visiem” politikas iedzīvināšana daudzu gadu garumā pozitīvi ietekmēja Latvijas veselības un sociālās politikas izpratni un veidošanu, vērojot to iekļaujošas sabiedrības un nevienlīdzības mazināšanas virzienā. Fokuss uz cilvēktiesībām, ētiskais ietvars veselības aprūpē un pierādījumos balstīta veselības politika ir PVO pamatvērtības, ko PVO nemitīgi aicina iedzīvināt dalībvalstu veselības politikā.

Latvijas dalība PVO pētījumos

Kopš Latvijas iestāšanās PVO ir izstrādāti daudzi pētījumi. Minēšu tikai būtiskākos, kuru izveidē un iedzīvināšanā Latvijā man ir nācies piedalīties. Šie pētījumi joprojām tiek veikti regulāri, to rezultāti tiek analizēti, tiek izstrādātas rekomendācijas politikas veidošanā.

PVO pētījumus Latvijā koordinē, veic un uzrauga Slimību profilakses un kontroles centrs direktores Ivetas Gavares vadībā.

1982. gadā ar aktīvu PVO iesaisti tika uzsākts starptautisks skolēnu veselības paradumu pētījums (*Health Behaviour among School-aged Children Study*, HBSC). 1990. gadā tam pievienojās arī Latvija. Šā projekta iniciatore Latvijā bija Toronto Universitātes (Kanāda) profesore Ilze Kalniņš, bet laikā no 1990. līdz 2000. gadam pētījuma galvenā koordinatore Latvijā bija Latvijas Medicīnas akadēmijas (tagad Rīgas Stradiņa universitātes) profesore Ieva Ranka. Ar abām brīnišķīgajām profesoriem man ir bijis gods ilgstoši sadarboties.

1998. gadā tika īstenots pētījums par Latvijas iedzīvotāju seksuālo un reproduktīvo veselību ietekmējošiem faktoriem un paradumiem. Šo pētījumu iedvesmoja ANO starptautiskā konference par iedzīvotājiem un attīstību Kairā (Ēģiptē) 1994. gadā, kurā piedalījās arī Latvijas delegācija. Nākamie pētījumi ar PVO tehnisku un finansiālu atbalstu tika izstrādāti 2003. un 2011. gadā sadarbībā ar citām ANO aģentūrām. Pētījuma mērķis bija novērtēt dinamiskā Latvijas iedzīvotāju reproduktīvās veselības uzturēšanas paradumus – veselības pašvērtējumu, slimību profilaksi un izsargāšanos no nevēlamas grūtniecības un seksuāli transmisīvajām infekcijām, kā arī izvērtēt valsts politikas ietekmi uz reproduktīvās veselības rādītājiem. Liels bija gandarījums, ka pēc ilgāka pārtraukuma šis nozīmīgais pētījums atkal tika veikts 2024. gadā RSU Sabiedrības veselības institūta vadošās pētnieces asociētās profesores Andas Ķīvītes-Urtānes vadībā.

1999. gadā PVO sadarbībā ar ASV Slimību profilakses un kontroles centru, ieviešot Vispārējās tabakas uzraudzības sistēmu (*Global Tobacco Surveillance System*, GTSS), sāka Starptautisko jauniešu smēķēšanas pētījumu (*Global Tobacco Youth Survey*). Tas apkopo starptautiski salīdzināmus datus par tabakas produktu lietošanas izplatību pusaudžu vidū. Starptautiskajā jauniešu smēķēšanas pētījumā ir izstrādāta aptaujas anketa, kas sastāv no dalībvalstīm obligātiem un izvēles jautājumiem. Latvijā ir veiktas piecas šā pētījuma aptaujas: 2002., 2007., 2011., 2014. un 2019. gadā. Starptautiskā jauniešu smēķēšanas pētījuma mērķis Latvijā ir apzināt tabakas produktu lietošanas izplatību 13, 14 un 15 gadu vecu skolēnu vidū, pētīt šīs grupas smēķēšanas paradumus un prognozēt smēķēšanas uzsākšanas risku, noskaidrot smēķēšanas motivāciju un faktorus, kas ietekmē ar

smēķēšanu saistīto uzvedību. Pētījums notiek SPKC vadošās pētnieces Birutas Velikas vadībā.

No 2001. gada Latvijas skolēnu veselības paradumu pētījumu koordinē Slimību profilakses un kontroles centrs vadošās pētnieces Ivetas Pudules vadībā. Latvijas skolēnu veselības paradumu pētījuma aptaujas tiek veiktas ar Veselības ministrijas un Izglītības un zinātnes ministrijas atbalstu noteiktās šā pētījuma mērķgrupās: 11, 13 un 15 gadu veciem skolēniem. Skolēnu veselības paradumu pētījuma mērķis ir iegūt informāciju un palielināt izpratni par skolas vecuma bērnu veselību un dzīvesveidu. Pētījuma rezultāti tiek izmantoti, lai iegūtu informāciju par skolēnu veselības pašvērtējumu un veselības paradumiem, izstrādātu uz pierādījumiem balstītu veselības politiku un veselības veicināšanas programmas un sekmētu informācijas apmaiņu starp pētījuma dalībvalstīm. Latvijā katra pētījuma rezultāti tiek analizēti un publiskoti, tiek rīkotas speciālistu diskusijas un preses konferences. Pašlaik pētījumā piedalās 48 dalībvalstis un reģioni Eiropā un Ziemeļamerikā.

2007. gadā SPKC vadošās pētnieces Birutas Velikas vadībā Latvijā tika uzsākts PVO Bērnu antropometrisko paradumu un skolas vides pētījums (*WHO European Child Obesity Surveillance Initiative*). Tas joprojām turpinās, un tā mērķis ir sistemātiski vākt, analizēt un izplatīt informāciju bērnu aptaukošanās profilak-

Bērnu aptaukošanās ir izplatīta un strauji augoša problēma visur pasaulē, īpaši Eiropā.

ses programmu plānošanai, izveidei un īstenošanai. Bērnu aptaukošanās ir izplatīta un strauji augoša problēma visur pasaulē, īpaši Eiropā. Latvijā pētījums tiek veikts ik pēc trim gadiem. Tiek analizēti rezultāti, izstrādātas rekomendācijas un izdoti nacionālie ziņojumi.

2011. gadā ar Ziemeļvalstu Ministru padomes atbalstu, PVO Eiropas reģionālā biroja metodoloģisko atbalstu, iesaistoties Veselības ministrijai, Izglītības un zinātnes ministrijai un Labklājības ministrijai, kā arī virknei valsts institūciju un nevalstisko organizāciju, tika sākts pētījums par Latvijas jauniešu bērnībā gūto nelabvēlīgo pieredzi (*Adverse Childhood Experience of Young Adults in Latvia*). Tas bija pirmais tik plašs šāda veida pētījums Latvijā – tika aptaujāti 18 gadu veci jaunieši no vidusskolām un profesionālās izglītības iestādēm piecās pilsētās. Labi atceros sabiedrības un preses reakciju, kad tika publiskoti rezultāti, – tie bija šokējoši. Pētījums izraisīja plašu rezonansi sabiedrībā, ziņojums skaidri parādīja, ka vardarbība pret bērnu Latvijā ir plaši izplatīta un nekavējoties ir jāizstrādā politika ar visu atbilstošo sektoru atbildību, iesaisti un rīcības plānu. Atceros, ka Saeimas telpās tika rīkota plaša diskusija ar četru ministru, PVO ekspertu, visu atbildīgo valsts iestāžu un nevalstiskā sektora aktīvu dalību. Bija liela apņēmība iesaistīties un situāciju labot. ANO aģentūras uzsāka plašu kampaņu Latvijā, aktualizējot

ģimenes vardarbības tēmu; PVO kopā ar Latvijas Ginekologu un dzemdību speciālistu asociāciju pirmo reizi izdeva vadlīnijas veselības aprūpes profesionāļiem, lai atpazītu seksuālās vardarbības sekas.

PVO sadarbības centri

PVO sadarbības centri ir īpašas institūcijas, ko nozīmē un apstiprina PVO ģenerāldirektors ar mērķi veidot starptautisku sadarbības tīklu, kas atbalsta PVO programmas un tādējādi var sniegt labumu visām valstīm. Izplatīti visā pasaulē, sadarbības centri ir liela PVO vērtība: tie nodrošina papildu cilvēkresursus, informāciju, zināšanas un darbību, kas veicina un papildina PVO pilnvaroto darbu. Pamata mērķis ir izmantot PVO sadarbības centru raksturīgās zināšanas visu dalībvalstu labā. Parasti šādi centri ir valsts pētniecības institūtu nodaļas, universitāšu, laboratoriju, slimnīcu vai veselības ministriju departamenti. Sadarbības centriem ir arī lielākas iespējas apmainīties ar informāciju un attīstīt tehnisko sadarbību ar citām institūcijām, īpaši starptautiskā līmenī.

Ir noteikta kārtība un kritēriji, kā PVO izvēlas, izvērtē, monitorē un apstiprina PVO sadarbības centrus valstīs. Pašreiz ir reģistrēti 270 sadarbības centri 34 PVO Eiropas reģiona valstīs, kas veido 33 % no kopējā centru skaita.

Latvijā ir bijuši trīs PVO sadarbības centri: Mutes veselības centrs (20. gadsimta 90. gados) Rīgas Stradiņa universitātes sastāvā profesores Ilgas Urtānes vadībā, PVO sadarbības centrs multirezistentās tuberkulozes (MR-TB) ārstēšanas pētniecībā un izglītībā (kopš 2004. gada) un PVO sadarbības centrs veselības profesionāļu izglītībā (kopš 2022. gada) profesores Ingas Milleres vadībā.

PVO sadarbības centrs multirezistentās tuberkulozes (MR-TB) ārstēšanas pētniecībā un izglītībā oficiāli pirmo reizi apstiprināts 2004. gadā, vēlreiz apstiprināts 2009., 2013., 2017. un 2021. gadā. Šis, iespējams, ir vienīgais PVO centrs Eiropas reģionā, kas risina ar MR-TB saistītus jautājumus. Centra eksperti piedalās PVO darbā valstīs ar augstu MR-TB saslimstību, lai palīdzētu ieviest tuberkulozes mazināšanas programmas, izveidotu mācību materiālus profesionāļiem, piedalītos pētniecībā. Šā PVO sadarbības centra organizētajās starptautiskajās apmācībās Latvijā kopš 2004. gada ir piedalījušies vairāk nekā 3000 dalībnieki no 60 pasaules valstīm. Ar gandarījumu atceros sekmīgo sadarbību ar ilggadējo šā sadarbības centra vadītāju ārsti Vairu Leimani un vēlāk ar Andru Cīruli un lieliskajiem centra speciālistiem, aizrautīgiem kolēģiem un liekiem sava darba patriotiem. Liela loma centra attīstībā bija docentam Ričardam Zaļeskim, kas tajā laikā bija PVO reģionālais padomnieks tuberkulozes programmā. 2015. gadā centrs ir apbalvots ar PVO Eiropas reģionālā biroja atzinības rakstu.

Ir patiess gandarījums, ka PVO sadarbības platforma ir bijusi lieliska iespēja mūsu speciālistiem nest Latvijas vārdu pasaulē, piedaloties multirezistentās tuberkulozes – joprojām izplatītās un nāvējošās slimības – mazināšanā Eiropā un pasaulē.

Latvija PVO pārvaldības struktūrās

PVO pārvalda Pasaules Veselības asambleja (*World Health Assembly*), kas ir PVO augstākā lēmēj institūcija, un PVO valde, kas īsteno asamblejas lēmumus un politiku. Organizāciju vada ģenerāldirektors, kuru apstiprina asambleja pēc PVO valdes rekomendācijas.

Valdē ir 34 veselības jomā tehniski kvalificētas personas, un katru no tām ir iecēlusi dalībvalsts, kuru šim nolūkam ievēlējusi Pasaules Veselības asambleja. Valdē dalībvalstis tiek ievēlētas uz trīs gadu termiņu. Latvijai ir bijis gods vienu reizi tikt ievēlētai PVO valdē: no 2006. līdz 2009. gadam valdes locekļa pienākumus veica Viktors Jaksons, bijušais veselības ministrs. Tā ir bijusi lieliska iespēja Latvijai piedalīties sabiedrības veselības lēmumu pieņemšanā globālā līmenī.

Līdzīgi kā visās ANO aģentūrās, arī PVO darba vide ir multinacionāla, daudzveidīga un ļoti interesanta un piedāvā daudz iespēju izzināt un bagātināties no citām kultūrām. Nav bijis daudz latviešu, kas ir strādājuši vai pašlaik strādā kādā no PVO struktūrām. Iespējams, ka iemesls tam ir intensīvs darbs, kas saistīts ar pastāvīgu atrašanos ārpus Latvijas.

Man ir bijusi patiesa veiksmē un laime strādāt ar brīnišķīgiem, augsti profesionāliem kolēģiem no daudzām valstīm. Esmu pateicīga par iespēju strādāt kopā ar daudziem lieliskiem Latvijas kolēģiem – tas ir bijis aizrautīgs un brīnišķīgs laiks, kas daudz devis manai profesionālai un personīgai izaugsmei daudzu gadu garumā. PVO Eiropas reģionālajā birojā Kopenhāgenā daudzus gadus strādāja docents Ričards Zaļeskijs, reģionālais padomnieks tuberkulozes programmā, profesore Gunta Lazdāne, reģionālā padomniece reproduktīvās un seksuālās veselības jomā. Vēlāk pievienojās Margrieta Langins, kas strādā mūsu un vecmāšu programmā, un Antons Mozaļevskis, kas sāka darbu Kopenhāgenas birojā HIV/AIDS programmā un pašlaik strādā PVO galvenajā mītnē Ženēvā, PVO Latvijas pārstāvniecības bijušais vadītājs Uldis Mitenbergs, kas pašlaik strādā PVO Eiropas reģionālajā birojā Kopenhāgenā, un Karīna Zālīte, pašreizējā PVO Latvijas pārstāvniecības vadītāja.

Noteikti jāpiemin Latvijas pārstāvniecībā strādājušie administratīvie asistenti, kuru ikdienas atbildīgais darbs un pūliņi bijuši tik būtiski kopīgo rezultātu sasniegšanā: Daina Biezaite, Iveta Grāvīte, Jānis Rungulis, Madara Antone un Laima Bauvare.

Ilze Doškina

ANO Bērnu fonds UNICEF

„Es runāju to bērnu vārdā, kuri nevar runāt paši par sevi, kuriem nav nekā cita, izņemot viņu drosmi un smaigus, prātu un sapņus.”

Odrija Hepbērna (*Audrey Hepburn*), UNICEF labas gribas vēstnese

Dibināšana un misija

Apvienoto Nāciju Organizācijas (ANO) Starptautiskais Bērnu fonds (*United Nations International Children's Emergency Fund*, UNICEF) dibināts 1946. gadā, uzreiz pēc Otrā pasaules kara, ar mērķi palīdzēt miljoniem bērnu un ģimeņu, ko bija skārušas kara šausmas un iznīcība, lai risinātu tūlītējas palīdzības un izdzīvošanas jautājumus. Pēc 1950. gada fonda dalībvalstis pieņēma lēmumu koncentrēties uz konkrētām programmām bērnu labklājībai, tostarp veselībai, pārtikai, izglītībai un tiesību aizsardzībai, pārsvarā mazāk attīstītās valstīs vai krīzes situācijās. 1953. gadā organizācija pieņēma nosaukumu UNICEF un par darbu bērna tiesību aizsardzībā 1965. gadā saņēma Nobela prēmiju. 1989. gadā pēc ilga darba tika pieņemta ANO Bērnu tiesību konvencija. Turpmāk tā arī tika uzskatīta par pamatu bērnu tiesību politikas veidošanai pasaulē.

1992. gadā, neilgi pēc neatkarības atgūšanas, Latvija kļuva par ANO dalībvalsti un pievienojās ANO Bērnu tiesību konvencijai. Šajā laikā arī sākās aktīvs darbs, lai bērnu tiesības iekļautu nacionālā darbākārtībā un nodrošinātu visiem Latvijas bērniem iespējas pilnvērtīgi attīstīties. Tika pieņemts lēmums Latvijā dibināt UNICEF Nacionālo komisiju, kas ir UNICEF darbības forma valstīs ar relatīvi augstākiem ienākumiem. Kopumā šādas UNICEF pārstāvniecības tolaik darbojās 37 pasaules valstīs, arī kaimiņvalstīs – Igaunijā un Lietuvā. Darbs pie komisijas izveides aizsākās jau 1991. gadā, un 1992. gada 23. septembrī Latvijas Republikas (LR) Augstākā Padome pieņēma lēmumu par UNICEF Latvijas Nacionālās komisijas Satversmes apstiprināšanu.

Tika izvirzīti šādi Nacionālās komisijas uzdevumi:

- īstenot Latvijā ANO 1989. gada 20. novembra Bērnu tiesību konvenciju;
- regulāri informēt sabiedrību par UNICEF darbību, sekmēt tā programmu īstenošanu;
- iesniegt Latvijas Republikas parlamentam un valdībai ieteikumus visos jautājumos, kas saistīti ar bērnu tiesību aizsardzību Latvijā, aktīvi piedalīties bērnu tiesību aizsardzības Latvijas nacionālās programmas izstrādāšanā un īstenošanā;
- sniegt informāciju par bērnu tiesību pārkāpumiem un to izraisītajām sekām Latvijā un citās valstīs;
- pievērst bērnu tiesību aizsardzības problēmām plašu sabiedrības un valsts iestāžu uzmanību;
- attīstīt un nostiprināt sadarbību ar UNICEF, kā arī šā fonda citu valstu nacionālajām komisijām, piedaloties kopīgu programmu īstenošanā un Latvijas Republiku interesējošu jautājumu izpētē;
- pamatojoties uz bērnu tiesiskā stāvokļa izpēti, īstenot bērnu tiesību aizsardzību Latvijā, sadarbojoties ar pašvaldībām, valsts un sabiedriskajām organizācijām un privātpersonām, kā arī jebkurām citām institūcijām, kas ir ieinteresētas bērnu problēmu risināšanā;
- organizēt līdzekļu vākšanu, UNICEF produkcijas pārdošanu, kā arī citus pasākumus UNICEF programmu realizēšanai;
- būt par vidutāju starp UNICEF un ministrijām, departamentiem, institūcijām, organizācijām un personām, kuras gādā par bērnu tiesību aizsardzību;
- panākt, lai bērnu veselības, kultūras, izglītības un garīgās attīstības programmas kļūtu par republikas sociālās un ekonomiskās attīstības neatņemamu sastāvdaļu.

1992. gadā, neilgi pēc neatkarības atgūšanas, Latvija kļuva par ANO dalībvalsti un pievienojās ANO Bērnu tiesību konvencijai.

UNICEF Latvijas Republikas Nacionālās komisijas dibināšanā 1993. gadā aktīvi iesaistījās tālaika Latvijas politiķi un sabiedriskie darbinieki – Ilmārs Geige, Andris Bērziņš, Imants Rākins, Arnolds Skride, Inguna Ebela, Maija Beķere, Anita Rektiņa un citi –, un organizācija pārtapa par UNICEF Latvijas Nacionālo komiteju (LNK) ar biedrības statusu LR Uzņēmumu reģistrā. Neilgi pēc komisijas dibināšanas 1994. gadā par UNICEF LNK izpilddirektori

tika iecelta juriste Anita Ušacka, kura turpmāk pievērsās galvenokārt bērnu tiesībām gan nacionālā, gan starptautiskā kontekstā, kā arī vērtēja to, kā Latvijā tiek ievērota ANO Bērnu tiesību konvencija. 1996. gadā, kad Anita Ušacka, LR Saeimas

deputātu izvirzīta, uz desmit gadiem tika ievēlēta amatā kā viena no sešiem pirmajiem Latvijas Republikas Satversmes tiesas tiesnešiem, sākās mans 11 gadu ilga profesionālais ceļš kopā ar UNICEF.

Bija pilnīgi skaidrs, ka organizācija nefokusējas uz labdarību, bet uz tiesību aizsardzību un izpratnes veicināšanu par to. Sākotnēji bija jāsaprot visa bērnu tiesību aizsardzības joma, kas ietver plašu sadarbības partneru loku un valsts institūcijas. Kā jau tas ierasts mūsu introvertajā sabiedrībā, viena no aktuālām problēmām bija koordinētas sadarbības trūkums, sadrumstalotā sistēma, kas strādāja ar bērnu tiesību jautājumiem, un komunikācijas trūkums daudzo partneru starpā. Kā pozitīvs piemērs noteikti jāmin partnerība ar citām ANO aģentūrām Latvijā, kā arī nevalstiskā sektora organizācijas un profesionālas asociācijas, Latvijas Bērnu fondu un organizāciju „Glābiet bērnus”. Tas radīja labu pamatu turpmākajam darbam, lai nodrošinātu visas Satversmē noteiktās funkcijas. UNICEF LNK darbu pārraudzīja un koordinēja UNICEF reģionālais birojs Ženēvā, Šveicē.

Izpratne par bērnu tiesību jautājumiem padomju gados un pirmajos neatkarības gados bija ierobežota – joprojām valdīja uzskats, ka bērni ir „ģimenes lieta” un nekāda iejaukšanās papildus skolai vai poliklīnikas pediatram nav vēlama. Sabiedrību mulsināja arī ANO Bērnu tiesību konvencijas nosaukums, kas plaši runā par bērnu tiesībām, kaut arī pašā dokumentā tiesības un pienākumi ir līdzsvarā.

Pirmā iespēja saprast darāmo darbu apjomu un virzienus ar UNICEF kolēģiem radās 1998. gadā, kad Rīgā organizējām pirmo Starptautisko konferenci par bērnu tiesībām. Ar ierobežotu izpratni, vairākām rindām tukšu krēslu Žurnālistu namā Mārstaļu ielā, bet ar lielu pārliecību un gribasspēku. Pasākuma vietas vidū bija daudz pazīstamu tiesību aizstāvju no Eiropas, to skaitā poļu jurists Adams Lopatka (*Adam Lopatka*), kurš pats bija piedalījies ANO Bērnu tiesību konvencijas izstrādē, un virkne vietējo žurnālistu. Pārliecinājām mūsu Ženēvas biroja kolēģus finansēt šo konferenci, pasākums izdevās un deva pārliecību, ka, turpinot jautājuma aktualizēšanu un aizstāvēšanu, izdosies ieviest ANO principus, ka katrs bērns ir vērtība mūsu sabiedrībā, apziņā un likumdošanā. Šis arī palīdzēja stiprināt saites ar kolēģiem no citām ANO aģentūrām – Apvienoto Nāciju Attīstības programmas (*United Nations Development programme*, UNDP), Pasaules Veselības organizācijas (PVO), Apvienoto Nāciju Izglītības, zinātnes un kultūras organizācijas (*United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*, UNESCO) un citām, jo jautājumi, kas skar bērnu veselību, izglītību, drošību un nabadzības mazināšanas risku, ir aktuāli visām.

No pirmās dienas amatā man izveidojās cieša sadarbība ar organizāciju „Glābiet bērnus” un tās priekšsēdētāju Ingunu Ebelu, kas bija arī UNICEF valdes locekle. Viņas pieredze un neatlaidība bija fenomenāla, un viņa darīja to, kas tolaik pievērsa sabiedrības uzmanību, – veidoja raidījumu televīzijā, organizēja

Mazulim draudzīgas slimnīcas nosaukuma piešķiršana Saldus slimnīcai 2002. gadā.

No kreisās: pediatre, Latvijas Krūts barošanas veicināšanas biedrības pārstāve Ženija Livdāne, Pasaules Veselības organizācijas pārstāve Latvijā Aiga Rūrāne, UNICEF LNK izpilddirektore Ilze Doškina, ārsts neirologs SIA „Saldus medicīnas centrs” valdes priekšsēdētājs Agris Skujevskis un bērnu un ģimenes lietu ministrs Ainars Baštikš. Foto: no personīgā arhīva

maratonus, līdzekļu un atbalsta vākšanas kampaņas, ziedojumus, juridisko biroju bērnu un vecāku atbalstam. Inguna Ebela uzreiz uzsvēra, ka ANO Bērnu tiesību konvencijas kontekstā svarīga ir arī nevalstisko organizāciju un pašu bērnu viedoklis par savu stāvokli valstī. „Glābiet bērnus” arī iesniedza alternatīvo viedokli par bērnu stāvokli Latvijā, kas tika izskatīts Ženēvā 2002. gadā. Man bija tas gods būt tur klāt, izteikt savu viedokli un atbildēt uz jautājumiem.

Šķiet, ap to pašu laiku mani uzrunāja grupa Zviedrijas UNICEF brīvprātīgo, kas bija iepazinušies ar Latvijas statistiku par tā dēvētajiem ielu bērniem un gribēja palīdzēt situāciju uzlabot. Organizācijas rīcībā bija laba griba, organizatoriskās iemaņas un speciālisti, bet nebija skaidrības, kā nokļūt pie pašiem bērniem. Trūka gan statistikas datu, gan definīcijas – kas ir ielu bērni. Nebija laika ilgi gaidīt, un kādā Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrijas darba grupā ceļš saveda kopā ar Kārtības policijas inspektori Zeltīti Lozi un viņas kolēģiem, kam darbs ar grūtībās nonākušajiem bērniem bija ikdiena. 20. gadsimta 90. gadu beigās Latvijā bērnu labklājības aspektā var raksturot kā sarežģītas – bērnu klaiņošana, līmes ostīšana, laupīšana bija ikdiena daļai bērnu ar virkni psiholoģisku, sociālu un veselības problēmu. Pateicoties zviedru brīvprātīgo atbalstam un speciālistu iesaistei, izdevās izveidot nometni šiem grūtībās un

atkarībā no nākušajiem bērniem, no kuriem daži bija vien savas dzīves pirmajā gadu desmitā. Nometni organizējām kopumā piecus gadus. Reāla saskarsme ar šiem bērniem arī deva pārliecību, ka svešu bērnu mums nav – aug Latvijas jaunā paaudze, un tas, kādu to gribam redzēt, ir mūsu pašu ziņā. Tas man un mani kolēģiem ļoti palīdzēja saprast, ka, visos līmeņos turpinot lobēt bērnu tiesības, ir iespējams kaut ko panākt, jo visur ir cilvēki, kam rūp.

Ikdienas darbu birojā vadīja trīs darbinieki. Katram bija sava atbildības joma, bet visi kopā veidojām vienotu komandu. Sadarbība ar citām aģentūrām un vēlāk jau pārceļšanās uz ANO namu Pils ielā Vecrīgā deva iespējas vēl ciešākai sadarbībai. Tie bija laiki, kad virtuālās sapulces vēl nebija kļuvušas par ikdienu, tad eksperti un pētnieki viesojās pie mums klātienē ar apskaužamu regularitāti.

UNICEF publicēja arī virkni ikgadēju izdevumu, to skaitā pārskatu par bērnu stāvokli pasaulē (*State of the World's Children*) ar statistikas datiem un situācijas novērtējumu. Šis izdevums bieži vien bija labs palīglīdzeklis pētniekiem, kā arī žurnālistiem, kas gatavoja problēmrakstus par aktuālām tēmām, jo nebija daudz citu uzticamu resursu, kas sniegtu globālu skatījumu un salīdzināmu statistiku.

Kopā ar UNICEF tika sagatavota un pārtulkota arī rokasgrāmata tiesnešiem par to, kā uztvert bērnu tiesības bez interpretācijas. Citu padarīto darbu sarakstā jāmin apmācīti tiesneši, policijas darbinieki, žurnālisti un skolotāji.

Mūsu jomā strādājošās institūcijas bija tiešie sadarbības partneri. Viens no tiem bija Valsts Bērnu tiesību aizsardzības centrs (VBTAC) – galvenais atbildīgais par bērnu tiesību aizsardzības jomu, Izglītības un zinātnes ministrijas pakļautības iestāde. Centra vadība labi izprata prioritātes, bet sadrumstalotā bērnu tiesību uzraudzība un koordinācijas trūkums starp valsts un pašvaldību iestādēm nedeķa vajadzīgo sparu lietu sakārtošanai. Bija daudz kvalitatīvu likumdošanas aktu, daudz stundu pavadīts Saeimas komisijās un sēdēs, bet rezultāti tapa lēni.

Daudz šķēpu politiskajā vidē tika laužts par vēlmi izveidot atsevišķu ministriju, kuras pārraudzībā būtu visas galvenās ar bērnu tiesībām saistītās jomas un virzieni un kura būtu kā katalizators jomas sakārtošanai. Ar Saeimas lēmumu tas tika izdarīts, un par īpašo uzdevumu ministru bērnu un ģimenes lietās tika iecelts Ainars Baštiks, mācītājs, daudz bērnu tētis un cilvēks ar skaidru vīziju par jomām, kas jāsakārto. Viņa pieeja bija ģimeniska un vienkārša – soli pa solim, lēnām virzīties uz priekšu un, ieklausoties pasaules līmeņa ekspertos, pieņemt

Tie bija laiki, kad
virtuālās sapulces vēl
nebija kļuvušas par
ikdienu, tad eksperti
un pētnieki viesojās
pie mums klātienē ar
apskaužamu regularitāti.

savus, likumdošanā un realitātē balstītus lēmumus. Manā skatījumā, ministrijas izveide iedeva jaunu elpu visai bērnu tiesību ekosistēmai, bet galvenais – ģimenēm ar bērniem. Tās bija māmiņu algas un pabalsti, dažādas daudz bērnu ģimeņu iniciatīvas – visi šie likumdošanas akti tika pieņemti, un daudzi no tiem darbojas joprojām. Ministrs bija ieinteresēts, vienmēr atvērts sadarbībai un zinošs. UNICEF un Bērnu, ģimenes un sabiedrības integrācijas lietu ministrijas sadarbība izvērtās kvalitatīvā partnerībā ar regulārām UNICEF Reģionālā biroja ekspertu vizītēm.

Diemžēl ministrijai tika pievienotas neskaitāmas papildu funkcijas un pēc vairākiem gadiem tā tika likvidēta, taču daudzi eksperti un jomas profesionāļi kopā ar funkcijām pievienojās citām ministrijām un iestādēm.

UNICEF LNK atbildība bija aktualizēt UNICEF darbības jomas Latvijā, to skaitā jautājumus, kas likās pašsaprotami vai nepietiekami izskaidroti sabiedrībai, – bērna tiesības uz mātes pienu, joda deficīta novēršana populācijā, līdz piecus gadus vecu bērnu mirstība, HIV/AIDS profilakse, vakcinācija, izglītība u. c. Par visu šo atbildība gūlās uz UNICEF reģionālā biroja pleciem – mūsu uzdevums bija nodrošināt regulāras informatīvās kampaņas, veicināt sadarbību ar valsts institūcijām un nevalstisko sektoru. Un šeit nu nevar nepieminēt gan lielos kolēģus un partnerus, kas saprata situācijas nopietnību HIV/AIDS jomā, gan Veselības veicināšanas centra (VVC) kolektīvu, kas darbojās saskaņoti, lai mazinātu riskus jaundzimušajiem un viņu mammām, vāca datus par joda nepietiekamību Latvijā, veicot plašus, reģionālus pētījumus, ko finansēja UNICEF.

Mazulim draudzīgu slimnīcu iniciatīva

Īpaši jāpiemin un jāizceļ tolaik vēl Labklājības ministrijas Krūts barošanas un veicināšanas komisija, kuras uzdevums bija rūpēties, lai Latvija varētu pievienoties mazulim draudzīgu slimnīcu (MDS) tīklam visā pasaulē, kur zīdaiņiem no pirmās dzimšanas dienas nodrošina pašu vērtīgāko – mātes pienu – un kur apmāca speciālistus, kas var un prot palīdzēt jaunajām māmiņām uzreiz pēc mažuļa piedzimšanas stacionārā.

Mazulim draudzīgas slimnīcas iniciatīvas mērķis ir panākt, lai Latvijā arvien vairāk jauno māmiņu mazuli līdz sešu mēnešu vecumam ēdinātu tikai ar krūti un turpinātu zīdīšanu, līdz bērns sasniedz gada vecumu un ilgāk, tādā veidā veicinot bērna veselību. Mazulim draudzīgas slimnīcas statusu piešķir īpaši apmācītu vērtētāju komanda, ja slimnīca atbilst „10 soļiem” – MDS statusa saņemšanai izvirzītajiem starptautiskiem kritērijiem. MDS tiek nominēta ar Veselības ministrijas Zīdīšanas veicināšanas komisijas un Sabiedrības veselības aģentūras

lēmumu. Mazulim draudzīgas slimnīcas pazīmes: mammas visu laiku ir kopā ar saviem mazuļiem; zīdīšana tiek sākta uzreiz pēc dzemdībām; mazulis tiek ēdināts tikai un vienīgi ar mātes pienu. 2000. gadā, kad uzsākām šo kustību, bija daudz skepses un jautājumu, bet mūsu pārliecība bija nelokāma, turklāt sekojām Igaunijas piemēram, kur MDS jau bija. Atsaucība bija milzīga, un dzemdību nodaļu tikls strauji paplašinājās, jo dzemdību pakalpojumi un kvalitāte iet roku rokā. Spilgti atceros pirmo – Kuldīgas slimnīcas dzemdību nodaļas statusa piešķiršanu un to lepnumu ārstu, citu speciālistu un vadības acīs, tam bija liela vērtība. Pēc vairākiem gadiem, sagaidot savu jaunāko meitu Rīgas Dzemdību namā, nebeidzu priecāties par māsiņas profesionālo pieeju, skaidrojot visu man un citām māmiņām. Profesionāli, lietišķi un pašsaprotami. Tas man bija liels gandarijums – viens solis paveikts!

ANO tūkstošgades mērķi

Tuvojoties gadsimtu mijai, ANO vairāk nekā divus gadus visā pasaulē gatavoja īpašo sesiju, kas tiktu veltīta bērniem. Tā bija plānota 2001. gada septembrī, bet traģisko terora aktu dēļ ASV tika pārcelta. Sesija tika rīkota 2002. gada pavasarī Ņujorkā, ASV, ANO galvenajā mītnē. Latvijas delegācijā ietilpa valsts un nevalstiskā sektora pārstāvji, kā arī divi jaunieši, kuri tika īpaši izraudzīti plašā konkursā, ko organizēja VBTAC. Jauniešiem bija sava programma, un darbs pie rezolūcijas ilga līdz vēlai naktij. To dienu Ņujorka ir neaizmirstama – tūkstošiem jauniešu ar pārliecību par pasauli, kādu viņi grib veidot. Bez patosa, bet ar vīziju un vēlmi darīt. Sesijas noslēgumā tika pieņemts dokuments „Bērniem piemērota pasaule” (*World Fit For Children*), kurā tika izcelti 10 pamatpunkti, kas nozīmīgi bērnu izdzīvošanai un kvalitatīvai dzīvei. Paši punkti nebija nekas jauns, bet to apkopošana vienā dokumentā, vienojoties visām dalībvalstīm un piedaloties pašiem bērniem un izceļot savas vajadzības, bija pagrieziena punkts organizācijas ikdienā.

2000. gadā pasaules līderi no 191 valsts parakstīja ANO Tūkstošgades deklarāciju, kurā minēta apņemšanās veikt pasākumus astoņu Tūkstošgades Attīstības mērķu (*Millenium Development goals*) īstenošanai līdz 2015. gadam. Tie skar dažādus jautājumus, kas saistīti ar dzīves līmeņa uzlabošanu tādās jomās kā izglītība, veselība, vides ilgtspēja u. c. Tūkstošgades attīstības (TA) mērķu izpilde, īpaši jautājumā par attīstības sadarbības veicināšanu, ir arī viena no Eiropas Savienības prioritātēm. No bērnu tiesību aizsardzības viedokļa, UNICEF lokā īpaša uzmanība tika pievērsta nabadzības mazināšanai, pamatizglītības nodrošināšanai visiem iedzīvotājiem, bērnu un mātes mirstības

samazināšanai un tādu slimību kā HIV/AIDS un citu infekcijas slimību ierobežošanai un izskausšanai.

Kā jau minēju, ikdienas darbs bija cieši saistīts ar sadarbību ar citām ANO organizācijām Latvijā – strādājām pie vieniem mērķiem, vadījāmies pēc tām pašām vadlīnijām un ceļu kartēm. Šeit nevar nepieminēt ANO namu Vecrīgā, vietu, kur mājoja lielākā daļa ANO aģentūru Latvijā. Tas, ka visi bijām zem viena jumta, bija svarīgi, jo darījām kopīgu lietu. Tā bija vieta, kur strādāt, plānot, kopīgi svinēt un pulcēties gan darbiniekiem, gan sadarbības partneriem un sabiedrībai. Viegli atrodamā, pašā Vecrīgas sirdī. Mūsu māja. Ar gadsimtu elpu un laikmetīgu aprīkojumu, vieta, kur satiekas gadsimti un attīstās domas par nākotni. Un kolēģi joprojām ir vērtība – satiekamies kā seni draugi un cīņubiedri.

Izglītība visiem

Viena no ANO un tās aģentūru prioritātēm ilgu gadu garumā ir bijusi izglītības nodrošināšana. Izglītība tiek salīdzināta ar katras sabiedrības pamatakmeni, labāko, ko valstis var nodrošināt saviem iedzīvotājiem. Saskaņā ar ANO Vispārējo cilvēktiesību deklarāciju „katram ir tiesības uz izglītību”, tomēr joprojām liels skaits bērnu neapmeklē skolu. Izglītība ir ne vien tiesības, bet arī biļete uz attīstītu sabiedrību, kas atver durvis neatkarībai un iespējām.

UNESCO, izglītības, kultūras un zinātnes organizācija, uzņēmās tādu kā bākas lomu šajā procesā. Protams, ANO organizāciju vienīgais ierocis ir vārds, un nezinātājs šo darbu varētu nosaukt par vienkāršu parunāšanos par tēmu, bet visa pamatā bija lobēšanas darbs, likumdošanas nostiprināšana un valstu mudināšana iedalīt vairāk līdzekļu izglītībai. UNESCO LNK tās toreizējās ģenerālsekretāres Daces Melbārdes vadībā bija brīnišķīga komanda, ar kuru kopā veicām aktīvu lobēšanas darbu, lai pievērstu politikas veidotāju uzmanību un apvienotu resursus. 20. gadsimta sākumā mazo lauku skolu slēgšanas problēmas vēl nebija tik aktuālas, dzimstības rādītāji vēl nebija „iekrituši demogrāfijas bedrē”, bet bija skaidrs, ka izglītībā būs pārmaiņas. Pārmaiņas sistēmā ar cerību uzlabot izglītības kvalitāti visās skolās un padarīt izglītību pieejamu visiem, izsekojot no izglītības sistēmas izkritušajiem bērniem.

UNESCO mobilizēja resursus, un tikšanās ar Izglītības un zinātnes ministrijas augstākā līmeņa pārstāvjiem kļuva regulāras, turklāt bijām apvienojuši kapacitāti un pārcēlušies uz kopīgu biroju Pils laukumā 4, 2. stāvā. Saliekot kopā prātus un iespējas, daudz plānojām, domājām un darījām, organizējām neskaitāmas tikšanās, pārrunas, darba grupas. UNESCO skolas, mūsu brīvprātīgo kustība un tiešā sasaiste ar nozari deva pārliecību, ka ejam pareizā virzienā.

Izvērtējot tālaika notikumus, šķiet, ka mūsdienās nekas nav sasniegts un problēmas tikai samilst, bet tās jau ir citas problēmas – zemā dzimstība, demogrāfiskā krīze, izglītības pieejamība un kvalitāte.

Galvenā bērnu tiesību aizsardzību pārraugošā institūcija Latvijā ilgu laiku ir bijusi arī Izglītības un zinātnes ministrija. Manu UNICEF LNK izpilddirektors darba 11 gadu laikā UNICEF nomainījis 13 izglītības ministri. Tas, protams, neveicina nepārtrauktību un izglītības kvalitātes nodrošināšanu.

Interesants fakts – 2002. gadā pēc UNESCO LNK ģenerālsekretāres Daces Melbārdes uzaicinājuma devāmies kopā uz Kišiņevu (Moldovā), lai piedalītos samītā „Izglītība visiem”. Brauciens kļuva ikonisks, un to joprojām atceramies ar smaidu, jo pārsēšanās pilsēta bija Maskava (Krievijā), bet lidmašīna nolaidās... Pēterburgā. Piedzīvojums bija traģikomisks un nedaudz atgādināja labi zināmu padomju kinofilmu – vainīgs gan bija tikai nelabvēlīgs laiks, bet kopā aizņēma veselu diennakti. Kad tomēr beidzot tikām līdz Moldovas galvaspilsētai Kišiņevai un sanāksei UNDP vietējā birojā, atklāsme bija skaudra – nauda un budžets nav izglītības kvalitātes garantija un mēraukla. Reālie skolotāju stāsti, kur kompensācijas un nodrošinājums bija desmit reizi mazāks par atalgojumu mūsu skolās, deva sajūtu, ka darbu saraksts vēl ļoti garš. To lieliski redzam arī šodien.

UNICEF un fondu piesaiste

Atšķirībā no citām ANO aģentūrām UNICEF daļēji finansēja savas programmas no fondu piesaistes un UNICEF atklātņu un suvenīru tirdzniecības. Tā ir vienīgā man zināmā ANO organizācija, kas guva pasaules slavu ar savām atklātnēm. UNICEF atklātņu izgatavošana aizsākās pēckara gados, kad meitenīte no Čehijas pateicībā par atbalstu viņas ciema bērniem nosūtīja organizācijai pašdarinātu pastkartīti. Tas aizsāka vērienīgu pateicības atklātņu kampaņu – kartītēs tiek atspoguļoti laikmetīgās mākslas darbi, un no tām gūtie ieņēmumi palīdz UNICEF glābt un aizsargāt pasaules neaizsargātākos un trūcīgākos bērnus.

UNICEF pirmā apsveikuma kartīte bija septiņus gadus vecās Jitkas Samkovas zīmējums, kuras ciems Čehoslovākijā saņēma UNICEF ārkārtas palīdzību pārtikas un medikamentu veidā pēc Otrā pasaules kara. Meitene nosūtīja savu zīmējumu kā īpašu pateicību UNICEF par palīdzību atgūties no kara postījumiem.

Arī UNICEF LNK veica šo funkciju. Arī es atcerējos glīto UNICEF atklātnīšu zilo kārbīņu, ko šad un tad varēja iegādāties preses apvienības kioskos manā bērnībā, – simboliska, eleganta un ar mērķi palīdzēt! Nezināju, ka pienāks diena, kad šīs atklātnes kļūs par manu ikdienu un būs jādodomā, kā popularizēt šo unikālo pieredzi un piesaistīt līdzekļus.

Katras ANO Nacionālās komitejas darbības virziens bija arī šo atklātņu popularizēšana un tirdzniecība, īpaši ap Ziemassvētkiem, jo katra atklātne vienlaikus ir arī ziedojums. Mūsu sadarbības partneru un atbalstītāju rindās bija virkne kompāniju, kas iegādājās tikai UNICEF atklātnes, lai ik gadus sveiktu savus partnerus svētkos. Protams, ar tik nelielu darbinieku skaitu nodrošināt mārketingu un pārdošanu nebija iespējams, un, izmantojot citu valstu pieredzi, sākām attīstīt savu UNICEF brīvprātīgo tīklu. Skolu jaunatne Latvijā ir lieliska, aktīva, darboties un pasauli izzināt gribošā, un iespēja darīt labu un palīdzēt ir dabiska vēlme. Tā mums izdevās attīstīt plašu skolu tīklu visā valstī, un, pateicoties aktīviem skolotājiem un motivētiem jauniešiem, UNICEF atklātnītes nonāca attālākos Latvijas nostūros. Kā aktīvākās jāmin Madonas, Gaujienas, Liepājas skolas, bet bija arī rīdzinieki – Rīgas 13. vidusskola un Rīgas Hanzas vidusskola. Ceru, ka tagad kāds no šiem jauniešiem ar smaidu un labām atmiņām atceras laikus, kad brīvprātīgo darbs Latvijā vēl bija tikai pašos pamatos. Bija dienas, kad mūsu biroju piepildīja skolēni, kas pēc stundām pakoja, saiņoja un šķiroja atklātnes. Sirsnīga pateicība arī pēc daudziem gadiem viņiem visiem! Tas deva izpratni, ka ANO nav tikai uzvalki un sanāksmes vai dokumenti, bet arī reāli cilvēki, katrs no mums.

Mums veicās ar partneriem, jo jau no pašiem pirmajiem mana darba gadiem Latvijas Televīzija (LTV) UNICEF LNK ik gadus organizēja Vispasaules bērnu televīzijas dienu – vērienīgu UNICEF veidotu pasākumu, kur atbalsts bērnu tiesībām, bērnu balsīm un interesēm tika kvalitatīvi apvienots dienu garā programmā ar filmām un diskusijām un vakarā vainagojās ar koncertu Zaķusalā. Šī arī bija iespēja uzaicināt mūsu atbalstītājus un brīvprātīgos klātienē tiešraidēs. Īpaši jāpiemin LTV Bērnu raidījumu redakcijas režisors Aivars Auziņš, kurš prata uzburt svētkus bērniem visā Zaķusulas studijā un tiešajā ēterā.

Starptautiski UNICEF pazīstams arī ar citu konkursu – Denija Keja (*Danny Key*) Starptautisko bērnu balvu jaunažiem izpildītājiem. Denijs Kejs bija ne tikai slavens amerikāņu aktieris un komiķis, bet arī „Zelta globusa” un divu „Oskaru” (Amerikas Kinoakadēmijas balva) īpašnieks un pirmais UNICEF labas gribas vēstnieks. Pirmā un vienīgā man zināmā izpildītāja no Latvijas, kas saņēmusi šo balvu, ir latviešu vijolniece Baiba Skride, kura to ieguva 1992. gadā.

Darbojoties kopā un mācoties no citu valstu UNICEF kolēģiem, uzzinājām par UNICEF labas gribas vēstnieku kustību, kurai pievienojušies tādi pasauleslaveni mākslinieki kā Odrija Hepbērna (*Audrey Hepburn*), Džeimsa Bondas lomas atveidotājs Rodžers Mūrs (*Roger Moore*), Šakira (*Shakira*), futbolists Deivids Bekhems (*David Beckham*), Rikijs Mārtins (*Ricky Martin*) u. c., un nonācām pie secinājuma – mums Latvijā arī vajag savu! Saprātām, ka jāuzrunā

UNICEF labas gribas vēstniece Latvijā Marija Naumova (no labās) un UNICEF LNK izpilddirektore Ilze Doškina 2005. gadā, parakstot sadarbības līgumu. Foto: Mārtiņš Plūme (LETA)

valstī pazīstams cilvēks ar interesi par mūsu darbu un izpratni par pasaules procesiem, un tādu cilvēku atradām – dziedātāju Mariju Naumovu. Kopīgi izdevās paveikt daudz – izdevās pievērst uzmanību bērnu tiesību jautājumiem, kā arī atbalstīt reālus bērnus un viņu ģimenes. Marija jau tolaik bija pazīstama ar savu darbu bērnu tiesību aizsardzībā un arī organizēja praktisku atbalstu ģimenēm, kam nepieciešams atbalsts, tāpēc 2005. gadā parakstījām sadarbības līgumu, ieceļot Mariju Naumovu par pirmo UNICEF labas gribas vēstnesi Latvijā.

2005. gads bija ražīgs gads, jo izdevās noorganizēt arī sadarbību ar futbola klubu „Ventpils”, kas arī vainagojās ar sadarbības līgumu un fondu piesaistes kampaņu. Futbols ir ļoti demokrātisks sporta veids, un tas šķita īstais ceļš, kā piesaistīt jauniešus un interesentus. Tā to dara UNICEF arī citur pasaulē. Kaldinājām lielus plānus sadarbībā ar FIFA (Starptautisko Futbola savienību – *Fédération Internationale de Football Association*) un futbola spēli ar pasaules zvaigznēm, bet diemžēl tie nerealizējās, kā plānots.

Pēcvārds

Latvija pa šiem gadiem ir veikusi virkni reformu visās jomās – tā ir kļuvusi par ES un NATO dalībvalsti, pati ir donorvalsts un ar attīstības sadarbības instrumentiem sniedz atbalstu citām valstīm. Un ir labi padarīta darba sajūta, ka daļiņa no šiem panākumiem ir visu mūsu kopā paveiktais. Kaut arī organizācija saņem daudz kritikas un reformas vajadzība tiek apspriesta jau gadu desmitiem, UNICEF man pirmām kārtām ir cilvēki – gan šeit, Latvijā, gan pasaulē. Tas ir katrs no mūsu bijušajiem brīvprātīgajiem, katrs no darbiniekiem un valdes locekļiem. Katrs, kam bērns ir prioritāte un vērtība.

UNICEF turpina savu darbu pasaulē, aizsargājot bērnu tiesības un palīdzot īstenot to potenciālu, kas ir katrā bērņā no agras bērnības līdz pusaudža gadiem. Un nekad nepadodas.

LATVIJA UN STARPTAUTISKĀ DROŠĪBA

Mārtiņš Drēģeris

ANO nozīme starptautiskajai un Latvijas drošībai

1991. gada 17. septembris ir nozīmīga diena Latvijas diplomātijas un starptautisko attiecību vēsturē. Šajā dienā Latvija kopā ar citām Baltijas valstīm, kā arī Dienvidkoreju, Ziemeļkoreju, Mikronēziju un Māršalu Salām tika uzņemta Apvienoto Nāciju Organizācijā (ANO). Kopš tā laika visos pasaules kontinentos ir notikušas kardinālas pārmaiņas. Gan politiski, gan – klimata pārmaiņu dēļ – arī fiziski. Relatīvi mierīgais Padomju Savienības sabrukums 20. gadsimta 90. gados daudzām Eiropas valstīm, arī Latvijai, pavēra ceļu uz suverenitātes un brīvības atgūšanu. Taču tikpat daudzās valstīs, piemēram, Rietumbalkānos, Āfrikā un Tuvajos Austrumos, saasinājās dažādi etniskie, reliģiskie un militārie konflikti.

Jautājumu un problēmu loks kopš Aukstā kara beigām ir kardināli mainījies arī ANO darba kārtībā – no pēckara rekonstrukcijas un koloniālās sistēmas nojaukšanas līdz starptautisko cilvēktiesību standartu ieviešanai un nostiprināšanai, kā arī klimata pārmaiņu un ilgtspējas jautājumiem. ANO joprojām ir vienīgā organizācija, kas autorizē spēka lietošanu starptautiskajās attiecībās.

Vai ir iespējams miers bez ANO?

Kāda gan būtu pasaule, starpvalstu un starptautiskās attiecības un diplomātiskie centieni, ja nebūtu ne ANO, ne šīs organizācijas struktūrvienību, jo īpaši ANO Drošības padomes?

Viens no svarīgākajiem jaunajiem mūsdienu starptautisko tiesību principiem ir spēka, kā arī spēka draudu nelietošana starptautiskajās attiecībās. 1928. gada Briāna–Kelloga pakts aizliedza spēka lietošanu kā valsts politikas līdzekli starpvalstu attiecībās. Šis aizliegums ir kļuvis par vienu no fundamentālajiem principiem ANO Statūtos (2. panta ceturtais punkts) un starptautiskajās tiesībās ieguvis *ius cogens* (imperatīvas normas) statusu. Tomēr pastāv divi izņēmumi – ANO Drošības padomes tiesības pilnvarot spēka lietošanu un neatņemamās (dabiskās)

valstu tiesības uz paš aizsardzību. Un šīs tiesības var arī īstenot ar militāriem līdzekļiem.

Ja ANO nebūtu starp mums, vai iestātos totāls haoss un anarhija? Domājams, ka neilgu laikposmu starptautiskā sistēma dzīvotu neziņā, taču pasaules valstis noteikti pielāgotos jaunai situācijai. Būtu arī lielāka pašorganizācija pēc valstu reģionālā principa. Un, protams, planēta turpinātu griezties ap Sauli.

Taču, ja Rietumu demokrātijas pamostos un konstatētu, ka ANO vairs nav, noteikti daudziem pirmā reakcija būtu šoks un apziņa, ka mūsu pasaule ir kļuvusi par lielākiem džungļiem, kur *homo homini lupus est* (cilvēks cilvēkam vilks). No citas perspektīvas raugoties, ja tiktu pajautāts viedoklis par ANO nāvi daudziem globālajos dienvidos, atbilde būtu šāda: „Miliši, pasaule, kurā mēs dzīvojam, atrodas pastāvīgā sabrukuma stāvoklī vairākus gadu desmitus. Beidzot šis vilnis sasniedza arī jūs Rietumos. *Welcome to our world!*”

Viens arguments, kas liecina, ka ANO tomēr nav pilnīgi bezjēdzīga: joprojām ir tik liela vēlme tikt uzņemtiem ANO, piemēram, Palestīnā un Kosovā (un tikpat liels pretspiediens, piemēram, ir no Izraēlas/ASV, Serbijas un citām dalībvalstīm). Otrs, pat spēcīgāks arguments – neviena valsts līdz šim nav izstājusies no ANO, nav pat paudusi šādu vēlmi. Ko nevarētu sacīt, piemēram, par Eiropas Savienību.

ANO paradokss slēpjas apstākļi, ka tās autoritāte ir tik spēcīga, cik spēcīga un laba ir tās kolektīvā jeb ANO dalībvalstu griba.

Viens no ANO lielākajiem izaicinājumiem ir saistīts arī ar mūsu – cilvēces – gaidām. Kopumā ANO tiek uzskatīta par pasaules valdību. Taču tā nekad tāda nav bijusi un noteikti par tādu neklūs. Var daudz un bieži, turklāt pamatoti, kritizēt ANO par tās neefektivitāti, taču vaina lielākoties ir nevis pašai organizācijai kā tādai, bet tiem, kas to veido, – tās dalībvalstīm.

Kāpēc ANO Drošības padome nenodrošina drošību?

Latvijas Valsts prezidents Edgars Rinkēvičs 2023. gada 20. septembrī, uzrunājot ANO Ģenerālo asambleju 78. sesijā Ņujorkā, vērsa pasaules uzmanību uz nepieciešamību veikt jēgpilnas reformas ANO Drošības padomē: „Apvienoto Nāciju Organizācija nav ideāla institūcija. Nespēja apturēt agresiju vai konfliktus bieži ir apšaubījusi šīs organizācijas efektivitāti. Tomēr kā vienīgā patiesi globālā organizācija tā ir daudzpusējas sistēmas kodols, kas apvieno visas suverēnās valstis. Tā ir īpaši svarīga mazākām valstīm, piemēram, manai valstij – Latvijai. Ir nepieciešama ANO sistēmas atdzīvināšana un jēgpilnas reformas Drošības padomē. Drošības padomes nespēja, ko rada veto tiesību ļaunprātīga izmantošana,

ir nopietna problēma. Tāpēc Latvija atbalsta centienus padarīt Drošības padomi caurskatāmāku un atbildīgāku par tās neizdarību. Veto tiesības tika izveidotas nevis kā privilēģija, bet gan kā atbildība.”¹ ANO Drošības padomes darbības mehānismam ir jāatbilst 21. gadsimta starptautisko attiecību, tiesību un drošības politikas realitātei.

Viens no iemesliem, kāpēc daļa iedzīvotāju ANO darbību neredz: tās izveidotie principi ir kļuvuši tik pašsaprotami, ka šķiet, ka tie vienmēr ir eksistējuši, un viss. Šobrīd ir grūti iedomāties, ka būtu jāvienojas par to, ka, piemēram, iekarot svešu valsti nav pieklājīgi. Tas taču ir visiem zināms!

Vienlaikus jau ilgu laiku ANO atrodas krustcelēs, ar arvien uzstājīgāku Ķīnu un Krieviju, kas pārbauda šīs organizācijas pamatideālus attiecībā uz cilvēktiesību standartiem un starptautisko tiesiskumu. Piemēram, kopš 2022. gada 24. februāra, kad pēc Krievijas prezidenta Vladimira Putina pavēles sākās Krievijas bruņoto spēku pilna apmēra iebrukums Ukrainā, Krievija ir ļaunprātīgi izmantojusi ANO kā platformu saviem mērķiem un ar veto tiesībām ANO Drošības padomē diskreditēja un apgrūtināja tās darbu.

Saprotams ir jautājums – kāpēc visas valstis nevar vienoties un Krieviju nolikt pie vietas? Un atbilde ir tieši tikpat pašsaprotama, ja ielūkojas pasaule kartē un vēsturē. Kaut arī karš Ukrainā atstāj un atstās iespaidu uz mūsu pašu drošību Eiropā un reģionā, tas notiek tikai pavisam nelielā pasaules daļā. Turklāt jāatceras, ka daļā Latīņamerikas, Āfrikas valstīs un Indijā joprojām ir saglabāties zināms sentiments pret Krieviju kā Padomju Savienības mantinieci, kas 20. gadsimta 50.–80. gados uzturēja ļoti ciešas ekonomiskās un arī militārās saites ar minētajiem reģioniem. Tādējādi īsti nevar pārnest, piemēram, Āfrikas vai Dienvidamerikas valstīm, ka tās pat īsti neiedziļinās šajā otrā pasaules galā notiekošajā konfliktā. Vai Latvijas iedzīvotāji nopietni interesējas par Kolumbijas pilsoņu karu vai bērnu piespiedu darbu Kongo Demokrātiskās Republikas kobalta raktuvēs? Nē. Jo tas ir tālu. Tāpēc viens no Latvijas diplomātu uzdevumiem ir runāt ar visu valstu pārstāvjiem ANO par karu Ukrainā, veicinot izpratni par drošības arhitektūras sekām ne tikai Eiropai, bet arī citiem reģioniem pasaulē.

Karš Ukrainā nav tikai Eiropas problēma. To labi ilustrē pārtikas drošības jautājums pasaulē. Kopš kara pirmajām dienām krasi saasinājās globālā pārtikas krīze un pieauga pārtikas cenas pasaulē. Ukraina ir pasaulē lielākā saulespuķu eļļas eksportētāja (50 % no pasaules eksporta), trešā lielākā miežu (18 %), ceturrtā lielākā kukurūzas (16 %) un piektā lielākā kviešu (12 %) eksportētāja. Ukrainas

¹ Valsts prezidenta kanceleja, „Valsts prezidenta Edgara Rinkēviča uzruna Apvienoto Nāciju Organizācijas Ģenerālās asamblejas 78. sesijā Ņujorkā”, skatīts 18.06.2024., <https://www.president.lv/lv/jaunums/valsts-prezidenta-edgara-rinkevica-uzruna-apvienoto-naciju-organizācijas-ģenerālās-asamblejas-78-sesija-nyujorka>.

Latvijas Valsts prezidents Edgars Rinkēvičs sniedz paziņojumu ANO Drošības padomes augsta līmeņa atklātajās debatēs Ņujorkā 2023. gada 20. septembrī. Aiz Valsts prezidenta Latvijas pastāvīgā pārstāve ANO Sanita Pavļuta-Deslandes un Valsts prezidenta padomnieks komunikācijas jautājumos Mārtiņš Drēgeris. Foto: Ilmārs Znotiņš, Valsts prezidenta kanceleja

eksports, jo īpaši kviešu eksports, ir ļoti svarīgs dažām Āzijas un Āfrikas valstīm. Piemēram, no 2016. līdz 2021. gadam tās saņēma 92 % Ukrainas kviešu.² Pirms kara aptuveni 90 % Ukrainas lauksaimniecības produktu tika eksportēti pa jūru. Pēc tam, kad sākās karš, Krievijas militārie spēki bloķēja Ukrainas Melnās jūras ostas, un eksports faktiski apstājās. Tā rezultātā miljoniem cilvēku visā pasaulē, īpaši Āfrikā, draudēja bads. Tieši tādēļ Latvijas Valsts prezidents Edgars Rinkēvičs 2023. gada 20. septembrī, savā paziņojumā ANO Drošības padomes augsta līmeņa atklātajās debatēs Ņujorkā puda šādu nostāju: „Krievijas karš pret Ukrainu rada nopietnas ģeopolitiskas, ekonomiskas un humānas sekas tālu aiz Eiropas robežām. Tieši Krievijas karš pret Ukrainu, nevis sankcijas, ir saasinājis pārtikas piegāžu trūkumu. Krievija uzskata, ka pārtika ir kara ierocis, nevis būtiska humāna prece, lai novērstu badu visā pasaulē. Krievija viena pati ir atbildīga

² Sk. Eiropadome, Eiropas Savienības padome, „Kā Krievijas iebrukums Ukrainā ir vēl vairāk saasinājis globālo pārtikas krīzi”, skatīts 27.06.2024., <https://www.consilium.europa.eu/lv/infographics/how-the-russian-invasion-of-ukraine-has-further-aggravated-the-global-food-crisis/>.

par Melnās jūras graudu iniciatīvas apturēšanu. Šī iniciatīva ļāva eksportēt miljoniem tonnu pārtikas produktu uz pasaules tirgiem un pabarot tos, kuriem tas ir nepieciešams.”³

Lai gan šobrīd nav iespējams atņemt veto tiesības kādai ANO Drošības padomes pastāvīgajai dalībvalstij, Latvija savā ārpolitikā plāno ieviest galvenokārt tādas iniciatīvas, kas ierobežotu veto izmantošanu genocīda, kara un agresijas noziegumu gadījumā. Latvija arī strādā pie ANO reformu jautājumiem līdzīgi domājošo valstu grupā „Par atbildību, saskaņotību un atklātību” un pauž nostāju ANO Drošības padomes reformas starpvaldību sarunās. Šādu diplomātisko centienu mērķis ir, lai visi reģioni būtu taisnīgi pārstāvēti ANO Drošības padomē, tostarp ar papildu pārstāvību no Austrumeiropas, Āfrikas, Latīņamerikas reģioniem un mazo salu valstīm.

ANO praktiskais devums Latvijas drošības stiprināšanā

Latvijai kopš uzņemšanas brīža Apvienoto Nāciju Organizācijā būtisks ir bijis darbs ANO Ģenerālās asamblejas Pirmajā komitejā, kas skata atbruņošanās un starptautiskās drošības jautājumus. Tā ir komiteja, kas strādā ar daudziem pilnīgi pašsaprotamiem (lasi – Rietumos, bet ne visā pasaulē) jautājumiem. Piemēram, Rietumu valstīs ir pašsaprotami un pieņemti, ka ķīmiskos un bioloģiskos ieročus neizmanto pat politiskā retorikā un ka atomieroči nedrīkst būt instruments pretnieka iznīcināšanai. Taču noteikumi nav statiski. Tie mainās. Piemēram, pašlaik aktuāls ir kiberdrošības jautājums, kas ir relatīvi jauns izaicinājums.

Pēc Latvijas iestāšanās ANO Latvijas diplomātiem bija daudz jāstrādā, lai izmantotu ANO tribīni Latvijas interešu nodrošināšanai. Īpaši būtiski tas bija jautājumā par Krievijas Federācijas bruņoto spēku izvešanu no Baltijas valstu teritorijas. Kopš PSRS okupācijas Latvijā joprojām atradās ap 50 tūkstošu Krievijas Federācijas bruņoto spēku karavīru. Lai arī pamatā šis jautājums tika risināts divpusēji, kā arī piesaistot Latvijas sabiedrotos, ANO līdztekus Eiropas Drošības un sadarbības organizācijai kļuva par vienu no svarīgākajām platformām, kā starptautiski atgādināt par sveša karaspēka pretlikumīgu uzturēšanos Latvijā, tādējādi izdarot spiedienu uz Krieviju šo karaspēku izvest pēc iespējas ātrāk. Pēc

³ Valsts prezidenta kanceleja, „Valsts prezidenta Edgara Rinkēviča paziņojums ANO Drošības padomes augsta līmeņa atklātajās debatēs Ņujorkā”, skatīts 27.06.2024., <https://www.president.lv/lv/jaunums/valsts-prezidenta-edgara-rinkevica-pazinojums-ano-drosibas-padomes-augsta-limena-atklatajas-debates>.

Baltijas valstu iniciatīvas 1992. un 1993. gadā ANO Ģenerālā asambleja pieņēma divas rezolūcijas par Krievijas karaspēka pilnīgu izvešanu.⁴ Vai tas notiktu bez ANO? Visticamāk – jā. Taču svarīgi, ka darbs ar kolēģiem no visiem kontinentiem ļāva būtiski vairot viņu izpratni par Latvijas un citu valstu okupāciju. Un šī izpratne ir svarīga arī mūsdienās.

Otra nozīmīga joma, kas prasīja Latvijas diplomātu ANO uzmanību, bija Krievijas cēnieni ļaunprātīgi izmantot atsaucē uz cilvēktiesību ievērošanu, lai sētu šaubas par Baltijas valstu spēju garantēt drošību savās teritorijās. Krievijas pārstāvji ANO apgalvoja, ka Latvijā un Igaunijā tiekot pieļauta diskriminācija, ka Latvija un Igaunija nedrīkst savu pilsonību atjaunot tikai tiem, kuri bija šo valstu pilsoņi to okupācijas dienā 1940. gadā un viņu pēcnācējiem. Krievija tādējādi apšaubīja valstu turpinātības doktrīnu, kas bija Baltijas valstu neatkarības atjaunošanas pamatā, un līdz ar to arī Baltijas valstu legimitātē. Lai arī Krievija ieguldīja nozīmīgus resursus, lai panāktu, ka ANO nosoda „masveida cilvēktiesību pārkāpumus” Baltijas valstīs, tas nekad nenotika. Tā vietā 1992. gadā pieņemtā rezolūcija atzinīgi novērtē Latvijas sadarbību ar ANO, savukārt 1996. gadā ANO Ģenerālās asamblejas 3. komiteja, kas risina cilvēktiesību jautājumus, lēma, ka cilvēktiesību situācijas izskatīšana Igaunijā un Latvijā tiek izbeigta.⁵

Latvija ANO var ne tikai būvēt savu drošību, bet arī atbalstīt līdzīgi domājošas valstis. Un tas ļoti bieži ir viens un tas pats, jo miers Latvijā var būt stabils, ja Eiropā un mūsu reģionā ir miers. Tādējādi Latvija varēja 2018. gadā palīdzēt Moldovai virzīt ANO Ģenerālās asamblejas rezolūciju „Par ārvalstu bruņoto spēku pilnīgu izvešanu no Moldovas teritorijas”, kas atgādināja arī mūsu pašu pieredzi ar Krievijas armijas izvešanu 1994. gadā. Krievija mēģināja apturēt jautājuma izskatīšanu, taču tās priekšlikums balsojumā tika noraidīts. Latvija aktīvi iesaistījās šīs rezolūcijas sagatavošanā un lobijā.

Mēs varam tikai minēt, par ko diskutēs, vai un kāda būs ANO loma 2050. gadā, taču 2024. gada pasaulē reģionālās drošības tematiskajās diskusijās ANO vispēcīgāk atbalsojas Krievijas karš pret Ukrainu, krīze Tuvajos Austrumos, kā arī

Latvija ANO var ne tikai būvēt savu drošību, bet arī atbalstīt līdzīgi domājošas valstis. Un tas ļoti bieži ir viens un tas pats, jo miers Latvijā var būt stabils, ja Eiropā un mūsu reģionā ir miers.

⁴ Sk. Jānis Mažeiks, „Latvija starptautiskajās cilvēktiesību organizācijās”, *Latvijas diplomātijas gadsimts. Latvijas diplomātijas un ārlietu dienesta pirmais gadsimts (1919–2019) diplomātu esejās*, sast. M. Drēģeris. Rīga: Zvaigzne ABC, 2020, 271.–272.

⁵ Sk. plašāk: Kristīne Lice, Elina Luīze Vītola, „Cilvēktiesības Latvijas ārpolitikā”, Jurista Vārds, 05.11.2019., Nr. 44 (1102), 21.–27., <https://juristavards.lv/doc/275546-cilvektiesibas-latvijas-arpolitika/>.

Baltijas valstu prezidentu tikšanās ar ANO ģenerālsekretāru Antoniu Gutērrešu (*António Guterres*) ANO Ģenerālajā asamblejā Ņujorkā 2023. gada 18. septembrī. No kreisās: Lietuvas Republikas prezidents Gitans Nausēda (*Gitanas Nausėda*), Latvijas Valsts prezidents Edgars Rinkēvičs, Igaunijas Republikas prezidents Alars Kariss (*Alar Karis*) un Antoniu Gutērrešs. Foto: Ilmārs Znotiņš, Valsts prezidenta kanceleja

Armēnijas un Azerbaidžānas nesaskaņas. Krievijas Federācija izmanto katru iespēju kritizēt ASV un NATO, tostarp par militāro spēku un aktivitāšu izvēršanu gar Krievijas Federācijas robežu, kā arī vairo Zviedriju un Somiju lēmumu par pievienošanos NATO kā faktoru, kas pelnījis punktu Līguma par konvencionālajiem bruņotajiem spēkiem Eiropā (*Treaty on Conventional Armed Forces in Europe, CFE*) sistēmai. ASV turpretī nosoda Krievijas Federāciju par tās centieniem sagraut visu starptautisko atbruņošanās un bruņojuma kontroles arhitektūru.

Jau kopš 2014. gada, kad Krievijas Federācija okupēja Ukrainai piederošo Krimu, tāpat kā citās starptautiskajās organizācijās, arī ANO formātā būtiska Latvijas prioritāte ir atbalsts Ukrainai un noteikumos balstītas starptautiskās kārtības stiprināšanai. Ar līdzīgi domājošiem partneriem strādājot pie atbilstošām iniciatīvām, Latvija turpina uzturēt starptautisko spiedienu uz Krieviju un Baltkrieviju, pēc iespējas tās izolējot ANO sistēmā, kā arī aktualizējot jautājumu par Krievijas atbildības panākšanu. Laikā, kad pieaug agresorvalsts centieni stiprināt un attaisnot savus mērķus ar dalību starptautisko organizāciju struktūrās, pēdējo gadu laikā vairākās vēlētās ANO struktūrās Krievija zaudējusi ilgstoši ieņemtās pozīcijas. Un tas ir arī Latvijas un līdzīgi domājošo valstu nopelns.

Latvijas balss regulāri izskan gan Ņujorkā ANO Drošības padomē un Ģenerālajā asamblejā, gan Ženēvā ANO Cilvēktiesību padomē ar regulāriem nacionāliem vai Baltijas valstu kopīgiem paziņojumiem par visiem tur aplūkotajiem ar Krievijas agresiju Ukrainā saistītiem aspektiem, kā arī ar konsekventu iesaisti iniciatīvu (rezolūciju) virzīšanā.

Latvija ciešā koordinācijā ar līdzīgi domājošajām valstīm ir bijusi viena no vadošajām valstīm, lai panāktu pēc iespējas plašāku valstu atbalstu visām sešām līdz šim pieņemtajām ANO Ģenerālās asamblejas rezolūcijām, kas nosoda Krievijas agresiju pret Ukrainu, kā arī atbilstošām Cilvēktiesību padomes iniciatīvām par Krievijas īstenotajiem smagajiem cilvēktiesību pārkāpumiem Ukrainā.

ANO miera uzturēšanas misijas

ANO nozīme starptautiskajā politikā kopumā visbiežāk tiek apšaubīta miera uzturēšanas operāciju neveiksmju, reakcijas trūkuma vai ANO Drošības padomes neefektivitātes un konkrētas rīcības neesamībā križu un konfliktu gadījumos. Piemēram, ir grūti nosaukt karus un konfliktus pasaulē, kuros ANO ar savu autoritāti ir iesaistījusies un spējusi tos novērst. Diemžēl ir gana garš saraksts ar kariem un konfliktiem visos pasaules reģionos, ko ANO nav spējusi ne tikai novērst, bet arī nav bijusi uzdevumu augstumos pēckonflikta fāzēs. Piemēram, Srebrenicas slaktiņš Bosnijas kara laikā 1995. gadā. Par veiksmīgām ANO miera uzturēšanas misijām kopumā tiek uzskatītas misijas Kotdivuārā (2004–2017) un Libērijā (2003–2018), agrāk arī Kambodžā (1992–1993) un Austrumtimorā (2006–2012). Tāpat atzinīgi vērtējama ANO Drošības padomes iesaiste miera procesa īstenošanā Kolumbijā 2016. gadā.

2016. gadā Latvija pirmo reizi tās vēsturē uzsāka dalību ANO miera uzturēšanas misijās un operācijās. No 2016. līdz 2022. gadam Latvija piedalījās ANO Integrētajā daudzpusējā stabilizācijas misijā Mali (*United Nations Multidimensional Integrated Stabilization Mission in Mali*, MINUSMA). Kopumā ANO miera uzturēšanas operācijā Mali Latvijai bija deviņi karavīri. Sarežģīto drošības apstākļu dēļ tā bija viena no bīstamākajām ANO miera uzturēšanas misijām. Nespējot īstenot dotos uzdevumus, Mali valdība pieprasīja ANO izvest miera uzturētājus, kā rezultātā MINUSMA misija pēc desmit gadu pastāvēšanas tika izbeigta 2023. gadā ar ANO Drošības padomes lēmumu. Tā, protams, ir neveiksme, taču sacīt, ka tā būtu bijusi pilnīgi bezjēdzīga, nevar.

2022. gada aprīlī Latvijas parlaments atbalstīja Latvijas dalību ANO Pamiera uzraudzības organizācijā (*United Nations Truce Supervision Organization*, UNTSO), bet 2022. gada maijā Latvija pirmo reizi uzsāka dalību UNTSO misijā

Jeruzalemē, nosūtot turp vienu virsnieku. Savukārt 2023. gadā Latvija uzsāka dalību ANO miera uzturēšanas misijā Libānā (ANO Pagaidu spēkos Libānā – *United Nations Interim Force in Lebanon*, UNIFIL), kas pašreiz veic īpaši būtisku lomu, ņemot vērā saspīlējumu reģionā. Sākotnēji misijā nosūtīti trīs Latvijas virsnieki, taču pakāpeniski Latvijas kontingentu plānots palielināt, nosūtot arī kājnieku vadu aptuveni 30 karavīru sastāvā. Līdzās tam Latvija turpina dalību UNTSO misijā Jeruzalemē. Līdzās praktiskai dalībai ANO miera uzturēšanas aktivitātēs Latvija iesaistījusies diskusijās par ANO miera uzturēšanas procesu stiprināšanu.

2022. gadā Latvija piedalījās ANO Miera veidošanas komisijas (*Peacebuilding Commission*, PBC) darbā, kur tika ievēlēta 2021. gadā uz viena gada termiņu. Līdzās jau ierastajiem faktoriem, piemēram, brīvu vēlēšanu, cilvēktiesību, labas pārvaldības veicināšana, kas sekmē valstu spēju pārvarēt pēckonflikta iz-

ANO paradokss slēpjas apstākļī, ka tās autoritāte ir tik spēcīga, cik spēcīga un laba ir tās kolektīvā jeb ANO dalībvalstu griba.

aicinājumus, PBC diskusijās kā būtiska tēma iezīmējās taisnīguma un atbildības (*accountability*) nodrošināšana attiecībā uz pagātnes noziegumiem. Tas īpaši būtiski ir diskusijās par situāciju Kolumbijā, Gambijā, Austrumtimorā – valstīs, kas ir panākušas salīdzinoši lielāko progresu miera veidošanas jomā. Arī Latvija starptautiskajās diskusijās regulāri uzsver atbildības nozīmi, tādējādi šim jautājumam rezonējot ar plašāku taisnīguma un atbildības tēmas

atspoguļošanos ANO, īpaši saistībā ar Krievijas Federācijas agresiju pret Ukrainu. Kaut arī militārie konflikti citos kontinentos tik tiešām sākotnēji var šķist mums nebūtiski, tomēr saskarsmes punkti ir – demokrātijas zaudēšanai un vēlākai atjaunošanai ir kopīgas iezīmes neatkarīgi no lokācijas, klimata un iedzīvotāju ādas krāsas.

Nobeigums

Par spīti pamatotai ANO kritikai, ANO ir vienīgā globālā 193 dalībvalstu starptautisko tiesību un likuma varas platforma pasaulē. Šobrīd ANO sistēmai nav ticamas alternatīvas, tādēļ, neraugoties uz daudziem karstajiem punktiem pasaulē un neticību spējai starpvalstu konfliktus risināt mierīgā ceļā, būtisks uzdevums ir starptautiskā tiesiskuma pilnvērtīga atjaunošana, efektīvs multilaterālisms un starptautisko organizāciju darbības un uzticamības uzlabošana starp ANO dalībvalstīm. Vai ir citas alternatīvas? Jā. Absolūta starptautisko tiesību devalvācija, globālās drošības arhitektūras sabrukums un lielvalstu patvaļīga rīcība.

Vai tas ir Latvijas interesēs? Nē. Tādēļ Latvijai kā mazai valstij ir eksistenciāli svarīgi aizstāvēt noteikumus un tiesībās balstītu starptautisko sistēmu, lai saglabātu globālo drošību, stabilitāti un starptautisko tiesību ievērošanu.

Latvijas ārpolitika balstās uz daudzpusējo sadarbību jeb multilaterālismu. Un tāda ir arī ANO būtība. Tādēļ ir likumsakarīgi, ka Latvija ANO koncentrējas uz cilvēktiesību un starptautiskā tiesiskuma aizstāvību un ir izvirzījusi ambiciozu mērķi kļūt par ANO Drošības padomes nepastāvīgo locekli 2026.–2027. gadā. Tas būs gan ieguldījums Latvijas valsts un starptautiskajā drošībā, gan līdz šim nebijusi iespēja Latvijai globāli piedalīties miera un drošības jautājumu risināšanā.

Katrīna Kaktiņa

Bruņojuma kontrole, ANO un Latvija

Ievads

Visbiežākais jautājums kopš 2022. gada 24. februāra ir šāds: vai bruņojuma kontrole pasaulē un jo īpaši Eiropā ir sabrukusi? Mana īsā atbilde uz to ir – nē. Tikai tāpēc, ka kāda valsts pārkāpj savas starptautiskās saistības un nepilda starptautisko līgumu noteikumus, šie līgumi un šīs saistības nepārstāj būt spēkā. Un tieši tāpēc, ka šāds jautājums tiek uzdots, Latvijai ir pienākums to atgādināt tiem, kas jautā. Tieši tāpēc, ka vairākas valstis pārkāpj savas starptautiskās saistības, Latvijai arvien skaļāk jāstāv starptautiskos noteikumos balstītas kārtības sardzē.

Bruņojuma kontroles virsmērķis ir stabilitāte. Līdz ar to ar vienas valsts (atsevišķu valstu) pārkāpumiem visa bruņojuma kontrole nevar tikt uzskatīta par sagrautu. Ja stabilitāte tiek grauta kādā lokācijā, tā vēl jo vairāk ir jāargā citviet, lai stabilitātes apdraudējums nevērstos plašumā.

Bruņojuma kontrole līdz ar atbruņošanos un neizplatīšanu ir viena no drošības stratēģijām. Tā ir ļoti plašs instrumentu loks, kuru mērķis ir novērst bruņotus konfliktus vai to eskalāciju un nodrošināt stabilitāti. Tie var būt gan divpusēji un daudzpusēji līgumi – reģionāli un globāli, gan vienpusējas vai divpusējas, savstarpēji atbalstītas darbības.

Bruņojuma kontrole ir veiksmīga, ja tajā, kā jebkurā starptautiskā līgumā vai faktiski jebkurā vienošanās, iesaistītajām pusēm ir kāds kopīgs mērķis. Tas ir katru līgumslēgšanas sarunu galvenais uzdevums – noskaidrot otras puses patiesās intereses un mērķus, kurus, saprotams, otra puse var vēlēties neatklāt. Ja pusēm nav pat ne mazākā saskarsmes punkta savās nacionālajās interesēs, tad veiksmīgu un izpildāmu vienošanos noslēgt būs diezgan neiespējami. Uzsvars ir tieši uz „veiksmīgu un izpildāmu”, jo ne vienu reizi vien valstis ir piekritušas noteikumiem, kurus jau no sākta gala nav plānojušas tieši un pēc būtības (jo īpaši pēc būtības) pildīt. Līdz ar to var šķist, ka vienošanās ir iespējama tikai tāpēc vien, ka puses gatavas to parakstīt, bet tā nebūs ilgtspējīga, ja puses nevada patiesa gatavība savas apņemšanās arī pildīt.

Bruņojuma kontroles sejas

Bruņojuma kontrole nozīmē ne tikai to, ka visi, kas apņēmušies pildīt kādu bruņojuma kontroles vienošanos, to arī labprātīgi un pilnā apmērā godīgi pilda. No vienas puses, varētu domāt, ka, lai bruņojuma kontrole darbotos kā bruņota konflikta novēršēja, nepieciešams pēc iespējas plašāks dalībnieku skaits bruņojuma kontroles mehānismiem, kā arī pilnīga šo mehānismu ievērošana no visām pusēm. Taču tāda situācija, atļaušos spekulēt, nebūs iespējama nekad.

Bruņojuma kontroles mehānismu viens no mērķiem ir arī pamanīt, kad kāda puse nosacījumus nepilda vai par to rodas pamatotas šaubas. Šo mērķi var sasniegt ar vienu no bruņojuma kontroles elementiem – verifikāciju. Tā strādā ne tikai tiešā veidā – atturot no bruņošanās sacensības, pārliecinoties par to, ka otras puses sniegtie dati par bruņojumu ir patiesi, bet arī netiešā veidā – ja verifikācija tiek kavēta, netiek atļauta, arī tad otra puse var izdarīt un izdara secinājumus par notiekošo un pieņemt lēmumus, kā reaģēt. Verifikācijā sava loma ir tādām ANO sistēmas starptautiskām organizācijām un specializētajām aģentūrām kā Starptautiskajai atomenerģijas aģentūrai (*International Atomic Energy Agency*, IAEA), Ķīmisko ieroču aizlieguma organizācijai (*Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons*, OPCW) un Kodolizmēģinājumu aizlieguma līguma organizācijai (*Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty Organization*, CTBTO). Latvijas interesēs ir šādu starptautisku organizāciju nozīme, jo kā šo organizāciju dalībvalsts varam cieši sekot notiekošajam un piedalīties lēmumu pieņemšanā.

Krievijai izstājoties no Līguma par konvencionālajiem bruņotajiem spēkiem Eiropā (*Conventional Armed Forces in Europe Treaty*, CFE) un Atvērto debesu līguma (*Open Sky Treaty*, OST), kā arī atsaucot savu ratifikāciju Kodolizmēģinājumu aizlieguma līgumā (*Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty*, CTBT), pārējās līgumslēdzējpusēs ir varējušas pārliecināties par otras puses uzticamību. Iespēja izdarīt šādus secinājumus ir viens no bruņojuma kontroles mērķiem. Līdzīgi kā 2021. gadā ar Baltijas valstu un Ukrainas ierosinātajām Vīnes dokumenta procedūrām Eiropas Drošības un sadarbības organizācija (EDSO) noskaidrojot, ka Krievija un Baltkrievija vairs nepilda šo bruņojuma kontroles vienošanos pēc būtības. Tādējādi pārējās bruņojuma kontroles mehānisma dalībvalstis secināja, ka otrai pusei vairs uzticēties nav iespējams, un attiecīgi pielāgoja savu uzvedību un reakciju.

Kad 2021. gadā un 2022. gada sākumā Baltijas valstis un Ukraina iedarbināja EDSO Vīnes dokumenta procedūras pret Baltkrieviju un Krieviju, pieprasot skaidrot bruņoto spēku kustību un pievilkšanu pie Ukrainas robežām, izskaidrojot jautājums par to, kāda tam ir jēga. Vai tika sagaidītas godīgas atbildes no

Krievijas un Baltkrievijas? Daļa noteikti uz šo jautājumu atbildētu ar „nē”. Bet vai pastāvēja iespēja Vīnes dokumentu neiedarbināt? Vai mums vairs tā noteikumi nebija saistoši? Kā būtu, ja mēs neko nedarītu un neizmantotu nevienu no instrumentiem, kas bija mūsu rokās? Kā būtu, ja mēs neko nebūtu teikuši? Šie ir jautājumi, kurus es uzdodu pretī, ja kāds jautā par jebkādu diplomātisku instrumentu izmantošanu, to skaitā uzrunām starptautiskajās organizācijās, neapšaubāmas un konfrontējošas eskalācijas apstākļos. Daudziem nepatīk tipiskās

Ja pusēm nav pat ne mazākā saskarsmes punkta savās nacionālajās interesēs, tad veiksmīgu un izpildāmu vienošanos noslēgt būs diezgan neiespējami.

Krievija ir sapratusi, ka šobrīd nav tā, kas izvēlēties, pie kuriem galdiem sēdēs un kurās sarunās piedalīsies.

diplomātiskās frāzes „izsakām bažas” un „izsakām ļoti lielas bažas”, bet kā būtu, ja mēs nepateiktu neko? Ja mēs klusētu tuvojošos draudu vai atklātu draudu priekšā? Ja mēs klusētu brīdī, kad jau ir iesācies pilna mēroga karš? Tas pats attiecināms uz bruņojuma kontroles instrumentiem. Iespējams, pat acumirkli nolasot otras valsts mērķus, kas slēpjas aiz šķietamas bruņojuma kontroles noteikumu nepildīšanas, mums tomēr šie jautājumi otrai pusei ir jāuzdod. Tieši tā mēs parādām, ka šie mehānismi joprojām ir spēkā, mēs tos uztveram nopietni un mūsu uzticamība to ievērošanā nav zudusi.

Kā mēs secinājam (jau atkal?) 2022. gadā pēc Krievijas pilna mēroga iebrukuma Ukrainā, neviena starptautiska organizācija un neviena vienošanās neapturēs tādas valsts iebrukumu, kas stingri apņēmusies tieši šādu rīcību veikt.

Jebkurš bruņojuma kontroles mehānisms var tikai apturēt nejaušību un pārpratumu vai incidentu izraisītu konfliktu izcelšanos. Bet, kā apskatīts iepriekš, bruņojuma kontroles mehānismi ļauj paredzēt valsts uzvedību, ļauj tai sagatavoties un uz to reaģēt.

Bruņojuma kontrolei ir nozīme arī bruņota konflikta laikā, kuru nevienam nav izdevies novērst. Izvēlos lietot vārdu „nevienam”, jo nereti vienai vai otrai starptautiskajai organizācijai tiek pārmesta nespēja novērst konkrētus bruņotus konfliktus, taču jāapzinās – ja reiz bruņots konflikts ir izcēlies, tātad to nav bijis pa spēkam novērst nevienam un nekam. Starptautiskie līgumi ir spēkā arī bruņotu konfliktu laikā, tostarp bruņojuma kontroles līgumi, kuru mērķis ir, piemēram, pasargāt civiliedzīvotājus no plašas iedarbības vai masu iznīcināšanas ieroču lietošanas.

Bruņojuma kontroles daudzšķautņainību nosaka arī tas, cik sarežģīti pieļāgot starptautisko līgumu izstrādes tempu ātrumam, kādā attīstās ieroči. Lai gan pastāv uzskats, ka tehnoloģiju attīstībai jābūt iekļautai bruņojuma kontroli

regulējošajās starptautiskajās tiesībās un, protams, bruņojuma kontrolei ir sava specifika, kas šādu viedokli var pamatot, iespējams, daudz būtiskāk par jebkādu ieroču veidu uzskaitīšanu un skrupulozu regulēšanu ir vienoties par uzvedības noteikumiem, kurus valstis apņēmtos ievērot. Viens piemērs ir Ženēvā notiekošās sarunas par drošību kosmosā. Grūtības rada ieroča definīcijas izstrāde, jo jebkas kosmosā var kļūt par ieroci, arī miermilīgiem mērķiem paredzēts objekts, ja to apzināti izmanto uzbrukumam. Tāpēc tiek uzsvērts, ka spēkā esošās starptautiskās tiesības kopumā, ANO Statūti un starptautiskās humanitārās tiesības ir attiecināmas arī uz kosmosu, nosakot uzvedības principus kosmosa telpā.¹

Tādējādi daudzšķautņainie bruņojuma kontroles mērķi tiek sasniegti it visos bruņojuma kontroles dzīves posmos, arī tad, kad skeptiķi jau steidzas pieteikt bruņojuma kontroles mehānisma nāves spriedumu.

Ja tiek grauts kāds bruņojuma kontroles mehānisms, joprojām saglabājas forums, kurā to apspriest, diskutēt par tālākajiem soļiem. Latvija šobrīd ir pilnvērtīga dalībniece sarunās par tādiem bruņojuma kontroles mehānismiem, kas tika izveidoti vēl tad, kad Latvijai bija atņemta sava balss to izstrādē. Taču tagad, jau vairāk nekā 30 gadus, ir mūsu iespēja veidot un virzīt starptautiskās normas un bruņojuma kontroli atbilstoši savām un līdzīgi domājošo valstu interesēm. Jo īpaši apzinoties, ka atsevišķos gadījumos sarunas notiks bez Latvijas klātbūtnes, starp citiem spēlētājiem, kuriem jāneregulē bruņojuma kontroles jautājumi savā starpā.

Multilaterālisms

Latviju gan vienmēr ir vadījusi patiesa vēlme būt pilnvērtīgai daudzpusēju mehānismu dalībniecei, ar multilaterālismu saprotot vienu līdzvērtīgu balsi katrai valstij. Izklusās pašsaprotami, tomēr, jo īpaši pēdējos gados, redzot, ka šādā sistēmā Krievija zaudē atbalstu savām pozīcijām, tā sāk uzstāt, ka balsojumi ANO būtu jāvērtē pēc pasaules iedzīvotāju skaita, kas par šiem lēmumiem nobalsojuši. Ir skaidri caurredzams salmiņš, pie kura Krievija mēģina pieķerties. Tomēr tā multilaterālisms – mums par laimi – nestrādā. Un mūsu mērķis un uzdevums ir par to atgādināt. Tieši tāpēc multilaterālisms ir svarīgs ģeogrāfiski mazām valstīm, vienlaikus apzinoties, ka to katrs, ne tikai mēs, mēģinās izmantot savā labā. Vienlaikus ir valstis, kuras nebūt nevēlas iesaistīties bruņojuma kontroles sarunās plašos daudzpusējos formātos, apzinoties, ka ar savu pozīciju

¹ The International Institute for Strategic Studies, Intervija ar Īrijas pastāvīgo pārstāvi ANO Ženēvā, vēstnieku Eidenu Lidlu (*Aidan Liddle*): "The Arms Control Poseur. Rules and norms for outer-space behaviour," skatīts 05.08.2024., <https://youtu.be/-sT62WbN6nw?si=uT2U0F1Y3lsecoFo>.

tajos būs mazākumā un nespēs nodrošināt pietiekami lielu līdzīgi domājošo atbalstu un ka sev izdevīgākus nosacījumus varētu panākt mazākos vai reģionālos formātos. Atsevišķos gadījumos vienošanās starp dažām valstīm mazākos formātos var pozitīvi ietekmēt arī plašāka valstu loka drošības intereses.

Sarunu partneru izvēle gan nav vienpusējs lēmums. Kad 2021. gada beigās bija redzams, ka Krievijas uzbrukums Ukrainā kļuvis neizbēgams, tika mēģināts izmantot dažādus kanālus sarunām ar Krieviju. Atjaunotajā Eiropas drošības arhitektūras dialogā EDSO Krievija nevēlējās piedalīties, tāpat izsmējīgi izturējās pret Eiropas Savienības (ES) mēģinājumiem iesaistīties sarunās ar Krieviju. Krievija ar plašu un lepnu žestu paziņoja, ka vēlas runāt tikai ar ASV un NATO, taču šie potenciālie sarunu partneri Krievijas ultimātu nepieņēma. Sākoties Krievijas pilna mēroga iebrukumam Ukrainā, gan ES loma drošības jomā strauji pieauga, gan arī ātri vien Krievija saprata, ka būs vien kādu dienu jāsēžas pie sarunu galda EDSO, un savu EDSO nicinošo naratīvu drīz vien beidza. Domājams, Krievija apzinās, ka daudzpusējās formātos attiecībā uz drošības jautājumiem uz diezgan ilgu laiku ir zaudējusi uzticamību un potenciālā vidutāja, godīgā brokera tēlu. Krievija ir sapratusi, ka šobrīd nav tā, kas izvēlēties, pie kuriem galdiem sēdēs un kurās sarunās piedalīsies, bet tas nenozīmē, ka tā sākusī uzvesties konstruktīvi tajās daudzpusējās organizācijās, kurās vēl ir dalībiece. Ja ANO sistēmā Krievijai vēl dažkārt izdodas ap sevi pulcēt vismaz dažus līdzīgi destruktīvi domājošus draugus, lai arī pārsvarā pārāk maz, lai gūtu skaitlisku pārsvaru balsojumos, tā nekaitrējas izmantot veto un jebkādas citas bloķējošas darbības visur, kur vien tādas pastāv. Viens no Krievijas izmantotajiem soļiem ir bloķēt jebkādas starptautisko organizāciju kopīgos paziņojumus, sanāksmju kopsavilkumus un pat preses relizes, kuros parādītos Krievijai netīkamā patiesība, kā tas ir noticis gan Starptautiskajā Atomenerģijas aģentūrā, gan Vasenāras vienošanās (*Wassenaar Arrangement*), gan Hāgas Uzvedības kodeksa pret ballistisko raķešu izplatīšanu (*Hague Code of Conduct Against Ballistic Missile Proliferation*, HCoC), gan Kodolieroču neizplatīšanas līguma (*Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons*, NPT) Pārskata konferences sagatavošanas sanāksmēs.

Bruņojuma kontrole un ANO

Bruņojuma kontrole bieži tiek skatīta kopā ar atbrūņošanu un neizplatīšanu. Īpaši attiecībā uz ANO lomu visos trijos minētajos jautājumu blokos. Un visi šie trīs lielle jautājumu bloki ANO sistēmā izpletušies no Ņujorkas līdz Ženēvai un Vīnei gan galvenajās ANO struktūrās, gan iepriekš jau minētajās citās ANO sistēmas organizācijās un formātos.

CTBTO sanāksme 2024. gada 24. jūnijā. Foto: no personīgā arhīva

No tām ANO Drošības padome ir augstākā institūcija ANO sistēmā, kas var reaģēt uz bruņojuma kontroles noteikumu neievērošanu. ANO Drošības padome pieņem lēmumus par piespiedu izpildi saskaņā ar ANO Statūtu VII nodaļu attiecībā uz starptautisko mieru un drošību. Tā, piemēram, ANO Drošības padome ir reaģējusi uz Kodolieroču neizplatīšanas līguma pārkāpumiem Irānā, Ziemeļkorejā, Sīrijā un Lībijā, kā arī uz ķīmisko ieroču lietošanu Sīrijā.

Vienlaikus turpinās diskusijas par ANO Drošības padomes efektivitāti. Šīs esejas mērķis nav vērtēt ANO Drošības padomes efektivitāti, bet jāatzīst, ka, pirmkārt, ANO Drošības padome nav vienīgā starptautiskā organizācija, par kuras efektivitāti ir dažādi, tostarp ne visai optimistiski viedokļi, otrkārt, manuprāt, laikos un situācijās, kad viena starptautiska organizācija nespēj efektīvi reaģēt uz drošības izaicinājumiem, ir pieņemami un atbalstāmi rīkoties citām starptautiskām organizācijām, kuru rokās konkrētajā situācijā ir efektīvāki reaģēšanas rīki. Manuprāt, tieši tāda ir jēga tam, ka eksistē dažādas globālas un reģionālas organizācijas, lai nestu tālāk starptautiskos noteikumus balstītas kārtības lāpu tad, kad citi to kaut kādu iemeslu dēļ nevar izdarīt. Vienmēr pastāv vairāk nekā viens forums, kurā iesaistītajām pusēm satikties. Šādas satikšanās un jautājumu risināšana starptautiskās organizācijās ir Latvijas interesēs, jo dod iespēju Latvijai izmantot savu ar citiem līdzvērtīgo balsi.

No daudzpusējiem līgumiem, kas bruņojuma kontroles, atbruņošanās un neizplatīšanas jomās tapuši ANO paspārnē, Latvija vislielāko nozīmi piešķir

NPT. Latvijas ieskatā, tieši šim visaptverošajam līgumam, kuram pievienojusies 191 valsts, to skaitā piecas kodolvalstis, un kurš ietver trīs pilārus – atbrūņošanas, neizplatīšanu un atomenerģijas izmantošanu civiliem nolūkiem –, ir centrālā loma pakāpeniskā un izsvērtā ceļā uz kodolatbrūņošanas, vienlaikus saglabājot stratēģisko līdzsvaru pasaulē.

Starptautiskā tiesa var izskatīt lietas par bruņojuma kontroles līgumiem. Un šajā kontekstā pieminams attiecībā uz Kodolieroču neizplatīšanas līguma pieņemtais Starptautiskās tiesas konsultatīvais atzinums 1996. gadā², lemjot, cita starpā, ka kodolieroču lietošana vai draudi tos lietot kopumā ir pretrunā ar starptautiskajām tiesībām, kas piemērojamas bruņotā konfliktā, un īpaši starptautiskajām humanitārajām tiesībām, un ka visām valstīm, kuru rīcībā ir kodolieroči, ir jāpabeidz sarunas par kodolatbrūņošanas visos tās aspektos.

Dzimumu līdztiesība un bruņojuma kontrole

Viens no jautājumiem, kuram arī Latvija pievērš īpašu uzmanību, ir „Sievietes, miers un drošība” un ar to saistīto konceptu iekļaušana arī bruņojuma kontroles sarunās, piemēram, dzimumu līdztiesība, cilvēkdrošība, cilvēktiesības plašākā kontekstā. Tas nozīmē, no vienas puses, īpašu uzmanību šiem jautājumiem pievērst bruņojuma kontroles dokumentu un sarunu saturā, no otras

Pēc statistikas, vispārzināms ir fakts, ka miera līgumi, kuru izstrādē piedalījušās sievietes, nes daudz ilgtspējīgāku mieru.

pusēs, tiekties pēc pilnvērtīgas un līdztiesīgas sieviešu dalības bruņojuma kontroles sarunās vispār – visos soļos un visos līmeņos. ANO Atbrūņošanās pētniecības institūta (*United Nations Institute for Disarmament Studies*, UNIDIR) statistika ataino, ka 2022. gadā bruņojuma kontroles un atbrūņošanās forumos no visiem akreditētajiem diplomātiem vien 34 % bija sievietes.³

Viens no veidiem, kā varam īstenot sieviešu dalību bruņojuma kontroles formātos, ir apņemties nepiedalīties paneldiskusijās, kurās netiek ievērota dzimumu paritāte. Šādu apņemšanos uzņemas visi vēstnieki, kas piedalās Starptautiskajā dzimumu līdztiesības čempionu tiklā

² International Court of Justice, “Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion of 8 July 1996,” skatīts 05.08.2024., <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/95/095-19960708-ADV-01-00-EN.pdf>.

³ United Nations Institute for Disarmament Research, “UNIDIR Gender and Disarmament Hub,” skatīts 05.08.2024., <https://unidir.org/tools/gender-disarmament-hub/>.

(*International Gender Champions*, IGC) ANO mītņu pilsētās Ņujorkā, Ženēvā, Vīnē, Nairobi, Hāgā un Parīzē. Līdz šim šajā tīklā iesaistījušies Latvijas vēstnieki ANO Ženēvā un Vīnē. Tāpat dalība IGC nozīmē apņemšanos nodrošināt dzimumu paritāti pašiem savos organizētajos un līdzorganizētajos pasākumos. Ir valstis, kuru vēstnieki tieši norāda savai galvaspilsētai, ka delegācijas, kurās nav ievērota dzimumu paritāte, nemaz netiks virzītas reģistrācijai.

Tāpat Latvija ir dzimumu līdztiesības draugu grupās – Dzimumu paritātes draugu grupā ANO Ņujorkā un Dzimumu līdztiesības draugu grupā ANO Vīnē, kuras dibināšanā pati arī iesaistījās. Šo grupu mērķis ir kopā ar citiem grupu dalībniekiem nodrošināt ne tikai paritāti ANO formātos, bet arī dzimumu līdztiesību atbalstošu redakciju iekļaušanu ANO rezolūcijās. Dzimumu līdztiesība nav tikai par formu – cik sieviešu ir valsts delegācijā –, bet daudz vairāk par saturu: vai sievietes piedalās lēmumu pieņemšanas procesā, vai viņām tiek dots vārds, vai viņas sēž aiz uzraksta „Latvija” pie galda, vai viņām ir reālas iespējas paust savu pozīciju, vai šī pozīcija tiek ņemta vērā. Galu galā – vai starptautisko organizāciju politikas izmaiņas un katrs jaunais starptautiskais dokuments mūs ved tuvāk dzimumu līdztiesības mērķiem.

Sieviešu aktīva dalība lēmumu pieņemšanas procesos automātiski nenozīmē vienu vai otru pozīciju attiecībā uz bruņojuma kontroles un citiem drošības politikas jautājumiem. Bet, pēc statistikas, vispārzināms ir fakts, ka miera līgumi, kuru izstrādē piedalījušās sievietes, nes daudz ilgtspējīgāku mieru.⁴

Līdzīgi kā ar citiem jautājumiem starptautiskajās organizācijās, arī attiecībā uz dzimumu līdztiesību mūsu uzdevums ir vismaz noturēt sasniegto, jo pretestība un spiediens atkrist vairākus gadu desmitus atpakaļ ir jūtams, lai arī no skaitliski nedaudzām valstīm. Attiecībā uz dzimumu līdztiesību tas dažkārt

Autore CTBTO sanāksmē, kurā nolasīja paziņojumu NB8 (Baltijas un Ziemeļvalstu) vārdā.
Foto: no personīgā arhīva

⁴ UN WOMEN, “Preventing Conflict. Transforming Justice. Securing the Peace. A Global Study on the Implementation of United Nations Security Council resolution 1325,” skatīts 05.08.2024., 2024, https://www.un.org/peacebuilding/sites/www.un.org.peacebuilding/files/documents/globalstudy-wps_en_web.pdf.

nozīmē atteikties no redakcijas, kas atmestu mūs atpakaļ pagājušajā gadsimtā, lai sagaidītu nākamo iespēju logu un ietu uz priekšu. Krist atpakaļ mēs nedrīkstam un nevaram atļauties.

Iespēju logi

Bruņojuma kontroles noteikumu veidošanai var būt piemēroti un nepiemēroti vēstures logi, un būtiski ir spēt noteikt to brīdi, kad noslēgtas vienošanās varētu būt reāli izpildāmas, apzinoties, ka uz šādiem brīžiem var nākties gaidīt. Latvijas un līdzīgi domājošo valstu interesēs ir vienošanās un noteikumi, kas veidoti savstarpējas uzticēšanās gaisotnē vai vismaz ar pamatotu ticību, ka tās pildīs visas vienošanās puses. Iespēju logi var pavērties pēkšņi, un tiem ir jābūt gataviem. Respektīvi, savas intereses un mērķi ir jāzina vienmēr, un tie ir jāformulē citām iesaistītajām pusēm, gatavojoties iespēju logiem. Un to Latvija dara konsekvēti, stratēģiski un ļoti koordinēti.

Līdzīgi kā ar citām vienošanām, ja ir patiesa vēlme, tad vienoties var par jebko un arī ļoti īsā laikā, patiesa vēlme ir nepieciešama arī šo vienošanos tālāk izpildē. Ja šādas vēlmes nav, tad vienošanos procesi var ilgt gadiem un varbūt pat ne ar ko nenoslēgties. Turklāt vienošanos noslēgšanas veiksmē nav atkarīga tikai no iesaistīto diplomātu profesionalitātes. Jā, personībām ir nozīme, bet vēl lielāka nozīme ir tam, kādu mozaīku veido konkrētās vietas un konkrētā laika personības komplektā ar personībām, kas veido politiku katras valsts galvaspilsētā. Tāpēc veiksmīgus „atvērto logu” brīžus ir neiespējami paredzēt pārāk tālā nākotnē, jo tie ir atkarīgi no daudziem mozaīkas gabaliņiem. Piemēram, 2024. gadā, kad pasaulē notiek desmitiem vēlēšanu, ir neiespējami paredzēt, kāda būs lēmumu pieņēmēju mozaīka 2025. gadā, kādas būs partnerības, līdzšinējo partneru saspēle un cik iespējami vai neiespējami būs nonākt pie savstarpējām vienošanām vai kaut stratēģiskiem lēmumiem par bruņojuma kontroles nākotni. Tā, piemēram, jau kopš 2021. gada sākuma, vērojot Krievijas retoriku starptautiskajās organizācijās, bija jūtamas tektoniskas svārstības no Krievijas Ukrainas virzienā. 2021. gada aprīlī ar ZAPAD mācībām, pēc tām no Ukrainas robežas neatvilkto karaspēku un tā palielināšanu tās kļuva arvien redzamākas un 2021. gada nogalē jau bija pavisam skaidras. Bet vai kāds spēja prognozēt, ka vien gadu vēlāk mēs runāsim par to, vai bruņojuma kontrole ir sabrukusi, vai, kad un kādu to veidot nākotnē. Vai 2022. gadā starptautiskās sabiedrības reakcija uz Krievijas karu un pieņemtie lēmumi būtu tādi paši, ja pie varas būtu citas personības un citi politiskie spēki? Domāju, ka ne.

Tāpēc Latvijai ir būtisks stratēģisks redzējums un stratēģiskas partnerības, lai būtu gatavi nākamajam iespēju logam, lai sēdētu pirmajās rindās lēmumu pieņēmēju statusā tur, kur lēmumi tiks pieņemti.

Kopš neatkarības atgūšanas Latvija ir bijusi klāt visu mums svarīgo un aktuālo bruņojuma kontroles mehānismu un ar to saistīto jomu – atbruņošanās un neizplatīšanas – dokumentu izstrādē. Tāpat Latvija uzņemas atbildību un vidutāja lomu, dažādos līmeņos vadot šos formātus un ieņemot citus vēlētus amatus. Latvija bijusi Starptautiskās Atomenerģijas aģentūras valdē, prezidējusi Kodolmateriālu piegādātāju grupā (NSG), aktīvi piedalījusies starptautisko līgumu, piemēram, Ieroču tirdzniecības līguma (*Arms Trade Treaty*, ATT), izstrādē un šo līgumu pārskata konferencēs.

Latvija rūpīgi izvērtē, vai jebkurš jauns daudzpusējs līgums ir pārskatāmā nākotnē reāli izpildāms vai tas dod papildu vērtību jau esošajiem mehānismiem, kuriem Latvija pievienojusies. Mēs nesteidzamies pievienoties jebkurai jaunai idejai tikai tās skanīgā nosaukuma dēļ un ievērojam pragmatisku un reālistisku pieeju, ņemot vērā juridiskos, praktiskos un politiskos ieguvumus.

Nobeigums. Vai vajag būvēt jaunu bruņojuma kontroli?

Pirmkārt, līdz šim spēkā esošā bruņojuma kontrole balstās uz pamatprincipiem, kuri nav mainījušies, nav novecojuši vai zaudējuši aktualitāti. Tas ir būtiskākais, ko atcerēties, vērtējot, vai vispār nepieciešamas izmaiņas esošajos bruņojuma kontroles mehānismos vai arī pamatzdevums ir atgriezt pie to ievērošanas tos, kas apzināti noklaiduši no savu pienākumu ceļa.

Otrkārt, ja tiktu izdarīts secinājums, ka bruņojuma kontrolē nepieciešami papildinājumi vai jauninājumi, šobrīd starptautiskajās organizācijās ar agresoru (-iem) pie galda šādas sarunas uzsākt valstīm nav īpaši lielas vēlēšanās.

Līdzīgi kā ar citiem stratēģiskiem jautājumiem, kas aktuāli starptautiskās organizācijās ar agresoru un viņu atbalstītāju klātbūtni, vispirms savas idejas jānoformulē katrā galvaspilsētā, tad kopā ar tuvākajiem sabiedrotajiem, iespējams, jānoslauka putekļi valstu grupām, kas kādu laiku nav bijušas aktuālas un aktīvas, un visbeidzot jābūt gataviem par to diskutēt plašākā lokā, kad tam pienāktu atbilstošs laiks.

Ārkārtīgi bieži, pat pārāk bieži starptautiskos formātos var dzirdēt frāzi „tas ir svarīgāk nekā jebkad iepriekš”. Par dažādiem tematiem, arī drošību un bruņojuma kontroli. Jā, bruņojuma kontrole ir būtiska ne tikai bruņotu konfliktu novēršanai, bet tikpat būtiska loma tai ir tad, kad bruņots konflikts jau izcēlies. Taču es sliecos nepieņemt, ka mēs dzīvojam laikos, kad starptautiskas vienošanās un to godprātīga izpilde ir svarīgāka nekā jebkad iepriekš. Tā vienmēr bijusi svarīga. Un tā vienmēr bijusi svarīga Latvijai. Drīzāk – kad jau atkal mēs dzīvojam laikos, kad bruņojuma kontroles arhitektūra tiek testēta, tas ir mūsu uzdevums – gluži kā līdz šim – pastāvēt par starptautiskos noteikumus balstītu kārtību un būt tās sardzē.

Ance Baura

Ceļš uz ANO Drošības padomi: juridiskie un praktiskie aspekti

Uz starptautiskās skatuves nelielās valstis bieži vien šķiet kā klusas, nepretenciozas vērotājas savu lielāko kolēģu klātbūtnē. Tomēr, ja ieskatās vērīgāk, drīz vien kļūst skaidrs, ka šo valstu aktivitātes, kas izriet no ticības diplomātijai un ciešai savstarpējai sadarbībai, ir tās, kas nereti stiprina tādas vērtības kā demokrātija, cilvēktiesības, starptautiskās tiesības un solidaritāte. Mūsu valstiskumu un suverenitāti sargā uz noteikumiem balstītā starptautiskā kārtība – sistēma, kas nodrošina stabilitāti un paredzamību starptautiskajā vidē, kas balstās uz kopīgu noteikumu ievērošanu. ANO ir šīs kārtības sargātāja un starptautisko tiesību garants, nodrošinot platformu, kur visām valstīm, neatkarīgi no to lieluma, ir iespēja sanākt kopā un tapt sadzirdētām. Īpaši ANO Drošības padome (turpmāk – ANO DP) ir tā vieta, kur tiek pieņemti lēmumi, kas tiešā veidā ietekmē mieru un drošību pasaulē. Tāpēc Latvijas kandidatūras un dalības ANO DP virsmērķis ir sargāt un stiprināt Latvijas drošībai labvēlīgu starptautisko vidi.

Dažādu valstu, tostarp nelielo valstu, aktīva iesaiste globālajos procesos un starptautiskajā sistēmā ne tikai pilnveido šīs sistēmas darbu, bet arī vairo pieņemto lēmumu lēģitimitāti. Tas attiecas arī uz ANO DP darbu, īpaši laikā, kad strauji pieaug kritika, kas vērsta pret padomes darba efektivitāti, caurskatāmību un spēju realizēt tai uzticēto mandātu kontekstā ar pašreizējo ģeopolitisko situāciju un mainīgo draudu raksturu. Tādas valstis kā Krievija, Baltkrievija, Ziemeļkoreja, Irāna u. c. izrāda kļauju necieņu pret starptautisko kārtību un to noliedz, cenšoties paplašināt savu ietekmes sfēru caur starptautiskās sistēmas pamatu graušanu. Nelielo valstu aktīvā līdzdalība izceļ ANO iekļaujošo raksturu, nostiprinot principu, ka visām dalībvalstīm neatkarīgi no lieluma ir būtiska loma starptautiskajā pārvaldībā un starptautiskās kārtības stiprināšanā un aizsardzībā. Šobrīd un tuvākajā nākotnē ANO nav un nebūs citas ticamas alternatīvas – tā ir vienīgā šāda veida starptautiskā platforma, un ir labi izmantot tās piedāvātās iespējas.

Dalība ANO DP sniedz iespēju izcelt jautājumus, kas aktuāli ne tikai Latvijas, bet arī Baltijas reģiona drošībai. Nav labāka salīdzinājuma par to, ka ANO DP un ANO kopumā ir kā mikrofons, kur pat visklusākā balss beidzot tiek sadzirdēta. Latvija aktīvi iestājas pret Krievijas agresiju Ukrainā un plāno turpināt uzturēt šo jautājumu ANO DP darba kārtībā. Tāpat Latvija plāno konsekventi pievērsties tēmām, kurās tai jau ir plašas iestrādes: sieviešu tiesību un iespēju veicināšana, tiesiskums un demokrātija, risinājumi ilgtspējai, attīstībai un drošībai, tostarp digitālajā un informācijas telpā.

Pat tad, kad „spēles noteikumi” ir visiem skaidri definēti, nelielas valstis saskaras ar dažādiem izaicinājumiem, kurus nosaka šo valstu lielums, ierobežotie cilvēkresursi, globālie satricinājumi un citi aspekti. Tomēr nelielām valstīm ir arī daudz iespēju veidot un ietekmēt starptautisko darba kārtību un pretendēt uz vēlētām pozīcijām starptautiskajās struktūrās, izmantojot resursus, kas nereti ir pieejami tikai tām, piemēram, laba reputācija, piederība dažādām mazo valstu grupām, pieredzes apmaiņa ar partneriem, spēja veidot un rast kompromisus, inovatīva pieeja, spēja ātrāk adaptēties, kā arī ekspertīze dažādos specifiskos jautājumos.

Kad dzirdam par ANO DP un tajā esošajām dalībvalstīm, tad droši vien pirmās, kuras nāk prātā, ir tā sauktās ANO DP pastāvīgās valstis jeb „pastāvīgais piecnieks” (turpmāk – P5): ASV, Lielbritānija, Francija, Krievija un Ķīna. P5 no pārējām dalībvalstīm nošķir ne tikai šo valstu nepārtrauktā dalība ANO DP, bet arī ekskluzīvās veto tiesības neatbalstīt un tādējādi apstādināt kādu no ANO DP lēmumiem. Tieši šīs valstis visbiežāk izpelnās vietu ziņu virsrakstos, jo to lēmumi un darbības (vai to trūkums) nereti nosaka ANO DP atbildi un pasākumus, kas veicami starptautiskā miera un drošības uzturēšanai vai atjaunošanai.

Savukārt mazāk zināmas un retāk aplūkotas ir 10 vēlētās ANO DP dalībvalstis jeb „vēlētais desmitnieks” (turpmāk – E10). E10 valstīm atvēlētā vieta un loma ANO DP mandāta izpildē – īpaši pašreizējā ģeopolitiskajā situācijā – ir būtiski palielinājusies. Turklāt bieži vien E10 vidū ir mazas valstis, kuru dzinulis tikt ievēlētām ANO DP ir apziņa, ka tieši multilaterālisms garantē šo valstu pastāvēšanu, drošību un visām valstīm piešķir līdzvērtīgus spēles noteikumus. Kā nekā E10 valstis pie pakavveida padomes galda tiek sēdinātas alfabēta kārtībā, nevis pēc piederības vienai vai otrai grupai, kas šajā situācijā ir pat nedaudz simboliski – arī mazām un vidējām valstīm ir vienlīdzīgas iespējas tikt sadzirdētām starptautiskā mērogā un virzīt sev nozīmīgus jautājumus pat tad, kad pār tām krīt piecu milžu ēnas. Turklāt tieši šīs valstis nereti ir tās, kuras spēj rast vienprātību pat polarizētos padomes jautājumos un aktīvi virza starptautiskajai sabiedrībai aktuālus jautājumus, piemēram, jauno tehnoloģiju radītie riski, kibernetiskā drošība, klimata pārmaiņu radītās sekas u. c.

Kāds ir ceļš uz ANO DP īpaši mazai valstij, kura šo ceļu mēro pirmo reizi, turklāt dara to sāncensībā ar citu valsti? Kā praktiski sagatavoties darbam ANO DP, ņemot vērā, ka tās sastāvā darbojas valstis ar revizionistiskām tieksmēm, kuras nekavējas izmantot varmācīgas metodes, lai pārskatītu uz noteikumiem balstīto starptautisko kārtību? Kā visefektīvāk izmantot E10 statusu?

Pasaulē, kas piedzīvo arvien jaunus ģeopolitiskos satricinājumus un saskaras ar nepieredzētiem draudu veidiem, ceļš uz darbu ANO DP praktiskā nozīmē ir kļuvis sarežģītāks, bet tas piedāvā arī daudz un dažādas iespējas, piemēram, „audzēt diplomātiskos muskuļus” un stiprināt valsts starptautisko stāju, paplašināt kontaktu tīklu tuvos un tālos reģionos, radīt jaunas iespējas uzņēmējiem un

Nelielo valstu aktīvā līdzdalība izceļ ANO iekļaujošo raksturu, nostiprinot principu, ka visām dalībvalstīm neatkarīgi no lieluma ir būtiska loma starptautiskajā pārvaldībā un starptautiskās kārtības stiprināšanā un aizsardzībā.

dažādu jomu ekspertiem, vairot valsts atpazīstamību, stiprināt ekspertīzi daudzos jautājumos, kur līdz šim nav bijusi iespēja aktīvi līdzdarboties un, iespējams, pat veidot paliekošu politisko mantojumu. Līdz ar to pasaulē, kas ar katru brīdi kļūst izteikti polarizētāka, nav iespējams piemērot vienu ideālo formulu ceļā uz vēlēto ANO DP vietu. Viens ir visu juridisko prasību izpilde, otrs ir spēja ātri reaģēt un piedāvāt inovatīvus problēmu risinājumus jautājumos, kas, iespējams, nekad nav bijuši kandidatvalsts uzmanības lokā – gan pirms, gan ANO DP termiņa laikā. Tas iespējams tad, kad valsts ir sasniegusi attiecīgu diplomātijas brieduma pakāpi un ir gatava ne tikai saņemt, bet arī ieguldīt multilaterālās sistēmas stiprināšanā un aizsargāšanā.

Viens no galvenajiem elementiem ceļā uz ANO DP ir pats gatavošanās process. Sākot no iesaistīto cilvēku izraudzīšanās un gatavošanas līdz tematiskajam fokusam un saturiskajiem uzsvāriem. Gatavošanās darbs ceļam uz ANO DP Latvijai sākās jau ar savas kandidatūras pieteikumu 2011. gadā, kad tas kļuva par vienu no ārpolitikas ilgtermiņa mērķiem. Līdz formālajai Latvijas ANO DP kampaņas uzsākšanai 2023. gada novembrī bija pagājuši 12 gadi, un tas demonstrē ne tikai diplomātisko briedumu un nerimstošu ticību uz noteikumiem balstītajai starptautiskajai kārtībai, bet arī Latvijas politikas un mērķu ilgtspēju un noturību. Šajos konkrētajos apstākļos gatavošanās un praktiskais darbs ANO DP prasa ne tikai lēmumu pieņēmēju un ieviesēju iesaisti dažādos līmeņos un dažādos sektoros, bet arī skaidru vīziju izvirzīto mērķu un prioritāšu operacionalizācijai. Piesakot savu kandidatūru, valstij ir jārēķinās, ka tai būs jāveic vairāki praktiski soļi.

ANO DP vēlēšanu juridiskie un praktiskie aspekti

ANO Drošības padomes vēlēšanu juridisko pamatu veido ANO Statūti: 23. pants, kurš nosaka Padomes sastāvu, un 18. pants, kas attiecas uz balsošanas procedūrām. ANO Statūtos ir noteikts, ka Ģenerālā asambleja ievēlē 10 nepastāvīgās ANO DP valstis, pievēršot īpašu uzmanību „kandidāta ieguldījumam starptautiskajā mierā un drošībā un citos organizācijas mērķos, kā arī vienlīdzīgam ģeogrāfiskajam sadalījumam”.¹ Praksē tas nozīmē, ka katru gadu jūnijā ANO Ģenerālā asambleja ievēlē piecas jaunas ANO DP dalībvalstis, kuras savu termiņu padomē uzsāk nākamā gada janvārī. Lai valsts tiktu ievēlēta ANO DP, ir nepieciešams iegūt divas trešdaļas ANO dalībvalstu atbalsta, kas nozīmē, ka no 193 ANO dalībvalstīm kandidātvalstij ir jāiegūst vismaz 129 balsis (pat tad, ja valsts kandidē bezkonkurences apstākļos). Šis skaitlis var nedaudz mainīties atkarībā no balsojumā klātesošo valstu skaita.

Neraugoties uz to, ka, pēc ANO Statūtiem, starp E10 ir jāievēro vienlīdzīgs ģeogrāfiskais sadalījums, realitātē Statūtos nav skaidri definēts tas, kā tas ir jāsaņiedz. Vienlīdzīgs ģeogrāfiskais sadalījums ir viens no svarīgākajiem aspektiem ceļā uz valsts ievēlēšanu ANO DP, tāpēc ir izveidojušās reģionālās valstu grupas, kas kalpo par atspēriena punktu tām valstīm, kuras vēlas kandidēt vēlēšanās uz dažādām ANO struktūrām, ieskaitot ANO DP. Lai nodrošinātu dalībvalstu godīgu un vienlīdzīgu pārstāvību dažādās ANO struktūrās, 20. gadsimta 60. gados tika izveidotas piecas reģionālās grupas: Āfrikas valstu grupa, Āzijas un Klusā okeāna valstu grupa, Austrumeiropas valstu grupa, Latīņamerikas un Karību jūras reģiona valstu grupa un Rietumeiropas un citu valstu grupa. Attiecīgi katrai grupai tika iedalīts konkrēts vēlēto vietu skaits. Jāuzsver, ka kopš minēto reģionālo grupu izveidošanas ANO dalībvalstu skaits ir paplašinājies ar desmitiem jaunu valstu, tādējādi palielinot konkurenci reģionālajās grupās. Vismazākā reģionālā grupa (ar 23 valstīm) ir Austrumeiropas valstu grupa, kurai pieder arī Latvija. Tas, protams, nenozīmē, ka grupā nav konkurences, – Austrumeiropas valstu grupai ir iedalīta tikai viena vēlēta vieta, kuru vēlēšanu ceļā aizpilda ik pēc diviem gadiem. Pēdējos gados konkurence Austrumeiropas valstu grupā ir palielinājusies, un saskaņā ar statistiku² starp visām ANO reģionālajām grupām šī ir grupa ar vislielāko konkurenci, neraugoties uz to, ka parasti valstis savas kandidatūras piesaka pat vairākus gadu desmitus uz priekšu.

¹ United Nations, “United Nations Charter, Chapter V: The Security Council”, skatīts 24.06.2024., <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/chapter-5>

² James Raymond Vreeland, Axel Dreher, *The Political Economy of the United Nations Security Council*, (New York, 2014), 133.

Autore (no kreisās) kā Austrumeiropas valstu grupas pārstāve piedalījās ANO Drošības padomes vēlēšanu novērošanā un balsu skaitīšanā Ņujorkā 2021. gada 11. jūnijā. Attēlā novērotāji arī no citām reģionālajām grupām. Foto: no personīgā arhīva

Kad valsts ir pieņēmusi lēmumu kandidēt ANO DP vēlēšanās, tā par savu lēmumu informē konkrētās reģionālās grupas priekšsēdētāju, pārējās ANO dalībvalstis un ANO sekretariātu. Šis solis ir svarīgs, lai jau laikus „ieliktu kāju durvīs” situācijās, kad uz vienu vietu piesakās vairāki kandidāti, jo tas nozīmē, ka būs nepieciešams plašs un intensīvs lobījs. Ja valsts iespējami agri piesaka savu kandidatūru, tā šo faktu var izmantot kā vienu no lobija kampaņas elementiem. Lai gan tas nav izšķirošais apstāklis, tas nereti palīdz citām valstīm pieņemt galējo lēmumu par to, kuru no kandidātiem atbalstīt vēlēšanās. Līdzīgi var palīdzēt arī reģionālās grupas lēmums paust vienotu grupas atbalstu izvirzītajai kandidatūrai, kas kombinācijā, piemēram, ar kandidēšanu pirmo reizi, palīdz ievēlēšanai ANO DP. Kvantitatīvie dati liecina, ka, jo ilgāk valsts ir gaidījusi, lai to ievēlētu ANO DP vai ja tā nekad nav bijusi ievēlēta, jo labākas ir šīs valsts izredzes.³ Grūtāk ir tajos gadījumos, ja konkurente ir valsts ar lielākiem resursiem un plašākām iestrādnēm ANO struktūrās (t. i., lielāku ieguldījumu starptautiskā miera un drošības uzturēšanā). Piemēram, Japāna, kura ir ANO DP vēlēšanu rekordiste un pieder Āzijas un Klusā okeāna valstu grupai, vairākkārt ir izkonkurējusi mazākas reģiona valstis, kuras nekad nav bijušas ievēlētas ANO DP

³ Ibid., 100.

un kurām nav līdzvērtīgu resursu, lai veiktu plašu lobija kampaņu sāncensībā ar ļoti redzamu un aktīvu ANO dalībvalsti. Savukārt atsevišķās grupās, piemēram, Āfrikas grupā, ir salīdzinoši skaidra valstu rotācijas kārtība, lai izvairītos no konkurences un dotu iespēju pēc iespējas vairāk valstīm darboties ANO DP.

Valsts starptautiskā stāja, konsekvence un ieguldījums starptautiskā miera un drošības uzturēšanā būtiski ietekmē valsts izredzes tikt ievēlētai ANO DP. Valstis, kas aktīvi piedalās ANO misijās, iesaistās humānās palīdzības pasākumos un visādi citādi parāda sevi kā atbildīgu starptautiskās sabiedrības dalībnieci, uzlabo savas iespējas tikt ievēlētām ANO DP. Šādu pieeju kandidātu atbalstā nosaka arī ANO Statūti. Piemēram, var diezgan droši apgalvot, ka 2020. gada vēlēšanās Norvēģija un Īrija tika ievēlētas ne tikai tāpēc, ka tās savas kandidatūras bija izvirzījušas jau pirms ilga laika un attiecīgi bija veikušas ilgstošu lobija darbu, bet arī tāpēc, ka tās konsekventi un aktīvi iesaistījās starptautiskā miera uzturēšanā un attīstības palīdzības nodrošināšanā, kas pozitīvi rezonēja starptautiskajā sabiedrībā.

Pēc formālā kampaņas pieteikuma sākas smags un nereti ilgstošs diplomātiskā lobija darbs, kura laikā jāuzrunā gandrīz visas ANO dalībvalstis. Ja kandidatūra ir pieteikta pat desmitgadi uz priekšu, bieži vien darbs pie kandidatūras lobija sākas uzreiz. Aktīvākais lobija darbs norisinās Ņujorkā, kur mājo ANO DP un kur iespējams satikt un uzrunāt visas valstis, kuru atbalsts kandidātvalstij nepieciešams. Ne mazāk nozīmīgs ir darbs, kas tiek paveikts galvaspilsētās un iesaistoties plašākam vēstniecību tīklam un citu nozaru pārstāvjiem un atbildīgajām amatpersonām. Līdz pat vēlēšanu dienai kandidāti lobē savu kandidatūru, mainās ar balsīm, cenšas iegūt pēc iespējas vairāk rakstisku apstiprinājumu un atkārtotu apliecinājumu atbalstam minētajai kandidatūrai dažādos līmeņos – sākot no vēlēšanu ekspertiem un vēstniekiem līdz pat valsts augstākajām amatpersonām. Neraugoties uz valsts mērogu, katrai ANO dalībvalstij ir viena balss. Pat ja konkrētajai kandidātvalstij nav konkurences, pret lobija darbu attiecas ļoti atbildīgi un uzmanīgi, lai iegūtu iespējami lielāku balsu skaitu, jo konkurences neesamība negarantē simtprocentīgu visu ANO dalībvalstu atbalstu. Pēdējos gados arvien vairāk novērojams, ka kandidāti no Rietumeiropas un citu valstu grupas un Austrumeiropas valstu grupas saņem salīdzinoši mazāku balsu skaitu pat bezkonkurences apstākļos. Tas visdrīzāk skaidrojams

Lielajā globālās diplomātijas teātrī kandidēšana ANO DP un aktīva darbošanās starptautiskajos formātos ir savas valsts stāsta ieaušana starptautisko attiecību gobelēnā, kur katram pavedienam ir vieta un nozīme.

ar ģeopolitisko situāciju un dinamiku dažādās reģionālajās grupās, tāpēc gadījumos, kur šķietami varētu iztikt bez liela lobija darba, valstis tomēr jāturpina aktīvi uzrunāt par atbalstu konkrētajai kandidatūrai. Piemēram, 2022. gada un 2024. gada ANO DP vēlēšanās visās reģionālajās grupās nevienai no kandidātiem nebija konkurences. 2022. gadā Mozambika uzrādīja pārsteidzošu rezultātu, no 193 balsīm saņemot 192 ANO dalībvalstu balsis.⁴ Mozambika bija saņēmusi formālu Āfrikas grupas atbalstu un iepriekš ne reizi nebija ieņēmusi ANO DP vēlēšanās dalībvalsts vietu. Savukārt 2024. gada vēlēšanās no 188 balsīm (divas valstis atturējās) Dānija saņēma 184 balsis, kas ir ļoti augsts rezultāts.⁵ Neraugoties uz konkurences neesamību, Dānija īstenoja visaptverošu, konsekventu lobija kampaņu, tāpēc sasniedza ļoti labu rezultātu. Kāpēc netiekties tikai uz absolūti nepieciešamo balsu minimumu? Jo lielāks iegūto balsu skaits, jo spēcīgāku mandātu valsts saņem darbam ANO DP, jo tas parāda starptautiskās kopienas atbalstu mīļotajai kandidatūrai.

Tomēr nav tiešas korelācijas starp konkrētiem kampaņas centieniem un elementu virknējumu un ANO DP vēlēšanu iznākumu. Tas pats attiecas uz atbalsta solījumiem – rakstiskiem vai mutiskiem –, kuri dažādu iemeslu dēļ var netikt izpildīti, un, tā kā balsošana ANO Ģenerālajā asamblejā ir aizklāta, nav iespējams noteikt, kura valsts savu solījumu nav pildījusi. Dažreiz tas ir saistīts ar valdības maiņu konkrētajā valstī, un jaunā administrācija neuzskata, ka tai ir saistoši priekšgājēju dotie solījumi. Vai arī lēmumu pieņemšanā starp galvaspilsētu un pastāvīgo pārstāvniecību ANO Ņujorkā ir izveidojusies disonanse par atbalstu konkrētam kandidātam. Dažreiz galīgo lēmumu pieņem vēstnieks Ņujorkā, kamēr solījumu devis kāds galvaspilsētā, vai otrādi. Pāri visam ir jāieliek daudz pūļu kontaktu veidošanā, stiprināšanā un paplašināšanā, kas nozīmīga ne tikai pietiekama balsu skaita nodrošināšanai, lai valsts tiktu ievēlēta ANO DP, bet arī turpmākajam darbam padomē.

ANO DP vēlēšanas notiek jūnijā, un tas ir viens no retajiem jautājumiem, kam nepieciešams divu trešdaļu klātesošo un balsojošo ANO Ģenerālās asamblejas locekļu vairākums. Vēlēšanas notiek aizklāti, pat ja vēlēšanās nav konkurences un kandidātam atbalstu paudusi konkrētā reģionālā grupa. Konkurences apstākļos vai ja neviens no kandidātiem nav ieguvis divas trešdaļas balsu, balsošana var turpināties vairākās vēlēšanu kārtās. Vēlēšanu kārtu starplaikos kandidātvalstis turpina intensīvu lobija darbu, mēģinot nodrošināt, lai dalībvalstis, kas par tām balsoja pirmajā kārtā, turpinātu to atbalstīt arī nākamajās kārtās,

⁴ United Nations, "Five countries elected to serve on UN Security Council", 9 June 2022, skatīts 30.06.2024., <https://news.un.org/en/story/2022/06/1120052>.

⁵ United Nations, "Pakistan, Somalia, Panama, Denmark & Greece elected to UN Security Council", 6 June 2024, skatīts 30.06.2024., <https://www.youtube.com/watch?v=xoIy1QVWM34>.

Latvijas miera uzturētāji ANO miera uzturēšanas operācijā Libānā (UNIFIL) 2023. gadā. Latvijas karoga pacelšanas ceremonijas dienā Libānā, NAQOURA bāzē 2023. gada 1. septembrī.

Foto: Kristians Donadeo (*Christian Donadeo*) (ITA), UNIFIL/ SHAMA/SW HQ PIO

vienlaikus cenšoties nodrošināt atbalstu no tām valstīm, kuras, iespējams, būtu gatavas mainīt savu balsojumu nākamajās vēlēšanu kārtās. Dažas valstis apņemas atbalstīt konkrēto kandidātvalsti visās vēlēšanu kārtās, tomēr citas valstis var mainīt savu lēmumu, pamatojoties uz izpratni, ka iepriekšējā vienošanās par atbalstu vairs nav saistoša nākamajās vēlēšanu kārtās, vai ietekmējoties no norisēm ANO Ģenerālās asamblejas zālē. Pēc ievēlēšanas valsts savu darbu ANO DP uzsāk pēc sešiem mēnešiem.

Praktiskais darbs ANO Drošības padomē

Līdz šim Latvijas pārstāvjiem ANO DP zālē sanācis uzturēties tikai kā sanāksmju novērotājiem vai runātājiem atsevišķās sanāksmēs ar īpašu ANO DP prezidentūras saskaņojumu. Latvija vēl tikai gaida savu kārtu, lai 2026. gadā uz diviem gadiem sēstos pie ANO DP galda un uzņemtos iespēju veidot un ietekmēt ANO DP darba kārtību. Tas, kas notiek ANO DP zālē, ir darba redzamā puse. Tas, kas, no malas vērojot, nav tik vienkārši ieraugāms, ir milzīgais ikdienas darbs, kas tiek ieguldīts, saturiski gatavojoties katrai sanāksmei, pavadot garas stundas sarunu telpās un koordinācijās, darbojoties sankciju komitejās un vadot

tematisko jautājumu failus. Un pāri visam ir jāspēj rast kompromisus ar citām valstīm un aizstāvēt gan savas, gan citu intereses. Katrs, kurš ir iesaistīts gan vēlēšanu kampaņā, gan jau praktiskajā ANO DP darbā, ir kā mazs zobratīņš lielajā mehānismā.

Lai gan ievēlētās valstis ANO DP darbojas tikai divus gadus un tām nav iespējas uzreiz tikt pārvēlētām uz vēl vienu termiņu, pēdējos gados E10 arvien efektīvāk un pilnasinīgāk izmanto savu termiņu ANO DP – gan individuāli, gan kā bloks. E10 devis nozīmīgu ieguldījumu ANO DP darbā, jo īpaši darba metožu un procedūru uzlabošanā, kā arī regulāri piesaka līdz šim neaplūkotos jautājumus ANO DP darba kārtībā. Piemēram, Igaunija ne tikai inovatīvi veica darba metožu sakārtošanu un adaptāciju *Covid-19* pandēmijas apstākļiem, bet arī pirmo reizi padomes darba kārtībā iekļāva kiberdrošības jautājumus. Arī 2024. gada jūnijā ievēlētās ANO DP valstis Dānija, Grieķija un Panama, kuras savu termiņu uzsāks 2025. gada janvārī, padomes darba kārtībā gatavojas izcelt tādus jautājumus kā klimata pārmaiņu radītie izaicinājumi un riski starptautiskajam mieram un drošībai, pret kuriem iebilst Krievija un Ķīna, norādot, ka tiem nav vietas ANO DP darba kārtībā.⁶ Tas ir lielisks piemērs tam, kā E10 valstis ne tikai atrod radošus veidus, kā efektīvi izmantot savu laiku ANO DP, bet arī ar esošajiem instrumentiem uztur ANO DP darba kārtības aktualitāti un atbilstību pašreizējai starptautiskajai situācijai.

E10 ir vairākas iespējas, ko tās var izmantot, lai veidotu un ietekmētu ANO DP darba kārtību un iznākumus. Lieku reizi jāatkārto, ka viens no vienkāršākajiem veidiem ir balsojums par dažādiem jautājumiem. Katrai dalībvalstij ANO DP ir viena balss. Lai gan E10 nav veto tiesību, to balss tāpat var izšķirt jautājumus par rezolūciju pieņemšanu un noteikt procedurālo balsojumu rezultātus, kuros P5 nav veto tiesību. Kā minēts iepriekš, E10 visiespaidīgāk demonstrē savu nostāju un atbildību jautājumos, kas tieši skar un ietekmē ANO DP darba metodes. Raugoties nesenākā vēsturē, *Covid-19* pandēmija prasīja padomei ātru pielāgošanos jaunajiem apstākļiem. E10, jo īpaši Dominikānas Republika un Igaunija, izmantoja savas prezidentūras, lai noteiktu pamatnostādnes, ieviestu pagaidu pasākumus un izstrādātu modalitātes, lai nodrošinātu ANO DP darba nepārtrauktību apstākļos, kur nebija iespējamās klātienes sanāksmes. E10 centieni panākt vienlīdzīgāku pieeju komiteju priekšsēdētāju izvēlē un taisnīgāku sloga sadali ir radījuši vairāk iespēju ievēlētajām valstīm ietekmēt ANO DP darbu un rezultātus jautājumos, kur joprojām pastāv ievērojams P5 monopols. Tieši

⁶ Security Council Report, "Security Council Elections 2024", skatīts 30.06.2024., https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/unsc_elections_2024.pdf.

pēdējo gadu laikā, pateicoties ciešākai iekšējai koordinācijai starp E10 valstīm, E10 ir izceļams kā atsevišķs bloks, kas ir īpaši nozīmīgi pašreizējos apstākļos. Tā ir milzīga priekšrocība, izvirzot un apspriežot jaunas iniciatīvas.

Darba metodes ir arī viena no jomām, kur ievēlētās dalībvalstis var izveidot paliekošu mantojumu, un tā ir viena no darba prioritātēm tām valstīm, kuras ir pievienojušās ANO valstu grupai „Par atbildību, saskaņotību un atklātību”, tostarp Latvijai. Līdzīgi jāpiemin arī t. s. „veto iniciatīva”, kuru virzījusi Lihtenšteina un kurai pievienojās un atbalstīja arī daudzas E10 valstis. Iniciatīva paredzēta, lai veicinātu atbildīgāku veto tiesību izmantošanu ANO DP. Tas ir uzskatāms rezultāts centieniem nepieļaut, ka tādas valstis kā Krievija paslauka zem paklāja globālajai sabiedrībai svarīgus jautājumus.

Jaunievēlētajām dalībvalstīm ir svarīgi pēc iespējas agrāk – pirms praktiskā darba sākšanas – izprast un pārzināt ANO DP darba mehānismus un lēmumu pieņemšanas procedūras, lai pēc iespējas efektīvāk izmantotu savu divu gadu termiņu padomē. Šis ir vēl viens aspekts, kurā P5 valstīm ir priekšrocības, jo tām ir milzu institucionālā atmiņa un gadu gaitā uzkrātā pieredze, kuras daudzām E10 valstīm objektīvu iemeslu dēļ nav. Jo labāk ANO DP darbā iesaistītie izprot padomes darba metodes, jo līdzvērtīgāki būs spēles noteikumi starp P5 un E10. Tāpēc pēc ievēlēšanas ANO DP jaunievēlētais valstis tiek iesaistītas dažādos pasākumos un procesos, lai pēc iespējas labāk sagatavotos divu gadu darbam DP. Atsevišķu valstu valdības un ANO sekretariāts sadarbībā ar domnīcām piedāvā apmācību programmas ANO DP jaunievēlētajām valstīm. Šīs programmas palīdz ienākošās E10 valstis iepazīstināt ar Padomes darbības principiem, procedūrām un darba metodēm, lai tās būtu gatavas nākamā gada janvārī pilnvērtīgi startēt ANO DP. Līdzīgi citas valstis vienojas par esošo ANO DP dalībvalstu „ēnošanu”, vērojot ANO DP praktiskā darba aizkulises. Tas viss ir ārkārtīgi noderīgi nelielām valstīm, īpaši tām, kuras nekad vai reti ir darbojušās ANO DP un kurām nav bijusi tāda pati iespēja uzkrāt institucionālo atmiņu kā valstīm, kas ANO DP tiek ievēlētas biežāk. Valsts var būt nepietiekami sagatavota, taču nav nekādu iespēju, ka tā būs sagatavota par daudz.

Līdzīgi ir jākrāj un jāveido arī saturiskā izpratne par daudziem un dažādiem ANO DP darba kārtības tematiskajiem jautājumiem. Aktīva sekošana ANO DP darbam, iesaistīšanās ANO DP atvērtajās debatēs, pilnvērtīga dalība komiteju darbā un vēlāk stratēģiska prezidentūras mēneša izmantošana ir veidi, kā neliela valsts var efektīvi gatavoties un izmantot savu laiku ANO DP. Viens no svarīgākajiem notikumiem (un arī viens no saspringtākajiem) ANO DP dalībvalsts pilnvaru laikā ir prezidentūra, kuras laikā ir iespējams īpaši pievērst uzmanību sev un/vai reģionam nozīmīgiem drošības jautājumiem. Padomes prezidentūra pienākas katrai ANO DP dalībvalstij uz vienu mēnesi, ievērojot rotācijas principu

angļu alfabēta secībā. Tas ir vistiešākais veids, kā ANO DP dalībvalsts var ietekmēt ANO DP darba kārtību.

Raugoties nākotnē, būs jāreķinās, ka nākamajos gados ANO DP turpināsies politiskā polarizācija un visām vēlētajām valstīm būs jāspēj darboties vidē, kur kompromisa meklēšanai nav labvēlīgu apstākļu. Paredzams, ka Krievija turpinās savu destruktīvo darbību un izmantos visas iespējas, lai paralizētu vai pārkārtotu ANO DP darbu tā, lai atbalstītu savas imperiālistiskās intereses un aizsargātu savus sabiedrotos un „klientus”, uz kuriem attiecas atsevišķi ANO DP darba kārtības jautājumi (Sīrija, Mali, Ziemeļkoreja, Irāna u. c.).⁷ Tāpat Krievija cenšas izmantot ANO DP kā platformu savas propagandas un nepatiesību izplatīšanai, atklāti cenšoties ne tikai graut padomes uzticamību, bet arī apšaubīt uz noteikumiem balstīto starptautisko kārtību. Samazinās jomas un jautājumi, kur ANO DP var atrast saskarsmes punktus, diskusijas padomē kļūst smagākas un garākas, tāpēc vēl jo svarīgāk, ka E10 loma un aktivitāte turpina pieaugt kā līdzsvarojošs elements ANO DP darbā. Daudzas no bijušajām un esošajām E10 valstīm ir kļuvušas par kompromisa meklētājiem, turklāt nereti tās ir nelielas valstis (Igaunija, Malta, Albānija u. c.). Svarīgi, ka ANO DP ir vairāk tādu valstu, kas iestājas par starptautiskās kārtības aizsardzību un gatavas aktīvi darboties, lai to stiprinātu un pasargātu no atsevišķu valstu revizionistiskajām tieksmēm. Latvija lieliski spēs pildīt šo uzdevumu.

Dalība ANO DP ir pieredze, kam mūs apzināti vai neapzināti ir gatavojušas diplomātu paaudzes, un tas, ko mēs atstāsim kā mantojumu tiem, kas nāks pēc mums.

Lielajā globālās diplomātijas teātrī kandidēšana ANO DP un aktīva darbošanās starptautiskajos formātos ir savas valsts stāsta ieaušana starptautisko attiecību gobelēnā, kur katram pavedienam ir vieta un nozīme. Tas ir arī nedaudz simboliski, jo ANO galvenajā mītnē Ņujorkā vienu no sienām rotā Edītes Pauls-Vīgneres radītais un Latvijas dāvātais gobelēns „Cerība”, kura centrā ir Brīvības piemineklis; tas atgādina, ka mēs esam šeit, ANO, lai sargātu un stiprinātu starptautisko vidi un kārtību, kas garantē mūsu suverenitāti un interešu aizsardzību. Neiesaistīties un klusēt ir apzināta izvēle ar no tā izrietošajām sekām. Mēs to vairs nevaram darīt. Aktīvi līdzdarbojoties, mēs uzņemamies atbildību par virzienu, kurā dodas mūsu kopīgā pasaule.

⁷ Richard Gowan, “The UN Security Council in the New Era of Great Power Competition”, skatīts 30.06.2024., <https://www.crisisgroup.org/global/un-security-council-new-era-great-power-competition>.

LATVIJAS
SPECIALIZĀCIJAS
ŠKAUTNE ANO:
STĀRPTAUTISKĀS
TIESĪBAS UN
SIEVIEŠU TIESĪBAS

Agnese Vilde

Latvijas ieguldījums ANO dzimumu līdztiesības darbakārtībā

Sieviešu tiesību evolūcija ANO

Vienlīdzība starp sievietēm un vīriešiem un jebkādas diskriminācijas pret sievietēm izskaušana ir fundamentālas cilvēktiesības un Apvienoto Nāciju Organizācijas vērtības. Viens no ANO mūsdienu darbības pamatelementiem ir sieviešu pilnīgas, efektīvas un jēgpilnas līdzdalības nodrošināšana visās dzīves jomās, aizsargājot viņu tiesības un veicinot viņu iespējas. Taču daudzviet pasaulē sievietes joprojām tiek diskriminētas. Tādēļ šie jautājumi regulāri tiek skatīti ANO dalībvalstu līmenī, sniedzot iespēju valstīm iepazīstināt citus ar labo praksi, virzīt priekšlikumus kopējai rīcībai un identificēt mērķus ANO praktiskā atbalsta saņemšanai.

Jēdziens „sieviešu tiesības” globālā līmenī sāka nostiprināties 20. gadsimta 80. gadu vidū, pateicoties starptautiskai sieviešu kustībai. 1993. gada Pasaules Cilvēktiesību konferencē sieviešu tiesības beidzot tika skaidri atzītas par cilvēktiesībām. Saukli „sieviešu tiesības ir cilvēktiesības” feministu kustība plaši izmantoja jau 80. gados, taču īstu slavas gaismu tas piedzīvoja Ceturtajā ANO Pasaules sieviešu konferencē Pekinā 1995. gadā, kad ASV pirmā lēdija Hilarija Klintonē (*Hillary Clinton*) uzrunāja 189 nāciju pārstāvjus: „Ja kādam vēstījumam ir jāizskan tālāk no šīs konferences, lai tas būtu šāds: cilvēktiesības ir sieviešu tiesības, un sieviešu tiesības ir cilvēktiesības, vienreiz un par visām reizēm.”¹

Tieši Pekinas konference kļuva par nozīmīgu atskaites punktu sieviešu tiesību attīstības vēsturē. Tās noslēgumā tika pieņemta Pekinas deklarācija un rīcības plāns ar apņemšanos veicināt sieviešu līdztiesību. Starp definētajām 12 jomām pirmo reizi kā atsevišķs ANO rīcības virziens tika noteikta arī vardarbības pret sievietēm izskaušana. Salīdzinājumam: 1979. gada ANO Konvencija par jebkādas sieviešu diskriminācijas izskaušanu šo jomu pat neizceļ. Vēlāk, 2000. gadā, ANO

¹ United Nations, UN News, “Stories from the UN Archive: Hillary Clinton’s bold stand in Beijing”, skatīts 24.07.2024., <https://news.un.org/en/story/2024/03/1147572>.

Drošības padomē pieņemtā rezolūcija Nr. 1325 „Par sievietēm, mieru un drošību” jau nostiprināja pamatu mūsdienu izpratnei par to, ka vardarbība pret sievietēm ir drošības, cilvēktiesību jautājums, savukārt bruņotā konfliktā – kara noziegums.

Tagad dzimumu līdztiesības aspekts tiek iekļauts visās ANO politikas jomās un centienos atbalstīt mieru, drošību un cilvēktiesības. Tas ir arī citu starptautisko un reģionālo organizāciju vērtību pamatā, piemēram, Eiropas Savienības rīcība dzimumu līdztiesības jomā tiek integrēta dažādās politikas jomās un instrumentos. Tomēr ar tiesību normu stiprināšanu un politikas dokumentu formulēšanu vien nepietiek. Realitātē centienus tiekties uz dzimumu līdztiesību joprojām palēnina stereotipi un nevienlīdzīga attieksme: piemēram, atšķirīga samaksa par darbu, iekļaušanās darba tirgū un pārstāvniecība līderības pozīcijās. Arī tehnoloģiju attīstība diemžēl nav samazinājusi nevienlīdzību starp vīriešu un sieviešu ekonomiskajām iespējām. Vairāk nekā 2,7 miljardiem sieviešu visā pasaulē ar likumu ir noteikti ierobežojumi attiecībā uz nodarbinātību, jau sākotnēji nostādot sievietes ievērojami nevienlīdzīgā situācijā ar vīriešiem.² Ne visām sievietēm ir pieeja sociālajai aizsardzībai, kas attiecīgi palielina ienākumu nevienlīdzību un lielāku nabadzības risku bezdarba, bērna piedzimšanas, slimības vai citos īslaicīgas darbnespējas gadījumos.

Sieviešu ekonomisko iespēju veicināšanai ir būtiska nozīme dzimumu līdztiesības un ilgtspējīgas attīstības īstenošanā. Šīs iespējas var veicināt izglītība, lielāka iesaiste zinātnes, tehnoloģiju, inženierzinātņu un matemātikas (saīsinājums no angļu valodas – STEM) jomās. Izglītībai ir īpaša nozīme arī attiecībā uz prasmi sekot līdzi straujajām tehnoloģiskajām pārmaiņām un līdz ar to sekmīgāk konkurēt darba tirgū. Tāpat būtiska nozīme ir sieviešu iesaistei uzņēmējdarbībā, darba un privātās dzīves savienojamībai.

Šie jautājumi ir vienlīdz svarīgi visām pasaules valstīm, tādēļ ANO tiek meklēti un diskutēti labākie ieteikumi situācijas uzlabošanai. Taču jāsecina, ka jau vairākus gadus ANO diskusijās par dzimumu līdztiesību novērojama negatīva tendence – ir valstis, kas nevēlas stiprināt iepriekš pieņemtos standartus, ir mēģinājumi tos pārformulēt, pat vājināt. Angļu valodā šiem centieniem ir pat īpašs apzīmējums: *pushback on gender equality* ‘burtiski: dzimumu līdztiesības atgrūšana’. Piemēram, ļoti sakaitēts diskusiju objekts ANO ir diskriminācijas aizlieguma normu stiprināšana, kā arī atsauces uz sieviešu seksuālo un reproduktīvo veselību un tiesībām. Ir valstis, kas iebilst pret nevalstisko organizāciju lomas stiprināšanu. Taču vērojama arī pozitīva tendence: arvien vairāk gados jaunu sieviešu iestājas par demokrātisku sabiedrību un cilvēktiesībām, nevairoties uzņemties līderības un pārmaiņu veicināšanas lomu.

² UN WOMEN, “Facts and figures: Economic empowerment”, skatīts 31.05.2024., <https://www.un-women.org/en/what-we-do/economic-empowerment/facts-and-figures>.

Latvijas ieguldījums sieviešu tiesību un iespēju veicināšanā ANO

Dzimumu līdztiesība un sieviešu tiesību un iespēju veicināšana ir kļuvusi par vienu no Latvijas prioritātēm cilvēktiesību jomā starptautiskajās organizācijās. Vai tā ir bijusi mērķtiecīgi definēta prioritāte vai tomēr veidojusies nejaušību un likumsakarību rezultātā? Pieredzot virkni turpmāk aprakstīto situāciju, tomēr jāapgalvo, ka ir tikušas izmantotas iespējas piemērotā laikā un vietā un nu šī tēma ir kļuvusi par daļu no Latvijas pašreizējā darbības profila ANO.

Pēc neatkarības atgūšanas iestājoties ANO, Latvija galvenokārt vadījās pēc tā laika nepieciešamības nostiprināt savu atgriešanos starptautiskajā apritē un risināt politiski nozīmīgus jautājumus, piemēram, panākt ANO lēmuma par pilnīgu PSRS karaspēka izvešanu no Baltijas valstu teritorijas pieņemšanu un izbeigt Krievijas Federācijas rezolūciju par cilvēktiesību situāciju Latvijā virzību. Tolaik

Latvijas sieviešu
līdzdalības un
ekonomisko iespēju
veicināšanā liels nopelns
ir sabiedriskajām, privātā
un nevalstiskā sektora
iniciatīvām.

apzināti virzītas Latvijas tematiskās prioritātes ANO vēl nebija guvušas tik izteiktu veidolu. Tas sāka mainīties pēc Latvijas iestāšanās ES, kad Latvijai bija jāpiedalās ES dalībvalstu kopīgu pozīciju formulēšanā par visiem aktuālajiem ANO darba kārtības jautājumiem. Cilvēktiesību aizsardzība un dzimumu līdztiesība ir viena no ES galvenajām prioritātēm ANO. Latvijas diplomātiem regulāri piedaloties šajās diskusijās, tika atrastas iespējas, kā Latvija varētu vairāk iesaistīties globālo cilvēktiesību standartu

veidošanas diskusijās. Pateicoties arī Latvijas Republikas Labklājības ministrijas ekspertu un nevalstisko organizāciju saturiskajam atbalstam, iesaistes līmenis padziļinājās.

Latvijas statistikas dati arī sniedza pārliecību, ka Latvija globālā līmenī var dalīties pieredzes un labas prakses piemēros. Rādītāji vairākās sieviešu profesionālās pārstāvniecības jomās izvirzījuši Latviju līderos starp ES valstīm. Piemēram, Latvijā ir augstākais sieviešu īpatsvars Baltijas valstu parlamentos, pēdējos divos Saeimas sasaukumos veidojot ap 30 %.³ Latvijā sievietes ir ieņēmušas Valsts prezidentes, Saeimas priekšsēdētājas, Ministru prezidentes un valdības ministru amatus. Spēcīgas jomas profesionāles ieņēmušas augstus amatus starptautiskajās

³ Oficiālās statistikas portāls, „Dzimumu līdztiesība: vara un lēmumu pieņemšana”, skatīts 31.05.2024., <https://stat.gov.lv/lv/statistikas-temas/labklajibas-un-vienlīdzības-radītāji/dzimumlīdzības/6298-dzimumu-līdzības?themeCode=GE>.

institūcijās, piemēram, NATO, ANO un ES. Latvijas diplomātiskajā dienestā starp vēstniekiem 45 % ir sievietes.⁴ Nemainīgi augsts sieviešu īpatsvars ir tieslietu sistēmā: 82 % tiesnešu, 88 % notāru un 60 % prokuroru ir sievietes.⁵ Latvija ir virs vidējā pasaules sieviešu īpatsvara uzņēmumu valdēs – gandrīz ceturtdaļa valžu locekļu ir sievietes, tas ir augstākais rādītājs Baltijas valstīs.⁶ Latvija var lepoties ar Eiropā augstāko sieviešu izgudrotāju īpatsvaru Eiropas Patentu iestādes dalībvalstu vidū: 30,6 % (salīdzinājumam: no Eiropas izgudrotāju patentu pieteikumiem tikai 13,2 % iesniedzēju ir sievietes).⁷ Latvijai ir augstākā zinātnieču pārstāvība Eiropā: 51 %, un kopumā Latvijā jau ilgāku laiku augstāko izglītību vairāk iegūst jaunas sievietes nekā vīrieši.⁸

Pasaules Ekonomikas foruma Globālajā dzimumu līdztiesības indeksā Latvija 2023. gadā ierindota 13. vietā starp 146 valstīm.⁹ Savukārt Pasaules Banka jau vairākus gadus pēc kārtas atzinusi Latviju par vienu no 14 valstīm pasaulē, kas normatīvajā līmenī nodrošina pilnīgu dzimumu līdztiesību – līdzās Beļģijai, Dānijai, Francijai, Luksemburgai un Zviedrijai.¹⁰

Nacionālās politikas līmenī Latvijas Republikas Labklājības ministrija kopš 2003. gada izstrādā vidēja termiņa politikas plānošanas dokumentus, lai stiprinātu sieviešu un vīriešu vienlīdzīgu tiesību veicināšanu nodarbinātībā, izglītībā, veselības aprūpē, kā arī mazinātu vardarbību ģimenē un vardarbību pret sievietēm. Šobrīd īpaša uzmanība tiek pievērsta vienlīdzīgām iespējām darba tirgū un izglītībā, ar dzimumu saistītu negatīvu stereotipu mazināšanai un dzimumu līdztiesības principa integrēšanai politikas plānošanā.

Latvijas sieviešu līdzdalības un ekonomisko iespēju veicināšanā liels nopelns ir sabiedriskajām, privātā un nevalstiskā sektora iniciatīvām. Piemēram, biedrība

⁴ Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas dati uz 01.04.2024.

⁵ Oficiālās statistikas portāls, „Dzimumu līdztiesība: vara un lēmumu pieņemšana”, skatīts 31.05.2024., <https://stat.gov.lv/lv/statistikas-temas/labklajibas-un-vienlidzibas-raditaji/dzimumlidztiesiba/6298-dzimumu-lidztiesiba?themeCode=GE>.

⁶ Oficiālās statistikas portāls, „Dzimumu līdztiesība: nodarbinātība un darba samaksa”, skatīts 31.05.2024., <https://stat.gov.lv/lv/statistikas-temas/labklajibas-un-vienlidzibas-raditaji/dzimumlidztiesiba/6300-dzimumu-lidztiesiba?themeCode=GE>.

⁷ Patentu valde, „Analizējot izgudrojumu un patentu pieteikumu datus, EPO pētījumā konstatē – Eiropā lielākais sieviešu izgudrotāju īpatsvars ir Latvijā!”, skatīts 31.05.2024., https://www.lrpv.gov.lv/lv/jaunums/analizejot-izgudrojumu-un-patentu-pieteikumu-datus-epo-petijuma-konstate-eiropa-lielakais-sieviesu-izgudrotaju-ipatsvars-ir-latvija?utm_source=https%3A%2F%2Fwww.google.lv%2F.

⁸ Oficiālās statistikas portāls, „Dzimumu līdztiesība: izglītība un zinātne”, skatīts 31.05.2024., <https://stat.gov.lv/lv/statistikas-temas/labklajibas-un-vienlidzibas-raditaji/dzimumlidztiesiba/6301-dzimumu-lidztiesiba?themeCode=GE>.

⁹ World Economic Forum, “Global Gender Gap Report”, skatīts 31.05.2024., <https://www.weforum.org/publications/global-gender-gap-report-2023/>.

¹⁰ World Bank Group, “Women, Business and the Law”, skatīts 31.05.2024., <https://wbl.worldbank.org/en/wbl>.

Riga TechGirls, kas iedrošina sievietes apgūt digitālās prasmes, lai viņas kļūtu ne tikai par tehnoloģiju patērētājām, bet arī radītājām. Jau vairākus gadus *Riga TechGirls* īsteno projektus, kuros sievietes un meitenes var bez maksas apgūt zināšanas par IT vidi un attīstīt nozarē nozīmīgas prasmes. Esam izcēluši šo iniciatīvu kā piemēru dažādos starptautiskos formātos, arī ANO. Ar biedrības iesaisti ir veicinātas arī sadarbības iespējas ar valstīm citos pasaules reģionos, piemēram, Āfrikas valstīs.

Sievietes – līderes profesionālajās jomās ar savu paraugu var iedrošināt un iedvesmot citas sievietes karjeras attīstībai. Latvijā viena no aktīvākajām organizācijām šajā jomā ir biedrība „Lidere”, kas apvieno uzņēmējas un augstākā līmeņa vadītājas. Biedrība vēlas veicināt sieviešu uzņēmīgumu, attīsta mentorinģa kustību Latvijā, sekmē sieviešu līdzdalību sabiedriskajā dzīvē un sociāli atbildīgā uzņēmējdarbībā.

Latvijas privātais sektors regulāri piedalās sieviešu ekonomisko iespēju atbalsta pasākumos. Piemēram, bankas īpašu uzmanību pievērš dzimumu līdztiesības jautājumam gan personālvadībā, gan uzņēmuma vadībā.

ANO diskusijās Latvija vienmēr ir uzsvērusi nevalstisko organizāciju lomu sieviešu līdzdalības veicināšanā visos lēmumu pieņemšanas procesos. Bez nevalstisko organizāciju iesaistes un ekspertīzes nebūtu iespējams pilnvērtīgs atbalsts sievietēm krīzes situācijās, piemēram, saskaroties ar vardarbību vai kļūstot par cilvēktirdzniecības upuri. Resursu centrs „Marta” ir piemērs, kas arī starptautiskā līmenī uzmirdz ar savu pieredzi palīdzības sniegšanā sievietēm, kuras cietušas no vardarbības.

Dzimumu līdztiesības veicināšana ir arī viens no Latvijas sadarbības politikas prioritārajiem virzieniem. Latvija sniegusi atbalstu Austrumu partnerības un Centrālāzijas valstīm to centienos panākt dzimumu līdztiesību, īstenojot projekti Āfrikā. Patlaban ļoti būtiski ir sniegt atbalstu Ukrainas sievietēm un meitenēm, kuras Krievijas agresijas dēļ cietušas no seksuālās vardarbības.

Latvijas statistikas rādītāji un īstenotās iniciatīvas stiprināja Latvijas diplomātu un ekspertu pārliecību par to, ka aktīvāk jāpiedalās dzimumu līdztiesības un sieviešu ekonomisko spēju veicināšanas diskusijās starptautiskā līmenī, lai arī Latvija varētu ietekmēt lēmumus par politikas un rīcības virzienu. Taču vēl viens faktors, kas veicināja Latvijas aktīvāku iesaisti šajos jautājumos, bija ANO institucionālās pārmaiņas. Lai mazinātu ANO institucionālo sadrumstalotību un konsolidētu praktiska atbalsta sniegšanas funkciju sieviešu tiesību veicināšanai pasaulē, 2010. gadā tika izveidota vienota ANO Dzimumu līdztiesības un sieviešu tiesību aizsardzības aģentūra (*UN Entity for Gender Equality and Empowerment of Women*, UN WOMEN¹¹). Šī institūcija nosaka globālos standartus dzimumu

¹¹ UN WOMEN, <https://www.unwomen.org>.

līdztiesības jomā un sadarbojas ar valdībām un pilsonisko sabiedrību, lai izstrādātu likumus, politiku, programmas un pakalpojumus, kas nepieciešami efektīvai dzimumu līdztiesības standartu ieviešanai. Drīz pēc UN WOMEN izveidošanas Latvijai bija iespēja kandidēt uz ievēlēšanu šīs ANO struktūras valdē, kurā ir pārstāvēta 41 valsts un kurā tiek apstiprinātas UN WOMEN darba stratēģiskās prioritātes. Latvija tika ievēlēta valdē uz 2013.–2015. gadu, turklāt Latvijas pastāvīgais pārstāvis ANO Normans Penke 2013. gadā tika ievēlēts par valdes priekšsēdētāju. Arī šobrīd Latvija ir ievēlēta UN WOMEN valdē līdz 2025. gadam un vairāku gadu garumā ir piešķirusi finansiālu atbalstu UN WOMEN darbam. Šo partnerību pozitīvi novērtē arī ANO – to apliecinājusi UN WOMEN izpilddirektore Sima Bahusa (*Sima Sami Iskandar Bahous*), tiekoties ar Latvijas Ministru prezidenti 2024. gada martā Ņujorkā.

2015. gads ANO vēsturē ierakstīts ar to, ka tika formulēti jauni globālie Ilgtspējīgas attīstības mērķi, tādējādi nomainot nesasniegtos Tūkstošgades attīstības mērķus. Latvija bija starp valstīm, kas stingri iestājās par atsevišķu mērķi dzimumu līdztiesībai un aicināja definēt konkrētus un izmēramus uzdevumus šā mērķa sasniegšanai. Valstu debatēs Latvija iesaistījās gan individuāli, gan Baltijas valstu vārdā, kā arī stiprinot kopējo ES pozīciju par dzimumu līdztiesības jautājumiem. Pēc plašām starpvaldību sarunām ANO kā piekto no 17 Ilgtspējīgas attīstības mērķiem līdz 2030. gadam noteikusi apņemšanos nodrošināt dzimumu līdztiesību. Šis mērķis ietver sieviešu pilntiesīgu un efektīvu līdzdalību un vienlīdzīgas iespējas uzņemties līderību visos lēmumu pieņemšanas līmeņos politiskajā, saimnieciskajā un sabiedriskajā dzīvē, kā arī jebkādas vardarbības vai diskriminācijas pret sievietēm un meitenēm izskaušanu. Par Latvijas ieguldījumu ANO Ilgtspējīgas attīstības mērķu veidošanā jāpateicas arī ilggadējās Centrālās statistikas pārvaldes priekšnieces (1998–2023) Aijas Žigures darbam ANO Statistikas komisijā, strādājot pie mērķu mērišanas indikatoriem.

Pagrieziena punkts, kas dzimumu līdztiesību un sieviešu iespēju veicināšanu tiešām nostiprināja kā vienu no Latvijas tematiskajām prioritātēm ANO, manuprāt, bija Latvijas prezidentūra ES Padomē 2015. gada pirmajā pusē. Tā gada martā ANO Sieviešu statusa komisijas (*United Nations Commission on the Status of Women*, UN CSW)¹² sesijā bija paredzēts Pekinas konferencē pieņemtā rīcības plāna 20 gadu pārskats, pulcējot līderus un nevalstiskā sektora pārstāvjus no visas pasaules. Saistībā ar šo gadskārtu tika plānota politiskas deklarācijas gatavošana, lai vēlreiz apliecinātu Pekinas plānā iekļautās apņemšanās. Gatavojoties

¹² Komisija apzina sieviešu vienlīdzīgu tiesību un iespēju principa ievērošanu pasaulē, veido globālus standartus dzimumu līdztiesības veicināšanas jomā. Komisijas ikgadējā sesija notiek martā, un tas ir kļuvis par otru lielāko pasākumu ANO Ņujorkā, pulcējot daudzus tūkstošus dalībnieku.

prezidentūrai ES Padomē, tika nolemts, ka ANO Ņujorkā viena no Latvijas prioritātēm būs tieši dzimumu līdztiesība. Latvijas pārstāvniecības ANO diplomāti aktīvi iesaistījās ANO Sieviešu statusa komisijas sesijas sagatavošanā. Mans uzdevums šajā procesā bija koordinēt ES dalībvalstu kopīgo pozīciju un to pārstāvēt ANO starpvaldību sarunās par politisko deklarāciju. Sarunu process, kas ilga divus mēnešus, bija sarežģīts – ar biežām viedokļu sadursmēm, garām nakts sesijām un daudzām paralēlām neformālām konsultācijām ar dažādiem partneriem. Taču kopumā ES sarunu vedēja loma un rūpīga iedziļināšanās tēmā palīdzēja nostiprināt Latvijas profilu ANO dzimumu līdztiesības jautājumos. Salīdzinot ar līdzīgiem dokumentiem, kas tika izstrādāti iepriekš, šoreiz sarunu rezultātā izdevās iekļaut vairāk uz rīcību orientētus darba virzienus, kā arī formulējumu par pilsoniskās sabiedrības lomu. Latvijas prezidentūras laikā ES Padomē tika izstrādāti un pieņemti ES secinājumi par dzimumu līdztiesības attīstību. Šajā kontekstā mūsu diplomātu un ekspertu savstarpēja koordinācija Rīgā, Briselē un Ņujorkā un saturiskais atbalsts veidoja veiksmīgu kopējo rezultātu un apliecināja Latvijas diplomātu spējas starptautiskā līmenī.

Prezidentūra ES Padomē nodrošināja Latvijai autoritāti ANO Sieviešu statusa komisijas augsta līmeņa pasākumos ar Latvijas amatpersonu līdzdalību. Sadarbībā ar UN WOMEN un Apvienoto Nāciju Izglītības, zinātnes un kultūras organizāciju (UNESCO) Latvija Ņujorkā organizēja augsta līmeņa diskusiju par sievietēm un meitenēm STEM jomās. Apliecinot to kā aktualitāti visos pasaules reģionos, pasākumā piedalījās Latvijas, ASV,

Prezidentūra ES Padomē nodrošināja Latvijai autoritāti ANO Sieviešu statusa komisijas augsta līmeņa pasākumos ar Latvijas amatpersonu līdzdalību.

Indijas amatpersonas un nevalstisko organizāciju eksperti. Šādi pasākumi ir vērtīgi ar to, ka sniedz iespēju prezentēt Latvijas sasniegto dzimumu līdztiesības un sieviešu iespēju veicināšanas jomā.

Arī turpmākajos gados Latvija ir aktīvi izmantojusi iespēju kopā ar līdzīgi domājošiem partneriem no citiem reģioniem un nevalstiskā sektora organizēt ANO tematiskās diskusijas. Piemēram, par sieviešu politisko un ekonomisko pārstāvniecību, par vardarbības novēršanu

un veselības jautājumiem, par sieviešu iesaisti informācijas un komunikācijas tehnoloģiju jomā, par dzimumu īpatsvara datiem ilgtspējīgas attīstības mērķu progresā mērīšanai, par sievietēm žurnālistēm un par Ukrainas sievietēm Krievijas agresijas kontekstā.

2020. gadā Latvija pirmo reizi tika ievēlēta par ANO Sieviešu statusa komisijas dalībvalsti, kur darbosies līdz 2025. gadam. Saskatot iespēju stiprināt Latvijas

Tikšanās ar Gvinejas-Bisavas Republikas valsts, ārlietu, starptautiskās sadarbības un kopienu ministri Suzi Karlu Barbozu (*Suzi Carla Barbosa*) diskusijā par “Sievietes, miers un drošība” aktivitātēm 2023. gada 8. februārī. No kreisās: Undīne Andersone-Krūmiņa (Ārlietu ministrijas Cilvēktiesību nodaļas eksperte), Iluta Lāce (centrs “Marta” vadītāja), Gvinejas Bisavas ārlietu ministres biroja vadītāja Einisa Lopesa Keta Estevē (*Eunice Lopes Queta Esteves*), Gvinejas Bisavas ārlietu ministre, Gunda Reire (Ārlietu ministrijas parlamentārā sekretāre), Agnese Vilde (raksta autore), Jolanta Armaloviča-Rauza (Nacionālo bruņoto spēku pārstāve), Anda Poro (Ārlietu ministrijas Tuvo Austrumu un Āfrikas un nodaļas vadītāja) Foto: Alvis Dadzis, Ārlietu ministrija

ieguldījumu un redzamību ANO procesos, Latvija pieteicās darbam komisijas birojā, un pārstāvniecības ANO Ņujorkā diplomāts Māris Burbergs uzņēmās biroja priekšsēdētāja vietnieka pienākumus trijās sesijās, kā arī vadīja sarunas par komisijas darba metožu uzlabošanu. 2024. gada ANO Sieviešu statusa komisijas sesijā Latvijas delegāciju vadīja Ministru prezidente Evika Siliņa, kura pārējām ANO dalībvalstīm apliecināja tēmas un formāta nozīmīgumu Latvijai. Manuprāt, ir ļoti svarīgi, lai arī Latvijas nevalstiskā sektora pārstāvji piedalītos ANO Sieviešu statusa komisijas darbā. Tāpēc, piemēram, centra „Marta” vadītāja Iluta Lāce vairākkārt aicināta kā eksperte diskusijās par dzimumā balstītas vardarbības aspektiem.

Dzimumu līdztiesība un ar dzimumu saistītas vardarbības izskaušana bija viena no galvenajām darba prioritātēm arī laikā, kad Latvija bija dalībvalsts ANO Cilvēktiesību padomē (2015–2017) un prezidēja Ieroču tirdzniecības nolīgumā (2018–2019). Kā apliecinājums šīs tēmas nozīmīgumam ir arī Latvijas atbalsts ANO rezolūcijām un uz rīcību vērstām ANO vai līdzīgi domājošo valstu iniciatīvām. Vienu piemēru vēlos īpaši izcelt – tā ir Islandes iniciatīva par vīriešu lielāku iesaisti dzimumu līdztiesības veicināšanā jeb tā sauktā *Barbershop* iniciatīva, kur par šo tēmu diskutē tikai vīrieši, nevis, kā ierasts, sievietes.

Populārs veids, kā ANO līmenī aktualizēt kādu tēmu, ir veidot neformālas draugu grupas. Tās apvieno līdzīgi domājošas valstis, kas vēlas iestāties par konkrētu tematu virzību. Latvija ir pievienojusies ANO draugu grupām, kuras popularizē „Sievietes, miers un drošība” tēmu un iestājas par vardarbības pret sievietēm un meitenēm izskaušanu un par dzimumu līdztiesības veicināšanu ANO sistēmā. Noderīgi arī neformālāki informācijas apmaiņas veidi, piemēram, ANO vēstnieču tiklošanās.

Pašlaik viens no Latvijas ārpolitikas mērķiem ir dalība ANO Drošības padomē 2026.–2027. gadā. Lai to sasniegtu, Latvijai 2025. gada vēlēšanās ir jāiegūst vismaz 129 ANO dalībvalstu atbalsts. To veicinās arī Latvijas demonstrētais pie nesums ANO darba kārtībā. Lai arī sieviešu tiesību veicināšana atsevišķās ANO valstīs reliģijas, kultūras un tradīciju dēļ var būt jūtīgs jautājums, tomēr sieviešu līdzdalība un ekonomisko iespēju veicināšana kļuvusi par būtisku horizontālu jautājumu visās ANO politikās, diskusijās un ir aktuāla visām valstīm. Citu valstu pieredze, kandidējot uz ANO Drošības padomi, rāda, ka šī tēma kampaņas tematisko prioritāšu vidū tiek izcelta. Arī Latvijas kandidatūras kontekstā starp prioritārajām jomām ir īpaši izceļama labā pieredze sieviešu pārstāvības īpatsvarā, kas ir priekšnoteikums, lai aktīvi pozicionētos sieviešu tiesību tematikā ANO līmenī.

Sievietes, miers un drošība

Pēdējās desmitgadēs pieaugusi ANO uzmanība „Sievietes, miers un drošība” darba kārtības īstenošanai, kas praksē nozīmē lielāku sieviešu iesaisti starptautiskā miera un drošības veicināšanā. 2000. gadā Namībijas prezidentūras laikā ANO Drošības padome vienbalsīgi apstiprināja rezolūciju Nr. 1325 „Par sievietēm, mieru un drošību”. Šī un tai sekojošās vēl deviņas ANO Drošības padomes rezolūcijas tematikā „Sievietes, miers un drošība” veido normatīvo pamatu sieviešu pārstāvniecībai un iesaistei militāro konfliktu risināšanā un miera procesos. Neraugoties uz proporcionāli mazāku sieviešu iesaisti miera uzturēšanas un konfliktu risināšanas procesos, sieviešu atšķirīgā pieredze padara sieviešu viedokli ne mazāk svarīgu miera sarunās. Turklāt augstais pret sievietēm karā pastrādāto un nesodīto seksuālās vardarbības noziegumu skaits arī pastiprināja nepieciešamību valstīm ANO līmenī vienoties par kopīgu rīcību un pasākumiem. Fakts, ka par šo rezolūciju varēja vienoties visas piecpadsmit dalībvalstis, to skaitā piecas ANO Drošības padomes pastāvīgās dalībvalstis, ir vērtējams kā panākums.

ANO Drošības padomes rezolūcija Nr. 1325 ir saistoša visām ANO dalībvalstīm. Sieviešu līdzdalības un pārstāvniecības palielināšana konfliktu risināšanā, kā arī sieviešu pārstāvība ANO miera uzturēšanas operācijās ir kļuvusi par vienu no ANO prioritātēm. Katru gadu ANO Drošības padome izskata ANO ģenerālsekretāra ziņojumu par progresu šajā jomā. Īpaši tiek izcelta ar dzimumu saistīta seksuālā vardarbība bruņotos konfliktos. Taču šie jautājumi nav tikai ANO dienas kārtībā. Arī ES un NATO limenī ir rīcības plāns „Sievietes, miers un drošība”. 2024. gadā NATO ir aktualizējusi apņemšanos visās rīcības jomās, tostarp arī misijās, iekļaut perspektīvu „Sievietes, miers un drošība”. Tiek gaidīts, ka NATO dalībvalstīs šai politikai tiks pievērsta pienācīga uzmanība.

Latvijas Nacionālie bruņotie spēki joprojām ir vieni no vadošajiem NATO valstu bruņotajiem spēkiem sieviešu pārstāvniecības ziņā – 18 % ir sievietes¹³, kas ir vairāk par NATO vidējo rādītāju (10 %). Latvija ir viena no valstīm, kuras Nacionālajos bruņotajos spēkos sievietēm nav ierobežojumu ieņemt jebkāda līmeņa amatu. 2018. gadā pirmo reizi par Nacionālo bruņoto spēku kapelāni tika iecelta sieviete, 2020. gadā pirmo reizi Latvijas vēsturē sievietei tika piešķirta pulkveža pakāpe, kā arī pirmo reizi par Latvijas rezidējošo militāro atašeju ārvalstīs (ASV) kļuva sieviete.

Paslaik ap 110 pasaules valstu ievieš nacionālos rīcības plānus „Sievietes, miers un drošība”.¹⁴ Ir valstis, kuras īsteno jau trešo vai ceturto plānu. Pastiprinoties starptautisko partneru aicinājumam arī Latvijai veidot politiku šajā jomā, pēc Ārlietu ministrijas diplomātu iniciatīvas kopā ar jomā iesaistītajām institūcijām un nevalstiskajām organizācijām tika izstrādāts un 2020. gadā apstiprināts pirmais rīcības plāns ANO Drošības padomes rezolūcijas Nr. 1325 „Par sievietēm, mieru un drošību” mērķu īstenošanai Latvijā līdz 2025. gadam. Šīs iniciatīvas uzsākšanā īpaši jāizceļ vēstnieces Aigas Liepiņas ieguldījums, kā arī Kanādas vēstniecības Latvijā atbalsts. Ņemot vērā institūciju kapacitāti un resursus, plāna mērķi tika pielāgoti atbilstoši Latvijas situācijai. Rīcības virzieni fokusējas uz sabiedrības, īpaši jaunās paaudzes, izpratnes un zināšanu veicināšanu par dzimumu līdztiesību un ar dzimumu saistītas vardarbības izskaušanu. Plāns paredz veidot aizsardzības un iekšlietu sektora apmācības un izveidot dzimumu līdztiesības konsultanta pozīciju. Plāna starptautiskajā dimensijā citām valstīm tiek nodota Latvijas ekspertīze un zināšanas. Pasākumi tiek īstenoti sadarbībā ar nozaru ministrijām un nevalstiskajām organizācijām. Šī rīcības plāna izpilde ir bijusi iekļauta arī pēdējo triju Latvijas Valdības rīcības plānu uzdevumos. 2024. gada

¹³ Sievietes aktīvajā dienestā Nacionālajos bruņotajos spēkos (profesionālajā dienestā un Zemessardzē), Latvijas Republikas Aizsardzības ministrijas dati 31.12.2023.

¹⁴ „Sievietes, miers un drošība” kontaktpunktu tīkla pasaules nacionālo rīcības plānu karte, pieejama: WPS Focal Points Network, “Global Map of Adopted National Action Plans”, skatīts 31.05.2024., <https://wpsfocalpointsnetwork.org/resources/>.

nogalē ir paredzēts rīcības plāna vidus termiņa izvērtējums, kas palīdzēs savlaicīgi identificēt pilnveidojamus aspektus atlikušajā plāna izpildes laikposmā līdz 2025. gada beigām, kā arī nākamā rīcības plāna izstrādē.

Latvijai ir labas prakses piemēri jomā „Sievietes, miers un drošība”. Latvijas Transatlantiskās organizācijas (LATO) organizētā mentoringa programma, kurā jaunām profesionālēm, kas vēlas strādāt drošības un ārlietu jomās, ir bijusi iespēja dibināt kontaktus un pārņemt pieredzi no jomās profesionāli pieredzējušām sievietēm, kā arī izglīties. Latvijas Republikas Ārlietu ministrija sadarbībā ar Klingendāles institūtu Nīderlandē un LATO ir organizējusi starptautisku miera sarunu vadīšanas apmācības drošības un ārlietu jomā strādājošām profesionālēm. Atbalstot Ukrainas centienus, ar centra „Marta” iesaisti ir aktualizēts Ukrainas nacionālais rīcības plāns, izveidota mobila grupa ar mērķi palīdzēt kara noziegumu dokumentēšanā, kā arī turpinās praktiska, psiholoģiska, juridiska, medicīniska palīdzība seksuālā vardarbībā cietušajiem. Ārvalstu partneri ir atzinuši, ka interesants risinājums tēmas popularizēšanai un plašākas sabiedrības izglītošanai ir sabiedrībā pazīstamu augsta līmeņa profesionāļu, piemēram, Baibas Bražes, Ilutas Lāces, Lottes Tisenkopfas-Iltneres, Annas Andersones, iesaiste. Tēmas atpazīstamību stiprina arī 2023. gadā Latvijā izveidotā organizācija „Sievietes drošībai”.

Globālā līmenī iezīmējas līdzīgas tendences nacionālo rīcības plānu ieviešanā. Galvenie izaicinājumi ir šādi: politikas īstenošanai un aktivitātēm nav specifiska budžeta vai regulāra atskaites mehānisma, ir nepietiekama starpinstitūciju sadarbība vai nevalstiskā sektora iesaiste. Latvijā joprojām nav atrisināts jautājums par apmācībām aizsardzības un iekšlietu sektorā un dzimumu līdztiesības konsultanta pozīcijas izveidi. Šeit svarīgs arī starptautisko partneru atbalsts un ieteikumi, tādēļ Latvijai izveidojusies regulāra sadarbība ar Kanādu. Ziemeļvalstis ir ieinteresētas šos jautājumus apspriest Ziemeļvalstu un Baltijas valstu (NB8) formātā. Starptautiskā līmenī informācijas apmaiņa starp valstīm notiek tēmas „Sievietes, miers un drošība” kontaktpunktu tīklā. Tas izveidots 2016. gadā un apvieno vairāk nekā 100 valstis un organizācijas. Kopš 2021. gada esmu veikusi Latvijas nacionālā kontaktpunkta vadītājas pienākumus, pārņemot tos no vēstniecēm Aigas Liepiņas un Ilzes Rūses.

Latvijai kandidējot ANO Drošības padomes 2025. gada vēlēšanās, tēma „Sievietes, miers un drošība” ir viena no tās saturiskajām prioritātēm. Latvijas līdz šim sniegtais praktiskais atbalsts šīs darba kārtības kontekstā ir saistīts ar palīdzības sniegšanu seksuālās vardarbības upuriem, jo īpaši Krievijas agresijā Ukrainā cietušajiem. Pēc ANO ģenerālsēkretāra īpašās pārstāves seksuālās vardarbības jautājumos konfliktu zonās Pramilas Patenas (*Pramila Patten*) vizītes Latvijā 2023. gada sākumā ir izveidojusies sadarbība ar ANO tieši šajā jomā. Latvija sniegusi finansiālu atbalstu ANO pārstāves biroja darbam Ukrainā.

Latvijas Ministru prezidente Evika Siliņa vada ANO Sieviešu statusa komisijas augsta līmeņa diskusiju Ņujorkā 2024. gada 12. martā. Fonā – Latvijas pastāvīgā pārstāve ANO Sanita Pavļuta-Deslandes un Latvijas pārstāvniecības ANO diplomāts Māris Burbergs. Foto: Gatis Rozenfelds, Valsts kanceleja

ANO debatēs Latvija turpinās konsekventi nostāties pret seksuālo vardarbību bruņotos konfliktos. Fokusētāka ievirze šajā tēmā palīdzēs izkopt Latvijas saturisko ekspertīzi, lai sagatavotos darbam ANO Drošības padomē. Ievēlēšanas gadījumā Latvijai būs iespēja darboties ANO Drošības padomes darba grupā par tēmas „Sievietes, miers un drošība” jautājumiem.

2025. gadā apritēs 25 gadi, kopš rezolūcijas Nr. 1325 pieņemšanas. Latvijai jāturpina piedalīties tēmas „Sievietes, miers un drošība” pasākumos un iniciatīvās, lai sniegtu ieguldījumu tās attīstībā. Svarīgi arī stiprināt sadarbību ar valstīm citos reģionos, to skaitā ar Āfrikas valstīm, kas ir aktīvas šajā jomā. Taču papildus īstenotajam darbam tēmā starptautiskā līmenī ļoti būtiski ir stiprināt institucionālo sadarbību nacionālajā līmenī.

Nobeigumā interesants fakts. Savas pastāvēšanas teju 80 gados ANO augstākajā amatā vēl nekad nav bijusi ievēlēta sieviete. Citās ANO līderības pozīcijās tā vairs nav problēma, taču simboliskie „stikla griesti” pašā augstākajā amatā vēl nav laužti. Atgādināšu, ka Latvijas prezidentes (1999–2007) Vairas Vīķes-Freibergas kā Baltijas valstu kopīgi virzītas kandidātes nominēšana ANO ģenerālsekretāra amatam 2006. gadā bija ļoti spilgts pieteikums. Arī pēc tam

uz šo amatu virzītas vairākas kandidātes, taču bez panākuma. Šobrīd ANO kuluāros arvien biežāk izskan jautājums, vai ANO ģenerālsēkretāra vēlēšanas 2026. gadā nesīs pārmaiņas. Protams, pamata kritērijs ir nepieciešamība vienoties par ģenerālsēkretāra amatam kvalificētāko kandidātu, taču neviļus prātā nāk teiciens par ANO kā organizāciju: „Praktizē to, ko sludini!” (*Practice what you preach!*)

Kristīne Līce

Starptautisko strīdu risināšana – kāds labums no ANO?

Apvienoto Nāciju Organizācija (ANO) droši var pretendēt uz pasaulē visvairāk kritizētās starptautiskās organizācijas titulu. ANO tiek pārmesta nespēja atrisināt esošos konfliktus un novērst jaunus, tiek pārmesti dubultie standarti un mūsdienu pasaules kārtībai neatbilstoša valstu pārstāvniecība Drošības padomē – vienīgajā ANO orgānā, kas apveltīts ar varu lemt par bruņota spēka izmantošanu. Pārmetumu spektra otrā galā ir bažas par ANO radīto apdraudējumu valstu suverenitātei un globalizācijas uzspiešanu.

Kritisko vērtējumu virteni varētu turpināt, pat ja par kritikas pamatotību dažos no aspektiem varētu strīdēties, īpaši paturot prātā, ka ANO kā organizācijas iespējas rīkoties diktē ANO dalībvalstu gatavība ļaut ANO rīkoties. Lai tomēr pārāk dziļi neiegrimtu #vissirslikti mentalitātē, šī eseja piedāvā palūkoties uz vienu ANO aspektu no cita skatpunkta un censties atbildēt uz jautājumu, vai un kāds labums ir no ANO, lai panāktu, ka starptautiskie strīdi tiek atrisināti miermīlīgiem līdzekļiem. Meklējot atbildes uz šo jautājumu, esejā tiks aplūkots, kādus juridiski saistošus strīdu risināšanas mehānismus ANO ir radījis un vai tie ir stiprinājuši starptautisko likuma varu.

Apņēmīgi aizsākumi

1945. gadā dibinātā ANO iemieso Otrā pasaules kara uzvarētāju apņemšanos „Nekad vairs” – nekad vairs nepieļaut postošus pasaules karus, nekad vairs nepieļaut kādas cilvēku grupas dehumanizāciju. No šīs apņemšanās izriet arī ANO mērķis, kas definēts ANO Statūtu¹ 1. pantā, proti, „uzturēt starptautisko mieru un drošību [...] un, izmantojot miermīlīgus līdzekļus, noregulēt un atrisināt starptautiskus strīdus”. Tāpat no šīs apņemšanās izriet arī ANO Statūtu 2. pantā

¹ „Apvienoto Nāciju Organizācijas Statūti”, pieņemti 26.06.1945., *Latvijas Vēstnesis* 20 (29.01.2018.).

aprakstītais ANO dalībvalstu pienākums „savās starptautiskajās attiecībās atturēties no draudiem lietot spēku vai spēka lietošanas pret jebkuras valsts teritoriālo neaizskaramību vai politisko neatkarību”. Tādējādi ANO Statūti pēc būtības turpina 1928. gada Vispārējā līguma par izvairīšanos no kara kā politikas instrumenta (*General Treaty for Renunciation of War as an Instrument of National Policy*) jeb Briāna–Kelloga pakta iesākto konceptuālo virzību uz kara aizliegšanu. Jāpiezīmē, ka, reaģējot tieši uz šī 1928. gada līguma pārkāpumu, Amerikas Savienotajās Valstīs tika noformulēta t. s. Stimsona doktrīna, proti, princips, ka agresijas vai bruņota spēka piemērošanas rezultātā radušās valstu teritoriju izmaiņas vai jaunu valstu izveidošana netiek atzīta, savukārt pati Stimsona doktrīna bija viens no konceptuālajiem elementiem Baltijas valstu turpinātības pamatošanai.

ANO dalībvalstu pienākums nelietot spēku strīdu risināšanā, protams, nenozīmē, ka līdz ar to izsīkst jebkādi starpvalstu strīdi; tas nozīmē, ka valstis apņemas šādus strīdus risināt miermīlīgā ceļā. Lai šī apņemšanās nebūtu tikai abstrakta un teorētiska, ir nepieciešama reāla alternatīva bruņotam spēkam, proti, ir nepieciešami strīdu risināšanas mehānismi starptautiskā līmenī, kas vienlaikus ir gan leģitīmi un efektīvi, sniedzot juridiski saistošu rezultātu, gan respektē valstu neatkarību un suverēno līdztiesību. ANO piedāvātā alternatīva spēkam ir neatkarīga tiesa, proti, Starptautiskā tiesa (*International Court of Justice, ICJ*). Šis tad arī ir pirmais labums no ANO starptautisku strīdu miermīlīgā risināšanā – ANO sniedz drošu vietu, kur to darīt.

Tiesas teleoloģija

Starptautiskā tiesa, tāpat kā Ģenerālā asambleja un Drošības padome, ir viena no galvenajām ANO institūcijām. Atbilstoši ANO Statūtu 92. pantam tā ir ANO galvenā justīcijas (*judicial*) institūcija, kuras uzdevums ir izskatīt starpvalstu strīdus un sniegt konsultatīvus viedokļus juridiskos jautājumos. Starptautisko tiesu veido 15 pilna laika tiesneši, kurus komplicētā vēlēšanu procedūrā uz deviņiem gadiem (ar iespēju tikt pārvēlētiem) ievēlē ANO Ģenerālā asambleja un Drošības padome. Ierasti Starptautiskās tiesas sastāvā ir visu piecu ANO Drošības padomes pastāvīgo dalībvalstu izvirzītie kandidāti, taču 2017. gada nogalē uz otro termiņu netika pārvēlēts kandidāts no Apvienotās Karalistes, un viņa vietā tika ievēlēts Indijas izvirzītais kandidāts, savukārt 2023. gadā no Starptautiskās tiesas tika izbalstos Krievijas kandidāts, viņa vietā ievēlot Rumānijas izvirzīto kandidātu.

Paturot prātā esejas mērķi, varētu izvirzīt tēzi, ka Starptautiskās tiesas pastāvēšanas faktā jau ir ietverts labuma potenciāls. Starptautiskā tiesa ir pastāvīga

Starptautiskā tiesa izskata lietu par jaunprātīgu 1948. gada Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvencijas par genocīda nepieļaujamību un sodīšanu par to (Genocīda konvencijas) izmantošanu (Ukraina pret Krieviju) 2023. gada septembrī. Foto: Starptautiskā tiesa (International Court of Justice)

un universāla institūcija, proti, kā strīdu risināšanas mehānisms tā ir izmantojama visdažādākā satura un ģeogrāfijas strīdiem, savukārt procesuālā kārtība ir iepriekš zināma un vienlīdz attiecināma uz visām lietām, nepieļaujot patvaļu un nodrošinot visu pušu līdztiesību. Taču to, vai potenciālais labums kļūst par reālu labumu, iespējams konstatēt tikai tad, ja pievēršas Starptautiskās tiesas praktiskajam darbam, risinot strīdus starp valstīm un sniedzot konsultatīvus viedokļus.

Starptautisku strīdus Starptautiskajā tiesā var nonākt tad, ja valstis tam ir piekritušas, savukārt piekrišana var tikt izteikta trijos veidos. Pirmais piekrišanas veids ir Starptautiskās tiesas obligātās jurisdikcijas atzīšana. Atbilstoši Starptautiskās tiesas Statūtu² 36. panta 2. punktam ikviena Starptautiskās tiesas Statūtu dalībvalsts – proti, ikviena ANO dalībvalsts, jo atbilstoši ANO Statūtu 93. panta 1. punktam visas ANO dalībvalstis vienlaikus ir arī Starptautiskās tiesas Statūtu dalībvalstis –, jebkurā brīdī var deklarēt, ka tā atzīst Starptautiskās tiesas jurisdikciju *ipso facto* par obligātu un bez īpašas vienošanās ar jebkuru citu valsti, kas uzņemas tādas pašas saistības, visos strīdos, kas saistīti ar (1) līguma interpretāciju,

² „Starptautiskās tiesas Statūti”, pieņemti 26.06.1945., *Latvijas Vēstnesis* 20 (29.01.2018.).

(2) jebkuru starptautisko tiesību jautājumu, (3) jebkuru tāda fakta esamību, kas, ja tiktu pierādīts, būtu starptautisko tiesību pārkāpums, un (4) atlīdzības, kas būtu piespriežama par starptautisko saistību pārkāpumu, veidu un apmēru. Iesniedzot šādu deklarāciju, valsts pauž vispārīgu, ar kādu specifisku juridisku jautājumu vai strīdu nesaistītu gatavību pieļaut, ka kāda cita valsts varēs vērsties pret to Starptautiskajā tiesā. Kā izriet no Starptautiskās tiesas Statūtu teksta, šī gatavība visupirms ir balstīta savstarpējībā, jo tikai tāda valsts, kura pati ir atzinusi Starptautiskās tiesas obligāto jurisdikciju, var izmantot šo ceļu, lai vērstos pret citu valsti. Tāpat Starptautiskās tiesas Statūti paredz, ka deklarācijas par jurisdikcijas atzīšanu var izdarīt ar zināmiem savstarpējības nosacījumiem, turklāt deklarāciju var iesniegt uz noteiktu laiku.

Šobrīd deklarācijas par Starptautiskās tiesas obligātās jurisdikcijas atzīšanu ir iesniegušas 74 valstis, to skaitā 23 Eiropas Savienības valstis, arī Latvija, kura savu deklarāciju iesniedza 2019. gada 24. septembrī, pamatojoties uz 2017. gada 30. novembrī pieņemto likumu „Par Starptautiskās tiesas jurisdikcijas atzīšanu”³. Latvijas deklarācijā atzīmējami četri būtiski aspekti. Pirmkārt, deklarācija neapver tos strīdus, par kuriem puses ir vienojušās izmantot citus risinājumus ar saistošu iznākumu, ar „vienošanos” saprotot gan nākotnē iespējamu vienošanos par konkrēta strīda risināšanu, gan jau esošus līgumus, kuros paredzēta strīdu izskatīšanas kārtība. Piemēram, Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas dalībvalstis, to skaitā Latvija, ir vienojušās, ka iespējamie šīs konvencijas pārkāpumi tiek izskatīti Eiropas Cilvēktiesību tiesā, tādēļ, ievērojot Latvijas deklarācijā iekļauto tēzi, iespējamie pārkāpumi Latvijai par konvencijas neievērošanu Starptautiskajā tiesā nevarētu nonākt. Otrkārt, ievērojot nacionālās drošības intereses, Latvijas deklarācijā minēts, ka tā neattiecas uz strīdiem, kas saistīti ar Latvijas bruņoto spēku izvietošanu ārvalstīs vai ārvalstu bruņoto spēku izvietošanu Latvijas teritorijā. Treškārt, Latvijas deklarācijā ir iestrādāti vairāki kritēriji, lai pēc iespējas stiprinātu Latvijas procesuālās pozīcijas iespējamā strīdā, kur Latvija būtu valsts – atbildētāja, tostarp norāde, ka deklarācija attiecas uz strīdiem, kas cēlušies pēc deklarācijas iesniegšanas ANO, un ka deklarācija neattiecas uz strīdiem, kur otra strīdus puse Starptautiskās tiesas obligāto jurisdikciju ir atzinusi tikai attiecībā uz šo strīdu vai tikai šī strīda dēļ. Visbeidzot – Latvijas deklarācija ir vēl viens apliecinājums konsekventi ievērotajam valsts turpinātības principam, jo tajā norādīts, ka šī deklarācija aizstāj Latvijas deklarāciju pie Pastāvīgās starptautiskās tiesas statūtiem, kas stājās spēkā 1935. gada 26. februārī.

³ „Par Starptautiskās tiesas jurisdikcijas atzīšanu”, likums pieņemts 30.11.2017., *Latvijas Vēstnesis* 252 (19.12.2017.); „Par Starptautiskās tiesas obligātās jurisdikcijas atzīšanas deklarāciju”, Ministru kabineta noteikumi pieņemti 27.08.2019., *Latvijas Vēstnesis* 117 (30.08.2019.).

Atzīstot Starptautiskās tiesas obligāto jurisdikciju, valsts labprātīgi pakļaujas Starptautiskās tiesas kontrolei, kas visupirms ir simbolisks apliecinājums, ka valsts atbalsta noteikumos balstītu starptautisko kārtību, kurā strīdi tiek risināti tiesā, nevis ar spēku; tas ir apliecinājums, ka valsts ir gatava kļūt gan par prasītāju, gan atbildētāju. Citiem vārdiem sakot, Starptautiskās tiesas obligātās jurisdikcijas atzīšana ir valsts solījums ne tikai retoriski atbalstīt noteikumos balstītu starptautisko kārtību, bet arī veidot savu rīcību atbilstoši šai kārtībai un prasīt to pašu no citiem. Jo vairāk ir šādu solījumu, jo spēcīgāks ir to tīkls, kas saista valstis un stiprina kolektīvu uzraudzību pār noteikumos balstītas starptautiskās kārtības ievērošanu.

Otrs veids, kā valsts piekrīt strīda nonākšanai Starptautiskajā tiesā, ir tādu starptautisko divpusējo vai daudzpusējo līgumu noslēgšana, kuros Starptautiskā tiesa paredzēta kā domstarpību izšķiršanas mehānisms par visiem jautājumiem, kas izriet no šiem līgumiem. Šādu līgumu ir daudz, un to saturs ir dažāds, tādēļ Starptautiskā tiesa tiek lūgta izteikties par visplašākā spektra starptautisko tiesību jautājumiem. Piemēram, 1979. gada novembrī Amerikas Savienotās Valstis saistībā ar ķīlnieku sagrābšanu ASV vēstniecībā Teherānā iesniedza pieteikumu Starptautiskajā tiesā pret Irānu, pamatojoties uz veseliem četriem starptautiskajiem līgumiem, kas paredz strīdu izšķiršanu Starptautiskajā tiesā, – 1961. gada Vīnes konvencijas par diplomātiskajiem sakariem Papildprotokolu par strīdu obligāto izšķiršanu, 1963. gada Vīnes konvencijas par konsulārajiem sakariem Papildprotokolu par strīdu obligāto izšķiršanu, 1955. gada Amerikas Savienoto Valstu un Irānas līgumu par draudzību, ekonomiskajām attiecībām un konsulārajiem tiesībām un 1973. gada Konvenciju par noziegumu pret starptautiski aizsargātām personām, to skaitā diplomātiskajiem pārstāvjiem, novēršanu un sodīšanu par tiem.

Turklāt jāņem vērā, ka Starptautiskā tiesa neradās tukšā vietā. ANO priekštece Tautu Savienība (*League of Nations*) arī bija izveidojusi strīdu risināšanas mehānismu – Pastāvīgo starptautisko tiesu (*Permanent Court of Justice*), un Starptautiskās tiesas Statūti, kas ir neatņemama ANO Statūtu sastāvdaļa un ir izstrādāti uz Pastāvīgās starptautiskās tiesas Statūtu pamata, vairākās normās pēc būtības paredz, ka Starptautiskā tiesa pārņem Pastāvīgās starptautiskās tiesas uzdevumus. Tādējādi visi strīdi, kas varētu rasties par līgumiem, kuri noslēgti pirms Otrā pasaules kara un kuru izskatīšana bija paredzēta Tautu Savienības Pastāvīgajā starptautiskajā tiesā, šobrīd nonāk Starptautiskajā tiesā. Piemēram, 1976. gadā Grieķija vērsās Starptautiskajā tiesā pret Turciju par kontinentālā šelfa delimitāciju Egejas jūrā, par pamatojumu Starptautiskās tiesas jurisdikcijai izmantojot 1928. gada Vispārējo aktu par starptautisko strīdu miermīlīgu risināšanu (*General Act for the Pacific Settlement of International Disputes*), kura

17. pants paredz, ka strīdi par pušu tiesībām ir nododami Pastāvīgajai starptautiskajai tiesai. Grieķija savā pieteikumā norādīja, ka gan Grieķija, gan Turcija ir pievienojušās šim Vispārējam aktam attiecīgi 1931. gadā un 1934. gadā un ka pieteikuma iesniegšanas brīdī tas starp strīda pusēm joprojām ir spēkā. Starptautiskā tiesa tomēr noraidīja šo Grieķijas argumentu un atzina, ka tai nav jurisdikcijas izskatīt strīdu. Starptautiskā tiesa secināja, ka uz lietu ir attiecināma Grieķijas atruna, ko Grieķija iesniedza, pievienojoties 1928. gada aktam un kurā tā izslēdza

Starptautiskās tiesas obligātās jurisdikcijas atzīšana ir valsts solījums ne tikai retoriski atbalstīt noteikumos balstītu starptautisko kārtību, bet arī veidot savu rīcību atbilstoši šai kārtībai un prasīt to pašu no citiem. Jo vairāk ir šādu solījumu, jo spēcīgāks ir to tīkls, kas saista valstis un stiprina kolektīvu uzraudzību pār noteikumos balstītās starptautiskās kārtības ievērošanu.

no Pastāvīgās starptautiskās tiesas jurisdikcijas strīdus par Grieķijas teritoriālo statusu, tādēļ, ievērojot savstarpējības principu, Grieķija nevar vērsties pret Turciju teritoriālā statusa jautājumos. Šobrīd Starptautiskā tiesa izskata vairākas nozīmīgas lietas, kuras līdz tai nonākušas, pamatojoties uz starptautiskajā līgumā paredzēto strīdu izskatīšanas kārtību. Īpaši izceļama ir lieta, kas uzsākta pēc Ukrainas 2022. gada 26. februāra pieteikuma, vērsties pret Krieviju par ļaunprātīgu 1948. gada Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvencijas par genocīda nepieļaujamību un sodīšanu par to (Genocīda konvencija) izmantošanu.

Arī Latvija ir dalībvalsts vairākos starptautiskajos līgumos, kas paredz strīdu risināšanu Starptautiskajā tiesā. Piemēram, ar Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1990. gada 4. maijā pieņemto deklarāciju „Par Latvijas Republikas pievienošanos starptautisko tiesību instrumentiem cilvēktiesību jautājumos” Latvija atzina par sev saistošiem daudzus starptau-

tiskos līgumus, to skaitā Rasu diskriminācijas izskaušanas konvenciju, kas paredz no līguma izrietošo strīdu risināšanu nodošanu Starptautiskajai tiesai.

Visbeidzot – valsts savu piekrišanu par strīda nodošanu Starptautiskajai tiesai var izteikt, nepārprotami par to nolemjot. Citiem vārdiem sakot, valstis var noslēgt īpašu vienošanos, ka konkrēta strīda izšķiršana tiek nodota Starptautiskajai tiesai. Piemēram, 1967. gadā Vācijas Federatīvā Republika un Dānija parakstīja Īpašo vienošanos par domstarpību starp Dānijas Karalisti un Vācijas Federatīvo Republiku par kontinentālā šelfa delimitāciju Ziemeļjūrā starp Dānijas Karalisti un Vācijas Federatīvo Republiku iesniegšanu Starptautiskajai tiesai (*Special Agreement for the submission to the International Court of Justice*

of a difference between the Kingdom of Denmark and the Federal Republic of Germany concerning the delimitation, as between the Kingdom of Denmark and the Federal Republic of Germany, of the continental shelf in the North Sea). Līdzīgi 1989. gadā Lībijas Valsts (līdz 2023. gadam Lielā Lībijas Sociālistiskā Arābu Tautas Džamahīrija) un Čadas Republika noslēdza Ietvarlīgumu par teritoriālā strīda miermilīgu atrisināšanu (*Framework Agreement on the peaceful settlement of the territorial dispute between the Great Socialist People's Libyan Arab Jamahiriya and the Republic of Chad*), kas paredzēja, ka gadījumā, ja puses gada laikā nespēj šo strīdu atrisināt pašas, tas tiek nodots izlemšanai Starptautiskajai tiesai. Latvija šādas vienošanās līdz šim nav noslēgusi.

Īpašās vienošanās par konkrēta strīda nodošanu Starptautiskajai tiesai ir nozīmīgas divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, ja domstarpību risināšana sarunu ceļā ir izrādījusies sarežģīta, strīda nodošana Starptautiskajai tiesai ļauj valstīm izvairīties no strīda eskalācijas divpusējās attiecībās, tā vietā saņemot neatkarīgas, objektīvas, starptautiski leģitimētas institūcijas noformulētu juridisku risinājumu. Proti, ar īpašo vienošanās tiesāšanās, kas bieži tiek uzskatīta par simbolu strīdnieku nespējai izlīgt, kļūst par apliecinājumu konstruktīvai, uz taisnīgu risinājumu vērstai pieejai. Latvijas praksē īpašās vienošanās iespēja neformāli tika pieminēta konsultācijās ar Igauniju, kad 20. gadsimta 90. gados abas valstis sprieda par jūras robežu noteikšanu Rīgas līcī un centās rast kompromisu starp pretrunīgajām abu valstu zvejniecības nozares interesēm. Pateicoties abu pušu centieniem, sarunas veiksmīgi noslēdzās 1996. gadā, un Starptautiskās tiesas iesaiste nebija nepieciešama. Otrkārt, īpašās vienošanās vislabāk apliecina Starptautisko tiesu kā reālu alternatīvu bruņotam spēkam. Turklāt fakts, ka valstis nepārprotami piekrīt šādam strīda risināšanas mehānismam, būtiski samazina iespēju, ka Starptautiskās tiesas piedāvātais risinājums tiks ignorēts. Spilgts piemērs ir minētais Lībijas un Čadas teritoriālais strīds, kura risināšana sākās kā bruņots konflikts 20. gadsimta 80. gadu beigās, kad Lībijas spēki okupēja teritoriju Čadas ziemeļos, līdz iekšējo nesaskaņu un starptautiskā spiediena rezultātā abas valstis vienojās par uguns pārtraukšanu un strīda atrisināšanu miermīlīgā ceļā. 1990. gadā jautājums tika nodots izlemšanai Starptautiskajai tiesai, kura 1994. gadā februārī pasludināja spriedumu, atzīstot Čadas suverenitāti pār strīdus teritorijām, un jau līdz 1994. gada maijam Lībijas spēki ANO uzraudzībā bija pamestuši okupētās Čadas teritorijas. Citiem vārdiem sakot, prakse sniedz pierādījumus, ka Starptautiskā tiesa patiešām ir alternatīva bruņotam spēkam.

Kā minēts šīs sadaļas iesākumā, līdztekus starpvalstu strīdu risināšanai Starptautiskā tiesa arī sniedz konsultatīvus viedokļus juridiskos jautājumos. Atbilstoši ANO Statūtu 96. pantam ANO Ģenerālā asambleja un Drošības padome var lūgt, lai Starptautiskā tiesa sniegtu konsultatīvu viedokli jebkurā juridiskā jautājumā, savukārt citas ANO institūcijas un specializētās aģentūras var lūgt

Kristīne Līce 2022. gada 25. oktobrī ANO Ņujorkā Starptautisko tiesību nedēļā piedalās diskusijā *Law Not War: A Special Tribunal for the Crime of Aggression*. Foto: no personīgā arhīva

konsultatīvos viedokļus juridiskos jautājumos, kas rodas to darbības sfērā. Kopš Starptautiskās tiesas izveidošanas tā ir lūgta šādā formātā izteikties par daudziem nozīmīgiem jautājumiem. Tā 1996. gadā Starptautiskā tiesa atbildēja uz ANO Ģenerālās asamblejas uzdotu jautājumu par kodolieroču lietošanas vai lietošanas draudu tiesiskumu, secinot, ka šāda lietošana vai lietošanas draudi kopumā būtu pretrunā ar starptautisko tiesību normām, kas piemērojamas bruņotiem konfliktiem, jo īpaši starptautisko humanitāro tiesību normām un principiem, bet vienlaikus uzsverot, ka tā nevar viennozīmīgi izlemt, vai kodolieroču lietošana vai lietošanas draudi būtu tiesiski vai prettiesiski ekstrēmā paš aizsardzības situācijā, kad izšķiras valsts izdzīvošana.⁴ Savukārt 2024. gadā Starptautiskā tiesa sniedza dažādi vērtētu viedokli par tiesiskajām sekām, ko rada Izraēlas politika un prakse okupētajās palestīniešu teritorijās, ieskaitot Austrumjeruzalemi,

⁴ Konsultatīvā viedokļa teksts angļu valodā pieejams Starptautiskās tiesas tiešsaistes vietnē: International Court of Justice, "Legality of the threat or use of nuclear weapons. Advisory opinion of 8 July 1996", skatīts 02.09.2024., <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/95/095-19960708-ADV-01-00-EN.pdf>.

atzīstot, ka Izraēlas īstenotā palestīniešu teritoriju okupācija ir prettiesiska.⁵ Šobrīd Starptautiskā tiesa strādā pie viedokļa atbildē uz ANO Ģenerālās asamblejas jautājumu par valstu pienākumiem saistībā ar klimata pārmaiņām.⁶

Atšķirībā no juridiski saistošajiem spriedumiem, kurus Starptautiskā tiesa pieņem starpvalstu strīdu lietās, konsultatīvie viedokļi, kā to norāda pats nosaukums, nav saistoši. Neskatoties uz to, konsultatīvie viedokļi ir vērtīgs instruments Starptautiskās tiesas arsenālā, jo ļauj tai vispārīgi izteikties par juridisku jautājumu, kas varētu būt aktuāls daudzām valstīm, tādējādi, iespējams, veicinot arī konkrētu strīdu atrisināšanu. Konsultatīvajā viedoklī Starptautiskā tiesa var skaidrot starptautisko tiesību saturu, kas savukārt var palīdzēt valstīm izprast to starptautiskos pienākumus un izvairīties no pārkāpumiem. Citiem vārdiem sakot, Starptautiskās tiesas konsultatīvais viedoklis var kalpot arī kā preventīvs mehānisms starptautisku strīdu novēršanai.

Nepilnības – neizbēgamas vai novēršamas?

Līdztekus labumiem Starptautiskā tiesa neiztiek bez nepilnībām. Dažas no tām ir raksturīgas jebkurai organizācijai, kas atrodas nozares virsotnē un no kuras tādēļ tiek gaidīti izsvērti, rūpīgi pamatoti un autoritatīvi nolēmumi. Tas nozīmē, ka procesi Starptautiskajā tiesā nav ātri, tie var ilgt vairāk nekā desmit gadus. Vienlaikus Starptautiskā tiesa ir pierādījusi, ka nepieciešamības gadījumā tā spēj rīkoties zibenīgi. Piemēram, *LaGrand* lietā, kurā Vācija vērsās pret Amerikas Savienotajām Valstīm par iespējamu 1963. gada Vīnes konvencijas par konsulārajiem sakariem pārkāpumu, jo ASV iestādes nebija informējušas divus aizturētus un vēlāk uz nāvi notiesātus Vācijas pilsoņus par viņu tiesībām sazināties ar Vācijas konsulārajām amatpersonām ASV, Starptautiskā tiesa saņēma Vācijas lūgumu noteikt pagaidu aizsardzības pasākumu 1999. gada 2. martā pulksten 19.30, un jau 3. martā pasludināja savu rīkojumu, uzdodot ASV darīt visu nepieciešamo, lai nepieļautu nāvēssoda izpildi pirms procesa noslēguma Starptautiskajā tiesā.⁷ Savukārt tas, ka lietu skaits

⁵ Konsultatīvā viedokļa teksts angļu valodā pieejams Starptautiskās tiesas tiešsaistes vietnē: International Court of Justice, “Legal consequences arising from the policies and practices of Israel in the occupied Palestinian territory, including East Jerusalem”, skatīts 02.09.2024., <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/186/186-20240719-adv-01-00-en.pdf>.

⁶ Notikumu attīstībai un valstu pozīcijām var sekot Starptautiskās tiesas tiešsaistes vietnē: International Court of Justice, “Obligations of States in respect of Climate Change”, skatīts 02.09.2024., <https://www.icj-cij.org/case/187>.

⁷ Plašāka informācija par lietu angļu valodā ir pieejama Starptautiskās tiesas tiešsaistes vietnē: International Court of Justice, “LaGrand (Germany v. United States of America). Overview of the case”, skatīts 02.09.2024., <https://www.icj-cij.org/case/104>.

Starptautiskajā tiesā ir nesalīdzināmi mazāks nekā, piemēram, Eiropas Savienības tiesā vai Eiropas Cilvēktiesību tiesā, iespējams, ir iemesls, kādēļ Starptautiskajai tiesai nav bijusi vajadzība pārskatīt dokumentu iesniegšanas un apstrādes principus, un Starptautiskā tiesa absolūti lielāko daļu dokumentu joprojām pieņem tikai papīra formā. Taču gan procesa ilgums, gan saziņas forma ir darba organizācijas aspekti, ko Starptautiskā tiesa var pārskatīt, tādēļ tie nav uzskatāmi par nenovērtamām nepilnībām.

No otras puses, ir vismaz trīs Starptautiskās tiesas iezīmes, kas bieži raisa kritiku, bet kas ir cieši saistītas gan ar starptautisko tiesību būtību, gan ar ANO institucionālo uzbūvi. Pirmā iezīme ir Starptautiskās tiesas Statūtu 34. pantā noteiktais, ka tikai valstis var būt puses Starptautiskajā tiesā izskatāmajās lietās. Citiem vārdiem sakot, ne fiziskās vai juridiskās personas, ne starptautiskās nevalstiskās organizācijas nevar nedz kā pieteicēji vērsties Starptautiskajā tiesā, nedz arī būt atbildētāji. Šāda pieeja lielā mērā atspoguļo faktu, ka tikai valstis ir dalībnieces ANO, proti, organizācijā, kuras sastāvdaļa ir Starptautiskā tiesa, un ka valstis joprojām ir suverēnie starptautisko tiesību subjekti, kuru prakse būtiski ietekmē starptautisko tiesību saturu. Kopš Otrā pasaules kara beigām gan ir ievērojami pieaugusi citu starptautisko tiesību subjektu, jo īpaši fizisko personu un starptautisko organizāciju loma, tādēļ Starptautiskās tiesas Statūtos noteiktais nereti ir kritizēts kā mūsdienu situācijai neatbilstošs, taču maz ticams, ka tuvākajā laikā valstis būtu gatavas grozīt Starptautiskās tiesas Statūtus, jo tā būtu arī ANO Statūtu atvēršana.

Otra iezīme ir esejas iepriekšējās rindkopās izklāstītais, ka starpvalstu strīdi Starptautiskajā tiesā var nonākt tad, ja valstis tam ir piekritušas. Tas nozīmē, ka ne visi strīdi, kuriem būtu nepieciešams risinājums, nonāk tiesā. Šī iezīme izgaismo vienu no būtiskākajām nacionālo tiesību sistēmas un starptautisko tiesību sistēmas atšķirībām – ja valsts nacionālo tiesību sistēmā atsevišķas institūcijas ir pilnvarotas izmantot piespiedu mehānismus, lai panāktu uzvedības normu ievērošanu un strīdu atrisināšanu, tad starptautisko tiesību sistēmā valda valstu suverēnā līdztiesība, proti, princips, ka līdzīgam nav varas pār līdzīgu. Tas nozīmē, ka neviena valsts nevar piespiest citu valsti stāties tiesas priekšā, ja vien šī valsts pati tam iepriekš nav piekritusi. Tieši tādēļ ir svarīgi, ka arvien vairāk valstu dažādos starptautiskajos līgumos piekrīt Starptautiskajai tiesai kā strīdu risināšanas mehānismam un arvien vairāk valstu atzīst Starptautiskās tiesas obligāto jurisdikciju.

Trešā Starptautiskās tiesas iezīme ir cieši saistīta ar minēto valstu suverēnās līdztiesības principu. ANO Statūti uzliek valstīm pienākumu pildīt Starptautiskās tiesas nolēmumus lietās, kurās valstis ir puses, taču nekāds mehānisms, lai panāktu nolēmumu izpildi piespiedu kārtā gadījumos, kad valsts tos labprātīgi nepilda, nepastāv. Lai gan ANO Statūti paredz iespēju valstij vērsties ANO Drošības padomē, lai panāktu Starptautiskās tiesas nolēmuma izpildi, vienmēr

pastāv iespēja, ka kāda no Drošības padomes pastāvīgajām dalībvalstīm izmantos veto tiesības, lai bloķētu šāda lūguma virzību. To spilgti ilustrē liktenis, kas piemeklējis Starptautiskās tiesas 2022. gada 16. marta rīkojumu Krievijai apturēt 2022. gada 24. februārī uzsāktu militāro operāciju Ukrainas teritorijā – rīkojums palicis nepildīts. Taču vēlreiz jāuzsver atšķirība starp ANO, ieskaitot Starptautiskās tiesas, gribu un efektivitāti un ANO dalībvalstu gribu un gatavību ļaut ANO būt efektīvai organizācijai – pirmā nevar pastāvēt, ja nav otrās. Citiem vārdiem sakot, lai mainītos ANO, pārmaiņām visupirms jānotiek ANO dalībvalstu nostājās. Latvija var to veicināt, kopā ar līdzīgi domājošām valstīm pacietīgi skaidrojot nepieciešamību prioritizēt starptautisko likuma varu.

Latvijas loma

Uz Latvijas saistību ar Starptautisko tiesu var palūkoties divējādi. Visupirms var pētīt, vai un kā Latvija ir piesaukta Starptautiskajā tiesā iesniegtajos vai pašas Starptautiskās tiesas izstrādātajos dokumentos. Meklējot Starptautiskās tiesas tiešsaistes vietnē, atrodami vairāk nekā 100 dokumentu, kuros minēts Latvijas vārds, to skaitā dokuments, kas iesniegts pašā pirmajā starpvalstu strīdā, ko izskatīja Starptautiskā tiesa. Šis dokuments ir Apvienotās Karalistes 1948. gada 30. jūlija atbilde uz Albānijas pretargumentiem tā sauktajā „Korfu kanāla lietā”, kurā Apvienotā Karaliste vērsās pret Albāniju, uzskatot, ka Albānija ir atbildīga par Albānijas teritoriālajos ūdeņos notikušajiem jūras mīnu sprādzieniem, kuros būtiski cieta Apvienotās Karalistes karakuģi un gāja bojā 44 šo karakuģu komandu locekļi. Lai pamatotu savu argumentu, ka paražu tiesības atzīst karakuģu caurbraukšanas tiesības (*right of passage*) valstu teritoriālajos ūdeņos un Albānija tādēļ nevar pārmest Apvienotās Karalistes karakuģiem Albānijas teritoriālās suverenitātes pārkāpumu, Apvienotā Karaliste atsaucās uz valstu viedokļiem par starptautisko tiesību saturu šajā jautājumā. Latvija tiek īpaši pieminēta, jo atbildēs uz anketām pirms 1930. gada Starptautisko tiesību kodifikācijas konferences Hāgā 15 valstis norādīja, ka atzīst šādas karakuģu tiesības, taču trīs valstis – Amerikas Savienotās Valstis, Bulgārija un Latvija – bija noliegušas šādu

Latvijas pieaugošā iesaiste Starptautiskās tiesas darbā nepārprotami apliecina, ka Latvija neuzskata sevi tikai par starptautisko tiesību patērētāju. Tā vietā Latvija ir gatava gan veidot starptautisko tiesību saturu, gan piedalīties starptautiskās likuma varas aizsardzībā.

tiesību esamību, lai gan Latvijas gadījumā noprotams, ka drīzāk domātas ārvalstu karakuģu tiesības iebruukt ostās vai izmest enkuru teritoriālajos ūdeņos, nevis šķērsot šaurumus, kas savieno atklātās jūras daļas.⁸

Taču daudz svarīgāk ir pievērsties Starptautiskajā tiesā izskatāmajām lietām, kurās Latvija ir iesaistījusies. Pirmā lieta ir Starptautiskās tiesas 2010. gada konsultatīvais viedoklis par Kosovas neatkarības deklarācijas atbilstību starptautiskajām tiesībām. 2009. gada 17. aprīlī Latvija iesniedza savu viedokli, argumentējot, kādu apsvērumu dēļ Latvija uzskata Kosovas deklarāciju par atbilstošu starptautiskajām tiesībām.⁹ Savukārt pirmais starpvalstu strīds, kura izskatīšanā Latvija iesaistījās, ir jau pieminētā Ukrainas uzsāktā lieta pret Krieviju par ļaunprātīgu 1948. gada Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvencijas par genocīda nepieļaujamību un sodīšanu par to (Genocīda konvencija) izmantošanu. Latvijai kā Genocīda konvencijas dalībvalstij ir tiesības izteikties par šīs konvencijas interpretāciju, tādēļ Latvija bija pirmā no 31 valsts, kura 2022. gadā Starptautiskajai tiesai iesniedza deklarāciju par iestāšanos šajā lietā trešās puses statusā.¹⁰ Visbeidzot – 2024. gadā Latvija ir iesniegusi viedokli arī konsultatīvā viedokļa lietā par valstu pienākumiem saistībā ar klimata pārmaiņām.¹¹ Latvijas pieaugošā iesaiste Starptautiskās tiesas darbā nepārprotami apliecina, ka Latvija neuzskata sevi tikai par starptautisko tiesību patērētāju. Tā vietā Latvija ir gatava gan veidot starptautisko tiesību saturu, gan piedalīties starptautiskās likuma varas aizsardzībā.

Nebaidīties no nākotnes

Būtiskākā Starptautiskās tiesas rašanās laikmeta atšķirība no 21. gadsimta sākuma ir daudzie globālie un reģionālie mehānismi, tostarp *ad hoc* un specializētie mehānismi, kas izveidoti kopš Otrā pasaule kara un ko valstis šobrīd var izmantot strīdu risināšanai, piemēram, Starptautiskais Jūras tiesību tribunāls (*In-*

⁸ Sk. International Court of Justice, “The Corfu Channel case. Vol. II. Documents of the writerr priceedhgsr (cont.)”, skatīts 02.09.2024., <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/1/10895.pdf>, 92. rindkopa.

⁹ Lietā iesniegtie valstu viedokļi pieejami angļu valodā Starptautiskās tiesas tiešsaistes vietnē: International Court of Justice, “Accordance with international law of the unilateral declaration of independence in respect of Kosovo. Written proceedings”, skatīts 02.09.2024., <https://www.icj-cij.org/case/141/written-proceedings>.

¹⁰ Lietā iesniegtie valstu viedokļi pieejami angļu valodā Starptautiskās tiesas tiešsaistes vietnē: International Court of Justice, “Allegations of Genocide under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Ukraine v. Russian Federation) – Intervention. Written proceedings”, skatīts 02.09.2024., <https://www.icj-cij.org/case/182/intervention>

¹¹ *Supra* 6.

ternational Tribunal for the Law of the Sea), Pasaules Tirdzniecības organizācijas strīdu risināšanas mehānisms, Eiropas Savienības tiesa, dažādās arbitražas tiesas divpusējo starptautisko līgumu ietvaros. Laikmetu atšķirības svarīgs aspekts ir arī fakts, ka līdztekus starpvalstu strīdu risināšanas mehānismiem ir izveidotas vairākas starptautiskas tiesas un tribunāli individuālās atbildības par smagākajiem starptautiskajiem noziegumiem vērtēšanai. Tā 1993. gada 25. maijā ANO Drošības padome pieņēma lēmumu izveidot Starptautisko bijušās Dienvidslāvijas kara noziegumu tribunālu (*International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia*) – pirmo specializēto tribunālu, kurā kā *ad litem* tiesnesis strādāja arī Latvijas tiesnesis Uldis Ķinis. Īpaši izceļama ir Starptautiskās krimināltiesas (*International Criminal Court*) izveidošana, kura kopš 2002. gada ir pirmā pastāvīgā krimināltiesā starptautiskā līmenī un kuras pirmajā tiesnešu sastāvā 2003. gadā tika ievēlēta arī Latvijas tiesnese Anita Ušacka. Nepieciešamība panākt individuālo atbildību par starptautiskajiem noziegumiem, to skaitā par agresijas noziegumiem, kurus dēvē par pārējo smagāko starptautisko noziegumu aizsākumu, ir īpaši akūta pēc Krievijas pilna mēroga iebrukuma Ukrainā. Krievija nav Starptautiskās krimināltiesas dalībvalsts, un Starptautiskās krimināltiesas Statūti liedz īstenot jurisdikciju pār agresijas noziegumu attiecībā uz Starptautiskās krimināltiesas Statūtus neratificējušo valstu pilsoņiem un teritorijām, tādēļ jau kopš Krievijas iebrukuma pirmajām dienām tiek diskutēts par īpaša tribunāla izveidošanu Krievijas agresijas noziegumam pret Ukrainu, kas būtu vēl viens papildinājums dažādo mehānismu plejādei.

Starptautisko strīdu risināšanas mehānismu daudzums ir gan izaicinājums, jo var sadrumstalot un pat pretstatīt starptautisko tiesību izpratni, gan iespēja, jo mehānismi var papildināt viens otru, aizpildot iepriekš nevērtētas jomas. Starptautiskā tiesa, ko nereti sauc arī par Pasaules tiesu (*World Court*), nekādi nezaudē savu lomu un autoritāti; gluži otrādi, tā ir vienojošā un vadošā institūcija starptautisko tiesību skaidrošanā un attīstībā, jo nevienam citam mehānismam nav tik plaša tvēruma un valstu dalības, tik plašu iespēju veidot tiesu dialogu. Ar valstu, tostarp Latvijas, atbalstu Starptautiskā tiesa var palīdzēt izpildīt ANO dibinātāju apņemšanos „Nekad vairs”.

Jānis Kārklīņš

Latvijas darbs ANO Ženēvā

Ievada vietā

Kad 2000. gadā tiku nozīmēts darbam Ženēvā kā Latvijas pastāvīgais pārstāvis Apvienoto Nāciju Organizācijas (ANO) Eiropas birojā un ANO specializētajās aģentūrās, vaicāju viedokli kādam kolēģim, kuram tajā laikā bija personīgā pieredze gan divpusējā, gan daudzpusējā diplomātijā. Viņa atbilde bija visai pārsteidzoša: divpusējā diplomātija ir konstruktīva (tiek veidotas divpusējās attiecības), daudzpusējā diplomātija ir destruktīva (vēro un analizē situāciju un mēģini „nogalināt” visas idejas, kas ir pretrunā ar valsts nacionālajām interesēm).

Pēc 23 gadu pieredzes daudzpusējā diplomātijā varu teikt, ka šāds vērtējums nav gluži nepareizs, bet noteikti nav vienīgais, kā var aprakstīt daudzpusējo diplomātiju. Es papildinātu, ka daudzpusējā diplomātija normālos apstākļos ir „nāciju parāde”, kur katra valsts, īpaši mazās valstis, mēģina piedāvāt savu ekspertīzi jautājumos, kas atrodas starptautisko organizāciju dienas kārtībā. Mazu valstu priekšrocība bieži ir tā, ka neviens tās netur aizdomās par kādu īpašu interešu veicināšanu vai aizsardzību. Līdz ar to vairākumu starpvaldību procesu ANO vada mazu valstu pārstāvji.

Kas ir ANO, un kāda loma ir ANO Eiropas mītnei Ženēvā

ANO ir starptautiska organizācija ar universālu raksturu, kas tika izveidota 1945. gadā, Otrā pasaules kara beigās, lai nodrošinātu globālu mieru un drošību, veicinātu valstu sadarbību, risinātu ekonomiskās, sociālās un humanitārās problēmas, veicinātu cilvēktiesību ievērošanu pasaulē. ANO tiek uzskatīta par Tautu Savienības, kas beidza savu eksistenci 1946. gada aprīlī, pēcnācēju. ANO galvenā

mītne ir Ņujorkā (ASV), bet tai ir arī vairāki reģionālie centri, no kuriem viens (Apvienoto Nāciju Eiropas mītne – *United Nations Office at Geneva*, UNOG) atrodas Ženēvā, bijušajā Tautu Savienības ēkā.

Ženēva ir īpaša ar to, ka tajā atrodas daudzas ANO specializētās aģentūras un organizācijas struktūrvienības. Tur ir gan ANO augstā cilvēktiesību komisāra (*Office of the High Commissioner for Human Rights*, OHCHR), gan ANO augstā bēgļu komisāra (*United Nations High Commissioner for Refugees*, UNHCR) biroja mītnes. Tāpat tur uzturas Eiropas Ekonomiskā komisija (*United Nations Economic Commission for Europe*, UNECE), Tirdzniecības un attīstības organizācija (*United Nations Conference on Trade and Development*, UNCTAD). Ženēva uzņem arī Starptautisko Darba organizāciju (*International Labour Organization*, ILO), Pasaules Veselības organizāciju (*World Health Organization*, WHO), Pasaules intelektuālā īpašuma organizāciju (*World Intellectual Property Organization*, WIPO), Starptautisko Telekomunikāciju savienību (*International Telecommunication Union*, ITU), Pasaules Meteoroloģisko organizāciju (*World Meteorological Organization*, WMO) un Starptautisko Migrācijas organizāciju (*International Organization for Migration*, IOM). Ženēva ir arī atbruņošanās un bruņojuma kontroles centrs. Tur atrodas ANO Atbruņošanās konference (*Conference on Disarmament*, CD), kā arī vairāku konvenciju sekretariāti – Atsevišķu konvencionālo ieroču konvencija (*Convention on Certain Conventional Weapons*, CCW), Ieroču tirdzniecības konvencijas (*Arms Trade Treaty*, ATT). Starp citām svarīgām ārpus ANO sistēmas organizācijām, kas atrodas Ženēvā, pieminamas Starptautiskā Sarkanā Krusta organizācija (*International Committee of the Red Cross*, ICRC) un Pasaules Tirdzniecības organizācija (*World Trade Organization*, WTO).

Ženēva ir vieta, kur darbs nekad nebeidzas, ja vien neskaita nedēļu starp Ziemassvētkiem un jauno gadu. Dažām valstīm Ženēvā ir trīs diplomātiskās pārstāvniecības (UNOG, WTO un CD), bet Latvijai – viena ar pieciem diplomātiem, kas piedalās visu minēto organizāciju darbā. Ženēvā tiek strādāts pie visdažādākās problemātikas – drošības un bruņojuma kontroles, cilvēktiesību un humanitārajiem, ekonomiskās un sociālās attīstības, veselības un vides aizsardzības, tirdzniecības un tehnoloģiskās attīstības jautājumiem. Liela daļa no Ženēvā paveiktā rod atspoguļojumu ANO Ģenerālās asamblejas lēmumos.

Latvija iestājās ANO 1991. gada 17. septembrī un jau 1992. gadā atvēra savu pārstāvniecību Ženēvā. Pirmā vēstniece ANO Ženēvas birojā bija Sandra Kalniete. Šo rindu autors pārstāvēja Latviju Ženēvā no 2000. līdz 2007. un no 2015. līdz 2020. gadam un bija saistīts ar daudzām iniciatīvām, par kurām tiks runāts tālāk.

Latvijas aktivitātes dažādās ANO struktūrās pēdējo 25 gadu laikā

Iespējams, ka visbūtiskākais Latvijas sasniegums ANO Ženēvā bija 2004.–2005. gadā, kad vēstnieks Jānis Kārklīņš tika ievēlēts par ANO Pasaules informācijas sabiedrības samita (*World Summit on Information Society*, WSIS) Tunisijas fāzes (2005) sagatavošanas komitejas priekšsēdētāju. Pirms tam vēstnieks bija strādājis par šī paša samita Ženēvas fāzes (2003) sagatavošanas komitejas vicepriekšsēdētāju. Priekšsēdētājs faktiski ir galvenais sarunu vadītājs par visiem saturiskajiem jautājumiem samita dienas kārtībā. Samitu organizēja Starptautiskās telekomunikāciju savienības paspārnē, un tas notika divās fāzēs: 2003. gadā Ženēvā un 2005. gadā Tunisijā. Galvenais jautājums, kas tika izrunāts samita pirmajā fāzē, bija digitālās plaisas likvidēšana. Īpaši izveidotā darba grupā tika uzsākts dialogs par interneta pārvaldības principiem.

Tunisijas fāzes galvenais jautājums bija globālā Interneta pārvaldības principu apstiprināšana, kas balstījās uz daudzpusēju pārvaldības modeli (*multi-stakeholder governance model*): valdības, tehniskās kopienas, interneta industrijas, pilsoniskās sabiedrības / interneta lietotāju pārstāvji. Dažas valstis argumentēja par labu starpvaldību interneta pārvaldības modelim, kas ļautu valdībām ne tikai regulēt interneta tehnisko attīstību, bet arī kontrolēt informācijas plūsmas internetā.

Gadsimta sākumā interneta kritiskā infrastruktūra atradās ASV interneta industrijas un tehniskās kopienas pašregulācijā un pašpārvaldē, ko uzraudzīja un attīstības mērķus apstiprināja ASV valdība ASV Tirdzniecības ministrijā. Pašregulācija un pašpārvalde notika, sadarbojoties dažādām organizācijām, kas bija iesaistītas interneta darbības nodrošināšanā. Faktiski to varēja uzskatīt par daudzpusēju pārvaldības modeli ar valdības uzraudzību. Daudzām valstīm, arī Eiropas Savienībai, likās, ka interneta pārvaldību vajadzētu internacionalizēt, nezaudējot tā daudzpusējo raksturu. Pēc intensīvām sarunām izdevās atrast kompromisu, kas apstiprināja daudzpusējas interneta vadības principus un arī apmierināja tās valstis, kas uzstāja uz starpvaldību pārvaldības modeli globālā līmenī, jo ANO ģenerālsēkretārs tika uzaicināts sākt diskusiju par valdību lomu interneta pārvaldībā nākotnē. Šis bija būtisks lēmums, kuru izstrādāja Latvijas vadībā, un tas ir nodrošinājis globālā interneta netraucētu attīstību divu desmitgažu garumā. Sarunu sākumā dažas valstis uzstāja uz formulējumu – aicināt ANO ģenerālsēkretāru sākt pastiprinātu sadarbību (*enhanced cooperation*). Galvenā doma bija aizstāt ASV valdības pārraudzību pār interneta tehniskajiem resursiem ar duča valstu grupas pārraudzību pār šiem resursiem. Ilgstošu un kompleksu sarunu

rezultātā izdevās vienoties par formulējumu – aicināt ANO ģenerālsekretāru uzsākt procesu, kas vedīs pastiprinātās sadarbības virzienā. Taisnības dēļ gan jāsaņem, ka pēc šī formulējuma pieņemšanas, ko var uzskatīt par „konstruktīvas neskaidribas” (*constructive unbiguity*) spilgtu piemēru, ANO ir iztērējusi miljonus sanāksmēs, kurās tiek mēģināts saprast, vai ģenerālsekretārs ir izpildījis samita uzdevumu vai tomēr vēl nav. Reālā dzīvē pāreja no ASV valdības pārraudzības pār interneta resursiem uz daudzpusēju pārraudzību notika pirms deviņiem gadiem, bet ANO par šo jautājumu joprojām tiek laužti šķēpi.

ANO sistēmā pasaules samitu prakse sākās 1992. gadā ar pirmā ilgtspējīgās attīstības samita organizēšanu. Tie ir milzīgi pasākumi, kuros piedalās tūkstošiem dalībnieku, arī valstu un valdību vadītāji, no visas pasaules. Samitus parasti gatavo sagatavošanas komiteja, kurā notiek visas sarunas par noslēguma dokumentiem, lai samits kļūtu par svarīgu komunikācijas pasākumu par attiecīgo tēmu. Bieži sarunas beidzas pusnaktī pirms samita sākuma. WSIS nebija izņēmums. Man bija pagodinājums paziņot par kompromisa sasniegšanu 15 minūtes pirms pusnakts. Sarunu intensitāti raksturoja fakts, ka pirmo un vienīgo reizi man (Latvijas vēstniekam) aizņemtības dēļ bija jāatsaka tikšanās ar Latvijas Valsts prezidenti Vairu Viķi-Freibergu, kas ieradās Tunisā uz samita atklāšanu.

WSIS Tunisas samita sagatavošanas komitejas vadīšana nodrošināja Latvijas tālāku iesaisti ANO digitālās diplomātijas procesos. Viens no samita iznākumiem bija Interneta pārvaldības foruma (*Internet Governance Forum*, IGF) izveidošana ANO ģenerālsekretāra pārraudzībā. Tā bija (un joprojām ir) diskusiju platforma, kuras dalībnieki tiekas reizi gadā un kurā tiek diskutēti visi ar interneta pārvaldību saistītie jautājumi, lai lēmēji no dažādām organizācijām un pārstāvniecības grupām labāk saprastu jautājumu komplekso raksturu un varētu pieņemt pamatotākus lēmumus savās organizācijās. IGF darbā nu jau 20 gadus piedalās gan valdību, gan starptautisko organizāciju, gan interneta industrijas, gan tehniskās kopienas, gan interneta lietotāju pārstāvji. Katru IGF sesiju ANO ģenerālsekretārs rīko dažādās valstīs un kontinentos, bet to gatavo daudzpusējā konsultatīvā grupa (*multi-stakeholder advisory group*, MAG). Pēc WSIS Tunisas samita Latvija piedalījās MAG darbā piecus gadus, bet 2014. un 2015. gadā vadīja MAG darbu. Viens no lielākajiem IGF nopelniem ir tā dalība interneta kritiskās infrastruktūras vienpusējas pārraudzības izbeigšanā. Daudzu

Daudzpusējā diplomātija normālos apstākļos ir „nāciju parāde”, kur katra valsts, īpaši mazās valstis, mēģina piedāvāt savu ekspertīzi jautājumos, kas atrodas starptautisko organizāciju dienas kārtībā.

ANO Pasaules informācijas sabiedrības sanāksmes Tunisas samita atklāšana 2005. gada 16. novembrī Tunisijā. Delegātu uzrunas klausās ANO ģenerālsekretārs Kofi Annans (*Kofi Annan*) (trešais no kreisās), Jānis Kārklīšs (otrais no labās). Foto: Marks Gārtens (UN Photo/Mark Garten)

gadu diskusijas par ASV valdības lomas mazināšanu IGF rezultējās ar būtisku ASV valdības politikas maiņu un līgumattiecību izbeigšanu ar Piešķirto nosaukumu un numuru interneta korporāciju (*Internet Corporation for Assigned Names and Numbers*, ICANN), Kalifornijā bāzētu bezpeļņas organizāciju, kas koordinē domēnu vārdu sistēmas darbību. Kopš 2015. gada var teikt, ka globālie interneta kritiskie resursi tiek pārvaldīti, balstoties uz daudzpusējas pārvaldības principiem, kur ASV valdība ICANN lēmumus var ietekmēt tikai Valdību konsultatīvajā padomē (*Government Advisory Committee*, GAC) ar tādiem pašiem noteikumiem kā citu valstu valdībām. Pateicoties Latvijas līderībai WSIS, tās pārstāvis vadīja ICANN GAC no 2007. līdz 2010. gadam.

2007. gadā Latvija sāka dalību ANO zinātnes un tehnoloģiju komisijā attīstībai (*Commission on Science and Technology for Development*, CSTD), kas ir viena no ANO Ekonomikas un sociālo lietu padomes (*United Nations Economic and Social Council*, ECOSOC) funkcionālajām komisijām. Šī komisija WSIS noslēguma dokumentos tika nozīmēta kā samita lēmumu izpildes pārskata forums. CSTD regulāri analizē informāciju par ANO sistēmas organizāciju paveikto samita lēmumu īstenošanā, kā arī nosaka veicamo nākamajā atskaites periodā.

CSTD arī piedalījās WSIS procesa desmitgades pārskata sanāksmes organizēšanā ANO Ģenerālajā asamblejā. Latvija jau otro gadu desmitu ir CSTD dalībvalsts, tādējādi sniedzot ieguldījumu globālās digitālās nākotnes veidošanā.

Politiski nozīmīgākā organizācija Ženēvā ir Augstā cilvēktiesību komisāra birojs, kas organizē un apkalpo Cilvēktiesību padomes (CTP) darbību. CTP tika izveidota 2006. gadā uz ANO Cilvēktiesību komitejas (CTK) bāzes, lai paaugstinātu cilvēktiesību lomu ANO sistēmas darbībā un veicinātu cilvēktiesību aizsardzību un attīstību pasaulē. Ģenerālā asambleja darbam Padomē ievēlē 47 valstis no dažādām reģionālajām grupām. Ja CTK tikās sešu nedēļu sesijā reizi gadā, tad CTP strādā vismaz 16 nedēļas gadā – trijās Padomes sesijās (pavasārī, vasarā un rudenī), kā arī trijās universālā periodiskā pārskata (UPR) darba grupas sesijās. Universālais pārskats tika iesākts līdz ar CTP dibināšanu, lai piecu gadu laikā novērtētu cilvēktiesību situāciju katrā no ANO dalībvalstīm, tādējādi depolitizējot diskusijas par cilvēktiesībām dažādās pasaules valstīs. Pilnībā šī ideja nav realizējusies, jo CTP joprojām tiek diskutēts par būtiskākajām cilvēktiesību problēmām dažās pasaules valstīs.

Latvija ir ANO Cilvēktiesību komitejas dalībvalsts (1999–2001) un Cilvēktiesību padomes dalībvalsts (2015–2017). 2016. gadā Latvija pildīja CTP vicepriekšsēdētāja funkcijas un strādāja tās birojā, kurā bija prezidents un četri viceprezidenti no katras reģionālās grupas. Biroja uzdevums ir procedurāli un organizatoriski vadīt padomes darbu. 2016. gadā Latvijas vadībā tika izstrādāti CTP darba efektivitātes priekšlikumi, kas CTP darbā tiek ņemti vērā līdz pat šai dienai. 2004. gadā pēc Latvijas delegācijas ierosinājuma tika mainīta CTK priekšsēdētāja vēlēšanu kārtība. Tā rezultātā priekšsēdētājs tika ievēlēts gada sākumā, nevis CTK sesijas pirmajā dienā, kas ļāva jaunievēlētajam priekšsēdētājam izplānot un labāk sagatavoties savas sesijas vadīšanai.

2003. gadā Latvijas delegācija ANO CTK nāca klajā ar iniciatīvu par pastāvīgo ielūgumu izsniegšanu visiem ANO cilvēktiesību mehānismiem (īpašajiem vai tematiskajiem ziņotājiem, neatkarīgajiem cilvēktiesību ekspertiem). Iniciatīvas mērķis bija veicināt sadarbību ar cilvēktiesību mehānismiem un censties ietekmēt valstis, kuras vāji vai nemaz ar tiem nesadarbojās. Iniciatīvas sākumā to atbalstīja aptuveni 40 valstis, bet pēc desmit gadiem atbalstītāju skaits bija pieaudzis līdz 110 valstīm. Tā tiek veicināta, pamatojoties uz ANO Ģenerālās asamblejas rezolūciju, ko Latvijas delegācija Ņujorkā piesaka regulāri līdz pat šim laikam.

2001. gadā ANO Augstā bēgļu komisāra birojs Ženēvā organizēja svinīgu 1951. gada ANO bēgļu konvencijas 50. gadadienas ministru limeņa konferenci. Pēc Latvijas delegācijas ieteikuma, uz šo konferenci uzstāties ar ievaduzrunu tika uzaicināta arī Latvijas Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga, kura Otrā pasaules kara laikā kopā ar ģimeni bija spiesta doties bēgļu gaitās. Pēc prezidentes visai

emocionālās uzrunas, kurā viņa dalījās savās atmiņās par bēgļu laikiem Marokā un aicināja visas valstis līdzietīgi izturēties pret bēgļu vajadzībām un uzturēt globālo bēgļu aizsardzības standartu, ko nosaka 1951. gada konvencija, zālē uzvirvoja ovācijas. Savas 24 gadu daudzpusējās diplomātijas pieredzē kaut ko tādu vairs neesmu piedzīvojis. Divdesmit gadus pēc konferences viens no tās organizatoriem tikšanās reizē par to vēl atcerējās ar savīļņojumu.

2016. gadā Latvija uz diviem gadiem tika ievēlēta par Pasaules intelektuālā īpašuma organizācijas (WIPO) asambleju viceprezidenti. Kad asambleju prezidents atstāja posteni un otrs viceprezidents atsacījās no intereses vadīt asambleju, par asambleju priekšsēdētāju kļuva Latvijas vēstnieks. WIPO ir ANO specializētā aģentūra, kas nodrošina intelektuālā īpašuma aizsardzību un attīstību pasaulē. 2016.–2017. gadā svarīgākie jautājumi bija dizaina tiesību (*design law*) līguma izstrādāšanas diplomātiskās konferences sasaukšana, starpvaldību procesu uzlabošana asambleju gatavošanā un WIPO pārstāvniecību tīkla attīstība dažādās pasaules valstīs. Dizaina tiesību līguma sarunu galvenā tēma bija izņēmumu apstiprināšana jaunattīstības valstīm konvencijas normu izpildē. Asambleju priekšvakarā tās prezidenta vadībā notika pēdējā mirklā sarunas par iespējamajiem kompromisa formulējumiem konvencijas projektā. Sarunas tajā reizē nevainagojās ar panākumiem, bet Latvijas vārds bija visu delegāciju redzeslokā.

Sarunas tajā reizē
nevainagojās ar
panākumiem, bet
Latvijas vārds bija visu
delegāciju redzeslokā.

Gatavojot WIPO asamblejas darbu, Latvija vadīja sarunas par WIPO pārstāvniecību tīkla paplašināšanu. Konkurence starp dalībvalstīm bija liela, un vajadzēja atrast kompromisu starp daudzām konkurējošām interesēm. Lai gan prezidentam neizdevās rast vienošanos par visiem lēmuma aspektiem, tika panākta provizorisks vienošanās par divu WIPO biroju atvēršanu Āfrikas kontinentā (Alžīrijā un Nigērijā). To

definētais pamatuzdevums bija intelektuālā īpašuma kultūras attīstība Āfrikas kontinentā. Jautājuma sensibilitāti noteica fakts, ka pēc starptautiskas organizācijas biroja atvēršanas kādā valstī to aizvērt bez nozīmīgām politiskām sekām organizācijai nav iespējams. Līdz ar to lēmumam par organizācijas klātbūtni dažādos pasaules reģionos jābūt ļoti pārdomātam un nekļūdīgam.

Starptautiskā darba organizācija (ILO) ir ANO specializētā aģentūra, kas nodarbojas ar sociālo un darba tiesību aizsardzību un veicināšanu, starptautisko darba standartu izstrādāšanu. ILO īpatnība ir tās trīspusējās sadarbības modelis. Visi ILO lēmumi, to skaitā konvencijas, ir jāapstiprina gan valdībām, gan darba devējiem, gan arodbiedrībām Starptautiskās darba konferences (SDK) laikā. 2015. gadā par SDK 104. sesijas prezidenti tika apstiprināta Latvijas Labklājības

Pasaules informācijas sabiedrības samita Tunisas fāzes sagatavošanas komitejas priekšsēdētājs, Latvijas pastāvīgais pārstāvis ANO Jānis Kārkliņš tiekas ar ANO ģenerālsekretāru Kofi Annanu 2005. gada 11. oktobrī Ženēvā, Šveicē. Foto: Eskinders Debebe (UN Photo/Eskinder Debebe)

ministrijas valsts sekretāre Ieva Jaunzeme. Līdz ar to Latvija ieguva izcilu redzamību šajā organizācijā. SDK Latvijā organizēja neformālu ministru sanākumi par nodarbinātības drošības un veselības standartu paplašināšanu un to ietekmes palielināšanu mazajos uzņēmumos un mikrouzņēmumos. Sanākumi vadīja labklājības ministrs Uldis Augulis, un bez ILO dalībvalstīm tajā piedalījās ILO ģenerāldirektors Gajs Raiders (*Guy Ryder*), Eiropas Savienības komisāre Marianna Tisena (*Marianne Thyssen*), kā arī sociālie partneri. Pasākums deva iespēju prezentēt Latvijas pieredzi mazo un vidējo uzņēmumu darbības veicināšanai, pilnībā kontrolējot darba drošības un veselības aizsardzības standartu ievērošanu.

Ženēvā atrodas arī Pasaules Veselības organizācijas (WHO) galvenā mītne. WHO ir ANO specializētā aģentūra, kas izstrādā pasaules veselības aizsardzības standartus, nodrošina valstu drošību veselības jautājumos, kā arī veicina valstu sadarbību un informācijas apmaiņu. WHO galvenā lēmēj institūcija ir Pasaules Veselības asambleja, kas sanāk reizi gadā, bet tās starplaikos lēmumus pieņem valde, kurā strādā 34 valstu pārstāvji, kas tiek ievēlēti uz trim gadiem. Laikā no 2006. līdz 2008. gadam valdē strādāja Latvijas eksperts Viktors Jaksons, kurš 2007. gadā pildīja tās vicepriekšsēdētāja pienākumus.

1964. gadā ANO Ģenerālā asambleja pieņēma lēmumu par subordinētas starpvaldību organizācijas – ANO Tirdzniecības un attīstības organizācijas (UNCTAD) – izveidi, kas nodarbotos ar tirdzniecības un attīstības jautājumiem, īpaši jaunattīstības valstīs. Tās mītne atrodas Ženēvā. 2022. gadā Tirdzniecības un attīstības padomes (*Trade and Development Board, TDB*) 69. sesijā par tās priekšsēdētāju uz vienu gadu tika apstiprināts Latvijas vēstnieks ANO Ženēvā Bahtijors Hasans.

ANO sastāvā ir piecas reģionālās ekonomiskās komisijas. ANO Eiropas ekonomiskā komisija (UNECE) atrodas Ženēvā. Tā kalpo gan par ekonomisko jautājumu diskusiju platformu visām Eiropas valstīm, gan ir ievērojama standartu izstrādāšanas platforma dažādās ekonomiskās jomās. Piemēram, liela daļa no pasaules mašīnbūves standartiem tiek izstrādāti UNECE. Organizācijas lēmējorgāns ir UNECE valde, kas sanāk reizi mēnesī. No 2017. līdz 2019. gadam valdes priekšsēdētājs bija Latvijas vēstnieks ANO Ženēvā Jānis Kārklīņš.

Starptautiskā migrācijas organizācija (IOM) tika izveidota pēc Otrā pasaules kara, lai palīdzētu valstīm vadīt migrantu plūsmas. Līdz 2019. gadam tā bija starpvalstu organizācija ārpus ANO sistēmas. Pieaugot migrācijas jautājumu aktualitātei starptautiskajās attiecībās, IOM dalībvalstis lēma par šīs organizācijas iekļaušanu ANO. IOM ir 175 dalībvalstis. Organizācijas galvenais lēmējorgāns ir padome (līdz 2013. gadam izpildkomiteja). 2004. gadā IOM priekšsēdētājs bija Latvijas vēstnieks Ženēvā.

Latvija ir bijusi aktīva dažādos bruņojuma kontroles procesos. Atrodoties Austrumeiropas reģionālajā vēlēšanu grupā, kuras dalībvalstis nav pārlieku aktīvas ANO procesu vadīšanas jautājumos, Latvijai ir bijusi iespēja sevi apliecināt arī šajā jomā.

Vairākas reizes šajā gadsimtā Latvijas vēstnieki Ženēvā ir vadījuši Atsevišķu konvencionālo ieroču konvencijas (CCW) vai tās papildinātā otrā protokola par kājnieku mīnām dalībvalstu sanāksmes. Gadsimta sākumā CCW konvencijas ietvaros tika nodibināta dalībvalstu ekspertu grupa (*group of government experts, GGE*) kasešu munīcijas lietošanas reglamentēšanas jautājumos. Kasešu munīcijas lietojumam ir paliekošas negatīvas humanitārās sekas, jo ne visas šī veida munīcijas sprāgstelementi eksplodē kasešu bumbas nomešanas laikā. Par nesprāgušo elementu upuriem bieži kļūst mierīgie iedzīvotāji, īpaši bērni, vēl ilgi pēc militārā konflikta beigām. Starptautiskais Sarkanais Krusts iestājās par šī munīcijas veida izmantošanas aizliegumu. GGE militārie un humanitāro jautājumu eksperti diskutēja par apakšmunīcijas tehniskajiem parametriem, kas pēc noteikta laika ļautu nesprāgušajiem elementiem pašneitralizēties. Latvija pārņēma šīs dalībvalstu ekspertu grupas vadību 2007. gadā. Lai gan prezidentūras beigās nācās konstatēt, ka kasešu munīciju ražotāju un lietotāju valstu pozīcijas ir nesa-

mierināmi atšķirīgas no kasešu munīciju aizliegt gribošo valstu pozīcijām, GGE neveiksme noveda pie tematikas atdalīšanās no CCW procesa un Kasešu munīcijas aizlieguma liguma noslēgšanas 2008. gadā konferences laikā Oslo. Eiropas Parlaments tajā pašā gadā pieņēma rezolūciju, aicinot visas Eiropas Savienības dalībvalstis pievienoties Oslo konvencijai. Pašlaik konvencijai ir 112 dalībvalstis, to skaitā Lietuva.

2018. gadā tika uzsāktas CCW sarunas par letālo autonomo ieroču sistēmu (*lethal autonomous weapons*, LAWS) lietošanas regulējumu. Sarunu par iespējamā konvencijas papildprotokola izstrādi sagatavošanai tika izveidota dalībvalstu ekspertu grupa. Šī darba grupa sprieda par LAWS teorētiskajiem aspektiem, meklēja pozīciju saskarsmes punktus par ieroču autonomijas līmeņa definīciju, kas kļūtu par pamatu konvencijas protokola regulācijas tvērumam. Sakarā ar mākslīgā intelekta strauju attīstību pēdējo 10 gadu laikā, bažas par tā militāru lietojumu ir paudušas daudzas humanitārās un nevalstiskās organizācijas. Vairākas no tām apvienojās apvienībā *Stop killer robots* un aktīvi lobēja par LAWS izmantošanas aizliegumu. Dalībvalstu militārie eksperti darba grupā analizēja letālo ieroču lietojumu no militārā, humanitārā un juridiskā redzes punkta. Bija valstis, kas argumentēja, ka pilnīga autonomija ieroču sistēmās nav sasniegta, tāpēc process pārtraucams. Priekšsēdētāja uzdevums bija rast veidu, lai turpinātu izpētes sarunas ar mērķi veicināt dažādu valstu ekspertu pozīciju tuvināšanos. Ja pirmais GGE priekšsēdētājs (Indijas vēstnieks Atbrūšanās konferences) ierosināja strādāt pie LAWS lietošanas principu formulējuma, tad Latvijas prezidentūra 2020. gadā aicināja dalībvalstis iesniegt komentārus, kā tās apstiprinātos 10 principus iedzīvinātu nacionālajā praksē. Laikā, kad valstu viedokļi par papildprotokola vajadzību bija atšķirīgi, šāda pieeja ļāva prezidentūrai veikt komentāru apkopojumu un uz tā bāzes sagatavot augsni iespējamajam papildprotokola tekstam. Daudzpusējās diplomātijas sabiedrotais ir pacietība un nestandarta gājieni, kas ļauj tuvoties iecerētajam mērķim, nepārkāpjot galveno spēlētāju iezīmētās sarkanās līnijas.

Daudzpusējās
diplomātijas sabiedrotais
ir pacietība un
nestandarta gājieni, kas
ļauj tuvoties iecerētajam
mērķim, nepārkāpjot
galveno spēlētāju
iezīmētās sarkanās
līnijas.

2019. gadā Latvija vadīja Ieroču tirdzniecības liguma (ATT) dalībvalstu ikgadējo konferenci. Līgums stājās spēkā 2014. gada 24. decembrī pēc tā ratifikācijas 50 pasaules valstīs, un tā mērķis ir regulēt starptautisko konvencionālo ieroču tirdzniecību un ierobežot nelegālu ieroču tirdzniecību pasaulē. Latvijas prezidentūras mērķis bija tās laikā sasniegt 100 dalībvalstu skaitu, kā arī padziļināti

izrunāt nelegālās ieroču tirdzniecības ietekmi uz dažādu dzimumu pārstāvjiem, kā arī seksuālās vardarbības izpausmes bruņotajos konfliktos un to radītās sekas. Dalībvalstu sanāksmē 2019. gada augustā ar uzrunu par šo jautājumu uzstājās Latvijas prezidente Vaira Viķe-Freiberga, kas uzsvēra, ka nelegāla ieroču tirdzniecība ietekmē abu dzimumu pārstāvjus, lai gan ietekmes izpausmes var būt ļoti dažādas.

Noslēguma vietā

Atskatoties uz pēdējo 25 gadu vēsturi ANO Ženēvā, Latvijas bilance ir visai ievērojama. Laikam būtu vieglāk uzskaitīt ANO specializētās aģentūras un starpvaldību procesus, kurus Latvija nebūtu vadījusi šajā laikā. Latvijas vēstnieku un diplomātu aktivitāte ir nodrošinājušas Latvijas delegācijas atpazīstamību un reputāciju. Un viss iepriekš minētais ir apliecinājums manai sākotnējai tēzei, ka daudzpusējā diplomātija ir kā „nāciju parāde”. Katrs sevi cenšas parādīt no labākās puses. Latvijai Ženēvā tas ir izdevies.

V

IEGULDĪJUMS
MULTILATERĀLISMĀ –
GLOBĀLĀ ATTĪSTĪBA,
CILVĒKTIESĪBU
AIZSARDZĪBA
UN DARBĪBA
STARPTAUTISKAJĀS
MISIJĀS

„Cilvēktiesības ir atbilde uz lielajiem izaicinājumiem”

Intervija ar Ilzi Brands-Kehris

Ar **Ilzi Brands-Kehris**, cilvēktiesību ekspertu, EDSO Augstā komisāra mazākumtautību jautājumos biroja direktori (2011–2014), šobrīd ANO ģenerālsekretāra palīdzi cilvēktiesību jautājumos, sarunājas Valsts prezidenta padomniece likumdošanas un starptautisko tiesību jautājumos Kristīne Līce.

Šī grāmata veltīta Latvijas ekspertu un Latvijas profesionāļu darbam Apvienoto Nāciju Organizācijas (ANO) sistēmā. Tava pieredze šajā ziņā ir unikāla, jo esi bijusi ievēlēta ANO Cilvēktiesību komitejā kā Latvijas izvirzīta kandidāte, savukārt kopš 2020. gada janvāra esi augstā amatā – ANO ģenerālsekretāra palīdze cilvēktiesību jautājumos (*United Nations Assistant Secretary-General for Human Rights*) un vadi ANO Augstā cilvēktiesību komisāra biroju Ņujorkā. Kāds ir bijis Tavs ceļš uz ANO? Kā ir veidojušās Tavas zināšanas un pieredze cilvēktiesību jomā?

Ar cilvēktiesību jautājumiem sāku strādāt tieši Latvijā. 1991. gadā, kad pirmo reizi ieradās Latvijā ar Zviedrijas Ārlietu ministrijas atbalstu, domāju, ka strādāšu politikas zinātnē, jo ārpolitikas pētniecība ir mana specializācija. Latvija tobrīd stiprināja savu atjaunoto demokrātiju, un ļoti ātri bija redzams, ka valsti nevar demokratizēt bez cilvēktiesībām. Mana motivācija pievērsties tieši cilvēktiesību aspektam bija ļoti vienkārša – gribēju saprast, kā cilvēktiesības ļauj uzlabot reālo dzīvi. Šī pieeja ir gājusi cauri visai manai profesionālajai dzīvei, arī Eiropas Padomē (EP), Eiropas Drošības un sadarbības organizācijā (EDSO) un Eiropas Savienības (ES) Pamattiesību aģentūrā.¹

¹ 2003.–2007. gadā Ilze Brands-Kehris bija Eiropas Savienības Rasisma un ksenofobijas uzraudzības centra valdes locekle (2004.–2007. gadā arī valdes vicepriekšsēdētāja); 2006.–2012. gadā – eksperte un pirmā viceprezidente Eiropas Padomes Konsultatīvajā komitejā par Vispārējo konvenciju par nacionālo minoritāšu aizsardzību; 2007.–2012. gadā – Eiropas Savienības Pamattiesību aģentūras valdes locekle, 2010.–2012. gadā valdes priekšsēdētāja; 2011.–2014. gadā – EDSO Augstā komisāra mazākumtautību jautājumos biroja direktore.

Strādājot reģionālajās organizācijās, arvien vairāk uzmanības pievēršu globālo un reģionālo procesu mijiedarbībai. Ziņkārība mudināja izprast vēsturisko ANO Vispārējo cilvēktiesību deklarāciju, un tā pierāda, cik aplami teikt, ka cilvēktiesības ir Rietumu uzspiests koncepts. Gluži pretēji – ANO Vispārējo cilvēktiesību deklarāciju pieņēma valstis no visdažādākajām kultūrām.²

2017. gadā biju pirmā Latvijas eksperte, kas tika ievēlēta kādā no ANO cilvēktiesību līgumu uzraudzības komitejām – ANO Cilvēktiesību komitejā, kura uzrauga Starptautiskā pakta par pilsoņu un politiskajām tiesībām ieviešanu. Vēlēšanu kampaņā Latvija iesaistījās valstiskā līmenī, kampaņu organizēja Latvijas Ārlietu ministrija, un sadarbībā ar tobrīd Latvijas pastāvīgās pārstāvniecības ANO Ņujorkā darbiniekiem – vēstnieku Jāni Mažeiku un diplomāti Agnesi Vildi – tika sarīkotas manas tikšanās ar teju visām ANO dalībvalstīm, lai iepazīstinātu ar manu kandidatūru. Rezultātā no reģionālajām organizācijām nonācu globālajā.

Ar ANO biju strādājusi jau iepriekš, taču ievēlēšana ANO Cilvēktiesību komitejā deva iespēju redzēt šo organizāciju no iekšpuses. Man patika eksperta darba neatkarība, runājot ar valstīm par cilvēktiesību jautājumiem, kas bieži ir sensitīvi. ANO Cilvēktiesību komitejā strādā eksperti ar ļoti dažādiem viedokļiem un pārstāv dažādas tiesību sistēmas, tādēļ ļoti noderēja pieredze reģionālajās organizācijās, veidojot kopīgu izpratni. Taču bija arī jāvērtē, cik tāl globālā līmenī var izmantot un atsaukties uz EP, EDSO pieeju.

Kā nonāci pie kandidēšanas uz ANO ģenerālsēkretāra palīga amatu? Kāds bija atlases process?

Es pat nebiju pamanījusi, ka izsludināta šī vakance, bet kolēģi pastāstīja un ie-teica pieteikties [smejas]. Es pazinu iepriekšējo ģenerālsēkretāra palīgu cilvēktiesību jautājumos³, un man šķita, ka tas ir ideāls darbs – Ņujorkā, kur ir visas ANO dalībvalstis un kur tādēļ notiek svarīgākie politiskie procesi, pārstāvēt ANO augsto cilvēktiesību komisāru, jo šis darbs ļauj apvienot gan politikas analīzi, gan darbu ar cilvēktiesībām.

Ģenerālsēkretāra palīga amats ANO sistēmā ir augsts, tādēļ daudziem šķiet, ka kandidātu izvēlē dominē politiskie apsvērumi un nepieciešamība sasniegt ģeopolitisko līdzsvaru. Tas tā nav. Vairākos ANO ģenerālsēkretāra vietnieku (*Under-Secretary General*) amatos tradicionāli tiek iecelti ANO Drošības padomes

² 1948. gada 10. decembrī „par” ANO Ģenerālās asamblejas rezolūciju, kas ietvēra Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas tekstu, balsoja 48 no 58 tābrīža ANO dalībvalstīm, to skaitā Āzijas, Āfrikas un Latīņamerikas valstis. Astoņas valstis, arī PSRS, balsojumā atturējās. „Pret” nebalsoja neviena valsts.

³ ANO ģenerālsēkretāra palīga cilvēktiesību jautājumos amats tika izveidots 2010. gadā, Ilze Brands-Kehris ir trešā persona, kas pilda šī amata pienākumus.

Ilze Brands-Kehris 2023. gada 21. martā uzrunā ANO Ģenerālo asambleju Starptautiskajai rasu diskriminācijas izskaušanas dienai veltītajā sanāksmē. Foto: Rīks Badžornass (UN Photo/Rick Bajornas)

pastāvīgo dalībvalstu pārstāvji, piemēram, miera uzturēšanas jautājumos ģenerālsekretāra vietnieks ir francūzis, ekonomiskajos jautājumos – Ķīnas kolēģis. Taču ģenerālsekretāra palīga cilvēktiesību jautājumos amatu centās „noturēt prom no politikas”.

Es nezinu, cik kopā bija pieteikumu uz amatu, bet gana daudz. Mani kā kandidāti intervēja atlases komisija, kurā bija arī ANO ģenerālsekretāra vietnieks. Spriežot pēc intervijas, galvenais, ko komisija vērtēja, bija kandidātu pieeja jūtīgiem cilvēktiesību jautājumiem. ANO nav nevalstiska organizācija, tādēļ ANO jāspēj veidot dialogu un jāprot izmantot zināmu diplomātiju, saglabājot principus. Tādēļ tika vērtēts, kā kandidāts prastu pārstāvēt ANO. Ir gana daudz valstu, kurās ANO nav piekļuves „uz vietas”, piemēram, ANO ekspertiem tiek liegts iebraukt valstī vai arī tiek liegts apmeklēt konkrētus valsts reģionus. Kā tad strādāt? Skaidrs, ka nevalstiskās organizācijas grib „skaļāku” ANO, bet ir arī „klusā diplomātija”. Šo pieeju savulaik daudz izmantoja EDSO augstais komisārs minoritāšu jautājumos (2007–2013) Knuts Volebeks (*Knut Vollebæk*), ar kuru es biju strādājusi.

Apraksti, lūdzu, savu darba ikdienu. Kam velti visvairāk laika? Vai bieži dodies komandējumos?

Grūti izveidot vispārīgu darba dienas aprakstu, bet skaidrs ir viens – strādājam daudz vairāk nekā astoņas stundas dienā. ANO Augstā cilvēktiesību komisāra birojs ir pārstāvēts vairāk nekā 100 valstīs, savukārt Ņujorkā tas ir pārstāvēts tādēļ, ka tieši Ņujorkā norisinās ANO svarīgākā politiskā dzīve, Ņujorkā ir teju visu ANO dalībvalstu pārstāvniecības, te koncentrējas arī lielie tematiskie jautājumi. Cilvēktiesībām jābūt kopā ar politiskajiem, ekonomiskajiem jautājumiem, ar tematiskajiem procesiem, piemēram, attīstības sadarbību, kas tiek koordinēti no Ņujorkas.

Ikdienā vislielākais laiks tiek veltīts esošām un topošām krīzes situācijām. Šobrīd tās ir Gaza, Rietumkrasts, okupētās palestīniešu teritorijas, par tām diskutē ANO Drošības padome, kurā esmu sniegusi ziņojumus.⁴ Arī Ukraina ir nemainīga prioritāte. Ukrainā mums ir laba pārstāvniecība uz vietas, saņemam kvalitatīvu informāciju. Tāpat esam iesaistīti Drošības padomes mandātu izpildē, daudzos ir cilvēktiesību komponente līdztekus drošības un miera jautājumiem. Galvenais uzsvars ir uz krīzes risināšanu, kur izmantojam tieši to pieeju, ko mīnēju sākumā, – lai cilvēktiesības ir neatņemama risinājuma sastāvdaļa. Tā tas bija Mali, Dienvidsudānā, Centrālāfrikas Republikā, Kongo Demokrātiskajā Republikā.

Daudzi komandējumi ir smagi. Ziņas var izlasīt, ekrānā var redzēt attēlus, bet aizbraukt – tā ir cita lieta, jo tikai tad pa īstam var saprast, cik sarežģīta ir situācija, cik dažādi ir cilvēki. Redzu nabadzību, tiekos ar vardarbības upuriem, bēgļiem. Brīžiem šķiet neticami, ka cilvēki turpina izdzīvot. Var tikai apbrīnot dzīves spēku. Katru reizi tas ir atgādinājums, kādēļ daru šo darbu, un motivācija turpināt, jo to vienkārši vajag.

Mana komanda ir arī komunikācijas kanāls. Daudzām valstīm pārstāvniecībās ANO Ņujorkā strādā cilvēki, kuriem ir sakari ar ietekmīgām iestādēm šajās valstīs. Pati esmu runājusi ar atsevišķu valstu pārstāvjiem un aicinājusi, piemēram, atlikt nāvessoda izpildi, jo nāvessodus joprojām piespiež pat tiem, kuri nozieguma izdarīšanas brīdī nav pilngadīgi. Bet pat citā kontinentā esošam cilvēkam var palīdzēt arī tad, ja atrodos Ņujorkā. Labi kontakti un komunikācija var reāli ietekmēt situāciju, jo visām valstīm ir svarīga to starptautiskā reputācija. Nevalstiskās organizācijas ļoti iebilst, ja dažādu ANO cilvēktiesību formātu vadībā, piemēram, ANO Cilvēktiesību padomes priekšsēdētāja amatā, nonāk valstis, par kurām tiek uzskatīts, ka tās pārkāpj cilvēktiesības. Taču jāatceras, ka jau ar lēmumu kandidēt uz šādu vadību valsts ir nolēmusi pievērst

⁴ Saruna notiek 2024. gada jūnija beigās.

uzmanību cilvēktiesībām, valsts neignorē Ženēvu, kur koncentrētas ANO cilvēktiesību institūcijas, valsts dod konkrētus solījumus (*pledges*), ko tā darīs cilvēktiesību situācijas uzlabošanai, tiek pārskatīti likumi. Tas viss patiešām var mainīt situāciju šajā valstī.

ANO izveidošanas pamatā ir arī apņēmība vēlreiz „apliecināt ticību cilvēka pamattiesībām”. Kāds ir Tavs viedoklis – vai ANO ir izdevies sniegt šo apliecinājumu? Vai šāds apliecinājums jebkad var tikt uzskatīts par sasniegtu, jo cilvēktiesību ievērošana un aizsardzība ir nepārtraukts process?

2020. gadā ANO svinēja savu 75. gadadienu, tika publicēta arī aptauja par ANO vērtējumu, un liela daļa respondentu, to skaitā jaunieši, norāda tieši cilvēktiesību attīstību kā ANO galveno ieguldījumu un globālo lomu.

Cilvēktiesības, tāpat kā demokrātija, ir process, nekur nav utopijas. Pasaulē konfliktu ir arvien vairāk, taču vietās, kur cilvēktiesības tiek labi ievērotas, konfliktu ir daudz mazāk. Mērķis ir pieeja visām cilvēktiesībām, arī sociālajām, ekonomiskajām, kultūras. Par tiesībām uz attīstību ir atšķirīgāki viedokļi – ko šīs

tiesības īsti nozīmē? Parāli veidojas jaunas tiesības – uz tīru, veselīgu, ilgtspējīgu vidi. ANO sistēmā cilvēktiesības ir viens no trim lielajiem pīlāriem, pārējie ir miers, drošība un attīstība. Cilvēktiesībām gan ir vismazāk resursu, starp pīlāriem tās ir kā „mazais brālis”, jo visvairāk ANO resursu tiek veltīti miera uzturēšanai.

Cilvēktiesības, tāpat kā demokrātija, ir process, nekur nav utopijas.

Pasaulē konfliktu ir arvien vairāk, taču vietās, kur cilvēktiesības tiek labi ievērotas, konfliktu ir daudz mazāk.

2024. gada septembrī plānots Nākotnes samīts⁵, kurā paredzēts pieņemt Nākotnes paktu ar piecām nodaļām. Cilvēktiesības un dzimumu līdztiesība ir horizontālas tēmas visās nodaļās, bet tās jāapskata arī kā patstāvīgi jautājumi, kurus nepieciešams stratēģiski nodrošināt, lai

ANO patiešām balstītos uz solījumu, ka cilvēktiesības ir pašā centrā visā ANO darbā. Tieši tādēļ mana komanda iesaistās drošības un attīstības jomās – lai stiprinātu cilvēktiesības balstītu pieeju. Lai sasniegtu mieru, cilvēktiesības vijas cauri visiem posmiem, no miera veidošanas (*peacebuilding*) līdz attīstībai, kur parādās jau jauni cilvēktiesību izaicinājumi, jo nevienlīdzība, sociālo tiesību neievērošana neved pie noturīgas attīstības. Mēs ļoti cenšamies, lai izprastu un ieviestu ANO solījumu.

⁵ Informācija par Nākotnes samitu angļu valodā pieejama ANO tiešsaistes vietnē: United Nations, <https://www.un.org/en/summit-of-the-future>.

Ilze Brands-Kehris vizītē Mali 2021. gada martā. Foto: UN Photo

Taču cilvēktiesības nav tikai ietvars, tās ir arī rezultāts un, atklāti sakot, arī atbilde uz lielajiem izaicinājumiem. Šobrīd jau runājam par, piemēram, cilvēktiesību ekonomiku, kurā cilvēktiesības ir lēca, caur kuru skata ekonomikas politikas lēmumus, lai apzinātos šo lēmumu ietekmi uz cilvēktiesībām – uz cilvēkiem. Tieši tāda pati ir cilvēktiesībās balstītā budžeta veidošana – nepieciešami dati, analīze par ietekmi uz cilvēktiesībām. Kovida pandēmija bija atgādinājums, ka uz sarežģītiem jautājumiem nav iespējams atrast izolētas atbildes, tās nevar atrast, ja domā tikai reģionāli. Tas pats attiecas uz klimata pārmaiņām, piesārņojumu. ANO kā globāla institūcija šajā ziņā ir labs forums.

Kādu ieguldījumu var sniegt cilvēktiesības? Agro brīdināšanu par krīzēm. Cilvēktiesību pārkāpumi norāda uz spriedzi, iespējamu konfliktu. Priekšvēlēšanu periodos, un tādu 2024. gadā ir ļoti daudz, saasinās cilvēktiesību jautājumi, un tas var dot norādes, kurā virzienā var attīstīties krīze.

Šobrīd daudz intensīvāka ir kļuvusi diskusija par ANO reformu, taču to jo-projām ir ļoti grūti virzīt uz priekšu. Runājot par ANO efektivitāti, gribu uzsvērt, ka jānošķir ANO kā dalībvalstu kopums no institucionālā ANO – ģenerālsekretārs, dažādās ANO aģentūras. Tiek kritizēta ANO Drošības padomes – vienas no galvenajām ANO institūcijām, kuru veido 15 dalībvalstu pārstāvji, – nespēja pienācīgi reaģēt uz Krievijas iebrukumu Ukrainā, kamēr ANO ģenerālsekretārs ļoti ātri reaģēja uz šo iebrukumu, nosaucot to par ANO Statūtu pārkāpumu. Šāda

reakcija ir reta. Savukārt ANO aģentūru darbu daudzi cilvēki gluži vienkārši neredz un neapzinās, lai gan šis darbs ir ļoti svarīgs.

Paturpinot par Ukrainu. Esam vairākkārt ziņojuši par situāciju Ukrainā, kur uz vietas atrodas monitoringa misija. ANO sniegtajai informācijai ir augsta ticamība, jo tā tiek pārbaudīta pēc noteiktas metodoloģijas. Protams, situāciju okupētajās Ukrainas teritorijās ir grūtāk izvērtēt, jo Krievija neļauj ANO ekspertiem apmeklēt šīs teritorijas, bet mēs turpinām runāt ar cilvēkiem, ievākt un pārbaudīt ziņas. ANO ir milzīga loma ne tikai politiskajā procesā, bet arī informācijas iegūšanā un pārbaudē. Ukrainā mēs dokumentējam cilvēktiesību pārkāpumus, un šīs ziņas būs nepieciešamas ceļā uz atbildības nodrošināšanu, šīs ziņas var būt noderīgas tiesu procesos gan starptautiski, gan atsevišķās valstīs, kuras uz universālās jurisdikcijas pamata izmeklē lietas par noziegumiem pret Ukrainu.

Vai, Tavuprāt, šobrīd nostiprinās vispārējās (universālās) cilvēktiesības vai, gluži pretēji, tās kļūs reģionālas un relatīvas?

Tas ir ļoti būtisks jautājums – vai cilvēktiesības ir universālas vai reģionālas. Valstis vienmēr ir bijusi sava veida paralēla uztvere, no vienas puses saprotot cilvēktiesību universalitāti, no otras – uzsverot savu sarežģīto vēsturi. Pēdējos 20 gados tik bieži nedzirdēja tēzi, ka cilvēktiesību saturs ir atkarīgs no valsts vēstures un kultūras specifikas, taču šobrīd šī aplamā pieeja atkal sāk izplatīties. Protams, neviena valsts jau neapgalvo, ka tā ir pret cilvēktiesībām. Tā vietā valstis cenšas pierādīt, ka to vēsture un kultūra ir pietiekami iemesli, lai pielāgotu cilvēktiesību saturu un valstu pienākumus tās aizsargāt. Īpaši šī pieeja parādās diskusijās par tiesībām uz attīstību, par LGBT personu tiesībām, un saspilējums noved pie kulturālā relativisma argumenta. Tomēr svarīgi atgādināt, cik aplami ir iet pret universālām vērtībām. Valsts vēsturei, kultūrai ir sava loma, bet tās neatceļ cilvēktiesības.

2023. gada decembrī Ženēvā valstis izteica vairāk nekā 150 dažādas apņemšanās cilvēktiesību jomā. Manuprāt, tas apliecina, ka tās labi apzinās cilvēktiesību universalismu. Tāpat tas apliecina nepieciešamību strādāt visos reģionos. Latīņamerikā ir Amerikas Cilvēktiesību tiesa, kura vairākos jautājumos, piemēram, par tiesībām uz tīru apkārtējo vidi, ir ļoti progresīva. Eiropa var mācīties. Savukārt Āfrikā ir spēcīga Āfrikas Cilvēku un tautu tiesību harta, kuras ievērošanu uzrauga Āfrikas Cilvēku un tautu tiesību tiesa. Mana komanda cieši sadarbojas ar Āfrikas Savienību, īstenojam vairākus projektus par cilvēktiesību ievērošanu miera uzturēšanas pasākumos. Piemēram, Sāhelas reģionā šādus projektus uzsāka pirms pieciem gadiem, līdztekus militāriem soļiem miera uzturēšanā analizējot arī ietekmi uz cilvēktiesībām. Tam visam pamatā ir ticība, ka var nostiprināt universālās vērtības.

ANO bija pirmā globālā starptautiskā organizācija, kurā Latvija iestājās pēc neatkarības atjaunošanas – 1991. gada 17. septembrī. Kā Tu vērtē Latvijas un ANO mijiedarbību cilvēktiesību jomā?

Manuprāt, tas bija ļoti svarīgi – ka Latvija tik ātri iestājās ANO un pievienojās nozīmīgākajām ANO cilvēktiesību konvencijām. Tikpat nozīmīga ir konstruktīva iesaiste dialogā ar ANO institūcijām. Dialogs var attīstīties gan uz augšu, gan leju, taču ar savu atvērtību dialogam Latvija ir ieguvusi politisku uzticamību. Jautājums par mazākumtautību tiesībām vairs nav tik redzams, ir sasniegts būtisks progress cilvēktiesību ievērošanā slēgta tipa iestādēs (ieslodzījuma vietās, psihiatriskajās slimnīcās).

Taču vienlaikus jāatceras, ka Latvija ir daļa no Eiropas, savukārt Eiropu vērtē globāli. No cilvēktiesību viedokļa šajā vērtējuma liela uzmanība tiek pievērsta migrācijas jautājumam, patvēruma meklētāju cilvēktiesību ievērošanai, arī situācijās, kad norisinās hibrīduzbrukums. Jāteic, ka no globālā viedokļa Eiropa neizskatās labi. Citos reģionos valstis, kuras ir blakus krīzes situācijām, ir uzņēmušas daudz vairāk bēgļu, kuri izceļo no Sudānas, Tuvajiem Austrumiem, Venecuēlas.

Manuprāt, tas bija
ļoti svarīgi – ka
Latvija tik ātri iestājās
ANO un pievienojās
nozīmīgākajām
ANO cilvēktiesību
konvencijām.

Kāda varētu būt Latvijas loma cilvēktiesību nākotnes veidošanā?

Latvijai ir iespējas būt radošai cilvēktiesību jomā globālā līmenī. Institucionāli var domāt par cilvēktiesību vēstnieka posteņa izveidošanu, savukārt saturiski Latvija var aktīvi iesaistīties par cilvēktiesībās balstītu pieeju šobrīd aktuālajos jautājumos – tehnoloģiju attīstība, mākslīgais intelekts, klimata pārmaiņas. Turklāt iezīmējas arī jaunas jomas, kuras neizbēgami ietekmēs cilvēktiesības, – nerotehnoloģijas, kosmosa izpēte. Arvien aktuālāka ir nākotnes prognozēšana, diskusija par nākotnes paaudžu iespējām. Kādas ir tiesības tiem, kuri vēl nav piedzimuši? Protams, ir jāizvēlas prioritātes, bet ir jomas, kurās Latvija var dot būtisku pienesumu, uzsverot nepieciešamību saglabāt cilvēktiesību pamatprincipus, kas noteikti stiprinās arī Latvijas tēlu starptautiski. Latvija var būt līderis!

Alise Balode

Latvijas attīstības sadarbības politika

2024. gadā atzīmējam Latvijas attīstības sadarbības politikas divdesmitgadi kopš Latvijas pievienošanās Eiropas Savienība (ES) un divdesmitpiecgadi, kopš Latvija no saņēmēja kļuvusi par donorvalsti.

Attīstības sadarbības politika ir viens no ES ārējās darbības pīlāriem, kas piedalās Līguma par Eiropas Savienību 21. pantā noteikto ES kopīgo ārpolitisko mērķu sasniegšanā. Attīstības sadarbības politika arī palīdz atbalstīt demokrātiju, tiesiskumu un cilvēktiesības, saglabāt mieru un novērst konfliktus, uzlabot vides kvalitāti un pasaules dabas resursu ilgtspējīgu apsaimniekošanu, palīdz iedzīvotājiem, valstīm un reģioniem, kurus skārušas dabas vai cilvēku izraisītās katastrofas, un sekmē starptautisku sistēmu, kuras pamatā ir ciešāka daudzpusēja sadarbība un laba globālā vadība.

Līguma par Eiropas Savienības darbību (LESD) 4. pantā ES ir piešķirta kompetence veikt darbības un vadīt kopēju politiku attīstības sadarbības jomā. Vienlaikus ES dalībvalstis var arī īstenot savu kompetenci šajā jomā.

Atbilstīgi LESD 208. pantam ES attīstības politikas galvenais mērķis ir nabadzības mazināšana un – ilgākā laika posmā – tās izskaušana. 208. pantā arī prasīts ES un ES dalībvalstīm respektēt saistības, ko tās apstiprinājušas attiecībā uz Apvienoto Nāciju Organizāciju (ANO) un citām kompetentām starptautiskām organizācijām.

Tādējādi attīstības sadarbības politika ir bijusi daļa no *acquis communautaire*, kas Latvijai tāpat kā pārējām valstīm bija jāpārņem un jāsāk piemērot līdz ar pievienošanos ES.

Tāpēc arī Latvijas attīstības sadarbības politikas mērķi ir veicināt ilgtspējīgu attīstību un nabadzības izskaušanu, tiesiskumu un labu pārvaldību attīstības valstīs, jo īpaši Latvijas prioritārajās partnervalstīs, sniedzot ieguldījumu ANO pieņemtās rezolūcijas „Mūsu pasaules pārveidošana: ilgtspējīgas attīstības programma 2030. gadam” jeb „Dienaskārtības 2030” un 17 ANO Ilgtspējīgas attīstības mērķu īstenošanā. Tā ir daļa no Latvijas ārpolitikas un drošības politikas, sekmējot gan ilgtspējīgu izaugsmi, gan nodrošinot mieru un drošību pasaulē.

Īstenojot attīstības sadarbību, Latvija ievēro cilvēktiesībās balstītu pieeju un visās attīstības sadarbības aktivitātēs uzsver horizontālus principus – cilvēktiesības, demokrātija, dzimumu līdztiesība, pilsoniskās sabiedrības līdzdalība, vides ilgtspēja un klimata pārmaiņu jautājumu integrācija. Attīstības sadarbībā Latvija piedāvā savu pieredzi un zināšanas gan vienkāršu projektu, gan sarežģītu ilgtermiņa programmu īstenošanā. Tās centrā ir valsts atbalsts ekonomiskās attīstības un labklājības veicināšanai attīstības valstīs. Pēc Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas (*Organisation for Economic Cooperation and Development*, OECD) Attīstības palīdzības komitejas (*Development Assistance Committee*, DAC) klasifikācijas, tā neietver militāras aktivitātes.

Nemot vērā Latvijas ārpolitikas prioritātes, kā arī Latvijas visaptverošo reformu pieredzi pēc neatkarības atgūšanas, Latvijas attīstības sadarbības politikā prioritārie reģioni ir ES Austrumu partnerības valstis, īpaši Ukraina, un Centrālāzija. Prioritārās partnervalstis tradicionāli ir Armēnija, Gruzija, Moldova, Ukraina, Kirgizstāna, Tadžikistāna, Uzbekistāna. Kopš 2022. gada viena no prioritātēm ir arī Āfrikas valstis.

Pašreizējo Latvijas attīstības sadarbības politiku nosaka 2008. gadā pieņemtais Starptautiskās palīdzības likums, Attīstības sadarbības politikas pamatnostādnes 2021.–2027. gadam un Attīstības sadarbības politikas plāns 2024.–2027. gadam. Šie dokumenti nosaka gan divpusēji, gan daudzpusēji īstenotās Latvijas attīstības sadarbības politikas mērķi, prioritātes un pamatprincipus, rīcības virzienus, uzdevumus un sasniedzamos rezultātus.

2022. gadā Latvijas kopējā oficiālā attīstības palīdzība (OAP) jeb Latvijas valsts iestāžu kopējais devums attīstības valstīm pieauga līdz 0,36 % no nacionālā kopienākuma (NKI) un 2023. gadā līdz 0,33 % no NKI. Tādējādi pirmo reizi Latvija sasniedza savas starptautiskās apņemšanās, tomēr tas lielā mērā noticis, pateicoties Latvijas valsts un visas sabiedrības atbalstam Ukrainai un tās bēgļiem.

Latvijai prioritārais attīstības sadarbības reģions – ES austrumu kaimiņi un Centrālāzija – gadu gaitā ir piedzīvojis vairākus ģeopolitiskus satricinājumus, kas izraisījuši būtiskas pārmaiņas arī Latvijas īstenojamajā attīstības sadarbībā šajā reģionā. Piemēram, Baltkrievijas prezidenta vēlēšanu norise 2020. gada 9. augustā un tam sekojošās represijas pret pilsonisko sabiedrību radīja nepieciešamību pārskatīt gan Latvijas, gan starptautisko donoru līdzšinējo sadarbību ar Baltkrieviju. Latvija turpina

Attīstības sadarbības politika ir bijusi daļa no *acquis communautaire*, kas Latvijai tāpat kā pārējām valstīm bija jāpārņem un jāsāk piemērot līdz ar pievienošanos Eiropas Savienībai.

atbalstīt tikai pilsonisko sabiedrību ārpus Baltkrievijas un tās centienus panākt pamatbrīvību un demokrātijas principu ievērošanu. Vienlaikus esam gatavi sniegt visaptverošu atbalstu, Baltkrievijai nostājoties uz demokrātisko reformu ceļa.

2022. gada 24. februārī Krievijas uzsāktā pilna mēroga militārā agresija pret Ukrainu padziļina jau esošos pasaules drošības un stabilitātes izaicinājumus un rada jaunus – tostarp globālas pārtikas krīzes draudus un energoresursu piegādes traucējumus. Toties Ukraina un Moldova ir kļuvušas par ES kandidātvalstīm, kur Latvijas reformu pieredze iegūst pastiprinātu nozīmi atbalsta sniegšanā. Nepieciešamība pēc noteikumos balstītas pasaules kārtības stiprināšanas turpina pieaugt. Pašlaik fundamentāli mainās arī attīstības sadarbības politikas starptautiskā pieeja. Vairāk nekā 60 gadu bagātās Rietumvalstis ar mainīgiem rezultātiem ir ieguldījušas gan politisko, gan finansiālo kapitālu, lai mazinātu nabadzību jaunattīstības valstīs. Līdz ar šīs politikas rezultātu pārvērtēšanu un vienlaikus ar arvien pieaugošu ģeopolitisku nestabilitāti, kā arī ar Ķīnas un Krievijas globālo aktivi-

2022. gada 24. februārī Krievijas uzsāktā pilna mēroga militārā agresija pret Ukrainu padziļina jau esošos pasaules drošības un stabilitātes izaicinājumus un rada jaunus.

tāšu palielināšanos, pieeja mainās no palīdzības (*development aid*) uz sadarbību un partnerību (*development cooperation, co-creation, partnerships*), vairāk ņemot vērā partnervalstu pašu redzējumu un ilgtspējīgu attīstību visās tās dimensijās (ekonomiskā, sociālā, vides).

Vienlaikus tieši pēdējos gados attīstības sadarbības politika Latvijā piedzīvo ilgi gaidītās pozitīvās tendences, kas paver jaunas iespējas un dod pirmos praktiskos rezultātus. Pamazām pieaug Latvijas attīstības sadarbības finansējums. Viens no pagrieziena punktiem Latvijas attīstības sadarbības politikā bija 2022. gads, kad pēc Ārlietu ministrijas (ĀM) iniciatīvas tika izveidota Latvijas Attīstības sadarbības aģentūra – jauns departaments Centrālajā finanšu un līgumu aģentūrā. No idejas 2017. gadā līdz tiesiskā ietvara sakārtošanai 2023. gadā pagājuši seši gadi. Aģentūra pakāpeniski iesaistās ES un citu donoru attīstības sadarbības projektu īstenošanā un drīzumā saņems Eiropas Komisijas (EK) akreditāciju, kas paver iespējas Latvijai tieši īstenot ES attīstības sadarbības projektus kā vadošai valstij.

Attīstības sadarbība ir svarīgs Latvijas ārpolitiskas instruments, kas vienlaikus palīdz gan partneru ilgtspējīgai attīstībai, gan Latvijas pašas ekonomisko un drošības interešu īstenošanai. Lai tas īstenotos, būtiska ir sabiedrības un politiķu izpratne un atbalsts attīstības sadarbībai.

Attīstības sadarbības divpusējā finansējuma palielināšana ir pirmais priekšnoteikums, lai veiksmīgāk piesaistītu ES un citu starptautisko donoru finansējumu,

kā arī lai labāk izmantotu Latvijas ekspertīzes potenciālu. Kopējais ĀM attīstības sadarbībā ieguldītais divpusējais finansējums kopš 2005. gada kopā ir aptuveni 11 miljoni eiro, savukārt Latvijas attīstības sadarbības finansējums ir piesaistījis citu donoru finansējumu gandrīz 1,5 reizes lielākā apjomā (aptuveni 15,42 miljonus eiro).

Latvijas attīstības sadarbības finansējums jeb oficiālā attīstības palīdzība (OAP)

Latvija attīstības sadarbības politiku īsteno gan daudzpusējos formātos, galvenokārt caur dažādām iemaksām starptautiskās organizācijas un procesos, gan divpusēji, sadarbojoties ar partnervalstīm un īstenojot tur konkrētus projektus.

ĀM īstenotā attīstības sadarbība jāskata galvenokārt saistībā ar ES, ANO, OECD, Pasaules Bankas grupas (PBG) un citu starptautisko organizāciju attīstības sadarbības aktivitātēm. Saskaņā ar Latvijas starptautiski izteikto apņemšanos gan ANO, gan ES līmenī, kā arī nacionāli apstiprinātiem politikas plānošanas dokumentiem Latvija sniedz ieguldījumu globālās attīstības veicināšanā un attīstības valstu izaugsme.

Attīstības sadarbības finansējums jeb oficiālā attīstības palīdzība atbilstoši OECD DAC metodoloģijai ir valsts atbalsts ekonomiskās attīstības un labklājības veicināšanai attīstības valstīs. Attīstītās valstis šim mērķim ir apņēmušās sniegt 0,7 % no nacionālā kopienākuma. ES valstīm, kas pievienojās ES pēc 2002. gada, šis mērķis ir samazināts – 0,33 % no NKI. Attīstības sadarbības politikas pamatnostādņēs Latvija apstiprina apņemšanos līdz 2030. gadam OAP novirzīt 0,33 % NKI (līdz 2027. gadam – 0,23 %), no tā 0,15–0,20 % no NKI atvēlot vismazāk attīstītām valstīm. Svarīgi atcerēties, ka OAP ietver kā divpusējo atbalstu, tā daudzpusējās iemaksas, tostarp no nozaru ministriju un citu iestāžu budžetiem.

Lai gan ES un tās dalībvalstis kopā ir lielākais OAP sniedzējs pasaulē, Latvijai ilgstoši ir bijuši zemākie OAP rādītāji ES, arī salīdzinot ar Igauniju un Lietuvu gan valsts OAP kopapjomā, gan ĀM divpusējā attīstības sadarbības finansējuma apjomā (sk. 1. tabulu). Vienīgais izņēmums ir 2022. un 2023. gads, kad Latvijas attīstības sadarbības politikas aktivitātes ļoti ietekmēja Krievijas iebrukums un pilna mēroga karš Ukrainā, daudz vairāk uzmanības un resursu veltot Ukrainai, nekā iepriekš tika plānots. Līdz ar to 2022. gadā Latvijas kopējā OAP pieauga līdz 0,36 % no NKI un 2023. gadā līdz 0,33 % no NKI. Tas naudas izteiksmē ir attiecīgi 137,31 miljoni eiro un 131,61 miljoni eiro (sk. 1. tabulu). Tādējādi Latvija pirmo reizi sasniedza savas OAP starptautiskās apņemšanās. Būtiski pieauga arī valsts

divpusējais atbalsts: 2022. gadā tika izlietoti 85,06 miljoni eiro, 2023. gadā – 72,44 miljoni eiro, kas lielākoties novirzīti Ukrainai un Ukrainas bēgļu izmaksām Latvijā, kā arī *Covid-19* vakcīnu ziedojumiem.

ĀM kā vadošās institūcijas attīstības sadarbības politikā divpusējais attīstības sadarbības budžets 2022. gadā bija 1,36 miljoni eiro, 2023. gadā – 1,66 miljoni eiro (Lietuvai 2023. gadā – 4,52 miljoni eiro, Igaunijai – 14 miljoni eiro).

Iepriekšējo 10–15 gadu pieredze par piešķirtā finansējuma apjomu attīstības sadarbībai rāda, ka OAP nākamajos gados drīzāk saruks, jo samazināsies finansējums Ukrainai (īpaši samazinās Ukrainas bēgļu Latvijā izmaksas, ko saskaņā ar vadlīnijām statistikā var iekļaut tikai pirmos 12 mēnešus) un būs beigušies *Covid-19* vakcīnu ziedojumi. Tādējādi Latvijas OAP pieaugums 2022. un 2023. gadā jāskata nevis kā mērķtiecīga rīcība un optimistiska iespēja sasniegt 0,23 % 2027. gadā, bet drīzāk kā izņēmums OAP statistikā.

ĀM 2020. gada konceptuālajā ziņojumā „Par attīstības sadarbībai paredzētā finansējuma palielināšanu 2021.–2025. gadā” ļoti detalizēti izskatīta Latvijas starptautisko OAP mērķu sasniegšanas analīze un piedāvāti vairāki modeļi finansējuma kāpināšanai. Vienlaikus jāatzīst, ka šis ir bijis vairāk teorētisks vingrinājums, kam finansējums nav sekojis.

1. tabula. Baltijas valstu oficiālās attīstības palīdzības (OAP/ODA1) salīdzinājums*

		2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023 (sākotnējie dati)
% no NKI	Igaunija	0,16	0,16	0,16	0,17	0,17	0,28	0,28
	Lietuva	0,13	0,12	0,13	0,13	0,13	0,28	0,28
	Latvija	0,11	0,10	0,10	0,12	0,12	0,36**	0,33**
Kopējā OAP, milj. eiro (attīstības sadarbība un humānā palīdzība)	Igaunija	38,15	41,31	43,32	43,81	50,93	191,06	103,90
	Lietuva	52,54	55,01	60,45	63,20	73,05	231,32	181,30
	Latvija	28,32	29,16	30,69	35,64	40,27	137,31	131,61
No tā divpusējais finansējums, milj. eiro	Igaunija	18,02	18,37	15,05	14,64	20,95	148,8	56,48
	Lietuva	13,54	10,22	10,73	10,44	16,32	133,75	93,93
	Latvija	4,02	4,17	3,98	4,37	6,16	85,06	72,44
No tā ĀM divpusējais finansējums, milj. eiro	Igaunija	–	–	–	–	–	–	14,00
	Lietuva	2,04	2,03	3,28	3,21	3,98	6,15	4,52
	Latvija	0,46	0,46	0,46	0,69	0,58	1,36	1,66

* “OECD Data Explorer,” OECD, accessed August 30, 2024, <https://stats.oecd.org/index.aspx?r=503578>.

** Saskaņā ar OECD DAC vadlīnijām izmaksas bēgļu atbalstam OAP var iekļaut pirmos 12 mēnešus, līdz ar to paredzams, ka turpmāk procentu rādītājs no NKI samazināsies.

¹ ODA – Oficiālā attīstības palīdzība (*Official Development Aid*).

Ja neņem vērā dramatisko lejupslīdi 2011. gadā ekonomiskās krīzes dēļ, kad ĀM attīstības sadarbības divpusējais finansējums bija ļoti neliels – 269 latī jeb 382 eiro (salīdzinājumam – 2008. gadā 580 000 latī jeb 825 265 eiro), ĀM divpusējais attīstības sadarbības budžets vienmēr ir bijis mazs. Astoņus gadus, no 2014. līdz 2021. gadam, tas bijis starp 463 813 un 592 400 eiro, tādējādi ievērojami atpaliekot no Attīstības sadarbības politikas pamatnostādnēs nospraustajiem mērķiem. Tas vienmēr ir bijis būtiski mazāks par Igaunijas un Lietuvas Ārlietu ministrijas attīstības sadarbības finansējumu, kas jau, piemēram, 2017. gadā bija attiecīgi 11,9 miljoni eiro un 1,9 miljoni eiro.

Izrāviens Latvijas budžeta palielināšanā bija 2022. gads un kara sākums Ukrainā (lēciens par 780 000 eiro salīdzinājumā ar 2021. gadu (583 813 eiro)). 2023. gadā finansējums trīskāršojās, salīdzinot ar 2021. gadu, – 1 663 813 eiro. Papildus var arī pieskaitīt trīs miljonus eiro Latvijas iesaistei Ukrainas rekonstrukcijā, ko īstenoja ĀM.

ĀM budžetā attīstības sadarbības īstenošanai 2024., 2025. un 2026. gadā ir paredzēti 1 863 813 eiro ik gadu.

Neraugoties uz nelielo apjomu, šis ir vienīgais prognozējamais Latvijas attīstības sadarbības finansējums. Nevienai citai valsts vai pašvaldību institūcijai nav speciāla finansējuma attīstības sadarbības aktivitāšu īstenošanai. To īstenotās divpusējās attīstības sadarbības aktivitātes lielākoties tiek finansētas *ad hoc* veidā no iestāžu budžetiem (ir arī plānotas divpusējās aktivitātes un programmas, piemēram, valsts stipendiju piešķiršana, dalība misijās, kas arī tiek uzskaitītas OAP u. c.). Jaunām iniciatīvām iestādes nereti cenšas piesaistīt ĀM finansējumu, piedaloties ĀM granta projektu konkursos u. tml.

Lai veicinātu projektu ilgtspēju, no 2022. gada ĀM uzsākta divu gadu granta projektu īstenošana, savukārt stratēģiskie projekti līdz ar Latvijas budžeta trīs gadu plānošanu tiek atbalstīti triju gadu termiņā. Granta projektu konkursā ĀM tiecas novirzīt 50 % no finansējuma pilsoniskās sabiedrības organizācijām, atbalstot arī starpsektoru (valsts, pilsoniskās sabiedrības un/vai privātā sektora) projektus, kā arī rīko atsevišķu līdzfinansējuma konkursu tieši šim sektoram.

Pēdējos gados nostiprinās Latvijas attīstības sadarbības īstenošanu interese par attīstības sadarbību un spējas īstenot attīstības sadarbības projektus. Par pieaugošo valsts un pašvaldību iestāžu, ekspertu, pilsoniskās sabiedrības organizāciju un privātā sektora interesi un spējam liecina pieaugošais projektu iesniegumu skaits ĀM attīstības sadarbības projektu granta konkursos un pieteikto projektu kvalitāte. Ierobežotā finansējuma dēļ granta konkursos pēdējos gados ir bijis iespējams atbalstīt tikai nelielu daļu no pieteikumiem. 2023. gadā granta konkursā tika saņemts rekordliels pieteikumu skaits – 69 pieteikumi, no kuriem ĀM varēja atbalstīt tikai 16 (papildus bija septiņi projekti, kuri turpinājās no 2022. gada, kad

tika ieviesti divgadu projekti). Savukārt 2024. gadā saņemti 75 pieteikumi, no kuriem desmit ĀM varēja atbalstīt pilnā apmērā un vienu daļēji (papildus turpinās 11 projekti no 2023. gada).

Salīdzinot Latviju ar Baltijas valstīm, jāatzīst, ka, lai arī sākotnējais punkts attīstības sadarbības politikai visām trim Baltijas valstīm bija līdzīgs, pēc 20 gadiem vērojama ievērojama finansējuma apjoma un kapacitātes plaisa. Igaunijas un Lietuvas attīstības sadarbības politikas pieredze ir labs paraugs Latvijai. Bū-tiski, ka ĀM divpusējā finansējuma ieviešana (tostarp Ukrainas rekonstrukcijā) Lietuvā un Igaunijā nodota attīstības sadarbības aģentūrām.

Ārlietu ministrijas attīstības sadarbības projekti skaitļos

No 2005. līdz 2024. gadam par ĀM divpusējo attīstības sadarbības finan-sējumu īstenoti 466 projekti un aktivitātes partnervalstīs un Latvijā (159 kopš 2019. gada; 43 projekti 2023. gadā). Vismaz 53 % no visiem projektiem atbalstīti granta konkursos, tādējādi īstenojot 60,1 % no kopējā ĀM attīstības sadarbības finansējuma.

Apkopojot statistiku kopš 2005. gada, lielāko daļu projektu un aktivitā-šu ir īstenojušas pilsoniskās sabiedrības sektora organizācijas (44,2 %), iegūstot 37,8 % no visa finansējuma, un publiskā sektora organizācijas (42, 9%), kas sa-nēmuši 41,6 % visa finansējuma. Privātā sektora organizācijas īstenojušas 16,7 % projektu, saņemot 29,2 % finansējuma. Jāatzīmē, ka privātā sektora iesaiste ĀM finansējuma īstenošanā īpaši pieaugusi pēdējo piecu gadu laikā. Nozīmīgi pro-jektu īstenošanā ir arī izglītības iestādes (gan publiskā, gan privātā sektora), kas iz-strādājušas 9,9 % visu projektu, un pašvaldību projektu dalībnieki, kas īstenojuši 7,5 % visu aktivitāšu.

Lielākā daļa (78,1 % jeb 364) no visiem īstenojamiem projektiem notikuši par-tnervalstīs, pārējie – Latvijā. Reģionālie projekti, kas tiek īstenoti vairākās valstīs, veido aptuveni 15 % no visiem projektiem, bet lielākā daļa projektu ir īstenoti, sniedzot palīdzību vienai partnervalstij.

20 gadu laikā palīdzība sniegta vairāk nekā 30 partnervalstīm un teritori-jām. Visvairāk projektu īstenoti ES Austrumu partnerības reģionā (kopā 59 % projektu un 63 % finansējuma). Visvairāk: 1) Ukrainā (23,6 %), ieguldot 25,7 % kopējā finansējuma; 2) Moldovā (22,7 %), ieguldot 18,4 % kopējā finansējuma; 3) Gruzijā (17,4 %, ieguldot 13 % kopējā finansējuma). Centrālāzijā (Uzbekistā-nā, Kirgizstānā, Tadžikistānā, Kazahstānā, Turkmenistānā) kopā īstenoti 15,2 % no visiem projektiem, ieguldot 18,1 % kopējā finansējuma. Visvairāk projektu

Tikšanās ar Uzbekistānas delegāciju par dzimumu līdztiesības jautājumiem 2022. gada aprīlī Uzbekistānā. Foto: no personīgā arhīva

īstenoti Uzbekistānā (12 %), ieguldot 11,7 % kopējā finansējuma. 2023. gadā no 36,7 % ĀM finansējuma novirzīts Ukrainai, 22,9 % Uzbekistānai, 14,1 % Āfrikas valstīm, 7,6 % Moldovai, 5,5 % Gruzijai, 2,3 % Baltkrievijai, 0,4 % Kirgizstānai.

Līdz ar Latvijas attīstības sadarbības kapacitātes palielināšanos Latvija kā prioritāti noteikusi atbalsta sniegšanas paplašināšanu citiem reģioniem, īpaši Āfrikas valstīm. 2023. gadā Āfrikā tika īstenoti trīs projekti – Dienvidāfrikā, Kamerūnā, Namībijā, Zambijā un Zimbabvē.

Nozīmīgs projektu un aktivitāšu skaits īstenots arī Latvijā – sabiedrības informēšanas aktivitātes, pētniecība, pasākumu organizēšana, stratēģiju izstrāde, publicitātes pasākumi, attīstības izglītības projekti, atbalstot Latvijas PSO dalību starptautiskajās organizācijās utt. Šajās aktivitātēs ieguldīti 6,1 % no kopējā ĀM divpusējā finansējuma.

Latvijas sabiedrības viedoklis par atbalstu valstīm ārpus Eiropas Savienības

Attīstības sadarbības politika Latvijā neizveidojās iekšēja Latvijas sabiedrības pieprasījuma dēļ, drīzāk kā piespiedu solidaritāte un kā rezultāts integrācijai ES. Šādi Latvija kļuva par donorvalsti ar visām no tā izrietošajām sekām un starptautiskajām saistībām. Attīstības sadarbības politika Latvijā politiski nav bijusi

interesanta un straujas ekonomiskas izaugsmes laikos pat nav uzskatīta par prioritāru vai par ekonomiskas izaugsmes iespēju.

Viens no Latvijas attīstības sadarbības politikas izvērtēšanas rezultatīvajiem rādītājiem ir noteikta Latvijas sabiedrības atbalsta sliekšņa sasniegšana palīdzībā valstīm ārpus ES (saskaņā ar Attīstības sadarbības politikas pamatnostādņēm ir izvirzīts mērķis 2027. gadā sasniegt 85 % iedzīvotāju atbalstu tam, ka ir svarīgi palīdzēt attīstības valstīm). Teorētiski politiski uzstādītie rezultatīvie rādītāji ir sasniegti, bet, veicot padziļinātu izpēti, var secināt, ka Latvijas iedzīvotāju atbalsts nabadzības novēršanā attīstības valstīs ir stipri zemāks par ES vidējo. Visticamāk, ka daļa Latvijas iedzīvotāju uzskata, ka Latvija ir nabadzīga valsts, kurai pašai nepieciešama palīdzība. Korekcijas ir ieviesis karš Ukrainā, kur Latvijas sabiedrība pārsteidza ar solidaritātes spējām. Tika nodibinātas arī vairākas līdz tam Latvijai neraksturīgas humānās palīdzības pilsoniskās sabiedrības (NVO).

Saskaņā ar Eirobarometra sabiedrības aptauju datiem no 2015. līdz 2022. gadam var secināt, ka Attīstības sadarbības politikas pamatnostādņēs nospraustais mērķis jau šobrīd tiek sasniegts. Daļa no Latvijas sabiedrības, kas uzskata, ka atbalsts iedzīvotājiem ārpus ES ir svarīgs, palielinājās no 67 % līdz 91 %. Atbalsta līkne ir konstanti pieaugusi. 2022. gadā Latvijas indikators pirmo reizi apsteidza ES vidējo (tas arī bija vislielākais pieaugums starp ES dalībvalstīm): ES – 89 %; Latvijā – 91 %. Latvijas un Igaunijas indikatoriem šajā laikposmā ir bijusi līdzīga attīstības tendence. Lietuvas indikators pārsvarā svārstījās līdzīgi, izņemot 2019. gadu, kad Latvijā un Igaunijā indikators palielinājās, Lietuvā tas samazinājās.

Vienlaikus, pētot detalizētāk, saskaņā ar 2022. gada Eirobarometra datiem 65 % Latvijas respondentu uzskata, ka nabadzības apkarošanai attīstības valstīs būtu jābūt vienai no ES galvenajām prioritātēm (salīdzinājumā ar vidēji 80 % ES). Lai arī šis rādītājs ir viens no zemākajiem ES, vienlaikus tas Latvijā laika gaitā ir pieaudzis, jo, piemēram, 2018. gadā tas bija tikai 49 % (salīdzinājumā ar vidēji 71 % ES). Savukārt tikai 38 % Latvijas respondentu uzskata, ka nabadzības apkarošanai attīstības valstīs būtu jābūt vienai no Latvijas valdības galvenajām prioritātēm (salīdzinājumā ar vidēji 67 % ES); arī šis rādītājs Latvijā laika gaitā ir pieaudzis (kopš 2020. gada par 7 %). Šis skaidrojams ar to, ka daļa Latvijas iedzīvotāju uzskata, ka Latvija ir nabadzīga valsts, kurai pašai nepieciešama palīdzība. Latvijas respondenti kā galvenos partnervalstu izaicinājumus min mieru un drošību (46 %), izglītību (45 %) un veselību (42 %). 73 % uzskata, ka svarīga ir digitalizācija partnervalstīs (salīdzinājumā ar vidēji 79 % ES), un 79 % no aptaujātajiem uzskata, ka ES var pozitīvi ietekmēt klimata pārmaiņas (salīdzinājumā ar 89 % ES vidēji).

Tikšanās ar Latvijas mikroķirurgiem un Ukrainas ārstiem, kas Latvijā mācās ar Ārlietu ministrijas projekta atbalstu, 2024. gada martā Rīgā. Autore otrā no labās puses. Foto: no personīgā arhīva

Partnerības – savstarpējs ieguvums

Būtisks ierobežojums Latvijas attīstības sadarbības politikā līdz šim ir bijis nelielais divpusējās attīstības sadarbības finansējums. Finansējuma palielinājums attīstības sadarbībai sekmētu Latvijas ekonomisko interešu īstenošanu, iespējas pilnveidot Latvijas attīstības sadarbības sistēmas un kopienas spējas un pieredzi (mācot citiem, mācāmies paši), sniegtu ieguvumus divpusējās attiecībās, kā arī veicinātu Latvijas redzamību pasaulē. Turklāt, plānojot divpusējo attīstības palīdzību, ir plašākas iespējas veicināt sinerģijas ar drošības, tirdzniecības, migrācijas u. c. politikām un to instrumentiem. Ļoti labi uzskatāms piemērs ir ĀM granta konkursā piešķirtais finansējums Latvijas Mikroķirurģu asociācijai 2023.–2025. gadā projektam „Ukrainas medicīnu apmācība mikroķirurģijas pielietojumam kaujā iegūtu brūču ārstēšanā”. Tas ir projekts, kur Latvija palīdz Ukrainai, – tiek veikta Ukrainas mikroķirurģu apmācība, ārstēti ievainotie, bet vienlaikus arī Latvijas ārsti apgūst jaunas prasmes (kā saka projekta dalībnieki – Latvijā šautu brūču ārstēšana ir liels retums) un tiek arī uzlabota Latvijas veselības sistēmas savstarpējā koordinācija.

Finansējuma palielināšana ļautu lielākā apjomā un kvalitatīvākā un ilgtspējīgākā veidā nodot attīstības valstīm Latvijas valsts pārvaldes institūciju un PSO pieredzi un labo praksi, kā arī privātā sektora izstrādātus risinājumus, piemēram, e-pārvaldes un tiro tehnoloģiju jomā. Tādējādi Latvija sniegtu pieaugošu

ieguldījumu attīstības valstu labklājības veicināšanā un vienlaikus atzītu privāto sektoru par svarīgu partneri attīstības sadarbības īstenošanā (īpaši inovāciju jomā). Privātajam sektoram tā būtu iespēja iepazīstināt ar savām tehnoloģijām un pieejām un potenciāli arī rast jaunas eksporta iespējas.

Finansējuma palielināšana ļautu arī īstenot ilgtermiņa aktivitātes un stiprināt aktīvāku sadarbību ar citiem donoriem. Pieaugot īstenotāju pieredzei divpusējās attīstības sadarbības projektu ieviešanā, palielinātos arī Latvijas ekspertu, PSO, privātā sektora spējas iesaistīties citu donoru projektos, tostarp ES un citu starptautisko organizāciju (ANO aģentūru, PBG, Eiropas Rekonstrukcijas un attīstības bankas, Eiropas Investīciju bankas u. c.) finansēto projektu īstenošanā. Jāpiebilst, ka viens no galvenajiem nosacījumiem, lai šo veiksmīgi īstenotu, ir Latvijas Attīstības sadarbības aģentūras stiprināšana, Eiropas Komisijas akreditācijas saņemšana un tās darbības uzsākšana pilnā apmērā.

Iesaistīšanās attīstības sadarbības aktivitātēs un projektu īstenošana var radīt būtiskus ienākumus pašiem ieviesējiem. Pēdējā laikā starptautiskajās politiskajās diskusijās tendence mainās, jo realitāte (piemēram, migrācija, nacionālās dienas kārtības, attīstības un drošības sasaiste, pieaugošās attīstības valstu finansējuma vajadzības, nepieciešamība iesaistīt privāto sektoru finanšu plaisas aizpildīšanai attīstības valstu izaugsmē, saņēmējvalstu novēršanās no tradicionālajiem donoriem un priekšrokas došana Ķīnas un Krievijas finansējumam u. c.) liek runāt par partnerībām un abpusēja labuma gūšanu. Redzams, ka jautājums nav viennozīmīgs; piemēram, OECD DAC statistikas direktīvas nosaka, ka tiešs eksporta atbalsts nevar tikt uzskatīts par attīstības sadarbību, jo tās galvenajam mērķim ir jābūt partnervalstu sociālās un ekonomiskās attīstības veicināšanai. Vienlaikus, kā rāda OECD DAC valstu pieredze, privātā sektora iesaiste attīstības sadarbībā var sniegt ieguvumu ne tikai partnervalstu attīstībā, bet arī veicināt pašas donoralsts uzņēmumu ienākšanu partnervalstu tirgos. Tādējādi var apgalvot, ka starptautiska solidaritāte atmaksājas – rada gan eksporta un peļņas iespējas, gan arī darbavietas donoralstīs.

Būtisks aspekts ir arī līdzfinansējuma piesaiste Latvijas finansētajiem attīstības sadarbības projektiem. Jau tika minēts, ka kopējais ĀM attīstības sadarbībā ieguldītais divpusējais finansējums kopš 2005. gada ir aptuveni 11 miljoni eiro; Latvijas attīstības sadarbības finansējums ir piesaistījis citu donoru finansējumu gandrīz 1,5 reizes lielākā apjomā (aptuveni 15,42 miljonus eiro). Atsevišķos periodos piesaistītais līdzfinansējums ir bijis krietni lielāks, piemēram, 2014. gadā pat 13 reizi (Robežu pārvaldības programmas Centrālāzijā – *Border Management Programme in Central Asia*, BOMCA – projekts 5 miljonu eiro apmērā), arī 2018. un 2019. gadā līdzfinansējums bijis 2,6 reizes lielāks.

2022. gadā no ĀM 39 projektiem 23 partneri bija piesaistījuši līdzfinansējumu; no tiem 10 nodrošināja tikai savu līdzfinansējumu, bet 13 projektos piesaistīts līdzfinansējums no citiem donoriem (Eiropas Komisijas, Apvienoto Nāciju Attīstības programmas (*United Nations Development Programme*, UNDP), ASV, Zviedrijas). Kopējais piesaistītā līdzfinansējuma apjoms bija 352 013,88 eiro. 2023. gadā no noslēgtajiem 38 līgumiem līdzfinansējums bija paredzēts 25 projektos; no tiem 17 projektos tikai pašu īstenotāju līdzfinansējums, bet astoņos projektos līdzfinansējums tika piesaistīts no citiem donoriem (ASV, Zviedrijas, UNDP).

Pēdējos gados Latvijas sadarbība ar citiem donoriem un iesaiste lielapjoma projektos arvien pieaug, jo ir izveidota Latvijas Attīstības sadarbības aģentūra, pamazām palielinās attīstības sadarbības budžets, kas ļauj palielināt aktivitāšu apjomu, nostiprinās Latvijas attīstības sadarbības īstenotāju izpratne, kapacitāte un pieredze. Sadarbība ar citiem donoriem ir bijusi, bet mazākā apjomā, piemēram, ar UNDP Centrālāzijā, ar ASV – ES Austrumu partnerības un Centrālāzijas valstīs.

2020. gadā tika pieņemta ES daudzgadu finanšu shēma 2021.–2027. gadam. Līdz ar šīs finanšu shēmas pieņemšanu lielākā daļa ES ārējo finanšu instrumentu ir apvienoti vienā – kaimiņattiecību attīstības sadarbības un starptautiskās sadarbības instrumentā „Eiropa pasaulē” (*Neighbourhood, Development and International Cooperation Instrument*, NDICI), kas ir sadalīts programmēšanas gados (2021–2024, 2025–2027). NDICI kopējais finansējums ir 79,5 miljardi eiro jeb aptuveni 11 miljardi eiro gadā. ES un tās dalībvalstis kopīgi ir lielākais OAP sniedzējs pasaulē. Latvija iesaistās ES attīstības sadarbības politikas veidošanā un ar ieguldījumu ES vispārējā budžetā piedalās ES ārējās darbības (tostarp attīstības sadarbības un arī humānās palīdzības) finansēšanā.

Lielākā daļa no šī finansējuma tiek novirzīta attīstības valstu drošības, labas pārvaldības un labklājības veicināšanā, arī uzņēmējdarbības vides uzlabošanā un ekonomisko attiecību un tirdzniecības sekmēšanā. Finansējumu pārvalda EK sadarbībā ar ES deleģācijām partnervalstīs. ES finansētos projektus ievieš ES dalībvalstis (to attīstības sadarbības aģentūras, attīstības bankas, publiskais sektors, privātais sektors, PSO), partnervalstis (valsts pārvaldes institūcijas, PSO), citas starptautiskās organizācijas, finanšu institūcijas u. c. ieviešji.

ES attīstības sadarbības finansējums tiek ieviests dažādos veidos: tiešais atbalsts attīstības valstu valdībām (budžeta atbalsts), granti, iepirkumi (pakalpojumi, piegādes, darbi), kā arī finanšu instrumenti privātajam sektoram (aizdevumi, garantijas). Tādu ieviešanas veidu kā grantu un iepirkumu īstenošanai var tikt izmantotas dažādas pārvaldības formas – EK nodrošinot tiešu un netiešu pārvaldību. Netiešās ieviešanas jeb deleģētās sadarbības gadījumā viss

instrumenta ieviešanas cikls tiek uzticēts trešajai pusei (piemēram, ES dalībvalstu EK akreditētām attīstības aģentūrām un attīstības bankām vai starptautiskajām organizācijām).

Latvijas projektu īstenotājiem ir zināšanas, pieredze un ekspertīze, ko ir novērtējušas partnervalstis. Vienlaikus Latvijas iesaiste ES ārējā finansējuma instrumentu ieviešanā galvenokārt notikusi tikai caur vienu no grantu formām –

Latvijai vēl ir liels potenciāls izmantot ES attīstības sadarbības finansējumu, veicinot gan pozitīvu valsts tēlu, gan Latvijas ekspertīzes un risinājumu „eksportu”.

ES finansētajiem mērķsadarbības (*Twinning*) projektiem. Vērtējot Latvijas projektu īstenotāju iesaisti citās ES ārējā finansējuma formās (piemēram, tehniskās palīdzības projektos vai iepirkumos), jāsecina, ka tā ir bijusi minimāla. Tā notikusi, galvenokārt ekspertiem individuāli piedaloties citu ES dalībvalstu īstenotajos ES finansētajos projektos vai valsts institūcijām, komersantiem (piemēram, konsultāciju uzņēmumiem) iesaistoties konsorcijs, kur kā vadošie ir citu ES dalībvalstu partneri.

Tāpēc Latvijai vēl ir liels potenciāls izmantot ES attīstības sadarbības finansējumu, veicinot gan pozitīvu valsts tēlu, gan Latvijas ekspertīzes un risinājumu „eksportu”. Mums jau ir veiksmes stāsti – Latvijas pārstāvji kā vadošie partneri īsteno vairākus ES attīstības sadarbības projektus, piemēram:

- Robežu pārvaldības programmas Centrālāzijā (BOMCA) 10. fāzes projekts, ko vada Latvijas Valsts robežsardze (2020.–2025. gadam: 21,75 miljoni eiro);
- *Cleantech Latvia* projekts Uzbekistānā un Kazahstānā ūdens apsaimniekošanas jomā (2019.–2023. gadam: miljons eiro);
- *Twinning* projekti (piemēram, Valsts augu aizsardzības dienests Azerbaidžānā: 1,5 miljoni eiro, Pārtikas un veterinārais dienests Gruzijā: 1,45 miljoni eiro).

Kopš 2023. gada Latvijas Attīstības sadarbības aģentūra sniedz konsultatīvu un administratīvu atbalstu Latvijas institūcijām un citām ieinteresētajām pusēm, kas vēlas pieteikties dalībai ES projektos, kā arī sadarbībā ar citiem partneriem nodrošina atbilstību liela apjoma projektu tehniskajiem un finanšu kritērijiem. Turklāt projektus ES deleģētajā sadarbībā kā vadošā iestāde var īstenot tikai ES dalībvalstu attīstības sadarbības aģentūras, kas pirms tam kvalificējušās EK akreditācijas procesa 9 pilāru sistēmai. Latvijas Attīstības sadarbības aģentūra šo akreditāciju saņems 2024. gadā.

Latvijas projektu īstenotāji ir sadarbojušies arī divpusēji ar dažādiem donoriem un sadarbības partneriem. Sadarbība notikusi gan ar ĀM tiešu iesaisti, gan īstenotāju limenī. Bieži no Latvijas tiek piesaistīti tikai atsevišķi eksperti.

Latvijas projektu īstenotājiem ir izveidojusies ilgtermiņa sadarbība ar ASV Valsts departamenta Attīstības sadarbības partnerības programmu (*Development Cooperation Partnership*, DCP; iepriekš – *Emerging Donors Challenge Program*). ASV DCP programma ir galvenais finansējuma avots Rīgas Juridiskās augstskolas (RJA) programmai Centrālāzijā un ES Austrumu partnerības valstīs – kopš 2014. gada RJA programmu absolvējuši 627 profesionāļi no 20 partnervalstīm. DCP programmā nelielus, bet būtiskus projektus Ukrainā pēdējos gados aktīvi ievieš Latvijas Lauku konsultāciju un izglītības centrs, Nacionālais rehabilitācijas centrs „Vaivari”, Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kamera.

2024. gadā ir plānots parakstīt ĀM sadarbības vienošanos ar ASV Starptautiskās attīstības sadarbības aģentūru (*U.S. Agency for International Development*, USAID) par sadarbību digitālajos jautājumos. 2012. gada jūlijā tika noslēgts saprašanās memorands starp ĀM un USAID par sadarbību Moldovā tieslietu jomā. Pamatojoties uz to, Latvijas Republikas Tieslietu ministrija 2012.–2013. gadā īstenoja projektu „Atbalsts Moldovas tieslietu sistēmas institucionālās kapacitātes stiprināšanai”. Sadarbība ar USAID bijusi arī virknei citu Latvijas ieviešanu (RJA, biedrību „Centrs MARTA”).

2022. gada 14. martā tika parakstīts ĀM un UNDP biroja Uzbekistānā sadarbības memorands par projekta „Uzlabota pakalpojumu sniegšana un pārvaldība Uzbekistānas laukos” (*Improved public service delivery and enhanced governance in rural Uzbekistan*) īstenošanu. Projekta īstenošana uzsākta 2019. gadā, un to paredzēts pabeigt 2024. gadā; īstenotāji: „Centrs MARTA”, Latvijas Republikas Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija (VARAM) un Valsts kontrole.

Latvijas ekspertīzes potenciāla izmantošana

Lielākā daļa Latvijas līdz šim finansēto projektu ir tā sauktie sociālie (*soft*) projekti jeb labās prakses un pieredzes pārnese, kā arī kapacitātes veicināšanas pasākumi. Latvijas eksperti ir galvenais resurss. Turklāt novērojams pieaugošs ekspertu trūkums, kas tikai palielināsies saistībā ar tehniskā atbalsta nepieciešamību Ukrainas un Moldovas eiointegrācijas projektiem. Piemēram, Lietuvas Attīstības sadarbības aģentūra jau sākusi piesaistīt saviem projektiem starptautiskos ekspertus.

Lai sekmētu plašākas Latvijas attīstības sadarbības projektu īstenotāju – valsts pārvaldes institūciju, PSO un privātā sektora – iespējas iesaistīties ES attīstības sadarbības projektu ieviešanā partnervalstīs, Latvijas Attīstības sadarbības aģentūras viens no galvenajiem uzdevumiem būs koordinēt un sniegt atbalstu Latvijas ekspertiem, kā arī radīt jaunas iespējas Latvijas projektu īstenotājiem. Aģentūra ir izveidojusi Latvijas attīstības sadarbības ekspertu datubāzi, lai identificētu un

uzrunātu jau konkrētus ekspertus par dalību projektos un aktivitātēs. Sagatavots arī Latvijas attīstības sadarbības ekspertīzes katalogs latviešu un angļu valodā. Līdz šim pārskatus par jau realizētajiem projektiem (ģeogrāfiski un tematiski) ĀM gatavojusi pēc pieprasījuma, taču šādus katalogus un informatīvos materiālus par

Latvijas ekspertīzi augstu novērtējušas gan partnervalstis, gan citi donori – mūsu valsts eksperti nereti tiek īpaši meklēti.

atsevišķiem projektiem un īstenotājiem ĀM sadarbībā ar aģentūru būtu jāgatavo sistemātiski. Turklāt būtu jārada arī vienots vizuālais noformējums, tāpēc ir uzsākta Latvijas attīstības sadarbības komunikācijas stratēģijas un zīmola izveide. Vienota vizuālā identitāte vairo Latvijas attīstības sadarbības atpazīstamību gan Latvijā, gan ārpus valsts robežām. Līdz šim Latvijas attīstības sadarbības publicitātes pasākumos un materiālos ticis izmantots Ārlietu ministrijas

ģerbonis, tomēr tā lietošanai ir ierobežojumi un atpazīstamība nav plaša. Latvijas Attīstības sadarbības aģentūra arī plāno informatīva atbalsta sniegšanu ieviešējiem par iespējām piedalīties projektos, ekspertīzes paaugstināšanu un apmācības. Valsts pārvaldes institūciju ekspertu apmācībās aģentūrai jāsadarbojas ar Valsts administrācijas skolu un Valsts kanceleju.

Labie piemēri

Labā pārvaldība un dzimumu līdztiesība

Biedrība „Centrs MARTA” ir Latvijas sieviešu tiesību aizstāvības organizācija, kas dažādās valstīs ārpus Latvijas darbojas jau kopš 2002. gada, tostarp Ukrainā, Baltkrievijā un Centrālāzijā (Uzbekistānā, Tadžikistānā un Kirgizstānā).

„Centrs MARTA” jau vairākus gadus ir iesaistījies starptautiskā sieviešu organizāciju tīklā „Sievietes miera dialogam”, kas apvieno organizācijas no Austrumu partnerības un Centrālāzijas valstīm un tika izveidots uzreiz pēc Krievijas nelikumīgi īstenotās Krimas aneksijas. Biedrība saņem atbalstu no ES programmām, Latvijas valdības, Ziemeļu Ministru padomes, ASV un starptautiskajiem fondiem, kā arī individuāliem ziedojumiem. Vidēji biedrības budžets ir vairāk nekā miljons ASV dolāru gadā.

„Centrs MARTA” ir īstenojis arī vairākus ĀM finansētus attīstības sadarbības projektus Centrālāzijas un Austrumu partnerības valstīs, to skaitā divu sieviešu rehabilitācijas centru izveidošanai Čerņihivas apgabalā Ukrainā karā cietušo sieviešu spēcīnāšanai un atbalstam sadarbībā ar Ukrainas pilsoniskās sabiedrības organizācijām. Kopš 2003. gada „Centrs MARTA” aktīvi strādā

Uzbekistānā – ļoti bieži izaicinājumu pilnos apstākļos. Rezultātā ir izveidoti iekļaujoši sabiedrisko pakalpojumu centri septiņos attālos Uzbekistānas reģionos – Karakalpakstānā, Džizakā, Kaškadarjā, Namanganā, Surhondarjā, Sirdarjā un Taškentas reģionā. Pateicoties biedrības darbam, 2023. gadā Uzbekistānā tika veikti būtiski grozījumi tiesību aktos attiecībā uz vardarbību pret sievietēm. Kirgizstānā un Tadžikistānā ir sniegtas zināšanas, izstrādāti metodiskie materiāli izglītības pārvaldēm un skolām, vecākiem, vietējām kopienām kirgīzu un tadžiku valodā. Izveidotas koalīcijas Kirgizstānā Ošas apgabalā un Tadžikistānā Sogdas apgabalā izglītības pārvaldes darbiniekiem, NVO, politiķiem, vecākiem, kas gatavi darboties, lai meitenes nepamet skolu. Tāpat ir sniegtas zināšanas un atbalsts sievietēm–līderēm un iedrošinātas sievietes uzņemties līderību, veicināta sieviešu līdzdalība demokrātiskajos un pārvaldības procesos, piemēram, valsts un NVO savstarpējās sadarbības stiprināšanā un sociālo problēmu risināšanā.

Rīga TechGirls ir organizācija, kas koncentrējas uz sieviešu un meiteņu izglītošanu un iedvesmošanu tehnoloģiju jomā. Organizācija kopš 2016. gada apmāca, rīko darbnīcas, iedvesmas pasākumus, hakatonus, konferences. *Rīga TechGirls* palīdz dažāda vecuma sievietēm apgūt tehnoloģijas, un ir izveidojusies spēcīga kopiena, kas to atbalsta. Biedrības komandā ir nozares eksperti, kas apvieno tehnoloģiju un uzņēmējdarbības pieredzi. *Rīga TechGirls* ir iesaistījusies dažādos starptautiskos projektos, piesaistīts starptautisko donoru finansējums, kā arī tiek izsludināti stipendiju konkursi. Īstenotie projekti: 2022. un 2023. gadā granta projekts Uzbekistānā „Sievietes uzņēmējas pāri robežām”; 2023. gadā granta projekts Dienvidāfrikā un Kamerūnā „STEM skola meitenēm”; 2024.–2025. gadā granta projekts Ēģiptē „Tehnoloģiju apmācības meitenēm Ēģiptē *Girls in Tech*”.

Rīgas Juridiskā augstskola ir specializēta juridiskā augstskola, kas izveidota 1998. gada martā ar Latvijas un Zviedrijas valdības līgumu attīstīt starptautisko juridisko izglītību Baltijas valstīs. Kopš 2013. gada RJA ir cieša sadarbība ar Latvijas valdību, izstrādājot jaunas un inovatīvas mācību programmas, kā arī stiprinot labu pārvaldību un likuma varu partnervalstīs.

RJA ir bijusi nozīmīgs partneris ĀM attīstības sadarbības projektu īstenošanā izglītības, korupcijas apkarošanas, caurskatāmības un reformu pastiprināšanas jomās. Tā ir sekmīgi īstenojusi starpdisciplinārās programmas Eiropas tiesībās un ekonomikā, lai atbalstītu Eiropas kaimiņattiecību politikas valstis, Centrālāziju un Rietumbalkānu valstis. Pirmā Padziļinātā programma Austrumu partnerības, Centrālāzijas un Rietumbalkānu valstīm Eiropas tiesībās un ekonomikā

(*Advanced Programme in Law and Economics for the European Neighbourhood Policy Countries and Central Asia and Western Balkans*) tika uzsākta 2014. gadā. Sākot ar 2016. gadu, tiek īstenota saīsinātā programma, kuru kopš 2017. gada dēvē par intensīvo programmu (*Intensive Programme in European Law and Economics for European Neighbourhood Policy Countries, Central Asia and Western Balkans*). Tā tika izstrādāta, atsaucoties uz vairāku donoru lūgumu saīsināt programmas norises laiku (partnervalstu pārstāvju prombūtne no darbavietām būtu īsāka; būtu iespēja programmā piedalīties vecākā līmeņa amatpersonām un speciālistiem; attiecīgi tiktu samazinātas programmas izmaksas).

Līdz 2023. gada nogalei pabeigti jau 14 mācību semestri un apmācīti 647 valsts pārvaldes un pilsoniskās sabiedrības pārstāvji. Kopumā programmā piedalījušies dalībnieki no 20 valstīm. RJA programmas ir pierādījušas sevi kā ilgtspējīgu attīstības sadarbības aktivitātes, nodrošinot arī praktisku ieguldījumu, daloties Latvijas reformu pieredzē. Vienlaikus tā ir palielinājusi Latvijas atpazīstamību kā zināšanu pārneses centru kaimiņu reģionu valstīm.

No 2015. līdz 2019. gadam RJA īstenoja arī dažādus īstermiņa projektus, lai palīdzētu Centrālāzijas valstīm un Ukrainai uzlabot korupcijas apkarošanas spējas un Civildienesta reformas. Šajā laikā īstenoti 10 īstermiņa, individuāli izstrādāti projekti.

Lai sasniegtu ilgtermiņa rezultātus, sekmējot reformu īstenošanu ES Austrumu partnerības, Centrālāzijas, Eiropas kaimiņattiecību politikas un Rietumbalkānu valstīs, tiek aktīvi turpināta donoru piesaiste sekmīgas programmas tālākai īstenošanai. Kopā piesaistītais finansējums no citiem donoriem 2015.–2023. gadā, intensīvās programmas un pretkorupcijas programmas ir bijis vairāk nekā 3,5 miljoni ASV dolāru.

Klimats un lauksaimniecība

CLEANTECH LATVIA ir tiro tehnoloģiju klasteris, kas apvieno Latvijas tiro tehnoloģiju uzņēmumus un pētniecības iestādes no tiro tehnoloģiju jomas. **CLEANTECH LATVIA** sastāv no divām struktūrvienībām: „Tiro tehnoloģiju klasteris” un „Latvijas Biotehnoloģiju asociācija”. Klasteris savu biedru interesēs piedāvā tirgus izpēti, stratēģisko plānu izstrādi, apmācības, dažādu vides risinājumu plānošanu un izstrādi pašvaldībām, valdībām un industrijām ūdens, atkritumu, gaisa un energoefektivitātes jautājumos, kā arī pilnu sabiedrisko pakalpojumu spektru vietējām, reģionālajām un valsts iestādēm.

Kopš 2012. gada **CLEANTECH LATVIA** darbojas Centrālāzijā. 2016. gadā tika atvērtas klastera pārstāvniecības Kazahstānā un Uzbekistānā. Klasteris ir rīkojis daudzus mācību braucienus Kazahstānas un Uzbekistānas valdību un privātā sektora pārstāvjiem uz Latviju un citām ES valstīm, kā arī apmācības Centrālāzijas valstīs.

CLEANTECH LATVIA ir īstenojis vairākus attīstības sadarbības projektus ar ĀM atbalstu:

- 2017. gadā granta projektu „Latvijas tīro tehnoloģiju klastera *CLEANTECH LATVIA* atbalsts reģionālo pašvaldību (*hakimat*) pārvaldes kapacitātes celšanai Uzbekistānas lauku reģionos”, kurā klasteris apmācīja atbildīgos speciālistus reģioniem aktuālajās vides jautājumu jomās triju Uzbekistānas reģionu – Navoji, Buhāras un Kaškadarjas – pašvaldībās;
- 2018. gadā granta projektu „Kapacitātes celšana Uzbekistānas valsts pārvaldē par ilgtspējīgu attīstību”, kurā viena no tēmām bija lauksaimniecības attīstība Fergānas reģionā – atbalsts reģionālajām lauksaimniecības reformām un uzņēmējdarbības attīstībai, savukārt otra projekta daļa bija orientēta uz energoefektivitāti, īpaši siltumapgādē. Projektā tika izstrādāti un sniegti ekspertu ieteikumi par ūdensapgādes un notekūdeņu objektu rekonstrukcijas projektiem, videi draudzīgu apstākļu radīšanu lauksaimniecības produktu audzēšanai, gudrajām pilsētām, par atkritumu apglabāšanas sistēmu un resursu optimizāciju, kopumā apmācot ap 70 speciālistus;
- 2020. gadā granta projektu Uzbekistānā „Pašvaldību publisko pakalpojumu modernizācija”, kurā tika organizēti 13 semināri par mūsdienīgu siltumapgādes objektu uzturēšanu un apsaimniekošanu;
- 2020. gadā līdzfinansējuma projektu „Inženiertehnisko uzņēmumu nozaru asociāciju kapacitātes celšana Kazahstānā un Uzbekistānā”. Projektā tika uzlaboti pakalpojumi, ko sniedz nozares asociācijas Kazahstānā un Uzbekistānā inženieru konsultatīvajiem uzņēmumiem, stiprinot šo asociāciju kapacitāti ieviest starptautiskos projektus;
- 2021. gadā granta projektu „Kapacitātes celšana investīciju projektu īstenošanai ūdensapgādes un kanalizācijas jomā Uzbekistānā”. Tika izveidots apmācību kurss vairāk nekā 100 AS „UZSUVTAMINOT” darbiniekiem, lai pilnveidotu šā uzņēmuma personāla kvalifikāciju un prasmes;
- 2021. gadā līdzfinansējuma projektu „Inženiertehnisko uzņēmumu nozaru asociāciju kapacitātes celšana Kazahstānā un Uzbekistānā”;
- 2022. gadā līdzfinansējuma projekts „Inženiertehnisko uzņēmumu nozaru asociāciju kapacitātes celšana Kazahstānā un Uzbekistānā”. Projekta laikā tika sagatavota dokumentu pakete būvspeciālistu sertifikācijas ieviešanai Uzbekistānā, lai Uzbekistānas valdībai varētu tikt virzītas atbilstošas normatīvās izmaiņas, tostarp Uzbekistānas būvniecības likumā un citos saistītajos noteikumos, kā arī sagatavoti nepieciešamie normatīvie akti, piemēram, par būvniecības speciālistu kompetences novērtēšanu.

No 2019. līdz 2023. gadam *CLEANTECH LATVIA* īstenoja starptautisku ES līdzfinansētu projektu „ENGINE – Inženiertehnisko uzņēmumu nozaru asociāciju kapacitātes celšana Kazahstānā un Uzbekistānā” *Central Asia Invest V* grantu programmā „Mazo uzņēmumu konkurētspējas veicināšana” (*Boosting Small Business Competitiveness*). Projekta mērķi bija uzlabot nozaru asociāciju kapacitāti, sniegt daudzpusīgus un konkurētspējīgus pakalpojumus inženiertehniskajiem uzņēmumiem Kazahstānā un Uzbekistānā, kā arī ieviest inženieru sertifikāciju, lai dalītos Eiropas zināšanās un demonstrētu veiksmīgu starptautisko ekspertu pieredzi inženiertehniskajā jomā un inženieru sertifikācijā. Tādējādi tika veicināta Eiropas un Centrālāzijas sadarbība. Projekta kopējais budžets bija miljons eiro.

Latvijas Lauku konsultāciju un izglītības centrs (LLKC) ir dibināts kā Zemkopības ministrijas iestāde 1991. gadā, kopš 2004. gada – SIA. LLKC ir Latvijas lielākā un nozīmīgākā institūcija, kas īsteno lauku attīstības politikas aktivitātes, tostarp informēšanu un lauksaimnieku izglītošanu visā valstī. LLKC plašā starptautiskās sadarbības pieredze un dalība daudzos projektos apliecina, ka LLKC ir novērtēts un cienīts partneris Eiropā. Uzņēmuma kopējais apgrozījums pēdējos piecos gados ir gandrīz 10 000 000 eiro gadā.

LLKC ir liela pieredze ES integrācijas procesos, ekspertiem ir augsta līmeņa zināšanas ES likumdošanā un lauksaimniecības un lauku attīstības jautājumos. Latvijas pieredze lauksaimniecības konsultāciju pakalpojumu sniegšanā ir vērtīgs modelis arī turpmākai centralizētas lauksaimniecības konsultāciju sistēmas izveidei Ukrainā.

LLKC ir izveidojis plašu starptautisku sadarbības tīklu un ir viens no iniciatoriem starptautiskas organizācijas „Eiropas Lauku un lauksaimniecības konsultāciju dienesti” (*European Forum for Agricultural and Rural Advisory Services*, EUFRAS) izveidei. EUFRAS tīkls pašlaik apvieno 38 konsultāciju dienestus no 26 Eiropas valstīm, un LLKC ir viens no vadošajiem organizācijas biedriem. LLKC ir īstenojis virkni projektu, lai nodotu zināšanas Ukrainas politikas veidotājiem un lauksaimniekiem, piemēram, par pievienotās vērtības produktu izstrādi, un veicinātu jaunas metodes sadarbībai starp lauksaimniekiem un NVO. No 2014. līdz 2021. gadam kopā ar Ukrainas Agrārās politikas un pārtikas ministriju un Ukrainas Nacionālo lauksaimniecības konsultāciju dienestu asociāciju tika īstenotas vairākas apmācību programmas, koncentrējoties uz Lauku saimniecību konsultatīvās sistēmas (*Farm Advisory System* – FAS) lomu, likumdošanu un līdzsvarotu lauku apvidu attīstību Ukrainā. LLKC 2017. gadā īstenoja ĀM atbalstīto projektu „Ukrainas lauksaimniecības konsultāciju sistēmas stiprināšana: ceļā uz lauksaimniecības un lauku attīstības nozaru pilnīgu integrāciju ES kopējā tirgū”.

LLKC ir augsta kompetence starptautisko projektu īstenošanā. Projekti tādās programmās kā *Horizon 2020*, *Erasmus+*, ES komisijas *INTERREG* u. c. tiek īstenoti jau gadiem, tāpēc iestādei ir gan pieredze, gan institucionālā sistēma starptautisku projektu vadīšanai un uzraudzībai.

LLKC ir īstenojis šādus ĀM finansētus attīstības sadarbības projektus:

- 2023. gadā projektu „Mazo un vidējo lauksaimnieku konkurētspējas veicināšana, izmantojot Lauku demonstrējumu metodi inovācijām un zināšanu pārnesei augkopībā un lopkopībā”;
- 2023. un 2024. gadā līdzfinansējuma projektu „Rīcības plāns Ukrainas lauku attīstības jomas likumdošanas saskaņošanai, veicinot pirmsiestāšanās ES atbalsta instrumentu lauku attīstībai izmantošanu, lai palielinātu Ukrainas mazo un vidējo uzņēmumu konkurētspēju un eksportspēju” DCP programmas 10. kārtā (ar ĀM un ASV vēstniecības Kijivā atbalstu). Šis projekts ir ieguvis arī ASV vēstniecības Kijivā līdzfinansējumu 2025. gadam DCP programmas 11. kārtā;
- 2024. un 2025. gada projektu Ruandas mazo un vidējo lauksaimniecības produkcijas ražotāju konkurētspējas paaugstināšanai, stiprinot zināšanu pieejamību par produktu kvalitātes prasībām, produktu dažādošanu un tirgus veicināšanu dārzkopībā, akvakultūrā un pārtikas pārstrādē.

2023. gadā LLKC devās ĀM finansētā priekšizpētes vizītē uz Ruandu, kur tikās gan ar valstiskajām, gan nevalstiskajām organizācijām, kas iesaistītas lauksaimniecības politikas ieviešanā Ruandā. Ir sagatavots attīstības sadarbības projekta priekšlikums un iesniegts 2024. gada grantu konkursā.

Ceļš tālāk

Lai maksimāli efektīvi izmantotu pieejamos resursus un sniegtās iespējas, jāveicina visu Latvijas institūciju saskaņota darbība Latvijas ārpolitiskajās, finanšu, ekonomiskajās attiecībās un attīstības sadarbībā. Pašlaik ir izaicinājums apvienot spēkus attīstības sadarbībā ar Latvijas ārējo ekonomisko interešu un eksporta veicināšanā iesaistītajiem (Ekonomikas ministriju, Finanšu ministriju, Latvijas Investīciju un attīstības aģentūru un finanšu institūciju *Altum*) un pēc iespējas arī ar citām nozares ministrijām (VARAM, Satiksmes ministriju u. c.).

Nepieciešama daudz plašāka un arī dziļāka Latvijas privātā sektora izpratne un iesaiste attīstības sadarbības politikā. ES attīstības sadarbības sistēmā notiek paradigmas maiņa – no attīstības palīdzības un nabadzības izskaušanas uz *Team Europe* un *Global Gateway* projektiem (ģeopolitika kombinēta ar abu

pušu ekonomiskajām interesēm), kur aizvien lielāku lomu spēlē privātais sektors, starptautiskās, ES un nacionālās finanšu institūcijas.

Latvijas ekspertīzi augstu novērtējušas gan partnervalstis, gan citi donori – mūsu valsts eksperti nereti tiek īpaši meklēti. Latvijas salīdzinoši nesenā reformu un ES integrācijas pieredze ir interesanta, jo Latvija reprezentē veiksmīgu piemēru valsts pārejai un integrēšanos starptautiskajā sistēmā.

Lielākā daļa Latvijas līdz šim finansēto projektu ir labās prakses un pieredzes pārneses projekti, kā arī kapacitātes veicināšanas pasākumi. Latvijas eksperti ir galvenais resurss. Turklāt ekspertu trūkst arvien vairāk, kas tikai palielināsies saistībā ar tehniskā atbalsta nepieciešamību Ukrainas un Moldovas ES integrācijas projektiem. Viens no galvenajiem Latvijas Attīstības sadarbības aģentūras uzdevumiem būs koordinēt un sniegt atbalstu Latvijas ekspertiem un radīt jaunas iespējas Latvijas projektu īstenotājiem. Līdz šim Latvija galvenokārt ir koncentrējusies uz ES Austrumu partnerības un Centrālāzijas reģioniem, kur aktivitātes sekmē Latvijas pārstāvju krievu valodas zināšanas un izpratne par partnervalstu vēsturisko pieredzi. Vienlaikus Latvijas īstenotājiem ir liels potenciāls arī citur, īpaši Āfrikā, kur vērojams partnervalstu „nogurums” no tradicionālajiem donoriem. Attīstības sadarbības atbalsta paplašināšana ārpus tradicionālajiem reģioniem būtu atbalstāma arī privātā sektora iesaistes attīstības sadarbības kontekstā, jo tas palīdzētu Latvijas uzņēmumu ienākšanai jaunos tirgos, īpaši Āfrikā.

Nepieciešams savstarpēji vienoties par konkrētām tematiskām jomām, kas ir labākais „Latvijas piedāvājums”, un tad ap tām veidot Latvijas Attīstības sadarbības aģentūras aktivitātes un pulcināt potenciālos ieviešējus, piemēram: laba pārvaldība un dzimumu līdztiesība; digitalizācija lauksaimniecībā un mežā.

Latvijai ir plašāk jāiesaistās Eiropas komandas iniciatīvās (*Team Europe Initiative*, TEI) un stratēģijas *Global Gateway* iniciatīvās sev prioritārajos reģionos un valstīs. Ņemot vērā digitalizācijas horizontālo prioritāti attīstības sadarbībā, jāturpina aktīvi darboties TEI platformā „Digitalizācija attīstībai” (*Digital for Development* (D4D)), kur ĀM aktīvi piedalās no 2024. gada.

Papildus jāņem vērā, ka starptautiskajā un ES līmenī attīstības sadarbībā aizvien nozīmīgāki kļūst finanšu instrumenti privātajam sektoram (eksporta un investīciju aizdevumi, garantijas), piemēram, Eiropas Fonds ilgtspējīgai attīstībai (*European Fund for Sustainable Development+*, *EFSD+*). Šai ES ieviešanas modalitātei tiek atvēlēts aizvien lielāks budžets no ES ārējiem finanšu instrumentiem. Būtu jāveic analīze par iespējām un pievienoto vērtību Latvijas nacionālās attīstības bankas izveidei (vai kopējai Baltijas attīstības bankai). Šādu Latvijas attīstības banku varētu veidot, paplašinot *Altum* mandātu.

Attīstības sadarbības divpusējā finansējuma palielināšana ir pirmais priekšnoteikums, lai veiksmīgāk piesaistītu ES un citu starptautisko donoru finansējumu,

kā arī lai labāk izmantotu Latvijas ekspertīzes potenciālu. Salīdzinājumam – Igaunijas ĀM divpusējā attīstības sadarbības finansējums 2023. gadā bija 14 miljoni eiro, turpretim Latvijas – 1,66 miljoni eiro.

Sniedzot lielāku ieguldījumu Latvijas partnervalstu attīstībā un globālu izaicinājumu risināšanā, Latvija apliecinātu apņēmību pildīt starptautiskās saistības un savu līdzatbildību miera, drošības un ilgtspējīgas attīstības pasaulē veicināšanā. Tas arī radītu pozitīvus priekšnoteikumus Latvijas kandidēšanai uz ANO Drošības padomes nepastāvīgās dalībvalsts vietu 2026.–2027. gadā. Citu valstu pieredze liecina, ka ANO Drošības padomes priekšvēlēšanu kampaņa ne tikai vairo valsts starptautisko atpazīstamību, bet arī paver jaunas iespējas uzņēmējiem un attīstības sadarbības projektu īstenotājiem.

Personīgās pieredzes piezīmes par ANO operācijām

Intervija ar Daini Ozoliņu

Ar pulkvežleitnantu **Daini Ozoliņu**, ANO Pamiera uzraudzības organizācijas (*United Nations Truce Supervision Organization*, UNTSO) militāro padomnieku, misijas komandiera biroja vadītāju, 2024. gada 22. martā sarunājās Valsts prezidenta padomnieks nacionālās drošības jautājumos un Nacionālās drošības padomes sekretārs Aivars Puriņš¹.

Sarunu sākšim ar iepazīšanos. Kāds ir Tavas darba dzīves sākums?

Mans vārds ir Dainis Ozoliņš, esmu Latvijas Nacionālo bruņoto spēku virsnieks. Dienestā esmu daudz ilgāk, nekā esmu virsnieks, – kopš 1992. gada 16. oktobra. Savas dienesta gaitas sāku Rēzeknes Robežsargu mācību centrā kā obligātā militārā dienesta karavīrs. Jāpiemin, ka robežsargi tolaik bija daļa no bruņotajiem spēkiem. Dienēju tur, ja nemaldos, līdz 1993. gada martam. Tas bija laiks, kad tika atjaunota Latvijas Nacionālā aizsardzības akadēmija. Man piedāvāja pamēģināt tajā iestāties. Domāju – kāpēc gan ne. Cerības bija vājas, bet doma par iespēju pavadīt pāris dienu Rīgā likās vilinoša. Liels bija mans pārsteigums, ka akadēmijā es tiku uzņemts. Kopš tā laika esmu sapratis, ka iespējas ir jātver abām rokām.

Kad un kādos apstākļos Tu pirmo reizi nonāci saskarsmē ar ANO? Kādas ir Tavas pirmās atmiņas par ANO?

Pirmās atmiņas par ANO man jau ir no SFOR (*Stabilisation Force*) laikiem. Piedalījās operācijās gan Bosnijā un Hercegovinā 1999. gadā, gan Kosovā KFOR (*Kosovo Force*) sastāvā 2007. gadā. Tās bija miera uzturēšanas operācijas ar NATO valstu dalību, kas darbojās atbilstoši ANO mandātam. Bosnijā un Kosovā atradās bruņotas vienības gan no NATO valstīm, gan citām, piemēram, Īrijas un Somijas. Mēs bijām NATO militārā koalīcija, kas cieši sadarbojās ar ANO. Tā bija mana pirmā saskare.

¹ Valsts prezidenta padomnieks nacionālās drošības jautājumos un Nacionālās drošības padomes sekretārs no 2023. gada augusta līdz 2024. gada aprīlim.

Kāda bija pirmā personīgā saskarsme ar ANO jau ārpus NATO vadītajām operācijām?

2014. gada augustā saņēmām vēstuli, kas bija mērojusi ceļu no Latvijas misijas ANO caur Ārlietu ministriju uz Aizsardzības ministriju un no Aizsardzības ministrijas uz NBS štābu. Vēstulē tika norādīts, ka Latvijai vajadzētu pieteikties uz ANO amatiem Ņujorkā. Tika piedāvāti vairāki amati gan militārās plānošanas, gan analīzes dienestā. Ņemot vērā to, ka uz šiem amatiem tiek izsludināts globāls konkurss, tika uzskatīts, ka Latvijas cerības ir gauži vājas.

Mēs – trīs virsnieki – pieteicāmies. Iesniedzām visus dokumentus, tie atkal izgāja visu ķēdi – Aizsardzības ministrija, Ārlietu ministrija, pārstāvniecība un sekretariāts Ņujorkā, un tad iestājās klusums. Laiks gāja, es pa ausu galam dzirdēju, ka abus manus cīņubiedrus testē un intervē – tur viss notiek, bet par mani neviens neliemas ne zinis. Nodomāju – nu labi, šis izaicinājums man ir beidzies. Kuriozs – divi no mums trim bija Ozoliņi. Pēkšņi – šķiet, tas bija divas dienas pirms Ziemassvētkiem – man pienāca e-pasts no Ņujorkas – piedodiet, mēs no intervējām nepareizo Ozoliņu, jums rīt no rīta jābūt uz interviju. Sēžu mājās savā virtuvē, atveru *Skype*, ekrānā pretī liels galds un pie tā nopietni vīri melnos uzvalkos. Interviju vadīja pulkvede.

Vai Tu kaut kā gatavojies intervijai?

Nē, negatavojos nemaz. Man, par laimi, nebija daudz jautājumu par ANO, uzsvars tika likts uz manu profesiju un spēju analizēt to, kā es rīkotos dažādās situācijās. Drīzāk specifiska pieeja ANO videi. Intervija beidzās, un atkal iestājās klusums.

Pagāja pāris mēneši, un 2015. gada februārī atnāca vēstule, ka esmu uzvarējis konkursā un esmu laipni gaidīts Ņujorkā. Tajā brīdī vēl nenojautu, ka ar diviem gadiem viss nebeigsies, kā arī to, ka reģions, kurā man būs jāstrādā, atvērs man pasauli, par kuru nezināju praktiski neko. Tieši tobrīd sagadišanās pēc NBS komandieris Raimonds Graube atradās Latvijas pārstāvniecībā ANO Ņujorkā. Viņam saka – apsveicam, jūsu valsts pārstāvis ir apstiprināts darbam ANO Sekretariātā. Šaubos, vai viņš tobrīd saprata, par ko ir runa, zvana man un saka: „Klausies, tu zini, ka esi apstiprināts darbam Ņujorkā!”

Sākotnēji zināju, ka būs jābrauc jūnijā, tomēr 2015. gads bija kārtējais sarežģītā ANO budžeta gads, un viss ievilkās līdz jūlija beigām. Neziņā gaidīju, kad būs biļetes un kas un kā notiks. 18. jūlijā izlidoju, 20. jūlijā jau atrados savā darbavietā Ņujorkā.

Vai šoks bija dzīve Ņujorkā vai arī darba vide?

Gan viens, gan otrs. Turp devos kopā ar ģimeni – kundzi Aiju un manām meitiņām Artu un Ancīti. Mums līdzī bija četri čemodāni. Divas nedēļas dzīvojam

Akcija par godu ANO miera uzturēšanas operāciju 75. gadadienai. Pulkvežleitnanta Daiņa Ozoliņa kā UNTSO pārstāvja fotoportrets tika izstādīts līdzās citiem akcijas dalībniekiem 2023. gada maijā Taimskvērā, Ņujorkā. Foto: no personīgā arhīva

viesnīcā, paralēli gāju uz darbu un meklēju, kur dzīvot. Ancītei tas bija pirmais skolas gads. Tas Ņujorkā bija vasaras vidus, karstākais laiks. Pirmajā rītā uzvelku uzvalku, iekāpju metro un izkāpju slāpš. Aizeju uz Sekretariātu, kam 22 stāvi, un domāju – kur man iet, kā kaut ko atrast. Visa diena pagāja „administrējoties”, iepazīstot instrukcijas, kārtojot caurlaides un saprotot, kur man jāiet.

Kurā brīdī Tev radās sajūta, ka saproti, ko tur dari?

Labs jautājums. ANO Sekretariātā ir tāda struktūra kā Militārā izvērtējuma grupa (*Military Assessment Team*). Šajā nodaļā darbojas virsnieki no visas pasaules, gudri un atsaucīgi cilvēki, tiešām erudīti. Man ārkārtīgi paveicās tur nokļūt un ar šiem cilvēkiem turpmākos trīs gadus strādāt.

ANO Militāro lietu birojs (*Office of Military Affairs*) strādā ANO ģenerālsekretāra vietnieka pakļautībā, biroju vada ģenerālleitnants. Birojā strādā ap 100 karavīru, kas ir ļoti maza daļa no kopējā darbinieku skaita ANO galvenajā ēkā – apmēram 5000 cilvēkiem. Militārā izvērtējuma grupa bija mana nodaļa.

Bija aizvadīts 2014. gads – Krimas notikumi. Man likās, ka ANO būs nepieciešams kāds, kas saprot Austrumeiropas situāciju, bet viņi saka – nē, draugs, lai

ievērotu neitralitāti, mēs tev dodam Tuvos Austrumus – Sīriju. Labi, bet es absolūti neko nezinu par Sīriju. Viņi saka – nekas, nekas, apgūsi.

Ņujorkā man bija kabinets, mājoklis un ģimene, tomēr uz man noteikto reģionu braukt sanāca diezgan daudz. Nobraukāju visus trīs gadus uz Sīriju, Libānu, Jordāniju un Izraēlu. Liels paldies manai kundzei Aijai. Šķiet, viņas dienests, svešumā rūpējoties par bērniem un māju, bija daudz smagāks par manu.

Tas varbūt skanēs dīvaini, bet tajā brīdī ANO sistēma man likās nesaprota un birokrātiska. Tam gluži pretēji – Tuvie Austrumi šķita kaut kas dinamisks, vilinošs un mistisks. Braucu, runāju ar cilvēkiem un ar citām aģentūrām un citām misijām, gan ar UNDOF (*United Nations Disengagement Observer Force*), UNIFIL (*United Nations Interim Force in Lebanon*) un UNTSO, kur esmu tagad. Radās diezgan precīzs priekšstats, un beigās pat sniedzu rekomendācijas gan Militārajam padomei, gan TCC (*Troop Contributing Countries*). Drošības apsvērumu dēļ UNDOF tajā laikā bija evakuēties no Sīrijas, ANO savukārt centās dabūt UNDOF atpakaļ. Mans uzdevums bija izprast situāciju un sniegt priekšlikumus tālākai rīcībai.

Paskatoties plašāk – kāpēc ANO vada un organizē militārās misijas un operācijas? Kāpēc tādas ir nepieciešamas?

ANO pastāv uzskats, ka ar politiskiem līdzekļiem, politiskām svirām var atrisināt jebko. Diemžēl ir reģioni, kur tikai karavīri ar savu pieredzi un zināšanām var saprast jauno nekonvencionālo vidi – ne tikai saprast, bet arī paredzēt, kas notiks turpmāk.

Un, protams, bruņots kontingents un starptautiska klātbūtne tomēr ir diezgan nopietna svira, lai atturētu puses no tālākas konflikta attīstības.

Protams, pagājušās desmitgades, varbūt pat divdesmitgades laikā daudz kas ir mainījies, nav vairs A puse un B puse, starp kurām tiek novietoti ANO spēki, kuru uzdevums klasiskā izpratnē ir atturēt puses no tālākas konflikta eskalācijas. Tagad šī zona ir pelēka, robežas vairs nav saskatāmas, situācija ir dinamiska un grūti izprotama. Šobrīd ir gan nekonvencionāli spēki, kuru rīcībā ir modernākie ieroči, un ir konvencionālas armijas, kuras dod priekšroku nestandarta cīņas metodēm. Šis laiks ANO kā miera uzturētājiem ir diezgan sarežģīts tādēļ, ka mēs joprojām turamies pie ļoti konvencionālas un konservatīvas pieejas.

Būtiski saprast, ka ir miera uzturēšana un ir novērošana. Novērotājmisiju skaits tagad aug, bet miera uzturēšanas misiju skaits samazinās. ANO spēkiem nav

Diemžēl ir reģioni, kur tikai karavīri ar savu pieredzi un zināšanām var saprast jauno nekonvencionālo vidi.

ANO Militāro misiju komandieru konferences laikā tiekoties ar ANO ģenerālsekretāra vietnieci cilvēktiesību jautājumos Ilzi Brands-Kehris ANO Sekretariātā Ņujorkā 2023. gada jūlijā.

Foto: no personīgā arhīva

mandāta nodrošināt mieru, miers ir jāpanāk pašam konflikta pusēm, līdz ar to ANO spēki ir tikai instruments un reizēm pat platforma pušu diskusijai.

Dažām ANO misijām ir ļoti ilga vēsture. Arī novērotājmisija UNTSO, kurā esi šobrīd. Par ko tas liecina? Kā Tu to raksturotu?

Pastāv dažādi vērtējumi. Kipra ir labais piemērs, jo tur ir relatīvs miers. Ir zona, kuru ANO uztur un kurā šobrīd konflikta nav. Protams, ja misija ir aktīva 50 gadus vai 75 gadus kā mēs, tad nedomāju, ka tas ir veiksmes stāsts.

Ar ANO miera uzturēšanas misiju, kurā šobrīd dienu, viss sākās – esam pirmā misija ANO vēsturē. ANO Miera uzturētāju diena arī tiek svinēta 29. maijā, jo šajā datumā 1948. gadā šī pirmā misija tika dibināta.

Vai uzdevums kopš sākuma ir mainījies?

Mūsu mandāts ir noformulēts uz puslapas un līdz šim brīdim nav mainījies.

Mandāts netiek atjaunots? Kamēr nav jauna lēmuma, vecais paliek spēkā?

Kamēr situācija reģionā nav stabila, tikmēr mēs paliekam. Mēs esam vienīgā misija, kurai mandāts nav jāatjauno katru gadu. Visas pārējās misijas Drošības padomē mandātus atjauno. Laikam esam mūžīgā misija.

Mums ir divas funkcijas. Viena ir novērošana un ziņošana ANO Drošības padomei. Tas ir vairāk taktisks uzdevums.

Bet lielākais ieguldījums situācijas uzlabošanā ir reģionālā sadarbība ar valstīm. Komandieris un viņa komanda, kurā esmu arī es, reizi ceturksnī brauc uz katru valsti, tur tiekamies gan ar politisko, gan militāro vadību. Reizēm esam ziņneši, tādā veidā neatstājot iespēju pārpratumiem un nepārdomātai rīcībai. Turklāt varam laikus brīdināt puses, lai preventīvi nodrošinātu stabilitāti. Domāju, ka šis instruments darbojas pat labāk nekā novērošanas daļa.

Apbraukājat Izraēlu, Sīriju, Libānu...

Libānu, Izraēlu, Sīriju, Jordāniju un Ēģipti. Tiekamies ar armijas vadību, ar premjeriem, ar ministriem. Ar diezgan augsta līmeņa politisko vadību.

Kā Tu nonāci šajā misijā?

Te ir nedaudz jāatgriežas Ņujorkā. Bija 2017. gads. ANO bija gatava atjaunot misiju Sīrijā. Tad mani un tagadējo UNTSO komandieri, tolaik pulkvedi, nosūtīja uz Sīriju sagatavot rekomendāciju, vai misija var atgriezties vai ne. Toreiz pateicām – nē, zinājām, ka teritorija, kurā ANO ir jāienāk, nav droša un puse situāciju nekontrolē. Daudzi bija diezgan sašutuši par šo lēmumu, jo nezināja, kas tur īsti notiek, turklāt politiskās nostādnēs neatbilda situācijai uz zemes, kuru mēs pārzinājām pietiekami labi. Man Ņujorkā bija jāveic liels izskaidrošanas darbs. Šķiet, paveicām to ļoti labi, argumentējot un skaidrojot savu lēmumu. 2018. gada jūlijā mana misija Ņujorkā beidzās un kopā ar ģimeni atgriezās Latvijā.

Pagāja vairāki gadi. Kādu dienu zvana mans bijušais kolēģis, nu jau UNTSO komandieris un ģenerālmajors, un saka – klausies, es esmu UNTSO Tuvajos Austrumos, mani tikko apstiprināja amatā, tev jānāk pie manis par biroja vadītāju. Latvijas militārais pārstāvis ANO un militārais atašējs ASV atbalstīja šo piedāvājumu, liels paldies viņam par to. Piedāvājums nāca īstajā laikā, jo Latvija pretendē uz vietu ANO Drošības padomē. Valsts dalība ANO prestižākajā misijā dotu Latvijai papildu punktus, un vienlaikus tā būtu iespēja Latvijai iesaistīties šajā misijā, ko mēs arī veiksmīgi būsim paveikuši.

Kopš 2024. gada sākuma Libānā (UNIFIL) ir trīs Latvijas karavīri, bet līdz tam ilgu laiku biju vienīgais Latvijas dalībnieks kādā no 12 ANO vadītajām misijām pasaulē.

Kopš 2024. gada sākuma Libānā (UNIFIL) ir trīs Latvijas karavīri, bet līdz tam ilgu laiku biju vienīgais Latvijas dalībnieks kādā no 12 ANO vadītajām misijām pasaulē.

Latvija ļoti maz piedalās ANO vadītajās misijās. Varbūt pamatoti?

Misijas ir ļoti dažādas – gan kontingenta sastāva, gan uzdevumu jomās. Misijas Tuvajos Austrumos (UNDOF, UNIFIL un UNTSO) ir sarežģītas un interesantas. Latvija tiecās uz dalību tajās, bet daudzus gadus neizdevās.

UNTSO ir tikai 153 novērotāji visiem Tuvajiem Austrumiem, turklāt tas nav tehnisks novērošanas darbs postenī. Dienests šeit prasa labi izprast situāciju. Ļoti ātri var nonākt konflikta centrā, un tad ir jāsaprot, ko teikt, kā uzvesties, ko pēc tam rakstīt.

UNTSO misijā ir 28 dalībvalstis. Un mums ir „lielais piecnieks”. ANO šī ir vienīgā reģionālā misija. Tas nozīmē, ka neesam vienā, bet piecās valstīs. Mēs esam Izraēlā, Libānā, Sīrijā, Jordānijā un Ēģiptē (Sīnājā). 153 novērotāji visam reģionam nav nemaz tik daudz. Mēs novērojam divas konfliktlīnijas – Izraēla–Libāna un Izraēla–Sīrija, abās joprojām ir kara stāvoklis. Ir novērotāji, kas stacionāri novēro. Un ir mobilās patruļas – pārsvarā Libānā, jo pēc 2006. gada kara novērošanas punkti tika sagrauti. Mēs cietām diezgan lielus zaudējumus tajā laikā.

Vai var teikt, ka dienests šādā misijā ir arī nozīmīga politiski militāra izglītība?

Es teiktu, ka vairāk pat politiski nekā militāri. Mums ir arī negatīvi piemēri, kad novērotājs kaut ko ne tā pasaka vai uzdod nepareizu jautājumu un sadarbība ar misiju tiek uz ilgu laiku pārtraukta. Tuvajos Austrumos tas tiek uztverts pavisam citādi nekā pie mums. Attiecības var sabojāt vienā mirklī, bet atjaunot ir sarežģīti. Visiem novērotājiem jābūt ļoti erudītiem un jāsaprot, kur viņi atrodas.

Viens ir Tava personīgā izaugsme, bet kāpēc Latvijai ir svarīgi piedalīties šādās un citās misijās?

Tā ir globāla platforma, kurā valstis vairāk vai mazāk spēj izteikt savu nostāju un runāt. Jāsaka gan, ka tagad ANO ir vairāk politisku paziņojumu nekā diskusiju. Protams, mums ir koalīcijas un alianses. Un Latvija parasti pauž kopīgo viedokli. Bet tas nenoliedz faktu – mums ir balss. Tā ir iespēja izteikt savu viedokli globālā arēnā. Es domāju, tā ir unikāla platforma.

Mums ir svarīgi līdzdarboties globālajā vidē. Mēs neesam vieni mazajā Latvijā, jebkurš process, kas notiek pasaulē, mūs iespaido. Mēs labi redzam, ka konflikts Izraēlā ir būtiski ietekmējis kaut vai konfliktu Ukrainā. Sēdēt malā nevar, ir jāiet un jāpiedalās.

Bet tikai būt klāt reģionā un neko neiegūt pieredzes ziņā – tas arī nekam neder. Ir jāizvērtē, kur un ar ko kopā mēs šajās misijās piedalāmies. Latvijas militārajām spējām ir jābūt redzamām pasaulē. Mums patīk slēpties, kaunēties un būt pazemīgiem. Bet mums ir jābūt redzamiem. Mums jāspēj darīt, un mēs spējam – esmu pilnīgi pārliecināts.

Un mazliet personiskāk – kā mainījies Dainis, kurš pirms desmit gadiem Ņujorkā nesaprata, pa kurām durvīm jāiet iekšā?

Man patīk starptautiskā vide, mani fascinē darbs ar cilvēkiem no dažādām valstīm. Es esmu atteicies no „es te nedaudz pastāvēšu maliņā” attieksmes. Gadiem ejot, esmu sapratis, ka mēs esam sagatavoti daudz labāk nekā daudzas ci-

tas valstis. Mēs varētu kalnus gāzt ar zināšanām, kuras ir Latvijas virsniekiem. Par zemu sevi novērtējam.

Šī misija pastāv jau vairāk nekā 70 gadus. Vai jūsu sarunās ir arī filozofiska dimensija: kāda šim jēga – nedēļu brauc, darbojies, bet nekas nenotiek, progress nav?

Pagājušajā gadā, svinot misijas 75 gadus, bija brīdis, kad domājām par sasniegto. Īsti nezinu, vai tas ir veiksmes stāsts vai ne. Ja tā paraugāmies, varētu būt labāk.

Tajā pašā laikā saprotam, ka mieru atnesis nevis ANO, bet konflikta puses. Un mēs cenšamies darīt, cik varam, cik mandāts mums ļauj. Esmu pieredzējis, ka varam apturēt lokālu konfliktu. Apziņa, ka ir izglābtas cilvēku dzīvības, – tās dēļ vien ir vērts.

Apmeklējot UNTSO un IDF pozīcijas Golānas augstienēs 2023. gada 17. septembrī.

Foto: no personīgā arhīva

Kā tagad, kad ir bijusi iespēja piedalīties ANO misijās un pieredzēt tās no dažādām perspektīvām, ir mainījušās Tavas sajūtas un priekšstats par to mērķi un vajadzību?

32 dienesta gados atbildības spektrs kļuvis daudz plašāks. Agrāk neredzēju tālāk par savu nodaļu vai vadu un mani īpaši tas neuztrauca. Tagad redzu un saprotu reģionālo situāciju, tas arī ir mans ieguldījums. Mēs mācām virsniekus, lai viņi saprastu savas misijas komplekso vidi. Es varu nodrošināt efektīvu komandiera darbu, jo pats saprotu kontekstu, varu piedāvāt risinājumus. Novērotāji šeit atbrauc uz gadu, tas ir diezgan īss laiks, lai izprastu Tuvos Austrumus, taču pilnīgi droši varu apgalvot, ka šis reģions un tā cilvēki nevienu neatstāj vienaldzīgu. Šis nav tas gadījums, kad mēs no labi informētiem optimistiem kļūstam par pesimistiem.

Vai esi saskaitījis, cik gadu esi bijis operācijās prom no Latvijas? Vai iznāk salīdzināt Latviju ar citām valstīm?

Es domāju, ka Latvija ir absolūta laimes zeme. Absolūta. Ja kāds sūdzas, ka viņam Latvijā ir grūti dzīvot, piedodiet, atbrauciet uz Sīrijas dienvidiem paskatīties, kā cilvēki dzīvo. Esmu bijis prom vairāk nekā 10 gadus, varbūt pat visus 15.

Bet mirklis, kad atgriezies, vienmēr ir ļoti īpašs. Es domāju, ka Latvija ir gandrīz perfekta valsts.

Tev taču ir dzīve ārpus darba un biroja? Vai izdodas iepazīt vietējo kultūru?

Esmu izstaigājis Damasku krustu šķērsu, esmu pabijis Malulā un Sednajā. Atrodoties Jeruzalemē, būtu liels grēks neiet un neredzēt. Katru nedēļu izmantoju vienu dienu tikai tam, lai atrastu un iepazītu jaunas vietas. Esmu izbraukājis Jordāniju, Sīnāju un Libānu. Man vistuvākās pilsētas ir Ammāna un Damaska, arī Telaviva ir fantastiska.

Damaska ir neaprakstāma, viena no vecākajām pilsētām pasaulē. Vēstures elpa un tas, kā viss ir saglabājies, ir unikāli.

Pagājušajā rudenī biju Petrā, Jordānijā. Tepat man aiz loga ir Jeruzalemes vecpilsēta. Tur vari staigāt visu gadu un atrast arvien jaunas vietas. Virsnieki pat sacenšas, kurš aizvedīs citus uz vietu, kur pārējie vēl nav bijuši.

Ēdiens ir veselīgs. Ir ļoti daudz zaļumu, daudz augļu, kuri pie mums nav tik viegli nopērkami. Bet, protams, pēc laika prasās biešu zupa vai kāpostu zupa un desas. Bet ar pārtiku ir viss kārtībā, nevar sūdzēties.

Jo vairāk iepazīsti vidi un kultūru, jo vieglāk vadīt sarunas...

Noteikti. Mūsu režīms ir tāds, ka kļūstam par daļu no vietējās sabiedrības, tiekamies ar cilvēkiem, dzeram kafiju un iepērkamies vietējos veikaliņos. Viņi man stāsta par vēsturi, par savām ģimenēm un savu sāpi. Naktīs dzirdam šaušanu un no rīta lasām ziņas. Ar laiku daļa no pārdzīvājuma kļūst arī par daļu no mums.

Ko Tu kā pieredzējis virsnieks vēlētu jaunajiem virsniekiem, ja runājam tieši par šo ANO militāro dimensiju? Interesēties, censties pretendēt? Ko darīt, lai izdosos?

Jaunajai paaudzei ir daudz jāmācās. ANO cilvēkresursu ziņā visa pasaule ir vaļā. Vide ir ļoti prasīga. Mēs, virsnieki, lielāko daļu savas izglītības iegūstam ārzemēs. Tas ir liels ieguvums – gan apgūstam valodu, gan iemācāmies strādāt internacionālā vidē. Mans ieteikums ir braukt un mācīties – piedalīties misijās unursos, būt citās zemēs un runāt ar cilvēkiem.

Te var runāt par plašāku drošības dimensiju. Lai Latvija būtu droša, mums vajag draugus.

Arī Izraēla ir maza valsts, bet tai ir apskaužama tieksme sadarboties, būt un pārņemt visu labāko no pasaules. Viņi ir iemācījušies to darīt. Domāju, ka mēs to varētu tikpat labi, ja mums būtu šī dziņa, iekšējā apziņa un lepnums. Mēs neesam sliktāki, mēs esam pat labāki. Tas ir jādara tieši jaunajiem virsniekiem.

Tātad izglītība ir svarīgākā?

Izglītībai un pieredzei ir jābūt. Sevišķi, ja esi dienējis no zemākās pakāpes līdz apvienotajam štābam. Tas tiek ļoti novērtēts. Un vēl būtiski – kad raksti eseju vai piedalies intervijā, tev jābūt pašam sev, jāizliek savas domas. Intervijā jāspēj savu viedokli aizstāvēt un brīvi diskutēt, parādīt kritisko domāšanu. Nevajag baidīties.

Nobeigumā tāds privāts jautājums – kad savā ANO misijas laikā sajuti lielākos draudus?

Noteikti bīstamākais bija 7. oktobris, kad Izraēlai uzbruka „Hamās” teroristi. Bija šoks. Neko tādu pats nebiju piedzīvojis. Tas, kas notika, – pilsētu apšaudes, sabiedrības sašutums, šoks un dusmas – pilnīgi noteikti man lika pārdomāt to, kam savos piecdesmit gados nebiju pievērsies. Bīstamība te ir daļa no ikdienas, pat ja nelido raķetes. Te ir Jeruzalemes vecpilsēta, te ir lielākais reliģiju kokteilis pasaulē, te var notikt jebkas jebkurā brīdī.

Esmu izjutis uzlidojumus Damaskas pilsētai un Damaskas lidostai. Sīrijas pilsoņu kara laikā izbraucu ar mašīnu no Damaskas cauri visām islāmistu kontrolētajām teritorijām līdz pat Sīrijas/Jordānijas robežai. Tas bija diezgan riskanti.

Un kāds bija laimīgākais brīdis?

Laimīgākais brīdis vienmēr ir priekšā. Manā gadījumā tas būs brīdis, kad varēšu apskaut savu ģimeni. Neliela rūgtuma sajūta, braucot prom, būs neizbēgama, bet atgriešanās mājās vienmēr ir vissaldākā.

VI

NĀKOTNES PERSPEKTĪVA

Anete Biķe

ANO un jaunieši

Vienīgais izaicinājums, kas pasaules jauniešiem patiesi ir kopīgs neatkarīgi no valstiskās piederības, dzimtes vai ādas krāsas, ir pieaugšana un savas lomas sabiedrībā atrašana. Daudzi ir spiesti pieaugt ātrāk nekā citi, izdzīvojot vardarbību, karojot vai meklējot stabilitāti pēc ekstremālu laikapstākļu izraisītiem postījumiem viņu mājās. Veidojot jebkuru iesaistes mehānismu, pirmā lielā kļūda ir uzskatīt, ka jaunieši ir sabiedrības grupa ar vienādām interesēm. Latviešu prozaīķis Alberts Bels rakstīja: „Cilvēks pats par sevi nav nekas, tikai saskarē ar sabiedrību viņš kļūst cilvēks.” Tāpat arī jaunieši paši par sevi nav kopums, tikai sabiedrības organizācijas kontekstā tie par tādu kļūst. Nepārprotami jauniešus vieno tieksme pēc kvalitatīvas un konkurētspējīgas izglītības, digitālās vides pārzināšana un eksistenciālas bailes no klimata pārmaiņām. Tomēr katram ir atšķirīgs redzējums par prioritāri risināmām problēmām un labklājības standartu.

Pēc ANO definīcijas, jaunieši ir cilvēki vecumā no 15 līdz 24 gadiem, taču katrai valstij ir cita mēraukla. Ir vērtīgi izcelt jauniešus kā atsevišķu sabiedrības grupu, tādējādi apzinot viņu izaicinājumus un radot iespējas īstenot viņu potenciālu. Tajā pašā laikā svarīgi uzsvērt, ka iepriekšējās paaudzes ir atbildīgas ne tikai par jauniešu izglītošanu, bet arī pilnvērtīgu iekļaušanu tautsaimniecībā un sabiedriskajā dzīvē. Iesaiste ir jābūt visaptverošai, lai katram būtu vienlīdzīgas iespējas pārstāvēt savas dažādās intereses.

Uzrunājot ANO, jaunieši no visas pasaules kā progresu palēninošu problēmu īpaši izceļ jaunās paaudzes simbolisku iesaisti. Laika gaitā gados jauniem cilvēkiem ir arvien vairāk iespēju izteikt savu redzējumu politiski svarīgos notikumos, taču iespēja īstenot varu šobrīd vēl nav uzskatāma par pietiekamu. Puse no pasaules iedzīvotājiem ir cilvēki, kuri jaunāki par 30 gadiem, taču šo vecuma grupu parlamentos visā pasaulē pārstāv tikai 2,8 %. Iespējams, kāds iebildīs – jauniešiem varu uzticēt nedrīkst, jo viņi ir nepieredzējuši, dažbrīd stūrgalvīgi un, pavisam noteikti, ideālisti. Tomēr vara nav nekas tāds, kas ir dodams vai viegli ņemams. Demokrātijas principos tā no dzimšanas piemīt ikvienam. Tāpēc rodas jautājums – vai iepriekšējās paaudzes izjūt pietiekamu atbildību jauniešiem laikus iemācīt varu

apzināties un radīt mehānismus, kā to īstenot nākotnes vārdā. Nedrīkst ignorēt to, ka tieši jaunieši visilgāk dzīvos šodien radītajās sistēmās. Morālās un ētiskās atbildības vadītiem politikas veidotājiem būtu jāsadzird jauniešu viedokļi par to, kādām jābūt pārvaldes institūcijām, ekonomiskajām un sociālajām sistēmām, atlieksmei pret dabu un nāciju attiecībām.

ANO jauniešu iesaistes stratēģija

Kopīgā ANO Ilgtspējīgas attīstības mērķu definēšana ir bijusi izšķiroša rīcība jauniešu iesaistes mehānismu veidošanā. ANO rezolūcijas „Mūsu pasaules pārveidošana: ilgtspējīgas attīstības programma 2030. gadam” jeb „Dienaskārtības 2030” mērķis ir nodrošināt labklājību nākamajām mūsu planētas paaudzēm. Ģenerālsēkretāra Antoniu Gutērreša (*António Guterres*) vadībā izstrādātā ANO iesaistes stratēģija „Jaunieši 2030” paredz, ka ANO institūcijām ne tikai jānodrošina jauniešu cilvēktiesības, bet arī jāpasniedz un proaktīvi jāiesaista jaunieši visos ilgtspējīgas attīstības procesos. Sistēmiska jauniešu iesaistišana ANO līmenī tiek nodrošināta, radot iespējas pilsoniskās sabiedrības klātesamībai svarīgos ANO notikumos.

2022. gada septembrī ANO dalībvalstis vienbalsīgi pieņēma lēmumu izveidot arī pastāvīgu ANO jauniešu biroju, kas konsultē ģenerālsēkretāru par vispasaules jauniešu lomu miera un drošības uzturēšanā, cilvēktiesībās un ilgtspējīgā attīstībā. ANO lēnām iedzīvojas dabīgas strukturālas pārmaiņas. Organizācija no multilaterālisma (ang. *multilateralism*) virzās uz daudzpusēju iesaistes modeli (ang. *multi-stakeholderism*). Tomēr lēmumu pieņemšanas galavārds nemainīgi paliek suverēnu rokās.

Pēc ANO Ekonomisko un sociālo lietu departamenta iniciatīvas ir izveidota arī ANO Jauniešu delegātu programma, kas aicina dalībvalstis ieviest pastāvīgu mehānismu jauniešu iekļaušanai valstu pārstāvniecībās ANO. Divās desmitgadēs aptuveni 80 pasaules valstu ieviesušas šādu praksi, kas vistiešākajā veidā iesaista jauno paaudzi valsts ārpolitikas un ANO dienaskārtības veidošanā. Latvija ir šo progresīvo, ilgtermiņā domājošo valstu pulkā.

Latvijas ANO Jauniešu delegātu programmas vēsture

Latvijā ANO Jauniešu delegātu programma tika ieviesta 2019. gadā. Trīs gadus ideju loloja un sarunas ar Latvijas Republikas Ārlietu ministriju un Izglītības un zinātnes ministriju vadīja Kristiāna Plāte, toreiz tiesībszinātņu studente un jauniešu aktiviste. Šīs neatlaidīgās sarunas bija solis ceļā uz uzticību starp mūsdienu

politikas veidotājiem un jauno paaudzi. Latvijas jaunieši parādīja iniciatīvu, politisko gribu un spēju organizēties. Redzot viņu kompetenci un ANO Jauniešu delegātu programmas potenciālu, ārlietu ministrs Edgars Rinkēvičs un ministrijas komanda atbalstīja programmas ieviešanu, apņemoties turpmāk izraudzītos jauniešu delegātus atbalstīt un iesaistīt ANO notikumos. Galvenais programmas

Galvenais programmas ieviešanas vadmotīvs bija ar ANO jauniešu delegātes starpniecību veidot produktīvu un konstruktīvu dialogu starp jauniešiem.

ieviešanas vadmotīvs bija ar ANO jauniešu delegāta vai delegātes starpniecību veidot produktīvu un konstruktīvu dialogu starp jauniešiem, jo īpaši Latvijas reģionos, un Ārlietu ministriju.

Latvijas ANO jauniešu delegāta vai delegātes galvenie pienākumi ir 1) nacionālā līmeņa izglītojošu pasākumu rīkošana par multilaterālismu un ANO dienaskārtības jautājumiem un 2) Ārlietu ministrijas konsultēšana par jauniešu viedokļiem un to starptautiskā pārstāvība. Pienākumos ietilpst organizēt skolu vizītes, konferences un darbnīcas jauniešiem Latvijā, kā arī piedalīties

starptautiskās sanāksmēs un augsta līmeņa forumos ANO, piemēram, ANO Augsta līmeņa politiskajā forumā, ANO Ģenerālajā asamblejā, ANO Ekonomikas un sociālo lietu padomes (ECOSOC) jauniešu forumā un klimata pārmaiņu konferencē *Conference of the Parties* (COP). ANO jauniešu delegātu vai delegāti apstiprina konkursā, jauniešu organizācijām un sadarbības ministrijām vienojoties par atbilstošāko personu, kura pārzina ANO un starptautiskās attiecības un ir pieredzējusi darbā ar jaunatni. Līdz ar 2025. gadu, lai nodrošinātu pārmantotību un vienmēr efektīvu darbību, tiks ieviesta vecākā-jaunākā delegāta vai delegātes sistēma.

Latvijas jauniešu iesaiste ANO

Kļūstot par Latvijas jauniešu delegāti ANO 2022. gadā, izvirzīju četras tematiskās prioritātes saskaņā ar ilgtspējīgas attīstības mērķiem: kvalitatīva izglītība, dzimumu līdztiesība, rīcība klimata jomā un miers, taisnīgums, laba pārvaldība. Tobrīd saņēmu iedrošinājumu no diplomātiem, ka esmu veiksmīgi izmērijusi Latvijas ārpolitikas pulsu un sasaistījusi to ar jaunās paaudzes interesēm. Izveidojām ieinteresētu un prasmīgu brīvprātīgo komandu un noskaņojāmies cītīgam Latvijas jauniešu izglītošanas un interešu pārstāvniecības darbam. Līdz ar pirmajām ziņām par Krievijas prettiesisko iebrukumu Ukrainā 2022. gada 24. februārī sapratu, ka efektīvi jāmobilizējas, lai turpmāk centrētu atbalstu Ukrainas jauniešiem. Tas ir arī Latvijas drošības jautājums.

Martā norisinājās ANO Sieviešu statusa komisijas 66. sesija. Tajā pasaules ANO jauniešu delegāti tikās ar ģenerālsekretāra jauniešu sūtni Džajatmu Vikramanajaki (*Jayathma Wickramanayake*). Latvijas ANO jauniešu komanda vairāku Eiropas un ASV jauniešu pārstāvju vārdā bija izstrādājusi kopīgu ziņojumu par Krievijas veiktajiem sieviešu un jauniešu tiesību pārkāpumiem Ukrainā, īpaši akcentējot Krievijas armijas seksuālo vardarbību. Ukrainas jauniešu delegāts Deniss Hanža (*Denis Ganzha*) tiešsaistes sarunai bija pieslēdzies no Kijivas piepilsētas. Viņš uzreiz paziņoja, ka šī var būt pēdējā reize, kad viņu redzam, jo toreiz, martā, Krievijas armija Kijivu centās ieņemt. Apelējām pie Ģenerālās asamblejas lēmuma par karadarbības pārtraukšanu un Krievijas armijas izvešanu. Jauniešu sūtne Džajatma Vikramanjake uzklusēja Denisu un mūsu kopīgo ziņojumu un juta līdzī šai traģēdijai, atminoties savu bērnību Šrilankas pilsoņu karā. Tad sarunas virzījās citos ģeogrāfiskajos virzienos.

Tā bija pirmā reize, kad praksē patiesi apzinājos problēmu relativitāti. Lai gan uzticos suverēnu vienlīdzības konceptam, tobrīd sapratu, ka pasaules kontekstā mazajām valstīm jāveido spēcīgas apvienības un tās jābalsta konkrētās tematiskās prioritātēs. Pozitīvu piemēru redzēju vēstnieka Andreja Pildegoviča vadītajā Latvijas dialogā ar mazo salu valstīm par ūdens līmeņa celšanās ierobežošanu. Starptautiskās attiecības un attīstības sadarbība sākas ar personīgām attiecībām – atklātu valodu, solidaritāti un kopīgu rīcību. Sākām regulāru komunikāciju un ciešu sadarbību ar Igaunijas jauniešu delegāti ANO Lindu Lutsu (*Linda Luts*), Lietuvas delegātu Klaudiju Meli (*Klaudijus Melys*) un Ukrainas delegātiem Denisu Hanžu un Alīnu Kursku (*Alina Kurska*). Attiecības, kas sākās krīzes koordinācijā, kopīgi lobējot militāru un diplomātisku atbalstu Ukrainai cīņā pret ļaunumu, pārauga spēcīgā savstarpējā emocionālā atbalstā.

Tā bija pirmā reize, kad praksē patiesi apzinājos problēmu relativitāti.

Mūsu sadarbība nostiprinājās jau pēc dažiem mēnešiem – pirmajā Baltijas Jauniešu forumā. Latvijas Ārlietu ministrijā pulcējās vairāk nekā 60 Baltijas jauniešu, lai kopīgi radītu idejas visas sabiedrības noturības veicināšanai un Baltijas turpmākam atbalstam Ukrainai. Ukrainas jauniešu delegāts Deniss atkal bija spiests pievienoties tiešsaistē, jo tikko bija saņēmis iesaukumu armijā, lai dotos uz fronti, savukārt Alīna, Linda un Klaudijus pievienojās sarunām klātienē Rīgā. Forumā norisi atbalstīja arī Ukrainas un Zviedrijas vēstniecība Latvijā. Jaunieši pašizliedzīgi strādāja darba grupās, formulēja nepieciešamās izmaiņas starptautiskajos likumos un ierosināja rīcībpolitiku aizsardzības, enerģētikas un izglītības jomā, lai veicinātu drošību un vienlīdzību Baltijā.

Ukrainas, Latvijas, Igaunijas un Lietuvas jauniešu delegāti Alīna Kurska, Anete Biķe, Linda Lutsa un Klaudijus Melis ANO Baltijas Jauniešu forumā Latvijas Republikas Ārlietu ministrijā 2022. gada augustā.

Foto: no personīgā arhīva

Sekmējot jauniešu līdzdalību

Kopīgi izstrādāto rezolūciju „Visas sabiedrības noturības stiprināšanai” saņēma ne tikai Latvijas, bet arī starptautiskās politikas veidotāji. Ar jauniešiem iejūtīgi un konstruktīvi sadarbojās toreizējā ārlietu ministra padomniece Gunda Reire, kā arī vairāki pieaicinātie nozaru līderi tiesībzinātnēs un enerģētikā. Par mūsu valsts jauniešu spēju organizēties priecājās arī Eiropas Parlamenta priekšsēdētāja Roberta Metsola (*Roberta Metsola*), kura ar šo vīziju iepazinās, tiekoties ar aktīvajiem jauniešiem vizītē Latvijā. Latvijas ANO Jauniešu delegātu programmas ikgadējā nacionālā konference ir unikāla prakse. Tas ir īpaši izcelts nesēnā pētījumā par pasaules ANO Jauniešu delegātu programmu modeļiem un darbību.

Jauniešu iesaistīšanā ir svarīga mentorēšana, dalīšanās ar informāciju un iedrošināšana. Klātesamība, iespēja izteikties un pieņemt lēmumus jauniešos vairo pārliecību par savām zināšanām un spējām, tas ļauj apzināties un īstenot varu.

Latvijas diplomāts Oļegs Ilģis, Ukrainas vēstnieks Latvijā Oleksandrs Miščenko, ārlietu ministra padomniece Gunda Reire, Latvijas Jauniešu delegāte ANO Anete Biķe Latvijas Ārlietu ministrijā 2022. gada augustā. Foto: Anete Annija Nežberte, ANO Jauniešu delegātu programma

Latvijas ANO Jauniešu delegātu programma ir izcils piemērs jauniešu iekļaušanai politikas veidošanā morālās atbildības vārdā. Ārlietu ministrijas vadība, diplomāti Starptautisko organizāciju un cilvēktiesību departamentā un Latvijas pastāvīgajās pārstāvniecībās ANO Ņujorkā un Ženēvā ir izrādījuši entuziasmu sadarboties ar jauniešiem kā partneriem. Par atbalstu un patiesu ieinteresētību darbā ar jauniešiem īpaši jāpateicas vēstniekiem ANO Andrejam Pildegovičam un Bahtijoram Hasanam, diplomātiem Oļegam Ilģim, Agnesei Vildei, Ilzei Rūsei, Dacei Rikmanei, Lindai Ozoliņai, Kristīnei Fainveicai. Viņu pārliecība un iniciatīva uzturēt aktīvu dialogu ar jauniešiem un rast iespējas līdzdarboties lēmumu pieņemšanā ne tikai kultivē iekļaujošu vidi, bet arī stiprina sadarbību un paaudžu nomaīņu ārlietu dienestā. Latvijas ārlietu nozare neapšaubāmi uzskatāma par veiksmīgu piemēru tam, kā, sasniedzot kritisko masu ar cilvēkiem, kas izjūt atbildību pret nākamo paaudzi, jauniešu iesaiste kļūst pat neatņemamu politikas plānošanas sastāvdaļu.

Lai nodrošinātu sistēmisku izaicinājumu pārvarēšanu, cieņpilnam dialogam starp paaudzēm ir jāturpinās praktiskā atbalstā. Jaunieši, kuri kopš 2019. gada iesaistās Latvijas ANO Jauniešu delegātu programmas norisēs, brīvprātīgi ieguldījuši milzīgu darbu, enerģiju un zināšanas sabiedrības labā. Tas viss uzskatāms par neatsveramu investīciju nākotnē. Vairākums no viņiem līdzdarbojušies, vienlaikus studējot un strādājot. Finansiālo resursu ieguldījums jaunatnes programmās ir būtiska daļa no atbildības uzņemšanās par jauniešu pilnvērtīgu iesaisti tautsaimniecībā un sabiedriskajā dzīvē. Neskaitāmi jauniešu iesaistes mehānismi neparedz pastāvīgu budžetu vai atlīdzību par ieguldīto. Individuālā līmenī jauniešus satrauc ieradums nemaksāt par akadēmisku un profesionālu prakses darbu pasaulē valstī un ANO institūcijās. Šeit saskatāma vienlīdzīgu iespēju diskriminācija, līdz ar to samazinās jauniešu programmu ilgtspēja un efektivitāte. Asniņiem, kuri rāda potenciālu izaugt par spēcīgiem augiem, jācīnās ar nelabvēlīgu augsni.

Ja arguments par jauniešu iekļaušanu morālās atbildības vārdā nešķiet pietiekams, vērts apsvērt praktiskos ieguvumus, transformējot iepriekš minēto simbolisko iesaisti pilnvērtīgā un sistēmiskā. Gados jauniem cilvēkiem piemīt iepriekš nepieredzētas digitālās prasmes un starpdisciplināra domāšana. Pārzinot tehnoloģijas un to lietojuma vērtību, tieši jauniem profesionāļiem ir lielākais potenciāls inovēt. Uzticamākais veids, kā nodrošināt mūsu aizsardzības sistēmu vitalitāti hibrīddraudu ērā, ir inovācijas. Lai saglabātu stratēģisku priekšrocību, Eiropai jāspēj konkurēt ar Krievijas un Ķīnas tehnoloģiskajiem sasniegumiem. Turklāt inovācijas ir arī ilgtspējīgas attīstības atslēga, kuru savās rokās pārliedzinoši tur jaunā paaudze. Jaunieši ir pārliecināti, ka, investējot zinātnē, spēsim radīt revolucionārus risinājumus klimata pārmaiņu un to negatīvo seku mazināšanai.

Jaunieši kā pozitīvu pārmaiņu līderi

Latvijas ANO Jauniešu delegātu programma vairāku gadu laikā ir laužusi stereotipus par to, kāds izskatās jomas eksperts, – tā var būt jauna profesionāle vai cilvēks no marginalizētas grupas. Mūsu komanda spējusi veiksmīgi pašorganizēties ilgtspējīgas attīstības vārdā. Pētījums par ANO Jauniešu delegātu programmu dažādās valstīs atklāj, ka Latvijas ANO jauniešu komanda ir viena no lielākajām pasaulē. Delegāta stratēģiskās vīzijas izpildi atbalsta vairāki padomnieki – jaunie profesionāļi drošības, izglītības, tiesībzinātņu un enerģētikas jomā. Projektu izpildi uzrauga programmas koordinators. Rikojot pasākumus, neatņemams balsts ir ar augstu atbildības izjūtu apveltīti brīvprātīgie. Katrs Latvijas ANO jauniešu delegāts ir iedrošinājis citus jauniešus uz sadarbību un kopradi, deleģējis atbildību un iesaistes iespējas.

Iespējas līdzdarboties starptautiski ir ikvienam komandas biedram. Piemēram, ANO jauniešu delegātes izglītības padomnieks ANO dalībvalstis un nozares ekspertus uzrunāja Parīzē pirms delegātes dalības ANO Izglītības transformācijas samītā Ņujorkā, aicinot iekļaut kritiskās domāšanas prasmi izglītības saturā. Arī padomnieki klimata jomā sadarbībā ar Latvijas Republikas Vides un reģionālās attīstības ministriju un Klimata un enerģētikas ministriju ik gadu atbalsta Latvijas delegāti, gatavojoties klimata pārmaiņu konferencei COP.

Drošības padomnieki demonstrējuši līderību, organizējot atbalstu Ukrainai, piemēram, 2022. gadā Rīgā iesaistoties solidaritātes demonstrācijā kopā ar Ukrainas sievietēm Starptautiskajā sieviešu dienā, kā arī atbalstot Latviju ANO Drošības padomes 2026.–2027. gada nepastāvīgo dalībvalstu vēlēšanu kampaņā. Tika padziļināti izpētīta sabiedrības informēšana par pasaules konfliktu aktualitātēm. Programmas komanda vairākkārt rīkojusi ANO (arī ANO Drošības padomes) simulācijas spēles Latvijas skolēniem, lai iepazīstinātu ar Drošības padomes darba procesa norisi un globālās politikas dinamiku.

Nacionālajā rīcības plānā ANO Drošības padomes rezolūcijas „Par sievietēm, mieru un drošību” mērķu īstenošanai ANO jauniešu delegāti minēti kā aktīvs sadarbības partneris zināšanu vairošanā par dzimumu līdztiesību un rezolūcijas mērķiem. Dzimumu līdztiesības padomnieki aktīvi sadarbojas ar nevalstiskajām organizācijām, lai rīkotu darbnīcas jauniešiem par līdztiesību, ar dzimumu saistītas vardarbības izskaušanu, kā arī par ANO Sieviešu statusa komisijas darbu. Galvenā tēma bijusi sabiedrības izglītošana par dažādiem savstarpēji saistītiem konceptiem – dzimumu (ang. *sex*) un dzimti (ang. *gender*). Valodai ir spēks virzīt rīcību vienlīdzībai produktīvā gultnē, tomēr latviešu valodā nav ieviesies termina *dzimte* lietojums, kas ANO limenī ir ierasta prakse. Latvijas ANO Jauniešu komanda aicina iedziļināties šajos konceptos un nepieciešamo valodu iedzīvināt.

Visas komandas atbalsta darbs ar jauniešiem Latvijā ļauj ANO jauniešu delegātiem koncentrēties Ārlietu ministrijas konsultēšanai, uzturēt regulāru komunikāciju ar ministrijas un pastāvīgās pārstāvniecības ANO Ņujorkā kolēģiem, kā arī līdzdarboties tādos notikumos kā ikgadējā ārpolitikas ziņojuma gatavošana un regulāri aktualizēt Latvijas jauniešu vīziju starptautiskajā arēnā. Katru gadu, gatavojoties lielajiem notikumiem, kā ANO Ģenerālā asambleja un ANO Ekonomikas un sociālo lietu jauniešu forums, Eiropas jauniešu delegāti ANO kopīgi koordinē viedokļus. Jauniešu delegāti uzņemas pilnvērtīgu jaunā diplomāta lomu – gan iestājoties par Latvijas jauniešu interesēm, gan mācoties pārstāvēt mūsu valsti. Iespējams, tuvākajā nākotnē Latvijas jauniešu delegāta ANO mandāts būs pielīdzināms apmaksātai pilna laika darba slodzei.

Kopīgi veidojot nākotnes vīziju

Baltijas reģiona jaunieši ir kritiski un zaļi domājoši, izglītots, uzņēmīgs, empātisks un dažādību iekļaujošs. Apzinoties, ka Baltijas drošību apdraud Krievijas hibridkarš, viņš jau šodien iesaistās sabiedrības noturības stiprināšanā. Redzot postošas dezinformācijas kampaņas, Krievijas armijas seksuālo vardabību Ukrainā un enerģētikas izmantošanu kā kara ieroci, viņš savai paaudzei organizē neformālās izglītības darbnīcas, lai veicinātu kritisko domāšanu, zināšanas par reprodutīvo veselību un prasmi pieņemt gudrus enerģijas patēriņa lēmumus. Viņš paļaujas uz zinātni. Viņš cīnās pret vardarbību, izprot, kā vardarbību pret sievietēm motivē neveselīgi dzimumu stereotipi, un cenšas tos izskaust no savas un apkārtējo apziņas.

Baltijas jaunieši neapstājas. Viņa rīko solidaritātes demonstrācijas ar Ukrainu un dodas praidā. Piedalās dažādās nozaru konsultācijās ar pilsonisko sabiedrību, lai aicinātu mūsdienu politikas veidotājus īstenot progresīvu politiku, piemēram, subsidēt ilgtspējīgus projektus un nodrošināt investīcijas inovācijās. Baltijas jaunieši aktīvi tiecas uz Eiropas Savienību, kurā ir stabils kopīgais enerģotikls, konkurētspējīgs mākslīgā intelekta izmantojuma regulējums un pilnvērtīga koordinācija drošības jomā. ANO līmenī viņa aicina respektēt starptautiskos likumus un valstu pašnoteikšanās principus. Dalās ar kara noziegumus izdzīvojušo stāstiem, apzinoties, ka dokumentācija ir svarīga atbildības nodrošināšanai.

Uztverot jauniešus kā vienlīdzīgus sadarbības partnerus, sabiedrības dialogs tiek bagātināts. Tiek nodrošināta zināšanu un vērtību pārnese, kā arī sekmēta koprade. Latvijas ANO jauniešu programma turpinās rīkot izglītojošus pasākumus mieram, līdztiesībai un klimata pārmaiņu mazināšanai. Latvijas jauniešu aktīvā līdzdalība ANO iniciatīvās ir svarīga Latvijas un Baltijas reģiona drošībai un izaugsmei.

Ceļš uz drošāku, iekļaujošāku un ilgtspējīgāku pasauli sākas ar apziņu, ka jaunieši ir arī šodienas līderi.

Gunda Reire

Neiespējamā misija: ANO Drošības padomes reforma

Drošības padomei ir vajadzīga lielāka uzticamība, leģitimitāte un pārstāvība paveikt visu, ko mēs no tās pieprasām.¹

ANO paradokss ir šāds: lielas cerības noved pie vēl lielākas vilšanās. Krievijas karš Ukrainā un strupceļš ANO Drošības padomē ir apliecinājums tam, ka kolektīvajā spējā rīkoties ir iestājusies dziļa krīze. Tas gan nav nekas jauns. Nepieciešamība reformēt ANO Drošības padomi ir sen zināma un pat vispāratzīta patiesība, un tā ierasti tiek pamatota ar faktu, ka pasaule kopš 1945. gada ir ļoti mainījusies un Drošības padomei būtu jāmainās tai līdzīgi. Bieži dzirdami argumenti, ka acīmredzamā nesakritība starp pašreizējo Drošības padomes sastāvu un daudzveidīgo pasaules valstu loku deleģitimizē padomi.

ANO Drošības padomes leģitimitāte un efektivitāte tiek apšaubīta, atsaucoties uz četriem galvenajiem pārmaiņu avotiem pasaules politikā kopš Otrā pasaules kara beigām. Pirmkārt, ģeopolitiskās pārmaiņas – būtiski ir izmainījies ekonomiskās un militārās varas līdzsvars. Otrkārt, normatīvās izmaiņas – pasaule ir kļuvusi demokrātiskāka, un multilaterālisms sevī ietver daudzveidības, vienlīdzības un pārstāvniecības idejas. Treškārt, dekolonizācijas sistēmiskās sekas – ANO dalībvalstu skaits ir daudzkaršojies un kļuvis ārkārtīgi daudzveidīgs. Ceturtkārt, veto tiesības – atsevišķām valstīm piešķirtā pastāvīgā dalība, kas nāk komplektā ar veto tiesībām, tiek plaši uzskatīta par demokrātijas principus nonivelējošu un daudzos gadījumos starptautiskā miera un drošības uzturēšanu bloķējošu. Šie pārmaiņu avoti ir objektīvi fakti, taču tikpat objektīvi fakti ir arī gadu desmitus caurvijušie ANO Drošības padomes reformu mēģinājumi, kas ir beigušies ar fiasko.

¹ United Nations, "A more secure world: Our shared responsibility. Report of the High-level Panel on Threats, Challenges and Change", skatīts 01.07.2024., https://www.un.org/peacebuilding/sites/www.un.org/peacebuilding/files/documents/hlp_more_secure_world.pdf.

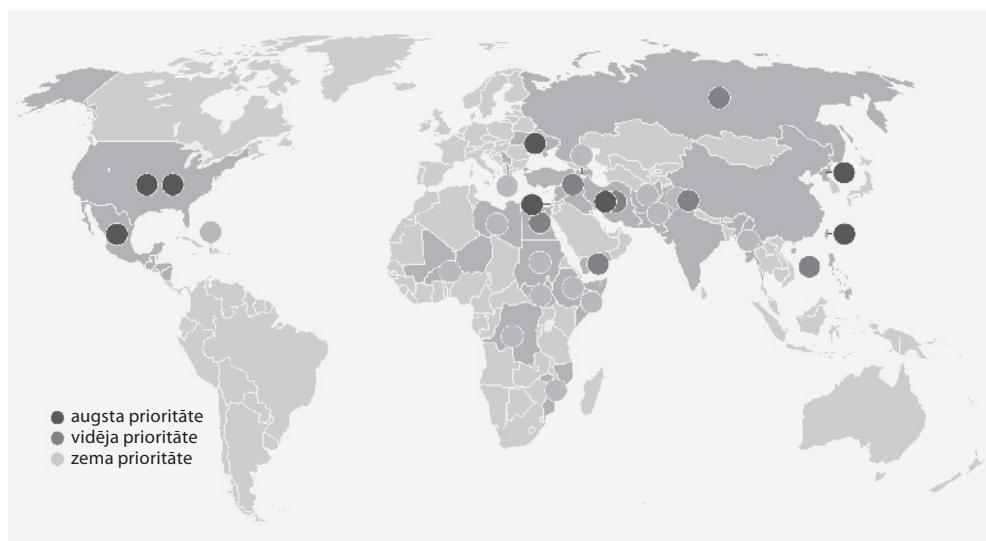
Lai paaugstinātu Drošības padomes efektivitāti un leģitimitāti, būtu jāatjaunina tās anahroniskais sastāvs un jāmaina nedemokrātiskie lēmumu pieņemšanas principi. Latvija ir pastāvīgi iestājusies par šādām reformām. Latvijas Valsts prezidents Edgars Rinkēvičs, uzrunājot ANO Ģenerālās asamblejas 78. sesiju Ņujorkā, uzsvēra: „Ir nepieciešama ANO sistēmas atdzīvināšana un jēgpilnas reformas Drošības padomē. Drošības padomes nespēja, ko rada veto tiesību ļaunprātīga izmantošana, ir nopietna problēma. Tāpēc Latvija atbalsta centienus padarīt Drošības padomi caurskatāmāku un atbildīgāku par tās neizdarību. Veto tiesības tika izveidotas nevis kā privilēģija, bet gan kā atbildība. Latvija atbalsta taisnīgāku un vienlīdzīgāku reģionu, tostarp Āfrikas un mazo salu attīstības valstu, pārstāvniecību Drošības padomē.”²

Taču ANO dalībvalstu domas krasi dalās jautājumā par jebkuru pārmaiņu formu; pat par to, vai reformām būtu primāri jākoncentrējas uz padomes efektivitātes uzlabošanu vai tās reprezentativitāti. Šī diplomātiskā strupceļa dēļ Drošības padome joprojām ir iesprostota 1945. gada realitātē. Vai mēs sagaidīsim jēgpilnu ANO Drošības padomes reformu, vai arī tā ir kļuvusi par nolemtības pilnu ciklisku rituālu? Varbūt diskusija ir jāpārorientē no institūcijas paplašināšanās uz Ģenerālās asamblejas lomas stiprināšanu? Vai uz Drošības padomes darba metožu pilnveidi?

Reformas nepieciešamības iemesli

Šobrīd mūsu acu priekšā mainās pasaules kārtība. Krievijas pilna mēroga karš pret Ukrainu apdraud noteikumus un multilaterālismā balstīto starptautisko sistēmu. Agresors ir kodolvara un ANO Drošības padomes pastāvīgais loceklis, kura uzdevums būtu aizsargāt ANO Statūtos ietvertos principus. Liela daļa Drošības padomes kritiķu uzskata, ka padomes efektivitāte un leģitimitāte ir īpaši mazinājusies kopš Krievijas iebrukuma Ukrainā. Taču tas nav vienīgais konflikts pasaulē. Metodoloģijas un definīcijas var atšķirties, bet tik un tā pasaulē notiekošu globālu konfliktu vai bruņotu konfliktu skaits svārstās starp 25 un 30. Nespēja apturēt agresiju un konfliktus liek apšaubīt ANO Drošības padomes efektivitāti. Iespējams, mēs pat varam runāt par *déjà vu* ikreiz, kad izceļas starptautisks konflikts, bet ANO reakcija ir bezzobaina un plaša starp tās dalībvalstīm pieaug, neļaujot reaģēt operatīvi, efektīvi un vienoti.

² Latvijas Valsts prezidenta kanceleja, „Valsts prezidenta Edgara Rinkēviča uzruna Apvienoto Nāciju Organizācijas Ģenerālās asamblejas 78. sesijā Ņujorkā.” 20.09.2023., skatīts 01.07.2024., <https://www.president.lv/lv/jaunums/valsts-prezidenta-edgara-rinkevica-uzruna-apvienoto-naciju-organizācijas-generalas-asamblejas-78-sesija-nyujorka>.

Nozīmīgākie konflikti 2024. gadā.*

Avots: Council on Foreign Relations, "Preventive Priorities Survey", (New York, Washington: Council on Foreign Relations, 2024), 2.

* Konfliktu prioritāte šajā metodoloģijā tiek izvērtēta, balstoties uz konfliktu ietekmi uz ASV interesēm un iespējamību tiem notikt vai turpināties nākamajā gadā.

Impulss ANO Drošības padomes reformai ir saprotams. Gandrīz astoņas desmitgades pēc tās izveidošanas padomē ar pastāvīgām dalības tiesībām lēmumus pieņem tās pašas piecas pastāvīgās dalībvalstis (P5) – Amerikas Savienotās Valstis, Apvienotā Karaliste, Francija, Krievija (pēc Padomju Savienības sabrukuma) un Ķīna, kamēr pārējām 188 pasaules valstīm ir iespēja kandidēt uz 10 vēlētajām vietām uz īsu divu gadu termiņu. P5 ir piešķirtas demokrātiskām institūcijām neraksturīgas veto tiesības, kuru izmantošanas rezultātā starptautiskā miera un drošības uzturēšana daudzu konfliktu, tostarp Krievijas agresijas pret Ukrainu, gadījumā tiek bremsēta vai pat paralizēta. Tādējādi tiek ierobežota ANO Drošības padomes – vienīgās institūcijas pasaulē, kas autorizē militāra spēka lietošanu starptautiskajās attiecībās, – galvenās funkcijas īstenošana.

ANO Statūtos pastāvīgo dalībvalstu veto tiesības ir minētas, lietojot plašāku terminoloģiju un aprakstot balsošanas procedūru, bet neminot vārdu „veto”. Ir noteikts, ka, lai ANO Drošības padomes rezolūcija tiktu pieņemta, tai ir jāsaņem deviņas apstiprinošas balsis no 15 dalībvalstīm, tostarp Lielā piecnieka vienprātīgās balsis. Tādējādi negatīvs balsojums, ko nodevis viens vai vairāki pastāvīgie locekļi, nozīmē veto. Pastāvīgās dalībvalsts atturēšanās vai nepiedalīšanās balsojumā šādu efektu nedod. Veto arī nav iespējams lietot procedurālu jautājumu izlemšanā.

ANO Statūti**27. pants**

1. Katram Drošības padomes loceklim ir viena balss.
2. Drošības padomes lēmumi par procedūras jautājumiem uzskatāmi par pieņemtiem, ja par tiem apstiprinoši nobalsojuši deviņi Padomes locekļi.
3. Drošības padomes lēmumi par visiem citiem jautājumiem ir uzskatāmi par pieņemtiem, ja par tiem apstiprinoši ir nobalsojuši deviņi Padomes locekļi apstiprinošu balsojumu, ieskaitot pastāvīgo locekļu piekrītošas balsis; ar nosacījumu, ka lēmumos, kas pieņemti atbilstīgi VI nodaļai un 52. panta 3. punktam, strīdā iesaistītā puse atturas no balsošanas.

Taisnības labad jāpiebilst, ka veto tiesību vērtējums kopumā nav nemaz tik viennozīmīgs. Tām ir arī atbalstītāji, kas ANO Drošības padomes pastāvīgo dalībvalstu iespējas bloķēt rīcību uzskata par starptautiskās stabilitātes veicinātāju, drošības ventili pret voluntārām militārām intervencēm un kritisku savstarpēju aizsardzību pret lielvaru dominanci. Veto tiesību piešķiršana Otrā pasaules kara uzvarētājiem bija viens no galvenajiem priekšnosacījumiem ANO izveidei 1945. gadā, kas, ņemot vērā Tautu Savienības bēdīgā likteņa iemeslus, nemaz nav uzskatāms par neloģisku soli. Taču kritiķi pamatoti apgalvo, ka veto ir visnedomokrātiskākais ANO elements, kā arī galvenais iemesls kolektīvas rīcības trūkim attiecībā uz kara noziegumiem un noziegumiem pret cilvēci.

Kopš 1945. gada ir izauguši tādi nozīmīgi globāli spēlētāji kā Indija un Brazīlija, nemaz nerunājot par Japānu un Vāciju. Milzīgs daudzums valstu ir kļuvušas par ANO dalībniecēm. Pat tad, kad ANO kopējais dalībvalstu skaits, pateicoties dekolonizācijai, ir gandrīz četrkārtšojies (no 51 līdz 193 dalībvalstīm), Drošības padomes sastāvs ir paplašinājies tikai vienu reizi, 1965. gadā, kad četru ievēlēto vietu pievienošana palielināja padomes locekļu skaitu no vienpadsmit līdz piecpadsmit, attiecīgi korigējot arī lēmumu pieņemšanas procedūru, taču neveicot nekādas izmaiņas veto principā.

Latvija ir konsekventi uzsvērusi, ka Krievijas kā ANO Drošības padomes pastāvīgās dalībvalsts rīcība grauj ANO Statūtu principus un vērtības. Nav pieņemams, ka agresorvalsts var piemērot veto, lai bloķētu ANO Drošības padomes lēmumus par rīcību situācijas risināšanai. Jau ilgstoši Latvija ir atbalstījusi pozīciju, ka padomes pastāvīgajām dalībvalstīm jāatturas no veto izmantošanas, lemjot par jautājumiem, kas skar masu noziegumus, genocīdu, kara noziegumus, etnisko tīrīšanu un noziegumus pret cilvēci.

Iemesli reformu nepieciešamībai ir skaidri. Taču ar pašām reformām nesokas, turklāt grūti iztēloties situāciju un apstākļus, pie kuriem tās pašreizējā izpratnē būtu iespējamās. Kopš 2005. gada, kad ANO ģenerālsēkretārs Kofi Annans (*Kofi*

Annan) mēģināja īstenot visaptverošu ANO reformu, starptautiskās sabiedrības interese par ANO Drošības padomes reformām kļuvusi piezemēta. Tas ir bijis pieminēšanas vērts un, varētu pat teikt, obligāts temats katrās ANO Ģenerālās asamblejas augsta līmeņa debatēs septembrī Ņujorkā, taču praktiski soļi nav sekojuši.

ANO Drošības padomes reformas šķēršļi

Šķēršļi ir teju nepārvarami. Pirmkārt, tie ietver procedurālus soļus ANO Statūtu grozīšanai. Otrkārt, tās ir dalībvalstu atšķirīgās un ļoti pretrunīgās nostājas par jebkuras paplašināšanās nepieciešamo un pieļaujamo apjomu un nosacījumiem. Treškārt, tās ir būtiskas domstarpības par pašreizējām veto tiesībām un to iespējamo attiecināšanu uz jauniem pastāvīgajiem vai daļēji pastāvīgajiem locekļiem. Ceturtkārt, tās ir pieaugošas bažas par to, vai jebkāda ticama paplašināšanās – pat ja tā padarītu padomi reprezentatīvāku – uzlabotu tās darbību, efektivitāti un lēmumu pieņemšanu.

Par procedūru

Jebkurām izmaiņām ANO Drošības padomes sastāvā vai lēmumu pieņemšanas kārtībā ir nepieciešama divu trešdaļu ANO dalībvalstu, tostarp katras pastāvīgās dalībvalsts, piekrišana, kam pievienoti attiecīgi valsts tiesību akti. Nav paredzēti izņēmumi. Praksē nav iespējams atņemt veto tiesības ANO Drošības padomes pastāvīgajai dalībvalstij, jo tas nozīmē grozījumus ANO Statūtos, par kuriem arī jāpanāk visu pastāvīgo dalībvalstu piekrišana.

Nemot vērā ģeopolitiskās sāncensības pastiprināšanos un politiskās polarizācijas padziļināšanos pasaulē, izredzes grozīt ANO Statūtos un atjaunināt ANO Drošības padomi šķiet niecīgas. Iepriekš Lielais piecnieks nekādas izmaiņas nav vēlējies ne attiecībā uz savu veto likvidēšanu, ne jaunu tiesību piešķiršanu, kas ANO Statūtu grozīšanu padara par neiespējamu.

ANO Statūti

108. pants

Grozījumi šajos Statūtos stājas spēkā attiecībā uz visām Apvienoto Nāciju Organizācijas dalībvalstīm, kad tie ir pieņemti ar divu trešdaļu Ģenerālās asamblejas locekļu balsojumu un tos saskaņā ar to attiecīgajiem konstitucionālajiem procesiem ir ratificējušas divas trešdaļas Apvienoto Nāciju Organizācijas dalībvalstu, ieskaitot visas Drošības padomes pastāvīgās locekles.

Valsts prezidenta Edgara Rinkēviča dalība ANO Drošības padomes augsta līmeņa atklātajās debatēs 2023. gada 20. septembrī. Foto: Ilmārs Znotiņš, Valsts prezidenta kanceleja

Par reformu nepieciešamo un pieļaujamo apjomu un nosacījumiem

1992. gada decembrī ANO Ģenerālā asambleja izveidoja beztermiņa darba grupu, lai pārskatītu taisnīgu pārstāvību padomē. Vairāk nekā trīs desmitgades vēlāk šī grupa turpina tikties bez taustāmiem rezultātiem. 2005. gadā ANO ģenerālsekretārs Kofi Annans īstenoja grandiozu un visaptverošu ANO reformu mēģinājumu, kurš nesa lielu rezonansi, tomēr maz augļu. Drošības padomes reformēšanā modeļu bija daudz, cerības bija augstas, bet rezultāts bija nulle. Toreiz četru valstu – Brazīlijas, Vācijas, Indijas un Japānas – koalīcija radīja īpaši koordinētu starptautisku spiedienu, lai iegūtu pastāvīgās vietas ANO Drošības padomē. Tomēr Ķīna un ASV toreiz šo reformu iniciatīvu apstādināja.

ANO Ģenerālā asambleja 2008. gadā pieņēma lēmumu jautājumā par taisnīgu pārstāvību un biedru skaita palielināšanu Drošības padomē, kas noteica sākt starpvaldību sarunas par Drošības padomes reformu neoficiālā plenārsēdē Ģenerālās asamblejas 63. sesijas laikā, bet ne vēlāk kā līdz 2009. gada 28. februārim. Pēc piecpadsmit gadus ilgām neauglīgām diskusijām diplomātiskais strupceļš saglabājas daļēji tāpēc, ka dalībvalstis nekad nav piekritušas sarunām, pamatojoties uz vienotu tekstu. Praktiski visas ANO dalībvalstis atbalsta padomes reformu,

bet tās nav vienisprātis par galveno mērķi – lielvaru spēju izmantošanu vai taisnīgu globālo pārstāvību.

Kur slēpjas galvenās starpvaldību sarunu pretrunas? Trīs valstu bloki ANO Drošības padomes reformu jautājumā turpina ieņemt nesavienojamas pozīcijas.

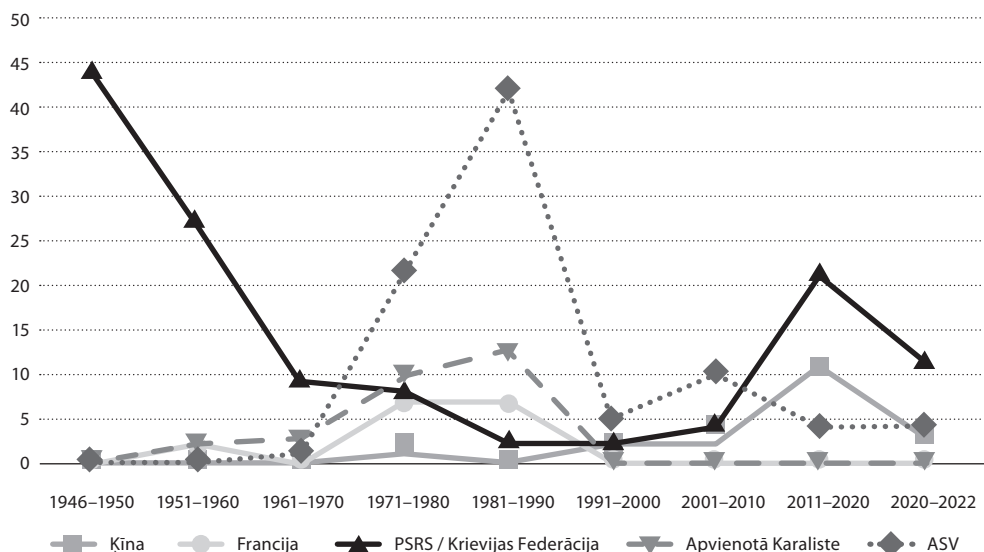
Pirmais valstu bloks ir tā sauktā G4 koalīcija, kas sastāv no četriem galvenajiem kandidātiem uz pastāvīgu vietu padomē, – Brazīlija, Indija, Japāna un Vācija – un, protams, viņu atbalstītāji. G4 valstis cenšas iegūt tādu pašu statusu kā pašreizējais Lielais piecnieks, lai gan izrāda arī zināmu elastību attiecībā uz veto tiesību piešķiršanu un lietošanu. G4 arī atbalsta divas pastāvīgas vietas Āfrikai.

Āfrikas Savienība ar saviem piecdesmit četriem locekļiem ir otrs valstu bloks. Āfrika joprojām ir apņēmības pilna ievērot 2005. gada *Ezulwini* konsensu, kas pieprasa, lai kontinentam tiktu piešķirtas divas pastāvīgas vietas ar pilnām veto tiesībām, kā arī vismaz trīs papildu nepastāvīgas vietas. No Āfrikas skatpunkta, ANO Drošības padomes sastāvs ir īpaši arhaisks un netaisnīgs – kontinenta aktualitātes aizņem lielāko daļu padomes saturiskās darba kārtības un Āfrikā notiek lielākā daļa ANO miera uzturēšanas operāciju, tomēr tai nav pat vienas pastāvīgas vietas, lai atbilstoši ANO Statūtiem tā spētu sasaukt Drošības padomes sēdes. Jābilst gan, ka Āfrikas bloks pats nav skaidri precizējis, kurām valstīm būtu jāieņem divas ierosinātās pastāvīgas vietas. Starptautiskajās debatēs kā ticamākie kandidāti izskan Nigērija un Dienvidāfrika, tomēr šīs valstis saskaras ar pretestību no Alžīrijas, Etiopijas, Ēģiptes, Kenijas un Senegālas. Āfrikas bloks arī neizrāda nekādu elastību attiecībā uz veto tiesību nepiešķiršanu jaunām pastāvīgām dalībvalstīm.

Trešais bloks ir koalīcija „Apvienoti vienprātībai” (*Uniting for Consensus*), kuru vada G4 reģionālie konkurenti, tostarp Argentīna, Dienvidkoreja, Itālija, Meksika, Pakistāna un Turcija. Šīs valstu bloks atbalsta ANO Drošības padomes vēlēto dalībvalstu loka paplašināšanu no desmit līdz divdesmit. Tas ļautu vairāk pasaules valstīm darboties vienlīdzīgā, globāli reprezentatīvā Drošības padomē, mazinot lielvaru hierarhiju, taču vienlaikus lēmumu pieņemšanas process varētu kļūt vēl sarežģītāks.

Ir arī valstis, kas iebilst šāda tipa risinājumiem un rosina ieviest jaunu dalības kategoriju – daļēji pastāvīgas vietas, kas balstītos rotācijas pieejā. Proti, valstu skaits, kam būtu piešķirtas daļēji pastāvīgas vietas, būtu pietiekami šaurs

Lai paaugstinātu
Drošības padomes
efektivitāti un
legitimitāti, būtu
jāatjaunina tās
anahroniskais
sastāvs un jāmaina
nedemokrātiskie
lēmumu pieņemšanas
principi.

Veto tiesību izmantošana ANO Drošības padomē (1946–2024).*

Avots: autores veidots grafiks, balstoties uz: United Nations Dag Hammarskjöld Library, “Vetoes – UN Security Council Meetings & Outcomes,” skatīts 21.08.2024., <https://research.un.org/en/docs/sc/quick/veto>.

* Apkopoti veto tiesību izmantošanas gadījumi līdz 2024. gada 1. augustam.

un skaidri noteikts, un tās ar augstu regularitāti ieņemtu šīs vietas, balstoties uz rotācijas principu. ANO Drošības padomes reformas sarunās par iespējamo alternatīvo kategoriju sākusī iestāties Lihtenšteina, piedāvājot modeli kā tiltu starp dažādām ANO valstu pozīcijām un rosinot jaunu dalībvalstu kategoriju ar garākiem termiņiem sešām valstīm (8–10 gadi) un iespēju uzreiz tikt pārvēlētām. Netiktu piešķirtas jaunas veto tiesības, bet tā vietā tiktu noteikts obligāts pārskata periods pēc reformas ieviešanas. Šādā modelī būtu paredzēta arī papildu vieta Austrumeiropas grupai uz divu gadu termiņu bez iespējas tikt pārvēlētai.

Trīs valstu grupas ir dažādās domās. Ņemot vērā, ka bez viņu atbalsta nekādas pārmaiņas nav iespējamās, ir vērts arī zināt, ko domā Lielā piecnieka pārstāvji. ASV salīdzinoši nesen ir izrādījuši interesi virzīties uz priekšu, iespējams, strādājot pie konkrēta reformas priekšlikuma. ASV prezidents Džo Baidens savā 2022. gada septembra uzrunā ANO Ģenerālajā asamblejā atzīmēja ilgstošu ASV atbalstu „gan pastāvīgo, gan nepastāvīgo pārstāvju skaita palielināšanai” un pievienoja jaunu tematisku pavērsienu, kas radīja visai lielu starptautisko rezonansi. ASV prezidents uzsvēra, ka šis atbalsts „ietver pastāvīgas vietas tām valstīm, kuras mēs jau sen esam atbalstījuši, un pastāvīgas vietas Āfrikas valstīm [un]

Latīņamerikai un Karību jūras reģionam”³. ASV, ANO Drošības padomes pastāvīgā dalībvalsts, raidīja skaidru signālu, ka padomes paplašināšanās procesā redz vietu ne vien ASV iepriekš atbalstītiem kandidātiem – Japānai, Vācijai un Indijai, bet arī plašākam lokam, kas ietver tā dēvētos Globālos dienvidus.

Krievija, šķiet, ir skeptiska par pastāvīgu vietu pievienošanu vai citādu sava globālā statusa vājināšanu, ko īpaši pastiprina tās šābrīža diplomātiskā izolācija un atrašanās agresora un *enfant terrible* lomā. Ķīna iebilst pret jaunām pastāvīgajām dalībvalstīm, izrādot īpašu pretestību reģionālo konkurentu Indijas un Japānas centieniem. Starp Rietumu pastāvīgajām dalībvalstīm Francija un Lielbritānija šajā ziņā ir bijušas visprogresīvākās. Pēdējos gados Francija un Apvienotā Karaliste ir atbalstījušas ANO Drošības padomes paplašināšanos un arī sliecas uz reformām, zināmā mērā ņemot vērā kritiku par Eiropas augsto pārstāvību Drošības padomē.

Esošie reformu priekšlikumi ir savstarpēji pretrunīgi, un visi laimīgi nebūs nekad. Vienlaikus nav alternatīvas, lai sasniegtu plašu vienošanos. Lielajam piecniekam veto tiesības atņemt nav iespējams. Veto tiesību piešķiršana jaunajiem pastāvīgajiem ANO Drošības padomes locekļiem varētu būt solis dziļāk dūksnājā un tikai padziļinātu diskusiju par dubultiem standartiem un nedemokrātiskumu šajā institūcijā. Savukārt potenciālajiem pastāvīgajiem locekļiem ideja par vietas nodrošināšanu bez veto tiesībām ir nepietiekama, jo tā joprojām atstātu viņus pakāpi zemāk par Lielo piecnieku. Daudzas ANO dalībvalstis kopumā iebilst pret ideju izveidot jaunu pastāvīgo locekļu grupu. Papildus saduras valstu ģeopolitiskās intereses un konkurence. Pat paplašinot vēlēto vietu skaitu, iekļaujot Drošības padomē plašāku pasaules valstu loku un tādējādi nodrošinot reprezentatīvāku globālo pārstāvību, veto problēma nav atrisināta un saglabājas.

Alternatīvi ceļi ANO Drošības padomes trūkumu mazināšanai

ANO Drošības padomes paralīze attiecībā uz Krievijas agresiju pret Ukrainu 2022. gadā noveda pie Ģenerālās asamblejas apņēmības paplašināt savu lomu starptautiskajā drošībā. Tādējādi Drošības padome ir atdzīvinājusi ANO Ģenerālo asambleju. Neapmierināti ar Krievijas veto, citi Padomes locekļi cēla gaismā tā dēvēto „Vienoti mieram” (*Uniting for Peace*) mehānismu, kas pirmo reizi tika

³ The White House, “Remarks by President Biden Before the 77th Session of the United Nations General Assembly, 21.09.2002”, skatīts 01.07.2024., <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2022/09/21/remarks-by-president-biden-before-the-77th-session-of-the-united-nations-general-assembly/>.

Voting Started		02-Mar-22		11:55:11	
Item 5 - Draft resolution A/ES-11/L.1					
Aggression against Ukraine					
☒ AFGHANISTAN	☒ CAMEROON	☒ FINLAND	☒ KUWAIT	☒ NEPAL	☒ SAUDI ARABIA
☒ ALBANIA	☒ CANADA	☒ FRANCE	☒ KYRGYZSTAN	☒ NETHERLANDS	☒ SENEGAL
☒ ALGERIA	☒ CENTRAL AFR REP....	☒ GABON	☒ LAO PDR	☒ NEW ZEALAND	☒ SERBIA
☒ ANDORRA	☒ CHAD	☒ GAMBIA	☒ LATVIA	☒ NICARAGUA	☒ SEYCHELLES
☒ ANGOLA	☒ CHILE	☒ GEORGIA	☒ LEBANON	☒ NIGER	☒ SIERRA LEONE
☒ ANTIGUA-BARBUDA	☒ CHINA	☒ GERMANY	☒ LESOTHO	☒ NIGERIA	☒ SINGAPORE
☒ ARGENTINA	☒ COLOMBIA	☒ GHANA	☒ LIBERIA	☒ NORTH MACEDONIA	☒ SLOVAKIA
☒ ARMENIA	☒ COMOROS	☒ GREECE	☒ LIBYA	☒ NORWAY	☒ SLOVENIA
☒ AUSTRALIA	☒ CONGO	☒ GRENADA	☒ LIECHTENSTEIN	☒ OMAN	☒ SOLOMON ISLANDS
☒ AUSTRIA	☒ COSTA RICA	☒ GUATEMALA	☒ LITHUANIA	☒ PAKISTAN	☒ SOMALIA
☒ AZERBAIJAN	☒ COTE D'IVOIRE	☒ GUINEA	☒ LUXEMBOURG	☒ PALAU	☒ SOUTH AFRICA
☒ BAHAMAS	☒ CROATIA	☒ GUINEA-BISSAU	☒ MADAGASCAR	☒ PANAMA	☒ SOUTH SUDAN
☒ BAHRAIN	☒ CUBA	☒ GUYANA	☒ MALAWI	☒ PAPUA NEW GUINEA	☒ SPAIN
☒ BANGLADESH	☒ CYPRUS	☒ HAITI	☒ MALAYSIA	☒ PARAGUAY	☒ SRI LANKA
☒ BARBADOS	☒ CZECH REPUBLIC	☒ HONDURAS	☒ MALDIVES	☒ PERU	☒ SUDAN
☒ BELARUS	☒ DEM PR OF KOREA	☒ HUNGARY	☒ MALI	☒ PHILIPPINES	☒ SURINAME
☒ BELGIUM	☒ DEM REP OF THE C...	☒ ICELAND	☒ MALTA	☒ POLAND	☒ SWEDEN
☒ BELIZE	☒ DENMARK	☒ INDIA	☒ MARSHALL ISLANDS	☒ PORTUGAL	☒ SWITZERLAND
☒ BENIN	☒ DJIBOUTI	☒ INDONESIA	☒ MAURITANIA	☒ QATAR	☒ SYRIAN ARAB REP...
☒ BHUTAN	☒ DOMINICA	☒ IRAN (ISLAMIC REP...	☒ MAURITIUS	☒ REP OF KOREA	☒ TAJIKISTAN
☒ BOLIVIA	☒ DOMINICAN REP...	☒ IRAQ	☒ MEXICO	☒ REP OF MOLDOVA	☒ THAILAND
☒ BOSNIA-HERZEGOV...	☒ ECUADOR	☒ IRELAND	☒ MICRONESIA (FS)	☒ ROMANIA	☒ TIMOR-LESTE
☒ BOTSWANA	☒ EGYPT	☒ ISRAEL	☒ MONACO	☒ RUSSIAN FED...	☒ TOGO
☒ BRAZIL	☒ EL SALVADOR	☒ ITALY	☒ MONGOLIA	☒ RWANDA	☒ TONGA
☒ BRUNEI DARUSSAL...	☒ EQUATORIAL GUINEA	☒ JAMAICA	☒ MONTENEGRO	☒ SAINT KITTS-NEVIS	☒ TRINIDAD-TOBAGO
☒ BULGARIA	☒ ERITREA	☒ JAPAN	☒ MOROCCO	☒ SAINT LUCIA	☒ TUNISIA
☒ BURKINA FASO	☒ ESTONIA	☒ JORDAN	☒ MOZAMBIQUE	☒ SAINT VINCENT-GR...	☒ TURKEY
☒ BURUNDI	☒ ESWATINI	☒ KAZAKHSTAN	☒ MYANMAR	☒ SAMOA	☒ TURKMENISTAN
☒ CABO VERDE	☒ ETHIOPIA	☒ KENYA	☒ NAMIBIA	☒ SAN MARINO	☒ TUVALU
☒ CAMBODIA	☒ FIJI	☒ KIRIBATI	☒ NAURU	☒ SAO TOME-PRINCE	☒ UGANDA
☒ IN FAVOUR:141	☒ AGAINST:5	☒ ABSTENTION:35			

ANO Ģenerālās asamblejas balsojums par rezolūciju A/RES/ES-11/1 „Agresija pret Ukrainu”.

Avots: ANO, www.un.org.

izmantots Korejas kara laikā, kad Drošības padome bija pilnīgi paralizēta. Proti, 2022. gada 27. februārī ANO Drošības padomes vairākums (11 balsis par, 1 pret (Krievija) un 3 atturēšanās (Ķīna, Indija un Apvienotie Arābu Emirāti)) nolēma sasaukt ANO Ģenerālās asamblejas īpašo ārkārtas sesiju, lai izskatītu un ieteiktu kolektīvu rīcību saistībā ar situāciju Ukrainā. Ukrainas gadījums bija pirmā reize četrdesmit gadu laikā, kad padome atkal pieņēma šādu rezolūciju, pamatojoties uz mehānismu „Vienoti mieram”.

ANO Ģenerālās asamblejas rezolūcija „Agresija pret Ukrainu”, kas 2022. gada 2. martā tika pieņemta ar 141 balsi, tiek vērtēta kā vēsturisks solis. ANO Ģenerālā asambleja apstiprina savu apņemšanos atbalstīt Ukrainas suverenitāti, neatkarību, vienotību un teritoriālo integritāti tās starptautiski atzītajās robežās, visstingrākajā veidā pauž nožēlu par Krievijas Federācijas agresiju pret Ukrainu un pieprasa Krievijas Federācijai nekavējoties pārtraukt spēka lietošanu pret Ukrainu, kā arī atturēties no jebkādas turpmākas nelikumīgas spēka lietošanas vai draudiem lietot spēku. Taču vai un kāda nozīme ir ANO Ģenerālās asamblejas rezolūcijai par Krievijas agresiju Ukrainā? Un kādas ir rezolūcijas paredzamās politiskās un juridiskās sekas? No vienas puses, rezolūcijas pieņemšana ir nozīmīgs starptautisks signāls. Rezolūcijā atzīts, ka Krievija ir pārkāpusi ANO Statūtu 2. panta 4. punktu. Šis pants ietver principus, kas vieno dalībvalstis, bet

4. punkts īpaši nosaka, ka dalībvalstīm ir pienākums starptautiskajās attiecībās atturēties no spēka un spēka draudu lietošanas pret jebkuras valsts politisko neatkarību un teritoriālo integritāti. Tādējādi šajā rezolūcijā Krievija ir atzīta par agresoru. Šis balsojums skaidri norāda, ka Krievija ir starptautiski izolēta savās agresīvajās darbībās pret Ukrainu. Rezolūciju atbalstīja 141 valsts, un tikai piecas bija pret to – Baltkrievija, Ziemeļkoreja, Eritreja, Sīrija un pati Krievija. ANO Ģenerālās asamblejas rezolūcijas nav saistošas, taču tas nenozīmē, ka tām nav nozīmes. Tās ir nozīmīgas starptautiskās sabiedrības konsolidēšanā un viedokļa veidošanā. Starptautiskās agresijas gadījumā starptautiskās sabiedrības vienotība ir būtiska, jo sašķelts vai neviennozīmīgs viedoklis vienmēr iedrošina agresoru.

2022. gadā ar pārliecinošu balsu vairākumu tika pieņemtas četras ANO Ģenerālās asamblejas rezolūcijas: viena pieprasīja tūlītēju Krievijas karaspēka izvešanu no Ukrainas, otra pieprasīja humānās palīdzības piekļuvi, trešā apturēja Krievijas dalības tiesības ANO Cilvēktiesību padomē, bet ceturrtā apliecināja politisko atbalstu idejai, ka Krievijai ir jāatlīdzina visi zaudējumi, kas radušies tās agresijas Ukrainā rezultātā, rekomendējot izveidot zaudējumu reģistru, lai tos visus dokumentāri fiksētu. Latvija, uzsverot savu primāro uzdevumu starptautiskajās organizācijās – uz starptautisko tiesību principiem balstītu starptautiskās kārtības īstenošanu un stiprināšanu, kā arī multilaterālisma stiprināšanu⁴ –, ir stingri iestājusies par Ukrainas teritoriālo integritāti, asi nosodījusi Krievijas agresiju Ukrainā un atbalstījusi visas rezolūcijas, un aktīvi iesaistījusies lobīja pasākumos balsu nodrošināšanai, lai rezolūcijas tiktu pieņemtas.

Papildus bez balsojuma ANO Ģenerālā asambleja ir pieņēmusi Lihtenšteinas virzītu veto iniciatīvu „Pastāvīgās pilnvaras Ģenerālās asamblejas debatēm, ja Drošības padomē tiek izvirzīts veto”. Tā paredz iespēju, ka jebkurš ANO Drošības padomes veto automātiski izraisīs Ģenerālās asamblejas sanākumi, kurā visas ANO dalībvalstis varēs iztaujāt konkrēto veto tiesības izmantojušo valsti un sniegt savus komentārus. Tādējādi ANO Drošības padomes pastāvīgajām valstīm, kas izmantos veto tiesības (tādas ir tikai trīs no

ANO Ģenerālās
asamblejas rezolūcija
„Agresija pret Ukrainu”,
kas 2022. gada 2. martā
tika pieņemta ar
141 balsi, tiek vērtēta kā
vēsturisks solis.

⁴ Piemēram, sk. Latvijas Republikas Ārlietu ministrija, “Ārlietu ministra ikgadējais ziņojums par paveikto un iecerēto darbību valsts ārpolitikā un Eiropas Savienības jautājumos 2021. gadā”, skatīts 01.07.2024., <https://www.mfa.gov.lv/lv/media/5005/download?attachment>.

piecām, jo Francija un Lielbritānija atturas no veto tiesību lietošanas), būs pieņēmums pamatot un skaidrot šādus lēmumus ANO Ģenerālajai asamblejai.

Taču starptautiskajā vidē rodas pamatots jautājums: ja tomēr ANO Drošības padome (nevis Ģenerālā asambleja) ir galvenā institūcija, ko Statūti nosaka kā atbildīgo par starptautiskā miera un drošības uzturēšanu, un ja ANO Ģenerālās asamblejas lēmumi nav juridiski saistoši, ko gan šāds lomas pieaugums maina? Starptautiskā tiesa ir norādījusi, ka ANO Statūti piešķir Drošības padomei primāru, bet ne ekskluzīvu atbildību par starptautiskā miera un drošības jautājumiem un ANO Ģenerālajai asamblejai, neskatoties uz tās iesaisti šajā jomā, „absolūti un pilnīgi nepiemīt kompetence, lai īstenotu pasākumus, kas saistīti ar bruņota spēka izmantošanu”⁵. Tieši tādēļ ir grūti sniegt viennozīmīgu atbildi, vai mehānismu „Vienoti mieram” var uzskatīt par reālu un efektīvu instrumentu krīžu un konfliktu regulēšanā.

Līdzās ANO Ģenerālās asamblejas lomas stiprināšanai līdz šim veiksmīgākās reformas ir bijušas saistītas ar Drošības padomes darba metožu pilnveidošanu. Ņemot vērā praktiski neiespējamās izmaiņas Drošības padomes sastāvā un veto tiesībās, šo reformu centieni galvenokārt ir bijuši vērsti uz institūcijas neformālo darba metožu padarīšanu par iekļaujošākām un pārredzamākām. Tas ietver pastāvīgo Drošības padomes locekļu mudināšanu sadarboties ar vēlējajām dalībvalstīm, rīkojot sanāksmes un izstrādājot rezolūcijas; ievēlēto valstu aicināšanu apvienoties, lai virzītu reģionālās prioritātes; to tematisko jautājumu loku paplašināšanu, kurus izskata Drošības padome (piemēram, humanitārie un cilvēktiesību jautājumi); Drošības padomes sadarbības tīklu paplašināšanu ar reģionālajām, apakšreģionālajām un pilsoniskās sabiedrības organizācijām.

ANO darbojas līdzīgi domājošu valstu grupa – ACT grupa⁶, kas strādā ar organizācijas atbildības, saskaņotības un pārredzamības jautājumiem. Arī Latvija ir daļa no šīs grupas. Viens no ACT grupas mērķiem ir stiprināt vienotību starp valstīm neatkarīgi no to statusa ANO Drošības padomē, kā arī Drošības padomes darba metožu pilnveidošana. Tie, protams, ir daudz mazāki soļi nekā nepieciešamā padomes reforma kopumā. Tomēr ir minamas divas iniciatīvas, kurās ACT grupai ir bijusi būtiska nozīme. Pirmkārt, brīvprātīgais rīcības kodekss, kurā Drošības padomes pastāvīgās dalībvalstis tiek aicinātas atturēties no veto izmantošanas, lemjot par jautājumiem, kas saistīti ar masu noziegumiem, genocīdu, kara noziegumiem, etnisko tīrīšanu un noziegumiem pret cilvēci. Šai iniciatīvai ir pievienojušās vairāk nekā 120 ANO dalībvalstis, tostarp divas Lielā piecnieka

⁵ Benedetti Conforti, *The Law and Practice of the United Nations* (Legal Aspects of International Organization, Third Edition. Volume 42) (Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2005), 221.

⁶ Latvijas Republikas Ārlietu ministrija, “Factsheet – The Accountability, Coherence and Transparency (ACT) Group – Better Working Methods for today’s UN Security Council,” 2019. gada maijs, skatīts 21.08.2024., <https://www.mfa.gov.lv/lv/media/1609/download>.

valstis – Francija un Apvienotā Karaliste. Otrkārt, lēmums par ANO Ģenerālās asamblejas sasaukšanu, ja ANO Drošības padomē tiek izmantotas veto tiesības. Savā ziņā tā ir nostiprinājusi ANO Ģenerālās asamblejas lomu jautājumos, kas attiecas uz mieru un drošību pasaulē.

Nobeigums

ANO Drošības padomes reformu gadījumā domāšana „visu vai neko” nepalīdz. Tāpat nepalīdz iestrēgšana paredzami neproduktīvā veto tiesību kritizēšanā, nemeklējot citus ceļus Drošības padomes darba un darbības metožu uzlabošanā. Jāatceras, ka ANO kā vienīgā globālā organizācija ir multilaterālisma kodols, kas apvieno visas suverēnās valstis. Starptautiskās sistēmas pamatā jo-projām ir valstu suverenitāte, valstu suverēna vienlīdzība, neiejaukšanās iekšējās lietās, valstu teritoriālā integritāte, strīdu mierīga izšķiršana un starptautisko tiesību principi.

Demokrātiskās pasaules kolektīvajai gribai un centieniem jābūt vērstiem uz ANO stiprināšanu, nevis tās noliegšanu, bezgalīgu kritizēšanu vai pamešanu, aizmirstot, ka risinājumi ir pašu rokās. Ja demokrātiskā pasaule negūs panākumus, mēs drīz vien varam atrasties ne vien organizācijā ar izkropļotiem principiem un autoritāru valstu diktētu darba kārtību, bet arī pasaulē, kurā valda spēks.

Tas ir iemesls, kāpēc Latvijas kandidēšana uz ANO Drošības padomes nepastāvīgā locekļa vietu laikā, kad šī institūcija ir stipri paralizēta, iegūst pavisam jaunu nozīmi, nevis to zaudē. Dalība šajā institūcijā sniegs Latvijai iespēju aizstāvēt tiesiskumā balstītu starptautisko sistēmu un demokrātiskās vērtības, nostiprināt savu starptautisko prestižu un audzēt muskuļus, kā arī akcentēt jautājumus, kas aktuāli reģiona drošībai. Krievijas agresija pret Ukrainu sniedza biedējoši skaidru perspektīvu drošības jautājumiem, kas ir visas eiroatlantiskās telpas un globāls risks. Tāpat tiesiskumā balstīta starptautiskā kārtība ir prioritāte, kas Latvijai savā kampaņā un ievēlēšanās gadījumā – esot ANO Drošības padomes dalībvalstij – būs stingri jāaizstāv. Labi zināmi ir Medlinas Olbraitas (*Madeleine Albright*) vārdi: „Ja ANO neeksistētu, mums tā būtu jāizgudro.” Jāatceras, ka šobrīd pat pie vispārdrošākajiem scenārijiem šādas organizācijas izveide nebūtu iespējama. Visi centieni stiprināt uz noteikumiem balstīto starptautisko kārtību un aizstāvēt cilvēktiesību un demokrātijas principus tuvina mūs situācijai, kurā tiek pārvarēti ANO ierobežojumi un atraisīts tās iekšējais potenciāls. ANO bija un būs tik efektīva, cik efektīva ir tās dalībvalstu griba. Tas ir īpaši svarīgi mazākām valstīm, tostarp Latvijai.

Mārtiņš Paparinskis

Nākotnes starptautiskās tiesības

Nākotnes starptautiskās tiesības, gluži kā nākotne, nav viegli paredzamas. Vienīgā skaidrība šajā jautājumā ir nebeidzami nākotnes starptautisko tiesību meklējumi, kas vienmēr un neizbēgami dos atšķirīgas atbildes.¹ Diez vai tas ir pārsteidzoši. Starptautiskās tiesības, gluži kā citas tiesību nozares, ietver juridisko normu laika tecējuma dilemmu, kas ir principā neatrisināma – kā sastindzināt vēlamo regulējumu atbilstoši šī brīža sabiedrības viedoklim un vienlaikus pieļaut sabiedrības viedokļa un attiecīgi arī juridiskā regulējuma maiņu nākotnē. Daudz kas šādā diskusijā ir atkarīgs no pieņēmumiem par to, kādā virzienā sabiedrība – kopiena, *politeia* – attīstīsies, un tas vismaz daļēji nav tikai tiesību jautājums.

Dilemma var šķist vēl sarežģītāka starptautiskajās tiesībās. Atšķirībā no lielākās daļas nacionālo tiesību sistēmu, starptautiskās tiesības ir decentralizētas un balstītas uz suverēno valstu vienlīdzības principu. Tādēļ starptautiskajai sabiedrībai ir grūtāk vienoties par fundamentāliem starptautisko tiesību un starptautiskās struktūras jautājumiem, kas tiek vētīti nevis regulāri, bet īpašos, vēsturiski izšķirīgos brīžos, kā, piemēram, 19. gadsimta Vīnes kongresā vai pagājušā gadsimta Versaļas un Sanfrancisko konferencēs. Šajā esejā es ieskicēšu savu nākotnes starptautisko tiesību vīziju 2024. gada vēlās vasaras perspektīvā, sākotnēji pieskaroties starptautisko tiesību pagātnei un tagadnei un tad noformulējot vairākus jautājumus, kas būtu jāņem vērā, prātojot par nākotni.

¹ Sal. Alejandro Alvarez, *Le droit international de l'avenir* (Washington: Institut Americain de Droit International, 1916); Richard Falk, "The Future of International Law," *Proceedings of the ASIL Annual Meeting* 75, 1981: 8–14; Mohammed Bedjaoui et Hubert Thierry, "Avenir du droit international," en *Droit international: Bilan et perspectives*, ed. M. Bedjaoui (Paris: Editions A. Pedone, UNESCO 1991), 1305–1317; William W. Burke-White and Anne-Marie Slaughter, "The Future of International Law is Domestic (or, The European Way of Law)" *Harvard International Law Journal* 327, no. 47 (2006): 327–352; Joel P. Trachtman, *The Future of International Law: Global Government* (Cambridge University Press, 2013); Douglas Guilfoyle, "The Future of International Law in an Authoritarian World," June 3, 2019, skatīts 14.08.2024., <https://www.ejiltalk.org/the-future-of-international-law-in-an-authoritarian-world/>; Daniel Bethlehem, "Project 2100: Looking Back, Looking Forward: A 2020's Perspective on the International Legal Order," November 14, 2023, skatīts 14.08.2024., <https://www.twentyessex.com/project-2100-looking-back-looking-forward-a-2020s-perspective-on-the-international-legal-order/>.

Pagātne, tagadne un nākotne

Starptautiskajām tiesībām ir ilga vēsture (līdzīgi kā starptautisko tiesību vēsturei).² Dažādu un dažādi organizētu kopienu mijiedarbība, it īpaši jūras ceļojumu rezultātā sastopoties ģeogrāfiski nošķirtās situācijās³, jau izsenis ir uzdevusi jautājumu par to, kādi noteikumi un normas šeit dod juridisku ietvaru, it īpaši attiecībā uz strīdu un domstarpību risināšanu. Dažādas kopienas, reģioni un domātāji ir dažādi atbildējuši uz šiem jautājumiem. Šajā esejā intelektuālais fokuss ir vērsts uz to starptautisko tiesību izpratni, kas bija vēsturiskais atskaite punkts mūsdienu starptautiskajām tiesībām. Šie avoti neapšaubāmi sakņojas Eiropā (pat ja saprātīgi cilvēki var viens otram nepiekrīst par to, vai pareizāk izpratnes avotus būtu meklēt attiecībās starp agrinās renesanses Itālijas pilsētvalstīm – kā tas šķistu man⁴ – vai iekļaujošākā valstu mijiedarbībā plašākā Vidusjūras reģionā,⁵ vai pat sekojot tradicionālajam viedoklim par Vestfāles miera līgumiem tikai 17. gadsimtā).

Tajā pašā laikā plašākais konteksts ir noderīgs, prātojot par starptautisko tiesību nākotni. Ir būtiski apzināties, ka Eiropas starptautisko tiesību pieejas pieņemšana universālā līmenī – „starptautisko tiesību globalizācija” – gāja roku rokā ar Eiropas politiskās, ekonomiskās un militārās ietekmes ģeogrāfisko nostiprināšanos, sākot ar 16. gadsimtu.⁶ Proti, mūsdienu starptautiskās tiesības ir daudzos būtiskos aspektos vēsturiski nosacītas. Pie relatīvi nelielām izmaiņām pasaules vēstures tecējumā tās par atskaite punktu varētu pieņemt nevis sekulāru un no vienlīdzīgām valstīm sastāvošu starptautisku kopienu, bet gan valstis ar vienu reliģiju⁷ vai vienu hierarhiski augstāku valsti, kam citas valstis dotu dažādās formās ietvertus meslus⁸. Ja mūsdienu starptautiskās tiesības ir būtiskos aspektos vēsturiski un politiski nosacītas, nav iemesla cerēt, ka nākotnes izmaiņas būs mazāk radikālas.

² Randall Lesaffer and Anne Peters (eds), *The Cambridge History of International Law*, Volume I: The Historiography of International Law (Cambridge University Press, 2024, forthcoming).

³ David Abulafia, *The Boundless Sea: The Human History of the Oceans* (Penguin, 2019).

⁴ Angelo Piero Sereni, “Italy’s Contribution to International Law During the Renaissance,” in *The Italian Conception of International Law* (New York: Columbia University Press, 1943), 118–124.

⁵ Robert Ago, “The First International Communities in the Mediterranean World,” *British Year Book of International Law* 213, vol. 53 (1982): 213–232, <https://doi.org/10.1093/bybil/53.1.197>.

⁶ Gerry Simpson, “The Globalisation of International Law,” in *Globalisation of International Society*, eds. T. Dunne, C. Reus-Smit, (Oxford University Press, 2017), 265–283, <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198793427.003.0014>.

⁷ International Court of Justice, “Western Sahara (Advisory Opinion of 16 October, 1975),” paragraph 95, skatīts 14.08.2024., <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/61/061-19751016-ADV-01-00-EN.pdf> (“the Dar al-Islam, as Morocco itself pointed out in its oral statement, knows and then knew separate States within the common religious bond of Islam”).

⁸ Yuen Foong Khoong, “The American Tributary System,” *Chinese Journal of International Politics* 1 (Spring 2013): 1–47, <https://doi.org/10.1093/cjip/pot002>.

Līnija starp pagātņi un tagadni starptautiskajās tiesībās ir velkama piesardzīgi. Es jau pieminēju dažus vēsturiski izšķirošus notikumus, parasti starpvalstu konferenču veidolā, kuros ir viegli identificēt jaunas izpratnes dzimšanas brīdi un vietu. Bet citos jautājumos vēsturiskā pieredze tiek lielā mērā pārmantota, kā, piemēram, attiecībā uz diplomātiskajām tiesībām, ko var izsekot līdz pat manis minētajām Itālijas pilsētvalstīm, vai kara tiesībām, kuru atspoguļojums Viljama Šekspīra lugās bieži ietver ļoti mūsdienu problēmjautājumus.⁹ Kā Apvienoto Nāciju Organizācijas (ANO) Starptautisko tiesību komisijas (STK) loceklis man bieži ir jādomā par starptautisko organizāciju lomu starptautisko tiesību attīstībā, tādēļ šajā esejā es līniju starp pagātņi un nākotni izvēlēšos vilkt ar pirmās universālās organizācijas, Tautu Savienības, dibināšanu 1920. gadā. Līnija starp tagadni un nākotni ir vienkāršāka: šo rindu rakstīšanas brīdis, vēlā 2024. gada vasarā.

Pagātne

Starptautiskās tiesības pirms Tautu Savienības ir savādi pazīstamas un savādi svešas. Starptautisko tiesību juristiem ir labi zināms 20. gadsimta ieguldījums mūsdienu starptautisko tiesību attīstībā, kā arī lielie 17. un 18. gadsimta starptautisko tiesību teorētiķi (tādi kā Francisko Suaress (*Francisco Suárez*), Hugo Grocijs (*Hugo Grotius*) un Emerihs de Vatēls (*Emerich de Vattel*)). 19. gadsimts ir atšķirīgs: tāls gan no mūsdienu prakses, gan no izcilajiem senatnes prātiem.¹⁰ Manuprāt, šo starptautisko tiesību pagātnes amnēziju var skaidrot ar to, ka 19. un 21. gadsimta starptautiskās tiesības lieto līdzīgu terminoloģiju ar dažkārt identisku, bet bieži ļoti atšķirīgu saturu un piemērošanas loku.

Kas 19. gadsimta starptautiskajās tiesībās bija galvenie spēlētāji? Valstis, kuras īpaši uzsvēra savu suverenitāti un savstarpējo vienlīdzību, šķietami līdzīgi mūsdienu izpratnei. Bet to skaits bija pieticīgs, un vēl pieticīgākas bija mazāk ietekmīgo valstu iespējas piedalīties starptautisko tiesību attīstībā. Labs piemērs ir 1899. gada Hāgas miera konference, ko var uzskatīt par mūsdienu universālajām starptautiskajām organizācijām līdzīgāko institūciju. Šajā konferencē piedalījās tikai 22 valstis, un bez Eiropas valstīm un Amerikas Savienotajām Valstīm uzaicinātas bija tikai Turcija, trīs valstis no Āzijas (Japāna, Ķīna un Siāma (tagad Taizeme)) un viena no Latīņamerikas (Meksika). Neviena Āfrikas valsts konferencē nepiedalījās.¹¹ Un starptautiskās tiesības pieļāva dažādas

⁹ Theodor Meron, *Henry's Wars and Shakespeare's Laws* (Oxford: Clarendon Press, 1993).

¹⁰ David W. Kennedy, "International Law and the Nineteenth Century: History of an Illusion," 65 *Nordic Journal of International Law* 385 (1996): 385–420.

¹¹ James Brown Scott (ed.), *The Proceedings of the Hague Peace Conference: The Conference of 1899* (New York: Oxford University Press, 1920), 7.

Kristīne Līce, Valsts prezidenta padomniece likumdošanas un starptautisko tiesību jautājumos, sniedz mutvārdu apsvērumus Starptautiskā Jūras tiesību tribunāla konsultatīvā atzinuma lietā Nr. 31 „Konsultatīvā atzinuma lūgums, kuru iesniegusi Mazo salu valstu klimata pārmaiņu un starptautisko tiesību komisija” 2023. gada 15. septembrī. Foto: no Starptautiskā Jūras tiesību tribunāla tīmekļvietnes (ITLOS.org)

hierarhijas un iedalījumus. Lai gan Japāna, Ķīna un Turcija bija uzaicinātas uz Hāgas konferenci, Eiropas valstis un ASV noliedza šo valstu piederību tai pašai civilizācijas formai, tādēļ pieprasīja slēgt tā sauktos konsulārās jurisdikcijas līgumus, atbilstoši kuriem to likumi nebūtu piemērojami otras līgumslēdzējas valsts pilsoņiem (protams, bez abpusējības). Starptautiskās tiesības neaizliedza arī citus veidus, ar kuriem valstis realizēja kontroli ārpus to teritorijas, ieskaitot kolonijas, protektorātus un lielā mērā juridiski neregulētas tiesības lietot militāru spēku.

Ir svarīgi atzīmēt, ka 19. gadsimta starptautiskās tiesības nebija primitīvas tehniskā izpratnē. Tās, īpaši starptautiskie līgumi, bija ļoti svarīgas starptautiskajās attiecībās, tostarp attiecībā uz būtiskiem starptautiskā miera un drošības jautājumiem.¹² Tajā pašā laikā starptautisko tiesību veidotāji izvēlējās sniegt no mūsdienām atšķirīgu atbildi uz jautājumu par ideālo starptautisko attiecību juridiskā regulējuma modeli. Konceptuālā atbilde uz starptautisko attiecību uzdotajiem jautājumiem izskanēja caur divpusēju un vienpusēju juridisko argumentu prizmu. Tas radīja iespēju veidot starptautiskās organizācijas konkrētu

¹² Alan J. P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe 1848–1918* (Oxford University Press, 1954).

jautājumu risināšanai, piemēram, pārrobežu upju un ezeru vienotās komisijas vai specializētās organizācijas tādās jomās kā pasta pakalpojumi. Bet valstis neredzēja nepieciešamību izveidot pastāvīgu starptautisku universālu organizāciju vai attīstīt regulējumu tādās jomās, kas tieši neskāra individuālas valsts tiesības vai juridiskās intereses. Tādēļ nav pārsteidzoši, ka šādas starptautiskās tiesības paredzēja detalizētu regulējumu starpvalstu kara tiesībās¹³, regulējumu valstu atbildībai par ārvalstniekiem un viņu īpašumiem nodarītajiem zaudējumiem¹⁴ un regulējumu starpvalstu strīdu risināšanai šķīrējtiesās¹⁵, bet ne regulējumu tādiem citās valsts intereses tieši neaizskarošajiem jautājumiem kā pilsoņu karu noteikumi, cilvēktiesības vai vides aizsardzība.

Tagadne

Laika nogrieznis tagadnes sadaļai ir vilkts no 1920. gada līdz šīs esejas rakstīšanas brīdim. Šajos simts gados starptautiskās tiesības ir būtiski mainījušās, un turpmākajās rindkopās es minēšu četras tēzes, kas īpaši pārsteigtu 1919. gadā laika mašīnā iekāpušu starptautisko tiesību juristu, kurš pārlapotu kādu 2024. gadā publicētu starptautisko tiesību mācību grāmatas izdevumu.

Pirmās izmaiņas skar tieši starptautisko tiesību juristus. Pēdējo simts gadu laikā ir būtiski attīstījusies izpratne par starptautisko tiesību pamatjēdzieniem. To ietekmējuši gan eksperti (it īpaši ANO STK), gan arī valstis (it īpaši starptautisko organizāciju ietvaros), gan starptautiskās tiesas un šķīrējtiesas (it īpaši ANO Starptautiskā tiesa (ST)). 1970. gadā ANO Ģenerālā asambleja pieņēma Deklarāciju par starptautisko tiesību principiem attiecībā uz draudzīgām attiecībām un valstu savstarpējo sadarbību¹⁶. Tagad ir daudz skaidrāka izpratne par starptautisko tiesību avotiem, kas ir atspoguļoti 1969. gada Vīnes konvencijā par

¹³ Institut de Droit International, "Devoirs internationaux des Etats neutres: Règles de Washington," La Haye, 1875, skatīts 15.08.2024., <https://www.idi-iil.org/fr/sessions/the-hague-1875>; Institut de Droit International, "Traitement de la propriété privée dans la guerre maritime," La Haye, 1875, skatīts 15.08.2024., <https://www.idi-iil.org/fr/sessions/the-hague-1875>; Institut de Droit International, "Examen de la Déclaration de Bruxelles de 1874," La Haye, 1875, skatīts 15.08.2024., <https://www.idi-iil.org/fr/sessions/the-hague-1875>.

¹⁴ Edwin M. Borchard, *Diplomatic Protection of Citizens Abroad: or the Law of International Claims* (The Banks Law Publishing Company, 1915).

¹⁵ Institut de Droit International, "Projet de règlement pour la procédure arbitrale internationale," La Haye, 1875, skatīts 15.08.2024., <https://www.idi-iil.org/fr/sessions/the-hague-1875>.

¹⁶ UN General Assembly, "Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations," United Nations Digital Library, skatīts 15.08.2024., <https://digitallibrary.un.org/record/202170?ln=en&v=pdf>. Sk. plašāk Jorge E. Viñuales (ed.), *The UN Friendly Relations Declaration at 50: An Assessment of the Fundamental Principles of International Law* (Cambridge University Press, 2020).

ANO Starptautisko tiesību komisijas 2024. gada sesijas noslēgums 2. augustā, pirmais vicepriekšsēdētājs profesors Mārtiņš Paporinskis pirmajā rindā ceturtais no kreisās puses. Foto: no Starptautisko tiesību komisijas priekšsēdētāja Marselo Vaskeza-Bermudeza personīgā arhīva

starptautisko līgumu tiesībām¹⁷, 2018. gada STK secinājumos par starptautisko paražu tiesību identifikāciju¹⁸ un 2023. gada STK secinājumu projektā par vispārējiem tiesību principiem¹⁹. 2001. gada STK panti par valstu atbildību par starptautiski prettiesiskiem aktiem dod ietvaru un lielāku skaidrību par valstu iespējām un tiesībām reaģēt uz šādiem aktiem.²⁰ Pieļauju, ka (starptautisko tiesību) nejuristiem šie varētu šķist tehniski un pat nedaudz garlaicīgi piemēri, bet „tiesības par tiesībām” ir ļoti svarīgas starptautiskajā praksē, tostarp pārdomājot valstu reakcijas uz Krievijas Federācijas 2022. gada agresiju pret Ukrainu²¹.

Otrās izmaiņas ir acīmredzamākas: starptautiskās starpvalstu organizācijas, bez kurām ir grūti iedomāties mūsdienu starptautisko tiesību un attiecību praksi. Piemēri ir bieži lasāmi avīžu pirmajās lapās. Tautu Savienība (starp Pirmo pasaules karu un Otro pasaules karu), kuras turpinājums šobrīd ir ANO, kā universāla un visām valstīm atvērta organizācija ar plašu kompetences apjomu. Daudzas ar

¹⁷ United Nations, “Vienna Convention on the Law of Treaties,” United Nations Treaty Series 1155 (1969): 331, skatīts 15.08.2024., https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf.

¹⁸ United Nations, “Draft Conclusions on Identification of Customary International Laws, with commentaries,” skatīts 15.08.2024., https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/1_13_2018.pdf.

¹⁹ United Nations, International Law Commission, “Chapter IV: General Principles of Law,” 2023, 40, skatīts 15.08.2024., <https://legal.un.org/ilc/reports/2023/english/chp4.pdf> [40].

²⁰ United Nations, “Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries,” skatīts 15.08.2024., https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf.

²¹ Sk. Mārtiņš Paporinskis, “Discussion on Compensation under International Law with a Focus on Options for Enforcement of Payments Awarded by International Human Rights Courts,” CAHDI, April 11, 2024, skatīts 15.08.2024., <https://rm.coe.int/martins-paporinskis-66th-cahdi/1680af7111>.

ANO saistītas specializētas organizācijas, piemēram, Pasaules Darba organizācija un Pasaules Veselības organizācija. Reģionālas organizācijas: Eiropas Padome, Amerikas Valstu Savienība, Āfrikas Savienība un Dienvidaustrumāzijas tautu biedrība (*Association of Southeast Asian Nations*, ASEAN). Daudzas reģionālas ekonomiskās integrācijas organizācijas, no kurām visdziļāk integrētā ir Eiropas Savienība. Ārkārtīgi daudz dažādās jomās specializētu organizāciju, no Pasaules Tirdzniecības organizācijas (PTO) un Pasaules Bankas līdz Starptautiskajai krimināltiesai (SKT). Kopsavēlot, būtiska starptautisko attiecību un starptautisko tiesību attīstības daļa šobrīd notiek šādu starptautisko organizāciju ietvaros, pat nepieminot mazāk formālos starptautiskās sadarbības, kas bez valstīm (un

Starptautisko tiesību avoti ir atvērti dažādam saturam, ar ko tos varētu papildīt valstis un citi starptautisko tiesību veidotāji.

citām starptautiskām organizācijām) iekļauj arī nevalstiskās organizācijas. Tas padara starptautiskās tiesības dinamiskākas, bet reizē arī daudz sarežģītāk pārskatāmas, it īpaši salīdzinot ar dažu desmitu valstu dominēto 19. gadsimta starptautiskās sabiedrības panorāmu.

Trešais kontrasts starp 1920. un 2024. gadu ir starptautisko tiesību izteikšana starptautisko līgumu formā iepriekš zināmās jomās un reizē attiecināšana uz jauniem aspektiem. Piemēram,

starptautiskās kara tiesības jau regulēja 1907. gada Hāgas otrās miera konvencijas pieņemtie līgumi par kara likumiem un paražām²², bet mūsdienu humanitārās tiesības ir lielā mērā atspoguļotas daudz detalizētākajās 1949. gada Ženēvas konvenciju un to 1979. gada papildu protokolu normās²³. Sen pastāvošās jūras tiesības šobrīd ir lielā mērā atspoguļotas monumentālajā 1982. gada ANO Jūras tiesību konvencijā²⁴. Līdzīgi ilgi pastāvošās diplomātiskās un konsulārās tiesības ir kodificētas – pierakstītas – uz STK projektu pamata sagatavotās un plaši ratificētās Vīnes konvencijās²⁵. Citas jomas ir būtiski attīstījušās, atspoguļojot izmaiņas konceptuālajā perspektīvā vai tehnisko un zinātnisko attīstību. Starptautiskās

²² International Humanitarian Law Databases, "Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 18 October 1907," skatīts 15.08.2024., <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-conv-iv-1907>. Sk. arī Starptautisko tiesību institūta rezolūcijas, n 13.

²³ International Committee of the Red Cross, "The Geneva Conventions and their Commentaries," skatīts 15.08.2024., <https://www.icrc.org/en/law-and-policy/geneva-conventions-and-their-commentaries>.

²⁴ United Nations, "United Nations Convention on the Law of the Sea of 10 December 1982," skatīts 15.08.2024., https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/UNCLOS-TOC.htm.

²⁵ International Law Commission, "Diplomatic intercourse and immunities," skatīts 15.08.2024., 2024, https://legal.un.org/ilc/texts/9_1.shtml; International Law Commission, "Consular intercourse and immunities," skatīts 15.08.2024., https://legal.un.org/ilc/texts/9_2.shtml.

krimināltiesības, ko īpaši iedvesmoja Nirnbergas Starptautiskā kriminālā tribunāla spriedums un plašākās pēckara prāvu prakses, šobrīd ir ietvertas daudzos svarīgos starptautiskos līgumos, no kuriem centrālā ir 1948. gada Konvencija par genocīda nepieļaušanu un sodīšanu par to²⁶. Citas nozares ir pilnībā jaunradītas. Daži piemēri ir starptautiskās cilvēktiesības, kas nāk tikai no 20. gadsimta 40. gadiem, starptautiskās kosmosa tiesības no 20. gadsimta 60. gadiem un starptautiskās vides tiesības no 80. gadiem. Atkārtojot iepriekš izteikto tēzi, 20. gadsimtā valstis izvēlējās atšķirīgu atbildi uz jautājumu, kādam jābūt attiecību juridiskā regulējuma modelim, salīdzinājumā ar 19. gadsimta uzskatiem daudz vairāk uzticoties starptautiskajām tiesībām un īpaši to daudzpusējiem elementiem.

Ceturtais aspekts jau ievīd iepriekšējās rindkopās, bet to ir vērts izcelt īpaši – tā ir starptautiskās tiesvedības kvantitatīvā un kvalitatīvā eksplozija pēdējo 30 gadu laikā. Piemēram, jau pieminētā ST, kas 20. gadsimta 70. gados apmierinājās ar gauži pliekanu lietu diētu²⁷, šobrīd vērtē 23 lietas, kas ietver daudzus avižu pirmajās lapās izlasāmos politiski viskarstākos strīdus.²⁸ Šī aktivitāte nav unikāla,

²⁶ Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.1_Convention%20on%20the%20Prevention%20and%20Punishment%20of%20the%20Crime%20of%20Genocide.pdf.

²⁷ International Court of Justice, “List of All Cases,” skatīts 15.08.2024., <https://www.icj-cij.org/list-of-all-cases>.

²⁸ International Court of Justice, “Alleged Violations of the 1955 Treaty of Amity, Economic Relations, and Consular Rights (Iran v. US) (Preliminary objections),” 2021, ICJ Rep 9, skatīts 15.08.2024., <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/175/175-20210203-JUD-01-00-EN.pdf>; International Court of Justice, “Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (The Gambia v. Myanmar) (Preliminary objections),” 2022, ICJ Rep 477, skatīts 15.08.2024., <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/178/178-20220722-jud-01-00-en.pdf>; International Court of Justice, “Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Armenia v. Azerbaijan) (Order of 17 November 2023),” 2023, skatīts 15.08.2024., <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20231117-ord-01-00-en.pdf>; International Court of Justice, “Arbitral Award of 3 October 1899 (Guyana v. Venezuela) (Order of 1 December 2023),” 2023, skatīts 15.08.2024., <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/171/171-20231201-ord-01-00-en.pdf>; International Court of Justice, “Obligations of States in respect of Climate Change (Request for an Advisory Opinion) (Order of 15 December 2023),” 2023, skatīts 15.08.2024., <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/187/187-20230420-ORD-01-00-EN.pdf>; International Court of Justice, “Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip (South Africa v. Israel) (Order of 26 January 2024),” 2024, skatīts 15.08.2024., <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/192/192-20240126-ord-01-00-en.pdf>; International Court of Justice, “Allegations of Genocide under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Ukraine v. Russian Federation: 32 States intervening) (Preliminary objections),” 2024, skatīts 15.08.2024., <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/182/182-20240202-jud-01-00-en.pdf>; International Court of Justice, “Legal Consequences arising from the Policies and Practices of Israel in the Occupied Palestinian Territory, including East Jerusalem (Advisory Opinion),” 2024, skatīts 15.08.2024., <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/186/186-20240719-adv-01-00-en.pdf>.

Starptautisko tiesību komisijas sastāvs 2023–2027. Raksta autors pirmajā rindā piektais no kreisās puses.
Foto: no Starptautisko tiesību komisijas tīmekļvietnes (legal.un.org)

un līdzīgi būtiski svarīgas ir starpvalstu šķīrējtiesas²⁹, jūras tiesību³⁰ un PTO strīdu risināšanas mehānismi³¹ un SKT³², pat nepieminot šķīrējtiesas starp ieguldītājiem un valstīm³³ un reģionālās tiesas cilvēktiesību un ekonomiskās organizācijās. Tiesvedības mestā ēna maina starptautisko tiesību un attiecību dinamiku, piešķirot lielāku nozīmi formālajam juridiskajam argumentam un neatkarīgajam lēmējam. Tas var būt labi vai slikti konkrētā strīdā, bet pavisam noteikti tas ir ļoti atšķirīgi no vēsturiskās un pat 20. gadsimta 90. gadu sākuma izpratnes par starptautisko tiesību lomu starptautisko attiecību praksē. Meklējot starptautisko tiesiskumu, ir, varbūt pat negribēti, visupirms atrasti starptautisko tiesību juristi³⁴.

²⁹ Permanent Court of Arbitration for the Law of the Sea, "Cases," skatīts 15.08.2024., <https://pca-cpa.org/en/cases/>.

³⁰ Ibid.; International Tribunal, "Cases," skatīts 15.08.2024., <https://www.itlos.org/en/main/cases/>; accessed August 15, 2024.

³¹ World Trade Organization, "Dispute Settlement," skatīts 15.08.2024., https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dispu_e.htm.

³² International Criminal Court, skatīts 15.08.2024., <https://www.icc-cpi.int/>.

³³ International Centre for Settlement of Investment Disputes, skatīts 15.08.2024., <https://icsid.worldbank.org/>.

³⁴ Joks diemžēl nedaudz zūd tulkojumā: "Juridification is a package deal. It includes the Rule of Law but also the Rule of Lawyers." (Tulkojums no angļu val.: „Tiesiskošana ir komplekta pirkums. Tas iekļauj tiesiskuma kārtību, bet arī juristu kārtību.”) (Joseph H. H. Weiler, "The Rule of Lawyers and the Ethos of Diplomats: Reflections on the Internal and External Legitimacy of WTO Dispute Settlement," skatīts 15.08.2024., <https://jeanmonnetprogram.org/archive/papers/00/000901-03.html#TopOfPage>).

ANO Starptautisko tiesību komisijas 2024. gada sesija 17. jūlijā, pirmais vicepriekšsēdētājs un priekšsēdētāja vietas izpildītājs profesors Mārtiņš Paparinskis ar ANO Starptautiskās tiesas priekšsēdētāju Nawafu Salamu (*Nawaf Salam*). Foto: no personīgā arhīva

Nākotne

Juridiskās sistēmas piepildītība. Starptautiskās organizācijas. Skaidrāks juridisks regulējums esošajās nozarēs un izplešanās jaunos jautājumos. Starptautiskās tiesas (un juristi). Iepriekšējās rindkopās es ieskicēju četras lietas, kas īpaši pārsteigtu no 1919. gada izkāpušu starptautisko tiesību zinātāju. Pieņemot par atskaites punktu šīs tēmas, kādi pārsteigumi varētu mūs gaidīt 2100. gada starptautiskajās tiesībās? Pirms piedāvāt atbildes, droši vien vietā ir atgādināt, ka turpmākās pārdomas ir formulētas ar visdziļāko pieticību un izriet no manas starptautisko tiesību pētnieka un praktiķa perspektīvas, nepretendējot uz īpašu zinātību plašākās starptautisko attiecību tendencēs.

Ko nākotne varētu izmainīt starptautisko tiesību pamatelementos? Daži starptautisko tiesību pamatjēdzieni diez vai būtiski mainīsies. Starptautisko tiesību avoti ir atvērti dažādam saturam, ar ko tos varētu piepildīt valstis un citi starptautisko tiesību veidotāji. Mūsdienu starptautisko līgumu tiesības ir lielā mērā izteiktas vēl 1969. gadā pieņemtajā Vīnes konvencijā, kam praksē seko arī tās valstis, kas nav tai formāli pievienojušās (kā ASV, Francija un Norvēģija). Latvijas Satversmes ilgaicīgais noturīgums ir dažkārt skaidrots ar tās sākotnējā formulējuma saturisko neitralitāti attiecībā uz politiku, ko var veidot Satversmes struktūras ietvaros. Starptautiskie līgumi un starptautiskās paražu tiesības arī ir lielā mērā agnostiski attiecībā uz tajos izdarītajām valstu izvēlēm pēc būtības, ar

retiem izņēmumiem (kā trešo valstu tiesības un starptautisko tiesību imperatīvās normas (*jus cogens*)). Ja 1969. gadā formulētais starptautisko tiesību regulējums šķiet gana labs ligumu slēdzējiem 2024. gadā, tas, visdrīzāk, izturēs arī nākamo 55 gadu laika pārbaudi.

Arī citi starptautisko tiesību pamatelementi ir iesakņojušies praksē un domāšanā un, visticamāk, saglabās savu saturu un lomu, bet ir iespējams iedomāties akcentu maiņu 19. gadsimta izpratnes virzienā. Piemēram, vai nākotnes starptautiskās tiesības akcentēs divpusējos vai patiesi daudzpusējos aspektus? Kāda vieta un nozīme būs imperatīvām normām (*jus cogens*), no kurām valstis nevar atkāpties pēc savstarpējās vienošanās un kuras pieļauj prasības izvirzīšanu vispārējo interešu vārdā (*erga omnes*), piemēram, genocīda un citu starptautisko noziegumu aizliegumu? Diskusija par 2022. gada STK secinājumu par *jus cogens* projektu³⁵, kas notika ANO Ģenerālās asamblejas Sestajā komitejā 2022. un 2023. gadā, demonstrē dažādus akcentus valstu attieksmē.³⁶ Ir iespējams iedomāties starptautisko tiesību sistēmu, kas ir iekšēji konsekventa un pietiekami komplicēta un attīstīta, bet, līdzīgi kā 19. gadsimta praksē, pilnībā balstīta uz individuālo, ne kolektīvo interešu aizsardzību. Šāda sistēma izturētos rezervēti pret, piemēram, *erga omnes* prasībām par cilvēktiesību pārkāpumiem individuālu aizskārumu neesamības gadījumā, kā šobrīd Starptautiskajā tiesā uz Genocīda konvencijas pamata izskatāmajās lietās³⁷. Vēl delikātāks ir jautājums par to, vai starptautiskās tiesības varētu atzīt atsevišķu ietekmīgu valstu īpašās intereses un tiesības attiecīgajā reģionā, līdzīgi kā 19. gadsimta Monro doktrīna attiecībā uz ASV ietekmes sfēru Amerikā. Profesors Vons Lovs (*Vaughan Lowe*) ir norādījis, ka dažu valstu reģionālā prakse varētu tikt lasīta kā centieni ietvert šādus argumentus starptautiskās juridiskās normās, kas būtu atkāpšanās no mūsdienu starptautiskajās tiesībās ļoti svarīgā suverēnās līdztiesības principa.³⁸

Ko nākotne varētu izmainīt starptautisko organizāciju lomā starptautiskajās tiesībās? Šis jautājums ir cieši saistīts ar plašākām tendencēm starptautiskajās

³⁵ United Nations, "Draft Conclusions on Identification and Legal Consequences of Peremptory Norms of General International Laws (*jus cogens*), with commentaries," skatīts 15.08.2024., 2024, https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/1_14_2022.pdf.

³⁶ United Nations, "Peremptory norms of general international law (*jus cogens*). UNGA Res 78/109," December 11, 2023, skatīts 15.08.2024., https://legal.un.org/ilc/guide/1_14.shtml. Sk. diskusiju: Matúš Košuth, "Statement by Mr. Matúš Košuth coordinator of the draft resolution on „Identification and legal consequences of peremptory norms of general international law (*jus cogens*)” (item 77)", skatīts 15.08.2024., https://www.un.org/en/ga/sixth/77/pdfs/statements/ilc/36mtg_slovakia_juscogens.pdf; United Nations, "Sixth Committee (Legal) – 78th session," skatīts 15.08.2024., <https://www.un.org/en/ga/sixth/78/ilc.shtml>.

³⁷ International Court of Justice, "The Gambia v. Myanmar," n. 28, Dissenting Opinion of Judge Xue 520; International Court of Justice, "South Africa v. Israel," n. 28.

³⁸ Vaughan Lowe, "The Limits of the Law", *The Hague Academy Collected Courses Online / Recueil des cours de l'Académie de La Haye en ligne* 379, 15 (2016), 33.

attiecībās. Valstis un citi starptautisko attiecību dalībnieki var izlemt pievienoties starptautiskām organizācijām vai izstāties no tām (vai izslēgt citus dalībniekus), līdzīgi kā izveidot jaunas organizācijas vai izbeigt esošo organizāciju pastāvēšanu. Tiesību argumenti šeit ir svarīgi, bet biežāk juridiskās tehnikas līmenī. Vērtējot organizācijas no sistēmiskā viedokļa, nākotnes attīstība liek uzdot četrus jautājumus.

Pirmkārt, kādā būs ANO loma, it īpaši attiecībā uz starptautiskā miera un drošības jautājumiem (attiecībā uz kuriem mūsdienu starptautisko tiesību normas un institūcijas ir izteiktas ANO Statūtos, bet to efektivitāte un it īpaši Drošības padomes rīcībspēja nereti tiek vērtēta kritiski)? Otrkārt, kāds būs balanss starp ANO starptautisko organizāciju „ģimeni” un reģionālajām un citām specializētajām organizācijām? Treškārt, vai tradicionālās, diezgan

formālās starptautiskās organizācijas ir piemērotas mūsdienu izaicinājumiem, it īpaši tehnoloģiju attīstības jomā, vai arī piemērotāka būtu neformālāka sadarbība ar nevalstiskajām organizācijām, komersantiem un ekspertiem? Ceturtkārt, kā starptautiskās organizācijas ietekmēs iespējami kritiskāka attieksme pret demokrātiju no valstu puses?³⁹ Manuprāt, ANO saglabās savu unikālo lomu kā vienīgā universālā starptautiskā organizācija. Tas nenozīmē, ka visi svarīgākie jautājumi tiks izlemti tur. Dažādām reģionālām un specializētām organizācijām, arī ārpus formālo starptautisko organizāciju ietvara, būs arvien būtiskāka loma, it īpaši, kad ANO nespēj sniegt visiem piemērotus un pieņemamus risinājumus.

Ko nākotne varētu dot starptautisko tiesību saturam? Šeit ir vietā atgādināt iepriekš izteikto tēzi, ka dažās nozarēs starptautiskās tiesības var attīstīties bez īpašiem satricinājumiem, bet citkārt izvēlas konceptuāli atšķirīgus risinājumus vai arī ņem vērā jaunus izaicinājumus, tādēļ tendences ir grūti vispārināt. Piemēram, STK šobrīd strādā gan pie klasiskiem starptautisko tiesību pamatjautājumiem (vispārējie tiesību principi)⁴⁰ un praksē ilgi apzinātām tēmām (valsts amatpersonu imunitāte⁴¹, strīdu risināšana ar starptautiskām organizācijām⁴² un

Dažādām reģionālām
un specializētām
organizācijām, arī ārpus
formālo starptautisko
organizāciju ietvara, būs
arvien būtiskāka loma.

³⁹ Tom Ginsburg, “Authoritarian International Law,” *American Journal of International Law* 114(2) (2020): 221–226.

⁴⁰ International Law Commission, “General Principles of Law,” skatīts 15.08.2024., https://legal.un.org/ilc/guide/1_15.shtml.

⁴¹ International Law Commission, “Immunity of State Officials from Foreign Criminal Jurisdiction,” skatīts 15.08.2024., https://legal.un.org/ilc/guide/4_2.shtml.

⁴² International Law Commission, “Settlement of Disputes to Which International Organizations are Parties,” skatīts 15.08.2024., https://legal.un.org/ilc/guide/10_3.shtml.

nesaistošas vienošanās⁴³), bet reizē arī pie relatīvi nesen apzināta jautājuma par jūras līmeņa celšanās ietekmi uz jūras tiesībām, valstiskumu un cilvēktiesībām⁴⁴. Var pieņemt, ka starptautiskā uzmanība globālā līmenī būs koncentrēta uz vides aizsardzību, piemēram, 2023. gadā noslēgtais līgums par jūras bioloģiskās daudzveidības saglabāšanu un ilgtspējīgu izmantošanu teritorijās, kas ir ārpus valstu jurisdikcijas⁴⁵, un uz mūsdienu tehnoloģiskiem izaicinājumiem, piemēram, attiecībā uz kibernetiku⁴⁶. Vienvārdsakot, sagaidāma būtu gan tradicionālo tēmu jaunināšana, gan jaunu un šobrīd vēl neparedzamu tēmu tiesiskošana.

Kāda loma starptautiskajās tiesībās būs starptautiskajai tiesvedībai? Pasniedzot Starptautiskās tiesvedības maģistrantiem, pēdējos 10 gadus kursa pirmo semināru es esmu sācis ar tēzi, ka starptautiskās tiesas vēl nekad nav bijušas svarīgākas, bet starptautiskās tiesas nekad nav tikušas kritizētas vairāk. Un katru gadu šī tēze ir bijusi pamatota. Es jau iepriekš pieminēju ST iesaistību būtisku strīdu risināšanā, gan attiecībā uz mieru un drošību un iespējamiem cilvēktiesību pārkāpumiem, gan arī klimata izmaiņu jautājumos. Līdzīga svarīguma jautājumi tiek izskatīti arī citās tiesās un šķīrējtiesās. Šāda tiesu popularitāte ir relatīvi nesena, un šobrīd nav pilnībā skaidrs, vai tās pamatā ir uzticība tiesvedības institūciju legitimitātei un to popularitātei vai arī citu starptautisko institūciju mazspējai. Skaidrāku atbildi uz šo jautājumu vajadzētu rast nākotnē.

Latvija nākotnes starptautiskajās tiesībās

Kāda ir Latvijas loma nākotnes starptautiskajās tiesībās? Starptautiskās tiesības ir plašs un komplicēts lauks, ko var vērtēt no dažādām perspektīvām. Manuprāt, starptautisko tiesību (sniegto iespēju) izmantošana un atbalsts ir gan pareiza, gan gudra izvēle tādai valstij kā Latvija. Starptautiskais juridiskais arguments ir biežāk labvēlīgāka latīņa salīdzinoši mazām valstīm kā atsauces uz taisnīgumu vai militāro vai ekonomisko ietekmi. Tādēļ atbalsts starptautiskajam tiesiskumam ir pragmatiski gudra izvēle. Protams, starptautiskās tiesības nebūs vienmēr un neizbēgami labvēlīgas, bet visbiežāk tās būs labvēlīgākas nekā citi argumenti. Un pavisam noteikti – tiesiskumā balstīta argumentācija

⁴³ International Law Commission, "Non-legally Binding International Agreements," skatīts 15.08.2024., https://legal.un.org/ilc/guide/1_17.shtml.

⁴⁴ International Law Commission, "Sea-level Rise in Relation to International Law," skatīts 15.08.2024., https://legal.un.org/ilc/guide/8_9.shtml.

⁴⁵ United Nations, "Agreement on Marine Biodiversity of Areas beyond National Jurisdiction," skatīts 15.08.2024., <https://www.un.org/bbnjagreement/en>.

⁴⁶ United Nations, "Ad Hoc Committee to Elaborate a Comprehensive International Convention on Countering the Use of Information and Communications Technologies for Criminal Purposes," skatīts 15.08.2024., https://www.unodc.org/unodc/en/cybercrime/ad_hoc_committee/home.

ir sistēmiski labvēlīgāka Latvijai nekā iespējamās alternatīvas, ko Latvija ir pieredzējusi pagājušajā gadsimtā. Pēdējo gadu laikā Latvija ir spērusi vairākus nopietnus soļus, atzīstot Starptautiskās tiesas obligāto jurisdikciju 2019. gadā⁴⁷ un pirmo reizi piedaloties mutiskā procesā Starptautiskajā Jūras tiesību tribunālā⁴⁸ un Starptautiskajā tiesā 2023. gadā⁴⁹. Mans vēlējums būtu turpināt šo perspektīvu un pieeju arī nākotnē.

⁴⁷ Declarations recognizing the jurisdiction of the Court as compulsory: Latvia, Republic of (24 September 2019). <https://www.icj-cij.org/declarations/lv>.

⁴⁸ International Tribunal for Law of the Sea, "Request for an Advisory Opinion submitted by the Commission of Small Island States on Climate Change and International Law (Request for Advisory Opinion submitted to the Tribunal)," ITLOS/PV.23/C31/9, skatīts 15.08.2024., <https://www.itlos.org/en/main/cases/list-of-cases/request-for-an-advisory-opinion-submitted-by-the-commission-of-small-island-states-on-climate-change-and-international-law-request-for-advisory-opinion-submitted-to-the-tribunal/>.

⁴⁹ International Court of Justice, "Ukraine v. Russia: 32 States Intervening".

Ziņas par autoriem

Alise Balode

Alise Balode Latvijas Universitātē ieguvusi bakalaura grādu politikas zinātnē, starptautiskajās attiecībās un maģistra grādu tiesību zinātnēs, kā arī jurista kvalifikāciju. Studējusi arī Nansī Universitātē Francijā, kur ieguvusi maģistra grādu Eiropas Savienības tiesībās. Diplomātiskajā dienestā strādā kopš 1996. gada, Ārlietu ministrijā darbojusies pārsvarā ar ES lietām – piedalījies Latvijas pievienošanās ES sarunu procesā, vadījusi juristu darba grupu, kas sagatavoja pievienošanās līgumu, bijusi divu Ministru prezidentu padomniece ES jautājumos laikā, kad Latvija pievienojās eirozonai un vadīja ES prezidentūru. Četrus gadus strādājusi Latvijas Republikas Pastāvīgajā pārstāvniecībā ES vēstnieces un pastāvīgā pārstāvja vietnieces amatā. Tagad ir Ārlietu ministrijas Ekonomisko attiecību, tirdzniecības un attīstības sadarbības direkcijas vadītāja, no 2024. gada rudens iecelta par Latvijas Republikas ārkārtējo un pilnvaroto vēstnieci Francijas Republikā.

Ance Baura

Ance Baura ir pabeigusi politikas zinātnes bakalaura un diplomātijas maģistra studijas Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātē. Semestri studējusi Tartu Universitātē, bet 2023. gadā pabeigusi sarunu vešanas programmu Hārvarda Universitātes Deivisa centrā. Kopš 2014. gada strādā Latvijas Republikas Ārlietu ministrijā. 2015. gadā ieguvusi Baltijas-Amerikas brīvības fonda profesionālās prakses stipendiju, kas viņai gadu ļāva strādāt Eiropas Politikas analīzes centrā Vašingtonā, ASV, par pētnieka palīdzi. 2019. gadā sākusi darbu Latvijas pastāvīgajā pārstāvniecībā ANO Ņujorkā, kur līdz 2023. gada augustam veikusi vēlēšanu eksperta un politiskā koordinatora pienākumus. Šajā laikā ieguvusi ļoti plašu pieredzi starptautisko vēlēšanu jautājumos un ANO Drošības padomes darbā. Pašlaik ir Starptautisko organizāciju nodaļas vadītāja Latvijas Republikas Ārlietu ministrijā.

Anete Biķe

Anete Biķe absolvējusi Starptautiskā bakalaurāta programmu Rīgas Valsts 1. ģimnāzijā. Aktīvi iesaistījusies sociālpolitiskajās norisēs kā brīvprātīgā, aktīva debatētāja un debašu tiesnese, Jauniešu Saeimas vēstnese, Jesajas Berlina

biedrības biedre. 2021. gadā, pēc studijām Parīzes Politikas zinātnes institūtā Francijā un Džordža Vašingtona Universitātē ASV, ieguvusi bakalaura grādu politikā un humanitārajās zinātnēs. Konsultējusi Valsts kanceleju komunikācijas jautājumos. Bijusi Latvijas jauniešu delegāte ANO. Pēc prakses Latvijas pārstāvniecībā ANO Ņujorkā 2024. gadā Parīzes Politikas zinātnes institūtā ieguvusi maģistra grādu starptautiskajā drošībā. Pēc atgriešanās Latvijā pievienojusies Latvijas ārlietu dienestam.

Ilze Brands-Kehris

Ilze Brands-Kehris ir ieguvusi bakalaura grādu starptautiskajās attiecībās Millisas koledžā Kalifornijā, ASV (1982), maģistra grādu politikas zinātnē Kolumbijas Universitātē Ņujorkā, ASV (1983), un studējusi doktorantūrā Kolumbijas Universitātē. Bijusi vieslektore Kolumbijas Universitātē Ņujorkā konfliktu novēršanas, cilvēktiesību un minoritāšu jautājumos. Ir cilvēktiesību speciāliste ar vairāk nekā divdesmit gadu pieredzi – ieņēmusi tādus nozīmīgus amatus kā Latvijas Cilvēktiesību centra direktore (2002–2011), ES Pamattiesību aģentūras valdes priekšsēdētāja (2010–2012) un Eiropas Drošības un sadarbības organizācijas Augstā komisāra nacionālo minoritāšu jautājumos biroja Hāgā vadītāja (2011–2014). 2016. gada jūnijā tika ievēlēta ANO Cilvēktiesību komitejā. Kopš 2020. gada janvāra pilda ANO ģenerālsekretāra vietnieces cilvēktiesību jautājumos pienākumus. Vada ANO Augstā komisāra cilvēktiesību jautājumos biroju Ņujorkā un sniedz atbalstu ANO ģenerālsekretāram cilvēktiesību jautājumos.

Ilze Doškina

Ilze Doškina no 1996. līdz 2007. gadam bijusi ANO Bērnu fonda UNICEF Latvijas nacionālās komitejas izpilddirektore. Latvijas neformālā ziņojuma par bērnu stāvokli un UNICEF ikgadējo ziņojumu par bērnu stāvokli valstī līdzautore, ANO Ģenerālās asamblejas Speciālās sesijas par bērniem un sesijas sagatavošanas perioda delegāte. Studējusi angļu valodu un literatūru, kā arī sociālo darbu un sociālo pedagogiju. Pirms tam vadījusi *Microsoft* programmu Baltijas valstīs „Partneri mācībās” (*Partners in Learning*). Patlaban ir Baltijas-Amerikas brīvības fonda direktore Baltijas valstīs, fonda reģionālā biroja dibinātāja un kopš 2010. gada – pārstāvniecības vadītāja.

Mārtiņš Drēģeris

Mārtiņš Drēģeris 2004. gadā ieguvis humanitāro zinātņu bakalaura grādu teoloģijā un reliģiju zinātnē, bet 2013. gadā Latvijas Universitātes Juridiskajā fakultātē – profesionālo maģistra grādu tiesību zinātnē, ar kvalifikāciju – jurists. No 2011. līdz 2013. gadam strādājis Valsts prezidenta kancelejā par Valsts prezidenta

Preses dienesta vadītāja vietnieku, bet no 2013. līdz 2014. gadam – par nodibinājuma „Rīga 2014 – Eiropas kultūras galvaspilsēta” Sabiedrisko attiecību programmas vadītāju. No 2015. līdz 2023. gadam pildījis Latvijas Republikas ārlietu ministra padomnieka amata pienākumus. Kopš 2023. gada 8. jūlija ir Latvijas Valsts prezidenta Edgara Rinkēviča padomnieks komunikācijas jautājumos. Mārtiņš Drēģeris ir grāmatas „Latvijas diplomātijas gadsimts” sastādītājs un līdzautors (Rīga: Zvaigzne ABC, 2020 (latviešu valodā) un 2021 (angļu valodā)). Izdevis vairākas publikācijas, kas veltītas starptautisko attiecību, Latvijas konstitucionālo tiesību, tiesību vēstures, diplomātijas un tiesību filozofijas jautājumiem.

Katrīna Kaktiņa

Katrīna Kaktiņa studējusi Latvijas Kultūras akadēmijā un 2003. gadā ieguvusi bakalaura grādu mākslās ar specializāciju „Latvijas-Spānijas starpkultūru sakari”. 2007. gadā Latvijas Universitātes Juridiskajā fakultātē ieguvusi jurista kvalifikāciju, kā arī Fulbraita stipendiju maģistrantūras studijām Džordžtaunas Universitātes Tiesību centrā ASV un 2008. gadā ar izcilību ieguvusi maģistra grādu jurisprudencē. Katrīna Kaktiņa ir diplomāte ar īpašu interesi par starptautiskajām organizācijām un starptautiskajām publiskajām tiesībām, to skaitā valsts un diplomātiskajām imunitātēm, starptautisko līgumu tiesībām un jūras tiesībām. Ieņēmusi dažādus amatus Ārlietu ministrijā kopš 2003. gada. Strādājusi pie tādiem jautājumiem kā Latvijas-Krievijas robežlīguma tiesvedība Satversmes tiesā, Valsts imunitātes konvencijas ratifikācija, ieviešot ierobežotās valsts imunitātes doktrīnu Latvijā, Eiropas Padomes Nacionālo minoritāšu konvencijas ratifikācijas procesa virzība, Pretterorisma konvencijas Rīgas protokola izstrāde, Latvijas prezidentūras Eiropas Savienības Padomē laikā 2015. gadā vedot sarunas Eiropas Savienības vārdā, un *Moneyval* Latvijas novērtēšanas process. Raksta tapšanas brīdī Katrīna Kaktiņa bija ārkārtējā un pilnvarotā vēstniece ANO, EDSO un citās starptautiskajās organizācijās Vīnē, iepriekš bijusi rotācijā Pastāvīgajā pārstāvniecībā ANO Ņujorkā. Kopš 2024. gada 15. augusta – Ārlietu ministrijas Starptautisko organizāciju un cilvēktiesību departamenta direktore.

Jānis Kārklīšs

Jānis Kārklīšs ir ieguvis inženiera grādu Rīgas Tehniskajā universitātē (1980–1985) un apguvis Vadītāju izglītības programmu Austrumeiropas diplomātiem Stenforda Universitātes Hūvera institūtā (1992). Darba gaitas Ārlietu ministrijā uzsāka 1992. gadā kā Administratīvā departamenta direktora vietnieks. Pildījis valsts sekretāra vietnieka pienākumus un strādājis Latvijas vēstniecībās Somijā un Francijā. Bijis Latvijas ārkārtējais un pilnvarotais vēstnieks Francijā un ANO

Ženēvā (2000–2007; 2015–2020), kā arī Latvijas nerezidējošais vēstnieks Monako, Andorā un ANO Izglītības, zinātnes un kultūras organizācijā (UNESCO). Jānis Kārklīņš ir vadījis NATO Stratēģiskās komunikācijas izcilības centru un bijis UNESCO ģenerāldirektora vietnieks komunikāciju un informācijas jautājumos. No 2020. līdz 2024. gadam bija Latvijas ārkārtējais un pilnvarotais vēstnieks pastāvīgajā pārstāvniecībā Eiropas Padomē. Pašlaik ir īpašo uzdevumu vēstnieks Ārlietu ministrijā.

Kristīne Līce

Kristīne Līce 1996. gadā Latvijas Universitātes Juridiskajā fakultātē ieguvusi jurista kvalifikāciju, kā arī papildinājusi zināšanas Oksfordas Universitātes Diplomātijas studiju programmā. Kopš 2023. gada 8. jūlija ir Latvijas Valsts prezidenta Edgara Rinkēviča padomniece likumdošanas un starptautisko tiesību jautājumos. No 1994. gada strādājusi Ārlietu ministrijā. Vadījusi Juridisko departamentu, bijusi padomniece Latvijas pastāvīgajās pārstāvniecībās ANO Ženēvā un Ņujorkā. 2007. gadā bijusi ANO Ģenerālās asamblejas 3. komitejas (cilvēktiesību jautājumi) priekšsēdētāja vietniece. Kopš 2012. gada bijusi Latvijas pārstāve starptautiskajās cilvēktiesību institūcijās, kopš 2022. gada arī Ārlietu ministrijas Juridiskās direkcijas vadītāja. 2021. gadā ievēlēta Eiropas Padomes Cilvēktiesību komitejas (*Steering Committee on Human Rights*) priekšsēdētājas amatā. Vairāku žurnāla „Jurista Vārds” publikāciju autore. Uzstājusies ar priekšlasījumiem par cilvēktiesību jautājumiem Latvijas Tiesnešu mācību centrā, Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes Juridiskās tālākizglītības un profesionālās pilnveides centrā, Rīgas Juridiskajā augstskolā. Kā pieaicināta persona sniegusi viedokļus Satversmes tiesai un Augstākajai tiesai.

Jānis Mažeiks

Jānis Mažeiks ieguvis bakalaura grādu politoloģijā Latvijas Universitātē 1996. gadā un maģistra grādu cilvēktiesībās un demokratizācijā Padujas Universitātē Itālijā 1998. gadā. Latvijas ārlietu dienestā sācis strādāt 1995. gadā, pievērsoties starptautisko organizāciju un cilvēktiesību jautājumiem. Strādājis Latvijas pārstāvniecībā Eiropas Padomē. 2006.–2007. gadā bijis Valsts prezidentes Vairas Vīķes-Freibergas ārlietu padomnieks, piedalījies Rīgas NATO samita gatavošanā. Bijis Latvijas vēstnieks ANO Ženēvā (2007–2011) un ANO Ņujorkā (2013–2018). 2018.–2021. gadā bijis Ārlietu ministrijas politiskais direktors. Kopš 2021. gada septembra ir Eiropas Savienības vēstnieks Moldovas Republikā.

Dainis Ozoliņš

Pulkvežleitnants Dainis Ozoliņš ir Latvijas Nacionālo bruņoto spēku virsnieks. Dienestā kopš 1992. gada, absolvējis Latvijas Nacionālo aizsardzības akadēmiju un Baltijas Aizsardzības koledžu, ieguvis tiesību zinātņu bakalaura grādu. Dienesta laikā ieņēmis vairākus vadošus amatus bruņoto spēku struktūrās, vadījis Latvijas Nacionālo bruņoto spēku Štāba departamentu. Dienējis NATO štābā Beļģijā, ANO sekretariātā Ņujorkā un Daudznacionālajā NATO divīzijas štābā. Dienesta laikā piedalījies vairākās starptautiskās operācijās Bosnijā un Hercegovinā, Kosovā un Tuvajos Austrumos.

Mārtiņš Paparinskis

Studējis Latvijas Universitātes Juridiskajā fakultātē, kur ieguvis diplomēta jurista grādu, un Oksfordas Universitātē, ko absolvējis ar maģistra grādu tiesību zinātnēs un doktora grādu. Londonas Universitātes koledžas profesors starptautiskajās publikajās tiesībās. Baltijas valstu nominēts ANO Starptautisko tiesību komisijas loceklis: 2023. gadā bijis komisijas rediģēšanas komitejas priekšsēdētājs, 2024. gadā – tās pirmais vicepriekšsēdētājs. Pārstāvējis Latviju ANO Starptautiskajā tiesā un Starptautiskajā Jūras tiesību tribunālā.

Aivars Puriņš

Aivars Puriņš ir studējis Latvijas Universitātē un Kranfildas Universitātē, ieguvis maģistra grādu ekonomikā un globālajā drošībā. Kopš 2000. gada strādā ar aizsardzības un drošības jautājumiem. Veicis pienākumus Latvijas Republikas Aizsardzības ministrijā, Ārlietu ministrijā un Valsts prezidenta kancelejā. Mācījies un pasniedzis lekcijas Baltijas Aizsardzības koledžā. Strādājis Latvijas pastāvīgajā pārstāvniecībā NATO Briselē. 2024. gada aprīlī apstiprināts par Latvijas Republikas Aizsardzības ministrijas valsts sekretāru.

Ilvija Pūce

Ilvija Pūce ir juriste (LLM), izglītību ieguvusi Latvijas Universitātē, Rīgas Juridiskajā augstskolā un regulāri to papildinājusiursos dažādās valstīs. Strādā cilvēktiesību jomā vairāk nekā 20 gadus – pārsvarā nevalstiskajā sektorā (Latvijas Cilvēktiesību centrā; Dānijas institūtā pret spīdzināšanu DIGNITY), bet šobrīd ir zinātniski analītiskā padomniece Latvijas Republikas Augstākajā tiesā. 12 gadus bijusi Eiropas Padomes Spīdzināšanas novēršanas komitejas locekle un četrus – ANO Spīdzināšanas novēršanas komitejas locekle. Piedalījusies monitoringa vizītēs, veikusi pētījumus, sniegusi atzinumus un rakstījusi ziņojumus gan Latvijas, gan starptautiskām organizācijām. Piedalījusies faktu vākšanas misijās, kā arī vadījusi mācības dažādos pasaules reģionos – Eiropā, Tuvajos Austrumos un Ziemeļāfrikā, Austrumāfrikā un Rietumāfrikā, Centrālāzijā.

Gunda Reire

Gunda Reire ir politikas zinātņu doktore, pašlaik – Valsts prezidenta kancelejas vadītāja un Starptautisko pētījumu centra direktore. Darbojas arī kā Rīgas Stradiņa universitātes docente un Rīgas Juridiskās augstskolas lektore. Bijusi Ārlietu ministrijas parlamentārā sekretāre un Latvijas Republikas ārlietu ministra padomniece. Apvienojot politikas akadēmisko un praktisko jomu, pildījusi Stratēģiskās analīzes komisijas, kas darbojās prezidentes Vairas Vīķes-Freibergas paspārnē, priekšsēdētājas vietnieces pienākumus. Bijusi Saeimas priekšsēdētājas biroja vadītāja, vairāku ministru padomniece. Latvijas Universitātē ieguvusi doktora grādu politikas zinātnē, starptautiskajā politikā. Studējusi arī Humbolta Universitātē Berlīnē un Freiburgas Alberta Ludviga Universitātē. Bijusi Fulbraita programmas stipendiāte zinātniskajā pētniecībā Džona Hopkinsa Universitātes SAIS Transatlantisko attiecību centrā. Gundas Reires pētnieciskās intereses aptver starptautisko mieru un drošību, daudzpusējo politiku, Krievijas pētniecību un stratēģisko komunikāciju.

Edgars Rinkēvičs

Edgars Rinkēvičs ir Latvijas Valsts prezidents kopš 2023. gada 8. jūlija. No 2011. gada 25. oktobra līdz 2023. gada 7. jūlijam pildījis Latvijas Republikas ārlietu ministra amata pienākumus. No 2008. gada oktobra līdz 2011. gada oktobrim, Latvijas Valsts prezidenta Valda Zatlera laikā, strādājis par Valsts prezidenta kancelejas vadītāju. No 1997. gada augusta līdz 2008. gada oktobrim bijis Latvijas Republikas Aizsardzības ministrijas valsts sekretārs. 2006. gadā Rīgā uzņēmies NATO valstu un valdību sanāksmes organizācijas biroja vadītāja pienākumus. 1995. gadā absolvējis Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes bakalaura programmu vēsturē, bet 1998. gadā Latvijas Universitātē ieguvis maģistra grādu politikas zinātnē. No 1999. līdz 2000. gadam studējis ASV Nacionālās aizsardzības universitātes Bruņoto spēku Nacionālo resursu stratēģijas industriālajā koledžā, kur ieguvis maģistra grādu. No 1994. līdz 1995. gadam zināšanas papildinājis Groningenas Universitātē Nīderlandē politikas zinātņu un starptautisko attiecību studiju programmā.

Rita Ruduša

Rita Ruduša ir žurnāliste, mediju vadītāja un scenāriste, kas strādājusi gan audiovizuālajos, gan drukātajos un tiešsaistes medijos. Viņas biogrāfijā ir darbs Latvijas Radio, laikrakstā „Diena”, „Radio Brīvā Eiropa” latviešu redakcijā, žurnālā „Rīgas Laiks”, portālā *politika.lv* un Latvijas Televīzijā. Dzīves un darba ģeogrāfija – Rīga, Prāga un Londona. Rita Ruduša ir žurnālistu mūžizglītības organizācijas – Baltijas Mediju izcilības centra – dibinātāja un pirmā izpilddirektore, kuras

vadībā organizācija kļuva par starptautiski atpazīstamu mediju attīstības institūciju. Viņa ir vadījusi arī Latvijas Žurnālistu asociāciju un aktīvi darbojusies publiskajā diplomātijā, pārstāvēt Latviju UNESCO Starptautiskajā programmā komunikācijas attīstībai (IPDC), piedaloties starptautiskos mediju forumos un vadot medijpratības apmācības mediju profesionāļiem ES Austrumu partnerības valstīs un Ziemeļāfrikā. Izdevumu „Satori”, „Kino Raksti” un *Punctum*, kā arī divu grāmatu – „Pagrīdes citādība” (Rīga: Mansards, 2012) un „Latvijas mediju arheoloģija” (Rīga: Satori, 2021) – autore. Dokumentālā kino scenāriste. Viņas pirmā pilnmetrāžas filma *Homo Sovieticus* (*Mistrus Media, Latvija/Frame Films, Chechia/Monoklis*, Lietuva) piedzīvoja pirmizrādi 2021. gadā. Ir tapuši arī scenāriji filmām „Svētītie” / *The Blessed Ones* (*MaGika*, Ukraina / *VFS Films*, Latvija) un „Vēstules manam radītājam” (*VFS Films*, Latvija).

Aiga Rūrāne

Aiga Rūrāne ir studējusi Rīgas Medicīnas institūtā (tagad Rīgas Stradiņa universitāte), 1986. gadā ieguvusi ārsta diplomu, turpinājusi pēcdiploma studijas Sanktpēterburgā – 3. Medicīnas institūta klīniskajā ordinatūrā, ko absolvējusi 1989. gadā ar specializāciju ginekoloģijā un dzemdniecībā. Latvijā praktizējusi savā specialitātē, kā arī strādājusi un vēlāk, no 1992. līdz 1995. gadam, vadījusi Mātes un bērna veselības aizsardzības nodaļu LR Veselības ministrijā. Kopš 1995. gada strādājusi Pasaules Veselības organizācijā, līdz 2018. gadam vadot tās pārstāvniecību Latvijā. Strādājusi PVO Eiropas Reģionālajā birojā Kopenhāgenā, vadījusi PVO pārstāvniecību Slovēnijā (2019–2024). Papildinājusi zināšanas medicīnā un sabiedrības veselībā pēcdiploma apmācībās Kanādā, Zviedrijā, kā arī citās valstīs. Studējusi sabiedrības veselību RSU maģistratūrā un doktorantūrā (2005–2008). Ir vairāku PVO publikāciju līdzautore (*Health Systems in Transition, Latvia: Health system review*, 2003, 2008, 2012).

Vaira Viķe-Freiberga

Vaira Viķe-Freiberga bija Latvijas Valsts prezidente no 1999. līdz 2007. gadam, šo amatu pildot divus termiņus. Aktīvi piedalījās valsts demokratizācijas un tiesiskā pamata nostiprināšanas procesā, iestājās par Latvijas ārpolitikas interesēm, palīdzot iesaistīt Latviju Eiropas Savienībā un NATO. 2005. gadā – ANO ģenerālsekretāra īpašā sūtne reformu jautājumos, 2006. gadā – Baltijas valstu kandidāte ANO ģenerālsekretāra amatam. Pēc prezidentūras Vaira Viķe-Freiberga aktīvi darbojas daudzās starptautiskajās organizācijās un darba grupās: kopš 2014. gada divus amata termiņus bija „Madrīdes kluba” prezidente, kopš 2007. gada – Eiropas Ārpolitikas locekle un vairākus gadus valstu ārpolitikas izvērtēšanas projekta līdzvadītāja. 2007. gadā ievēlēta par ES Nākotnes Pārdomu grupas

viceprezidenti, vadījusi Eiropas Zinātnes padomes izvērtēšanas ekspertu komisiju, Eiropas plašsaziņas līdzekļu brīvības un daudzveidības izvērtēšanas komisiju, piedalījies Eiropas drošības izvērtēšanas ekspertu panelī un EDSO darba grupā par Eiropas drošību, divus gadus strādājusi Kofi Annana vadītajā darba grupā par vēlēšanu saistību ar demokrātiju un drošību pasaulē, darbojusies *Lancet* komisijā par *Covid-19*, COP 29 Starptautisko padomnieku grupā (2024) un kopš 2023. gada ANO Civilizāciju Alianses starptautiskajā padomnieku grupā un daudzās citās organizācijās, padomnieku un darba grupās. Vairai Viķei-Freibergai ir plaša akadēmiskā, organizāciju vadības un oratores pieredze; viņa ir starptautiski aktīva demokrātijas, sociālā taisnīguma, Eiropas vēstures un kultūras jautājumos. Vaira Viķe-Freiberga ir saņēmusi daudz balvu un apbalvojumu, tostarp 2005. gadā Hannas Ārentes (*Hannah Arendt*) balvu par politisko domu un vairāku desmitu valstu augstākos apbalvojumus. Teju divu desmitu grāmatu un daudzu grāmatu nodaļu autore. Vaira Viķe-Freiberga ieguvusi psiholoģijas zinātņu doktora grādu. Profesores darba mūžu strādājusi Makgila Universitātē Monreālā, vēlāk pievēršusies zinātniskajam un akadēmiskajam darbam.

Agnese Vilde

Agnese Vilde ir studējusi politikas zinātņi Latvijas Universitātē, ieguvusi maģistra grādu. Kopš 2003. gada strādā Latvijas Republikas Ārlietu ministrijā, lielāko daļu karjeras saistījusi ar daudzpusējo diplomātiju un cilvēktiesību jautājumiem. 2024. gada augustā iecelta par Latvijas vēstnieci Eiropas Padomē, bet pirms tam bijusi Ārlietu ministrijas Starptautisko organizāciju un cilvēktiesību departamenta direktore. Strādājusi Latvijas Pastāvīgajās pārstāvniecībās ANO Vīnē un Ņujorkā. Latvijas prezidentūras Eiropas Savienības Padomē laikā 2015. gadā ANO starpvaldību sarunās par Pekinas Deklarācijas 20. gadadienas politisko deklarāciju veda sarunas Eiropas Savienības vārdā. Darbojusies Latvijas Nacionālajā konsultatīvajā dzimumu līdztiesības komitejā, bet no 2021. līdz 2024. gadam bijusi Latvijas pārstāve ANO Drošības padomes rezolūcijas „Sievietes, miers un drošība” starptautiskajā kontaktpunktu tīklā.

SIA Apgāds "Zinātne"
Akadēmijas laukumā 1, Rīgā, LV-1050
Reģistrācijas Nr. 40003576967

Iespiests Jelgavas tipogrāfijā

